

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE VE TÜRKİYE'DE BASIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cevdet TEKE

VAN – 2008

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE VE TÜRKİYE'DE BASIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Cevdet TEKE

Danışman
Yrd. Doç. Dr. M. Salih MERCAN

VAN – 2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
1. I. DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA MEYDANA GELEN SİYASAL	
GELİŞMELER.....	10
1.1. II. DÜNYA SAVAŞI VE SAVAŞA YOL AÇAN NEDENLER	10
1.1.1. I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI YAPILAN BARIŞ	
ANTLAŞMALARININ SİYASİ DURUMU	10
1.1.2. EKONOMİK BUNALIM	18
1.1.2.1. 1929 Yılı Ekonomik Bunalımın Ortaya Çıkışı	18
1.1.2.2. 1929 Ekonomik Bunalımın Dünya Ülkelerine Etkileri	19
1.1.3. MİLLETLER CEMİYETİNİN ETKİSİZ KALMASI.....	24
1.1.4. I. DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA ABD'NİN İZLEDİĞİ	
POLİTİKA	31
1.1.5. I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI JAPONYA'NIN	
EMPERYALİST TUTUMU	38
1.1.6. I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI ALMANYA'NIN SİYASİ	
VE SOSYAL DURUMU	46
1.2. II. DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI VE YAYILMASI	53
1.3. II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ÖNEMLİ BULUŞMALAR	63
2. II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE	71
2.1. İTALYA'NIN TÜRKİYE'Yİ SİYASİ TEHDİDİ	71
2.2. TÜRKİYE – MOSKOVA İLİŞKİLERİ VE ORTAK DEMEÇLER	78
2.3. TÜRK – İNGİLİZ – FRANSIZ ÜÇLÜ İTTİFAKI	90
2.4. TÜRKİYE'NİN SAVAŞ DIŞI KALMA ÇABALARI	96
2.5. TÜRKİYE – ALMANYA SALDIRMAZLIK BİLDİRİSİ	104
2.6. TÜRKİYE'Yİ SAVAŞA SOKMA ÇABALARI VE	
MÜTTEFİKLER ARASINDAKİ GERGİNLİK	117
2.6.1. ADANA GÖRÜŞMELERİ	117

2.6.2. I. KAHİRE GÖRÜŞMELERİ	123
2.6.3. II. KAHİRE GÖRÜŞMELERİ	126
3. SAVAŞ VE SAVAŞ SONUNDA TÜRKİYE	131
3.1. II. DÜNYA SAVAŞI MÜNASEBETİYLE TÜRKİYE'DE ALINACAK TEDBİRLERLE İLGİLİ KARARLAR	131
3.2. TOKYO, BERLİN, KOPANHAG, STOCKHOLM BÜYÜKELÇİLİKLERİNDEN, BÜYÜK DEVLETLERİN DIŞ POLİTİKALARI HAKKIDAKİ MALUMAT	135
3.3. MOSKOVA, PARİS, ROMA, STOCKHOLM BÜYÜKELÇİLİKLERİNDEN, DIŞ DEVLETLERİN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ HAKKINDA ALINAN MALUMAT	138
3.4. MOSKOVA VE BÜKREŞ BÜYÜKELÇİLİĞİ'NDEN, DIŞ DEVLETLERİN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ HAKKINDA ALINAN MALUMAT	142
3.5. HARP HALİNDE İKTİSAT BAKANLIĞI'NIN CEVHER STOKU BULUNDURMASI İÇİN ALINAN TEDBİRLER	144
3.6. LONDRA BÜYÜKELÇİLİĞİMİZİN II. DÜNYA SAVAŞI VE BARIŞ HAKKINDAKİ RAPORU	146
3.7. TÜRKİYE'NİN SAVAŞAN DEVLETLERE YAPTIĞI İNSANİ YARDIMLAR	148
4. II. DÜNYA SAVAŞI VE BARIŞI SIRASINDA TÜRK BASINI	153
4.1. İTALYA'NIN TÜRKİYE TEHDİDİ VE İŞGALLERİ SIRASINDA TÜRK BASINI	153
4.2. TÜRK – MOSKOVA İLİŞKİLERİ VE ORTAK DEMEÇLERDE TÜRK BASINI	167
4.3. ÜÇLÜ İTTİFAKTA TÜRK BASINI	176
4.4. TÜRKİYE'NİN SAVAŞ DIŞI KALMA ÇABALARINDA TÜRK BASINI.....	181
4.5. ALMANLARIN BALKANLARA İNİŞİ SIRASINDA TÜRK BASINI.....	192
4.6. TÜRK – ALMAN SALDIRMAZLIK BİLDİRİSİ VE PAKTI'NIN İMZALANMASI SIRASINDA TÜRK BASINI.....	207

4.7. ALMAN – SOVYET SAVAŞI VE TÜRK BASINI	213
4.8. MÜTTEFİKLERİN TÜRKİYE’Yİ SAVAŞA SOKMA ÇABALARINDA TÜRK BASINI	227
4.9. ALMANYA İLE İLİŞKİLERİN KESİLMESİ VE TÜRKİYE’NİN SAVAŞ İLÂNINDA TÜRK BASINI	239
4.10 SAVAŞ SONU VE TÜRKİYE	247
5. SONUÇ	252
6. BİBLİYOGRAFYA	255

ÖNSÖZ

XX. Yüzyıl, milyonlarca insanı yeni özgürlüklere ve daha iyi bir yaşama doğru taşıırken, birçoklarına da görülmemiş acılar tattırdı. İnsanlık, yüzyılın başında patlak veren I. Dünya Savaşı'yla tarihte görülmemiş yıkıntı ve acılarla karşılaştı. Ancak insanlık bu korkunç faciayı unutma olanağı bulamadan aynı şeyleri II. Dünya Savaşı'nda bir kez daha yaşamak zorunda kaldı.

Tarihin gördüğü en yıkıcı savaşlardan biri olan II. Dünya Savaşı, askeri boyutları yanında, siyasi boyutlarıyla da, uluslararası ilişkiler ve dünya güç dengelerindeki gelişmeleri derinden etkileyen bir savaş olmuştur.

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle başlayan ve 1945'e kadar süren II. Dünya Savaşı, 6 yıl boyunca Avrupa başta olmak üzere dünyanın 5 kıtasında yaşamı muazzam etkiledi. Özellikle jeopolitik konumunun da etkisiyle, savaşın etkilerini derinden yaşamış ülkelerden birisi de Türkiye'dir. Türkiye II. Dünya Savaşı'na askeri anlamda katılmamış olmasına karşın, bu topyekûn savaşın etkilerini derinden yaşamıştır.

Öte yandan Türk yönetimi, bir yandan başını Almanya'nın çektiği Mihver devletler, diğer yandan da Müttefikler arasında bir denge politikası sürdürerek savaşın dışında kalmaya çabalamıştır. Alman politikası, Türkiye'yi tarafsız tutmaya yönelikken, Müttefikler politikası ise kendi cephelerinde savaşa katılmaya ikna etmek, zaman zaman da zorlamak yönünde olmuştur. İnsan kaynakları yönünden ağır sonuçları yaşanan bir Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından yeni bir savaşa girmemek konusunda kararlı olan Türk yönetimi, sonuna kadar denge politikasını sürdürebilmiştir. Savaşın zorlukları karşısında gerek iç ve gerekse dış politikasını, savaşın dalgalanmalarına göre, günü gününe ayarladı.

Bu çalışmada, I. Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen siyasi gelişmelerin sonucu olan II. Dünya Savaşı'nın genel seyri ve bu sürecin Türkiye üzerindeki etkisiyle beraber, Türk basınındaki yansımaları da incelenmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın süreç ve yankıları, Türk basını üzerindeki tutumuna yansıması Türk siyasetinin çizgisine etkisi bakımından önemlidir. Dolayısıyla Türkiye'nin yüreğinin nasıl attığını, beyninin nasıl çalıştığını derinliğine anlatan bir kaynak da basında çıkan yazılar ve yorumlardır. Savaş boyunca basın, Türkiye'yi saran tehdit ve itelemeler karşısında ülkenin tepkisini yansıtmıştır. Türk gazetelerinde yer alan yazılar, Mihverden yana olanlardan Müttefiklerden yana olanlara kadar, geniş bir yelpaze içinde bunu gerçekleştirmiştir.

Bu çalışmanın konusunun belirlenmesinden itibaren tezin yazım aşamasında bana yardımlarından ve bilimsel yöntem konusunda kazandırdığı yeni bakış açılarından dolayı, hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. M. Salih MERCAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Cevdet TEKE

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
age	: Adı Geçen Eser
agm	: Adı Geçen Makale
AKDTYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
AÜ	: Ankara Üniversitesi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyeti Arşivi
Bkz	: Bakınız
Bşk	: Başkanları
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Der	: Derleyen
Ed	: Editör
Haz	: Hazırlayan
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
KTBY	: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SBFD	: Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDTE	: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Ünv	: Üniversite
Yay	: Yayınları
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı, XX. Yüzyılda dünya çapında yapılan iki savaştan ikincisidir. Altı yıl boyunca, dünyanın çeşitli bölgelerinde süren kesintisiz savaşlarla beş gösteren II. Dünya Savaşı, Alman kuvvetlerinin Polonya'ya saldırdığı 1 Eylül 1939 tarihinde başladı. Ne var ki, birbirinden kopuk görünseler de bu tarihten önceki çatışmalar da, savaşta birincil rol oynayan tarafların stratejik hedefleri arasında yer aldığından, savaşın başlangıcı tarihsel olarak daha gerilerden başlamaktadır.

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte 1919 – 1939 yılları arasında meydana gelen gelişmeler dünyamızı adım adım bir dünya savaşına doğru sürüklemiştir. Bir kere, I. Dünya Savaşı'nı bitiren barış antlaşmalarındaki haksızlık ve adaletsizlikler, 1919'u izleyen yılların dünya politikasını büyük ölçüde biçimlendirmiş ya da en azından etkilemiştir.¹ Avrupa'nın ortasında bir denge unsuru olması gereken Almanya'nın taşkın hareketleri sonunda bu devlet en zayıf bir duruma düşürülmüş ve böylece Avrupa dengesi sarsılmıştır.²

Almanya Versailles Antlaşması'ndan memnun kalmamıştı. Umumi efkârın memnuniyetsizliğinden faydalanan Hitler, Münih'te Nasyonal Sosyalist Partisi'ni kurdu ve geliştirdi. Partinin doktrini Alman ırkını yabancı unsurlardan temizlemek, Almanları Germen gelenekleri etrafında toplamak, Versailles Antlaşması'nı yırtmak ve Germen ırkından olan Avrupa devletlerini Almanya'ya ilhak etmek suretiyle Avrupa'da Alman hâkimiyetini kurmaktır. Nasyonal Sosyalist Partisi'nin çokluk kazanması üzerine Hitler, 1933'te Şansölye oldu. Bir yıl sonra da Cumhurbaşkanı Hinderburg'un ölmesi üzerine devlet başkanlığını üzerine aldı. Böylece Nazi Partisi'nin idaresine geçen Almanya, Versailles Antlaşması'nı yırtacak ve silahlanmaya başlayacaktı.

¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara, 2005, s. 14.

² Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1789-1950)*, Ankara, 1962, s. 323.

İtalya'nın savaş sonrasındaki düş kırıklığı, yani kendisine gizli anlaşmalarla söz verilen yerlerin çoğunu ele geçirememesi, bu devletin iki savaş arası dönemdeki saldırgan politikasının temeli olacaktır.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, İngiltere ile Fransa, İtalya'ya ikinci dereceden bir devlet muamelesi yapıyorlardı. Bundan başka, memleket bir ekonomi buhran da geçirmekte idi. Umumi efkârın bu yönden memnuniyetsizliğini istismar eden Mussolini'nin başkanı bulunduğu Faşist Partisi 30 Ekim 1922'de iktidara geldi ve İtalya'yı Faşist doktrine göre teşkilatlandırıp idare etmeye başladı. Bu doktrinin temelini mutlak bir devletçilik teşkil ediyordu. Devlet dışında ferdin varlığını ve haklarını tamamen inkâr ediyordu. Mussolini bu prensibe dayanarak bütün iktidarı ele aldı ve Duce (şef) unvanıyla İtalya'yı idare etmeye başladı. İtalyanları eski Romalıların gelenekleri etrafında toplamaya çalıştı. Onlara eski İmparatorluğunun genişliğinde ve ehemmiyetinde bir imparatorluk kuracağını vaat etmek suretiyle de fütühatçı bir dış siyaset kabul ettirdi. Bunun için de kuvvetli bir hava filosu, bir donanma ve bir kara ordusu meydana getirdi.³

İngiltere'nin I. Dünya Savaşı öncesi dönemdeki "denge politikasını" savaş sonrasında sürdürememesi de Avrupa'daki uluslararası gelişmeleri etkilemiştir.

Galip devletlerden ABD, antlaşmaları imzalamadan inziva siyasetine döndü. I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan güç dengesinin temel ögesi haline gelen ABD'nin Milletler Cemiyeti'ne girmeyişi ve büyük ölçüde bu yüzden Avrupa sorunlarından uzak kalışı, Avrupa düzenini önemli bir güvenceden yoksun ve bugünün Birleşmiş Milletleri'nin öncüsü olan Milletler Cemiyeti'ni güçsüz bırakmıştır. Bu da güç dengesinin kolayca bozulmasını sağlamış ve İngiltere'nin Avrupa sorunlarından bir denge unsuru olmasını engellemiştir.⁴

I. Dünya Savaşı ile birlikte Avrupa devletlerinin birbirine girmesi ve büyük bir buhran içine yuvarlanmaları, tabiatıyla Uzakdoğu ile ilgilerini zayıflatıyordu. Japonya, Asya'daki yayılmasını hızlandırmak ve genişletmek için bunu iyi bir fırsat

³ Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İstanbul, 1974, s. 222-223.

⁴ Sander, age, s. 14.

olarak gördü. I. Dünya Savaşı'nın yarattığı fırsat, Japonya'nın iştahını kamçulamış ve Uzakdoğu üzerindeki faaliyetine hız vermişti.

Japonya, 1920'li ve 1930'lu yıllarda Uzakdoğu'nun en güçlü devleti idi. Özellikle 1930'lardan sonra militarist bir anlayışla yönetilen Japonya, yayılmacı bir politika izlemeye başlamıştı.⁵ Öte yandan, Sovyet Rusya, Brest – Litovsk Antlaşması ile yitirdiği toprakları unutamıyordu. İngiltere'nin deniz üstünlüğünü sürdürme, Fransa'nın ise Almanya'ya karşı güvenlik endişeleri giderek artan bir biçimde sürmekteydi. 1920'lerin canlı ve istikrarlı havası 1929'da başlayan Dünya Ekonomik Bunalımı'yla sona erince devletlerin bu sıkıntıları da su yüzüne çıktı.⁶ Dünya ticaretinde düşüş, işsizlik ve para değerlerindeki artış ve düşüşlerle simgelenen bu bunalımla karşılaşan devletler, kendi ulusal ekonomik sistemlerine döndüler.

Böyle bir ortamda, ancak ABD, İngiltere ve Fransa sıkıştıkları zaman yalnız kendi kaynaklarına dayanabilecek durumdaydı. Ama endüstrileşmiş devletler olmakla birlikte Almanya ile Japonya kendi kendilerine yetemiyorlardı. Yaşamsal hammadde ihtiyaçlarını, uluslararası ticarete konan engeller yüzünden, normal ticaretle sağlayamıyorlardı. Yani iki devlet de öteki büyük devletler gibi kendi ekonomik imparatorluklarını kurmak durumundaydı.⁷ Bu durum, İtalya ile birlikte bu devletleri emperyalist arayışlara sevk etti. İşte II. Dünya Savaşı öncesi yıllarının temelinde yatan çelişki buradadır.

Almanya ve İtalya'da kurulan faşist rejimler, genç ve dinamik olduklarını, gerçek demokrasiyi temsil ettiklerini iddia ediyorlardı. Onlara göre batı demokrasilerinin temsil ettiği liberal ve parlamenter zihniyet çürümüş, canlılığını kaybetmiş ve modası geçmişti. Bu düşünceden hareket eden Almanya ve İtalya, devletlerarası antlaşmaları hiçe sayarak ve kuvvete dayanarak fetihler siyasetine atıldılar.

⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, c. 1-2, İstanbul, s. 231-236.

⁶ Sander, age, s. 113.

⁷ Sander, age, s. 114.

İtalya, 1924'te Fiyome'yi ilhak etti. 1936'da Habeşistan'ı 1938'de Arnavutluk'u zapt etti.⁸ II. Dünya Savaşı'nın başında Yunanistan üzerindeki ihtiraslarını açıkladığı gibi Korsika ile Tunus ve Nis ile Savua üzerinde de hak iddia etmekte idi.

İtalya'nın Habeşistan'ı istilâ etmeye kalkması olayı karşısında, dünya genelinde Mussolini'nin politikasına karşı koymak istenildiyse de ne Milletler Cemiyeti, ne de Fransa ile İngiltere bu hareketi kuvvetle önlemeye teşebbüs edemediler.⁹

Bu durumdan cesaretlenen Hitler, Versailles Antlaşması ile askersiz hale getirilen Ren bölgesine Alman kuvvetleri sevk etti.¹⁰ Fransa, güvenliğini tehdit etmesine rağmen bu hareket karşısında seyirci kaldı. İngiltere de Fransa gibi hareket etti. Almanya ve İtalya bunun üzerine Roma – Berlin Mihver'i adını taşıyan bir ittifak kurdular.¹¹ Almanya, öte yandan Japonya ile Anti – Komintern Paktı'nı imzaladı.¹² Batı demokrasilerinin bu durum karşısında pasif kalması, Fransa politikasına bağlı küçük Avrupa devletleri üzerinde büyük tesir yaparak, Lehistan, Yugoslavya gibi ülkelerin Almanya ve İtalya'ya yanaşmalarına sebep olmuştur. Bu suretle Avrupa dengesinde bir değişiklik meydana geldi.

Hitler, Şubat 1938'de Avusturya'daki Nazilerin iktidara gelmesini temin ettikten sonra Mart ayında Avusturya'yı işgal ederek Almanya'ya ilhak etti.¹³ Fransa ve İngiltere, bu ilhak olayını protesto etmekte yetindiler. Avusturya'nın ortadan kalkmasını Çekoslovakya meselesi takip etti. Bu devlette üç milyon Alman vardı. Bunlar da Nazi prensiplerini kabul etmişlerdi. Almanya Çek hükümetinden muhtariyet istedi. Çekoslovakya, Fransa ile mevcut ittifakına güvenerek reddetti. Bunun üzerine Hitler, Çekoslovakya'daki Almanların müdafaasını üzerine aldı. Bu süreçle beraber siyasi durum Avrupa'da çok gergin bir hal aldı. Sonuçta Almanya bütün arabuluculuklara rağmen 15 Mart 1939'da Çekoslovakya topraklarını işgal

⁸ Karal, age, s. 223.

⁹ Üçok, age, s. 339.

¹⁰ Üçok, age, s. 352.

¹¹ Armaoğlu, age, s. 260.

¹² Armaoğlu, age, s. 261-262.

¹³ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c.I, İstanbul, 2003, s. 238.

ederek Çek devletinin hayatına sonu verdi. Hitler bundan sonra Polonya'ya döndü ve ondan Danzing limanının Almanya'ya iade edilmesini istedi.¹⁴ Polonya reddetti İngiltere bu durum karşısında Polonya'yı tutmaya karar verdi ve bir savunma Paketi imzaladı.¹⁵

Almanya, Polonya'ya karşı harekete geçmeden önce Sovyet Rusya ile bir tarafsızlık antlaşması imzaladı (23 Ağustos 1939)¹⁶

1 Eylül 1939 sabahı Alman orduları Polonya'yı istilâ etmeye başladılar. 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilân ettiler. Böylece II. Dünya Savaşı başlamış oldu.

İlk çatışmalar Avrupa'da bir taraftan Almanya, diğer taraftan Polonya, Fransa ve İngiltere ittifakı arasında; Uzakdoğu'da ise Japonya ve Çin arasında çıkmıştır.¹⁷ Sovyet Rusya, ABD ve İtalya bu silahlı çatışmalara daha sonra katılmışlardır.

II. Dünya Savaşı Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'ndan sonra geçirdiği en büyük tehlikedir. Gerçi Avrupa'da cereyan eden olaylar Türkiye için yakın bir tehlike oluşturmuyordu. Fakat İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi Türkiye'yi harekete geçirdi. İtalya'nın Balkanlara yönelmesi Türkiye'de ciddi endişelerin uyanmasına yol açtı.¹⁸ Türkiye, İtalya'nın Almanya tarafından desteklendiğini, Balkan devletlerinin bu tehdidi önleyemeyeceğinin farkındaydı. Bu durum Türkiye'nin dış politikasında tarafsızlık ilkesinin ciddiyetle tartışılmasına ve bir karara varılmasını zorunluluk haline getirdi.¹⁹

Arnavutluk'un İtalya tarafından işgali üzerine İngiltere ve Fransa 13 Nisan'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti verdikten sonra İngiltere aynı gün Türkiye'ye de garanti teklifinde bulundu. Bunun sonucunda Türk – İngiliz görüşmeleri başlamıştır.

¹⁴ Karal, age, s. 224.

¹⁵ Armaoğlu, age, s. 292.

¹⁶ Mustafa Aydın, "1939-1945 İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye", ed: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.I, İstanbul, 2004, s. 409.

¹⁷ H. Berke Dilan, *Siyasi Tarih (1914-1939)*, İstanbul, 1998, s. 284.

¹⁸ Aydın, age, s. 415.

¹⁹ Koçak, age, s. 243.

Bu sıralarda Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği'ne Franz Von Papen tayin edildi. Bunda Almanya'nın amacı, Türkiye'nin İngiltere cephesine katılmasına engel olmaktı.

İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmak gayretinde olan Türkiye, Sovyet Rusya'yla da dostluğunu sürdürmek gayretindeydi. Fakat bu sırada Sovyet Rusya da Almanya ile benzer görüşmelerde bulunmakta ve bu görüşmeler sonunda Almanya ile saldırmazlık paktı imzalamaya çalışmaktaydı. Bütün bunlardan haberi olmayan Türkiye'nin amacı İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya'nın dostluklarını bağdaştırmaktı.²⁰ Oysa 23 Ağustos 1939'da Alman – Sovyet Paktı'nın yapılması, Türkiye için yeni ve beklenmedik bir politik durum meydana getirmişti.

Türkiye, Sovyetlerle silahlı bir çatışmaya sürüklenmek istemiyordu. Bu arada ise; Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında sözleşme görüşmeleri yeniden başlamıştı. Bu bakımdan iki blokla da dostluğu bağdaştırmak istiyordu. Bu sırada Sovyet Rusya da, Türkiye ile bir anlaşma yapmak için, Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etti. Türkiye, Batılı Müttefiklerin askeri desteğini sağlamaya çalışırken Sovyet Rusya'yı da dışarıda bırakmamaya, anlaşma fırsatı yakalamaya çalışıyordu.²¹

Moskova'nın daveti üzerine Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Sovyet yöneticileriyle görüşmek üzere Moskova'ya gitti ve 17 Ekim'e kadar orada kaldı. Görüşme sırasında Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop da Moskova'ya geldi. Görüşmelerde, Sovyetler 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin hükümlerinde kendilerinden yana değişiklik getirecek maddeler öne sürdüler ve sözleşmeye Almanya için rezerv koymak istediler. Sovyetlerin istediği, Türkiye'nin güvenliğini yakından ilgilendiren hususlardı.²² Ayrıca Sovyetler, dostu olan Almanya'ya karşı savaşmakta olan İngiltere ve Fransa ile Türkiye'nin yakın ilişki kurmasını da olumsuz karşılıyordu.

²⁰ Aydın, age, s. 416.

²¹ Sina Akşin, *Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)*, IV, İstanbul, 1995, s. 146.

²² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, 1985, s. 491.

Dışışleri Bakanı Saraçoğlu, Sovyetlerin bu önerilerini derhal reddetti. Türk – Sovyet görüşmeleri, Sovyetlerin Türk dış politikası hakkındaki görüşleri ve aşırı isteklerinde ısrar etmeleri üzerine, bir anlaşmaya varılmadan 16 Ekim 1939’da sona erdi.

Moskova görüşmeleri sonuçsuz kalınca Türkiye, İngiltere ve Fransa ile daha önce başlamış olan görüşmeleri sonuçlandırdı. 19 Ekim 1939’da Türkiye – İngiltere – Fransa Üçlü İttifak Antlaşması imzalandı. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile Sovyetleri bağdaştırma çabalarının başarısızlığını böylelikle idrak etti.

Bununla beraber Türk – İngiliz – Fransız ittifakı Sovyet Rusya’yı kızdırdı. Böylece, Türkiye, İtalyan tehlikesi karşısında Batılılara yönelirken, bir de Sovyet tehlikesiyle de karşı karşıya kaldı.²³

Türkiye savaşın başlarında dış siyasetindeki gelişmelere ve daha sonra savaşın Balkanlar ile Akdeniz’e yayılmasına rağmen savaşa katılmadı ve tarafsızlığını sürdürdü.

1941 yılı başlarına gelindiğinde, Almanya’nın Balkanlar’da giriştiği hareketler, Türkiye ve İngiltere’yi olduğu kadar, Sovyet Rusya’yı da endişeye düşürdü. Bu sıralarda bozulmaya başlayan Sovyet – Alman ilişkileri, Sovyetleri Türkiye’ye doğru yeniden yaklaştırmaya başladı.²⁴

Bu sıralarda ise, Türkiye üzerindeki Alman baskısı yoğunlaşıyordu. Almanya, Balkan ülkelerini ele geçirdikten sonra, Türkiye’yi de kendi yanına çekmek istiyordu. Bu amaçla da Türkiye’ye Trakya ve Ege adalarından toprak öneriyordu. Bunlara rağmen Türkiye, hemen sınırlarına kadar gelmiş bulunan Almanya’ya boyun eğmedi. Almanya, Türkiye üzerinde yaptığı baskılardan bir sonuç alamayınca, politikasını değiştirerek, Türkiye’ye bir dostluk antlaşması yapılmasını önerdi. Amacı, bir an önce Rusya’ya karşı harekete geçmek ve bu arada güneyini güvenlik altına almaktı. Türkiye, sınırlarına kadar gelmiş olan tehlikeyi ortadan kaldıracak

²³ Armaoğlu, “İkinci Dünya Harbinde Türkiye,” AÜ. SBFD, c.XIII, No: 2, Haziran 1958, s. 149.

²⁴ Uçarol, age, s. 492.

olan bu öneriyi kabul etti. Bunun üzerine Türkiye ile Almanya arasında Ankara’da 18 Haziran 1941’de bir saldırmazlık antlaşması imzalandı.²⁵

Türkiye, bu antlaşmayı imzalarken, İngiltere ile olan ittifakının getirdiği yükümlülüklerin sürdüğünü Almanya’ya kabul ettirmiştir. Böylece iki blokla da uyumlu ilişkiler kurmuş ve tarafsızlığını sürdürmüştür. Bu ise Türkiye’ye savaşa girmeden, zaman kazanma olanağını vermiştir.

22 Haziran 1941’de Almanya Rusya’ya saldırmaya başladı. Böylelikle Türkiye’nin çevresi tümüyle sarılmış bulunuyordu. Türkiye’nin tek müttefiki İngiltere ise var olma mücadelesini sürdürüyor, Akdeniz’in öbür ucundaki müttefikine pek yararlı olamıyordu. Ayrıca Yunanistan’a yapılan cüzi İngiliz yardımı da, Türk kadrolarının ihtiyatlı yaklaşımlarını haklı çıkarmıştı.²⁶

1941 sonunda ve 1942 başında Stalingrad’da Müttefiklerin şansı döndü. Aralık 1941’de Japon saldırısı sonucu ABD savaşa girmiş, Sovyet orduları Nazi taarruzunu durdurmuştu. Ancak şimdi Türkiye için savaşın en tehlikeli evresi başlamıştı. Bu süreçle beraber İngiltere, Türkiye’nin Almanya’ya karşı savaşa girmesini istiyordu. Ama diğer yandan Türk yöneticilerine göre Alman orduları henüz Türkiye’ye ölümcül bir darbe indirecek güçte ve mesafedeydiler.²⁷

Türkiye için savaşın en kritik yılı 1943’tür. Bu yılın Şubat ayında Winston Churchill, Adana’da İnönü ve diğer Türk devlet adamlarıyla görüştü. Bu toplantıda Türkiye’nin savaşa katılması koşulu olarak Türk tarafı yüklü bir silah ve askeri malzeme talebini masaya koydu. İleride “Adana Listeleri” olarak literatüre geçen bu malzeme talebi hiçbir zaman tam olarak karşılanamadı.²⁸ Aralık 1943’te Kahire’de Roosevelt ve Churchill ile müzakereye oturan İnönü ve Menemencioğlu ise bu listelerin varlığını koz olarak kullandılar ve Türkiye’nin tam olarak teçhiz edilmeden

²⁵ Uçarol, age, s. 492.

²⁶ Selim Deringil, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası,” *Tarih ve Toplum*, İletişim Yay, sayı: 35, Kasım 1986, s. 280.

²⁷ Deringil, agm, s. 280.

²⁸ agm, s. 280.

savaşa girmesinin olanaksız olduğu üzerinde durdular. Ancak bu toplantıda Türkiye’nin savaşa girmesi ilke olarak kabul edildi.²⁹

Churchill’in Türk Ordusu’nu Balkanlar’da bir tür polis gücü olarak kullanmaya hazırlandığını bilen İnönü, bu projeye eğilimli göründü. Ancak İnönü böyle bir tasarının Roosevelt ve Stalin tarafından kesinlikle onaylanmadığını biliyor ve gerçekleşmesi olanaksız olan bu harekâta gönüllü görünerek “hazırlık” dönemi adı altında kritik aylar kazanıyordu.³⁰ Her geçen gün ise, gerileyen Alman ordularıyla birlikte Türkiye’nin lehine işliyordu.

Türk Devlet adamlarının bu dönemdeki politikalarında fazla “etik veya moral” bir kaygı yoktur. İnönü ve kadrosunun tek bildikleri, savaşın Türkiye’nin değil, Avrupa’nın kendi çelişkilerinin yarattığı olduğuydu. Bu bir veri kabul edildi ve savaşın dışında kalmak için azami çaba harcandı.

Böylece Türkiye, II. Dünya Savaşı süresince tarafsızlığı esas alan bir dış politika izlemiş, savaşa fiilen katılmamakla beraber, savaşın sonlarında Mihver Devletlerine savaş ilân ederek, savaş galip devletlerin yanında bitirmiştir.

²⁹ Aydın, age, s. 462-463.

³⁰ Deringil, age, s. 280.

1. I. DÜNYA SAVAŞ'INDAN SONRA MEYDANA GELEN SİYASAL GELİŞMELER

1.1. II. DÜNYA SAVAŞI VE SAVAŞA YOL AÇAN NEDENLER

1.1.1. I. DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA YAPILAN BARIŞ

ANTLAŞMALARININ SİYASİ DURUMU

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte 1919 – 1939 yılları arasında meydana gelen gelişmeler dünyamızı adım adım bir dünya savaşına doğru sürüklemiştir. Lakin I. Dünya Savaşı sonunda yapılan anlaşmalar Avrupa'nın ve dünyanın güçler dengesini yeniden düzenlemiştir. Ancak Alman, Avusturya – Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının yıkılması, bir güçler boşluğu meydana getirmiştir.¹ Bu süreçle beraber dünyada temelsiz bir barış nizamı baş göstermiştir. Bu nizam, galip devletlerin emperyalist bir dünya nizamını sürdürme çabasına dayanıyordu. Gerçi galip devletlerin sözcüleri birer barış havarisi gibi konuşuyorlardı. Ama savaştan sonra yapılan şey, dünyanın yeniden paylaşımıydı.

I. Dünya savaşı sonunda Avrupa, temelsiz bir barış düzenine sürüklendi. Dengesiz bir kuvvetler düzeni içinde, her gün yeni gelişmelere doğru yürüdü. XIX. Yüzyıl sonunda ve I. Dünya savaşı öncesinin dünyaya hükmeden ve devletlerarasındaki gelişmelere rağmen, emperyalist ve kapitalist bir düzen içinde birleşen güçlü Avrupa'sı, harp sonuna doğru parçalandı. Rusya, sosyal bir ihtilal içinde, İhtilâlcı sosyalizmin devletleştirilmesi ve komünizme yöneliş yoluna girdi. Avrupa böylece kapitalist ve sosyalist esaslara dayanan iki karşı ve zıt âleme bölündü.² Sosyalizm, cihan ihtilâli bayrağına sarıldı. Batı kapitalizmi ise, hem sosyalizme karşı cephe aldı, hem dünyayı yeniden bölüşerek, süper kapitalizm yani daha üstün bir kapitalizm yolunda, kendi içinde bu kuvvetleri birleştirme gayretine düştü. Yenenlerin yenilenlere dikte ettikleri temelsiz barış antlaşmaları ise, bu çekişmelerin yapısında daima bir yara olarak baş göstermiştir.

¹ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, 1985, s. 421.

² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam - İsmet İnönü-* (1937 – 1950), c.2 İstanbul, 1968, s. 89.

I.Dünya Savaşı bitmişti. Müttefikler savaşı kazanmışlardı. Ama şimdi barışı kazanmaları lazımdı. Fakat ümitler daha ilk günlerde kırılmaya başlayacaktır. Çünkü Paris’te barış şartlarını; müttefikler safında veya lehinde fiilen veya şeklen harbe katılmış 32 devletin temsilcileri hazırlayacaklardır. Ama barış konferansı 5 Ocak 1919’da Paris’te açıldığı zaman görüldü ki, konferansa 5 devlet hâkimdir: İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika, Japonya. Bunların başbakan ve dışişleri bakanlarından kurulu “10’lar Meclisi” her şeye karar verecekti.

Fakat Amerika konferanstan çekildi. İtalya’nın ise konferansta sözü fiilen ikinci plânda etkiliydi. Bununla beraber, dünya barışı artık, Fransa Başvekili Clemenceau ile İngiliz Başvekili Llyoyd George’un irade ve kalemlerinin ucunda kaldı. Elli iki aylık bir dönemi dolduran serüvenlerden ve can çekişmelerden sonra Alman ittifakı, yenenlerden aman dilemek durumuna düşmüştü.³ İşte 29 Mayıs’ta Almanlara barış şartlarını, hiçbir müzakere ve tartışma kabul etmeden böyle bir konsey tebliğ etmiştir.⁴ Versailles Antlaşması denilen bu vesikayı, Almanlar çaresiz bir şekilde 28 Haziran 1919’da kabul ve imza etti. 10 Eylül 1919’da Avusturya aynı şekilde St Germain, 27 Kasım 1919’da Bulgarlar Neully Sur Sein’de antlaşmalara imza atmışlardır. Bu arada mağluplar cephesinin diğer bir üyesi olan Osmanlı Devleti ile de Sevr’de 10 Ağustos 1920’de bir barış antlaşması imzalandı. Fakat bu antlaşma imzalanırken, onu imzalayan İstanbul Hükümeti’nin Türkiye’yi temsil etmek durumu artık fiilen sona ermişti.

Böylece harp bitmiş oluyordu. Ama hakikatte Müttefikler sulhu, daha sulh muahedelerini imzaladıkları günler kaybetmişlerdir...⁵

I.Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda, Versailles Antlaşması ile barış ve sürekli bir durulma sağlanamadığından büyük bir kararsızlık havası esiyordu.

Versailles Barışı, bir kin ve intikamın ağır bir belgesi olmuştur.⁶ Almanya, ilk anlardan itibaren Versailles Antlaşması’nın kendisini bağlayan hükümlerinden

³ Winston S. Churchill, 2. *Dünya Savaşı Hatıraları (1919 – 1939)*, Çev: Mehmet Ali Yalkın, İstanbul, 2004 s. 15.

⁴ Aydemir, age, s. 90.

⁵ Aydemir, age, s. 91.

⁶ Fahir Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1995)*, c.1–2. İstanbul, s. 151.

kurtulmak için çalışmalara başladı. Bu da başta Fransa olmak üzere diğer devletleri endişeye düşürdü.⁷

Bu nedenle Fransa, savaştan elde ettiği çıkarları ve durumu korumak için yeni önlemler alma gereğini duymaya başladı. Özellikle Almanya'nın, I.Dünya Savaşı'nda uğradığı kayıpların öcünü, kendisinden almasından çekiniyordu. Fransa, Almanya'ya yenildiği 1871 yılından beri Almanya karşısındaki zayıflığının bilincindeydi.⁸ Güvenliği açısından bu kaygıyı giderebilmek için, Almanya'ya karşı tedbirler aramaya başlamıştır.

Bu tedbirlerin başında “Fizik garantiler” geliyordu.⁹ Fransa, daha barış konferansından, bir Alman saldırısını imkânsız değilse bile etkisiz bırakacak maddi tedbirler peşinde koşmuş ve bunların en etkilisini de Ren bölgesini Almanya'dan alarak kendi sınırları içinde katmakta görmüştür. Fakat İngiltere ve Amerika “yeni bir Alsace – Lorraine” meydana getirmekten korktukları için Ren Bölgesinin Almanya'dan ayrılmasına razı olmadılar.¹⁰ Fransa, fizik garanti aramakla bir yere varamayacağını anlayınca “İttifaklar Sistemi” olan ikinci yolu denedi. Fransa, 1925 yılına kadar Almanya'yı çevreleyen küçük devletlerle ittifaklar sistemi kurmaya girişti. Belçika ile 7 Eylül 1920'de, Polonya ile 19 Şubat 1921'de ittifak antlaşmaları imzalandı. Ayrıca Macaristan ve Bulgaristan'ın barış antlaşmalarına karşı duydukları hoşnutsuzluktan çekinen ve statükocu devletlerden Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya ile saldırıya karşı birbirlerine danışmayı öngören antlaşmalar yapmıştır.¹¹

Fransa'nın Almanya'yı zayıf tutmak için izlemiş olduğu tamirat borçları politikası dolayısıyla, Versailles' in hemen ertesinden itibaren bir gerginlik bir zorlama devresine giren Fransız – Alman münasebetleri, ancak 5 – 16 Ekim 1925'te Locarno' da yapılan görüşmeler sonucunda Almanya, İngiltere, Fransa, Belçika ve İtalya ile mevcut Fransız – Belçika – Alman sınırlarını garanti altına alan¹² karşılıklı

⁷ Uçarol, age, s. 421.

⁸ Oral Sander, *Siyasi Tarih, (1918 -1994)*, Ankara, 2005, s.16.

⁹ Armaoğlu, age, s.153.

¹⁰ Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih (1919 – 1939)*, Ankara, No. 30 -12, 1953, s. 6.

¹¹ Sander, age, s. 17.

¹² Büyük Savaş, 2. Dünya Savaşı Tarihi, çev: Fikret ARIT, İstanbul, 1974, s. 13.

güven çerçevesi içine girebilmiştir. Locarno Antlaşması, 1 Aralık 1925'te Londra'da imzalandı. Locarno Antlaşması'yla Almanya, batı sınırlarının diğer bir ifadeyle Fransa ve Belçika sınırlarının kesin ve sürekli olduğunu kabul etti. Bunun yanında, antlaşmaya imza atan devletlerin savaştan korunması ve bu devletlerarasında çıkacak her türlü anlaşmazlığın barış yoluyla çözülmesi amaçlanmıştır. Locarno Antlaşması, kısa vadede Avrupa'daki siyasi gerginliği azaltmasına rağmen, uzun vadede Versailles Antlaşması'nın öngördüğü düzenin iflasına yol açmıştır.

Versailles'da imzacı devlet adamları Avrupa'nın milliyetler sorununu büyük ölçüde çözdüklerini düşünüyorlardı. Fakat, 1930'lara gelindiğinde, galipler de dahil olmak üzere pek çok devletin Versailles hükümlerini içlerine sindiremedikleri görüldü. Özellikle savaşın yenilenlerine yüklenen ağır savaş tazminatları sürekli bir tartışma ve kızgınlık nedeni oldu.¹³

Almanya Versailles Antlaşması'ndan memnun kalmamıştı. Umumi efkârın memnuniyetsizliğinden faydalanan Hitler, Münih'te Nasyonal sosyalist Partisi'ni kurdu.¹⁴ Partinin doktrini Alman ırkını yabancı unsurlardan temizlemek, Almanları Germen ırkından olan Avrupa ülkelerini Almanya'ya katmak suretiyle Avrupa'da Alman hâkimiyetini kurmaktır. Nasyonal Sosyalist Partisinin çokluk kazanması üzerine Hitler, 1933'te Şansölye oldu.¹⁵ Bir yıl sonra Cumhurbaşkanı Hidenburg'un ölmesi üzerine devlet başkanlığını üzerine aldı.

Böylece Hitler, iktidara gelir gelmez, dış politika programını adım adım uygulamaya koymuştur.¹⁶ Tüm dikkatini Versailles Barış Antlaşması'nı bozmaya yöneltti. Bu yönde attığı ilk adım, 1934 yılında Avusturya'daki Nazileri kullanarak bu ülkenin ilhak edilmesi girişimidir. Ancak, Avusturya'daki Nazilerin gerçekleştirdiği hükümet darbesi başarısızlıkla sonuçlanınca ilhaki gerçekleştiremedi. Fakat Hitler'in temel hedefi Versailles Barış Antlaşması'nı yıkmak ve emperyalist yayılcılık olduğundan bu çabalarından vazgeçmemiştir.

¹³ Mustafa Aydın, "1939 – 1945 İkinci Dünya Savaşı", ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c. I, İstanbul, 2004, s. 400 – 401.

¹⁴ Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918 – 1965)*, İstanbul, 1974, s.222.

¹⁵ Karal, a g e, s. 222.

¹⁶ H. Berke Dilan, *Siyasi Tarih (1914 – 1939)*, İstanbul, s. 264.

Weimar Cumhuriyeti¹⁷ döneminde ABD'nin mali yardımları sonucu iktisadi gücüne kavuşmayı başaran Almanya, Hitler döneminde bunu siyasi emelleri için kullanacaktır.¹⁸

Hitler, Avusturya'yı Naziler vasıtasıyla ilhak ederek bu toprağı Almanya'ya kazandıramadıysa da, Versailles'in önemli sorunlarından biri olan Saar Bölgesi'ni silah kullanmadan Alman sınırlarına dahil etti.¹⁹ Böylece, Almanya Versailles'in bir yükünden kendisini kurtarmış oluyordu. Hitler, özellikle Versailles Barış Antlaşması'yla getirilen silahlanma yönündeki kısıtlamaları kaldırmak istemiştir. Bu çabalarını sürdürürken bir yandan da silahlanma faaliyetine girişmiştir. 4 Ekim 1933'te Silahsızlanma Konferansı'ndan ve Milletler Cemiyeti'nden çekilerek kara, deniz ve hava kuvvetlerini güçlendirmeye çalışmıştır.²⁰ Gerek asker sayısını arttırmaya gerekse modern silah, araç ve gereçler yapımına önem vermiştir.

Almanya'nın silahlanma politikası İngiltere ve Fransa'yı endişelendirmiştir. Bunun içindir ki, İngiltere Hükümeti 1 Mart 1935'te yayınladığı bir beyaz kitapta²¹ silahsızlanma çalışmalarının sonuçsuz kalması ve Almanya'nın da silahlanma faaliyetine girişmesi karşısında, İngiltere'nin de silahlanmaya geçtiğini açıkladı. Öte yandan Fransa da, Almanya'nın silahlanması karşısında 15 Mart 1935'te mecburi askerlik süresini uzatan bir kanun kabul etti.²²

İngiltere ve Fransa'nın bu politikaları Hitler'e gereken fırsatı verdi. Bunun üzerine Hitler, 16 Mart 1935'te Alman halkına yayınladığı bir demeçte, Versailles Barış Antlaşması'yla Almanya'ya dayatılan silahlanma kısıtlamasını tamamladığını ifade etti. Hatta Alman Hükümeti'nin de "Alman Reich'inin bütünlüğünü korumak", Almanya'ya karşı uluslararası saygıyı sağlamak ve genel barışın garantisi olmak üzere, zorunlu askerlik sistemini getirdiğini açıklamıştır.²³ Aynı gün yayınlanan bir yasayla da Alman Ordu teşkilatında önemli değişiklikler yapıldı.

¹⁷ Armaoğlu, age, s.156.

¹⁸ Dilan, *Türkiye'nin Dış Politikası (1923 – 1939)*, İstanbul, 1998, s. 114.

¹⁹ Armaoğlu, age, s.245.

²⁰ Dilan, *Siyasi Tarih (1914 – 1939)*, s.264.

²¹ Beyaz Kitab'ın Metni için bkz: John W. Whcelar – Bennet and Stephen Heald, *Documents on international Affairs, 1935, Vol. I, London, Oxford University Pres, 1936,* s. 38 – 47.

²² Armaoğlu, age, s. 246.

²³ Demecin Metni için bkz: *Documents on international Affairs, 1935, vol. I, s. 58 – 64.*

Böylece, Almanya Versailles Barış Antlaşması'nın en önemli hükümlerinden biri olan silahlanma hükmünü tek taraflı olarak feshetmiştir.

Almanya'nın Versailles Antlaşması'nın en önemli hükümlerini tek taraflı olarak feshetmesi bütün devletlerde endişe yarattı. Fransa ve İngiltere Almanya'yı protesto ettiler. Fransa'nın protestosu daha sert oldu. İngiltere Dışişleri Bakanı Berlin'i, Varşova'yı, Moskova'yı ve Irak'ı ziyaret ederek Almanya ile bir uzlaşma sağlamaya ve diğerlerinin de endişelerini yatıştırmaya çalıştı.²⁴ Fakat Almanya'nın bu hareketi karşılıksız bırakılmadı ve Fransa, İtalya ve İngiltere arasında 14 Nisan 1935'te Stresa Antlaşmaları imzalandı.²⁵ Almanya'ya karşı ortak bir cephe kuran bu antlaşmalar, Almanya'nın hareketini protesto ediyor, Locarno Antlaşmalarına olan bağlılığı belirtiyor ve Avusturya'nın bağımsızlığını koruma amacını ifade ediyordu.

Bununla beraber, Almanya'nın silahlanma teşebbüsü karşısında İngiltere daha realist bir tedbire başvurmuş görünüyordu. II. Reich zamanındaki İngiliz – Alman deniz silahları yarışının tekrar canlanmasından ve Almanya'nın tekrar denizlerde kuvvetlenmesinden endişe eden İngiltere, Alman deniz kuvvetini sınırlamak ve bu konuda Almanya ile anlaşma istedi. 18 Haziran 1935'te teati edilen notalarla, Almanya deniz kuvvetini İngiltere'ninkinden %35'inin üstüne çıkarmamayı kabul etti. Yalnız İngiltere Almanya'nın denizaltı gemileri yapmasını kabul ediyordu ki, Versailles Antlaşması Almanya'ya denizaltı gemileri yapımını yasaklamıştı. Stresa'da kurulan cephe birliğinden sonra gelen bu antlaşma Fransa'da hayretle karşılandı. Stresa cephesi yıkılmış ve Versailles sisteminin temeli çökmüştü.²⁶

Bu antlaşmadan sonra şu söylenebilir: 1935 yılından sonra Avrupa'da artık bir Versailles sistemi yoktur. Fransa'nın 15 yıldır sürdürmeye çalıştığı düzenleme çökmüştü.²⁷ Zaten, Versailles'i tamamiyle tarihe gömmek kararlığında olan Almanya, 7 Mart 1936'da askersiz hale getirilmiş bulunan Ren bölgesine asker

²⁴ Armaoğlu, age, s.246.

²⁵ Stresa Antlaşmaları için bkz: Documents on international Affairs, 1935, Vol. I, s. 80 – 82.

²⁶ Esmer, age, s. III.

²⁷ Sander, age, s. 51.

gönderdi. Fransa'nın karşı ataklarına rağmen, bu oldu – bittiği kabul etmek zorunda kaldı.

Hitler'in amaçlarından biri de Avusturya'nın Almanya topraklarına katılması idi. Daha önce ilhak konusunda başarısız olan Hitler, koşulların olgunlaşması üzerine harekete geçti. 11 Mart 1938'de Alman ordularını Avusturya'ya göndererek bu ülkeyi işgal etti. 12 Mart'ta Almanya ile Avusturya'nın birleştiği açıklanmıştır.²⁸ Bu olay Avrupa'nın güçler dengesini bozarak Almanya'yı öne çıkartmıştır.

Atatürk, yakın ve yeni bir dünya harbinin kaçınılmaz olacağını biliyordu. Hatta Atatürk, bu önsezini, harbin patlayışından çok daha önce, daha 1931 yılında, kehanete varan bir doğrulukla açıklamıştı. Onun bu konuda ve o zaman Ankara'yı ziyaret etmekte olan Amerikalı General Mc Arthur'a söylediği sözler, 8 Kasım 1951'de Washington'da yayınlanan "The Caucasus" dergisinde açıklanmıştır.²⁹ Büyük yankılar uyandıran bu sözleri buraya almak, I. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın yuvarlandığı yönü, Atatürk'ün açısından görmek bakımından gereklidir. O günlerdeki Avrupa'nın vaziyeti hakkında ne düşündüğünü kendisine soran General Mc Arthur'a Atatürk'ün cevabı şöyle olmuştur:

"Versailles muahedesi, Birinci Dünya Harbine sebebiyet vermiş olan amillerden hiç birini ortadan kaldıramamıştır. Tersine olarak, dünün başlıca rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün zorla kabul ettirirlerken, bu memleketlerin etnik, geopolitik ve ekonomik özelliklerini asla göz önüne almamışlardır. Sadece husûmet (düşmanlık) hislerinden ilham almışlardır. Böylelikle de, bugün içinde yaşadığımız sulh devresi, sadece mütarekeden ibaret kalmıştır. Eğer siz Amerikalılar, Avrupa işleri ile ilgilenmekten vazgeçmeyerek, Wilson'un programını uygulamakta ısrar etseydiniz, bu mütareke devresi uzar ve bir gün devamlı bir sulha varılabilirdi. Bence, dün olduğu gibi yarın da Avrupa'nın mukadderatı, Almanya'nın alacağı vaziyete bağlı bulunacaktır. Fevkalâde bir dinamizme malik olan 70 milyonluk çalışkan ve disiplinli millet, üstelik milli ihtiraslarını

²⁸ Cemil Koçak, *Türk – Alman ilişkileri (1923 – 1939)*, Ankara, 1991, s. 127.

²⁹ Aydemir, age, s. 83.

kamçılatabilecek siyasi bir cereyana kendini kaptırdı mı, ergeç Versailles muahedesinin tasfiyesine girişecektir.”³⁰

Atatürk, bu sözleri söylerken, henüz Hitler iktidarda değildi. Ama Alman milletinin böyle bir ihtirasa ve böyle bir öndere ruhen gebe olduğu, bu sözlerle açıkça ifade edilmiş gibidir.

Bütün bu anlatılanlarla beraber, Barış Antlaşmaları ve bu barış antlaşmaları sürecinin bozulmasına, İtalya’nın yayılmacı emperyalist tutumu da büyük rol oynamıştır.

İtalya’nın I.Dünya Savaşı’nda gizli antlaşmalarla kendisine verilen yerleri savaş sonunda ele geçirmemesi, onun yayılmacı bir politikaya yönelmesine sebep oldu.

I.Dünya Savaşı’ndan sonra nüfusun hızla artması, endüstrinin hammaddeye gereksinim duyması ve 1929 Dünya Ekonomik Bunalımından sonra ülkenin sarsılması, İtalya’nın tekrar el değmemiş zenginliklere sahip bulunan Habeşistan’la ilgilenmesine yol açtı. Öte yandan, İngiltere’nin de Habeşistan’ın Tuna Gölü bölgesini ele geçirmek istemesi, İtalya’nın bu ülkeyi kendi topraklarına katma isteklerini kamçıladi.

İtalya lideri Mussolini, 1930’lu yıllarda, Japonya’nın Mançurya’ya saldırması, Almanya’nın da Versailles’i geçersiz kılması karşısında Milletler Cemiyeti’nin tepki göstermemesini fırsat bilerek harekete geçti. İtalya’nın Habeşistan işgali 5 Ekim 1935’te başladı.³¹ Milletler Cemiyeti işgalin sona erdirilerek barışın sağlanmasını istemişse de başarılı olamamıştır. Ancak, İngiltere Habeşistan’daki çıkarları nedeniyle tepki gösterebilmiştir.

Milletler Cemiyeti’nin etkili olamaması ve büyük devletlerin ortak bir cephe kuramaması, politik koşullar bakımından İtalya’nın işini kolaylaştırmıştır. İtalyanlar

³⁰ Aydemir, age, s. 84 – 85.

³¹ Sander, age, s. 52.

engellenemediği gibi, Habeşistan’a askeri yardım da yapılmadı. Habeşistan halkı cılız bir direniş gösterebilmişse de başarılı olamamıştır.

Bütün bunların sonucu olarak, İtalya 1936 Mayıs’ında Habeşistan’ın işgalini tamamladı ve İtalya Kralı aynı zamanda Habeşistan İmparatoru unvanını aldı.³² Habeşistan işgali, 1930’lu yıllarda statükonun bozulmasına yol açan önemli olaylardan biri olmuştur.

İtalya’nın Habeşistan’ı işgalinin en önemli sonucu, Almanya’nın bu fırsatı, yani dikkatlerin Afrika’ya çekilmesinden yararlanarak Versailles Antlaşması’nın son hükmünü de ortadan kaldırması ve silahsızlandırılmış bulunan Ren Bölgesine askerlerini sokmasıdır.

Barış Antlaşmaları harita üzerinde bir düzen yaratmakla beraber, milletlerarası hayatta istikrarsız ve sallantılı düzenin bütün iç unsurlarını kapsamıştır. Bunun içindir ki, barış 1929 – 30 yıllarına kadar bir takım kaynaşmalarla ancak korunabilmiş, fakat bu yıllardan sonra olaylar bir eğik düzey üzerinde hızla yuvarlanarak, 1939’da II. Dünya Savaşı’nın sert kayasına çarpmıştır.³³

1.1.2. EKONOMİK BUNALIM

1.1.2.1. 1929 Yılı Ekonomik Bunalımının Ortaya Çıkışı

Amerikalıların “büyük depresyon” adını verdikleri 1929 Ekonomik Bunalımı, Newyork Borsası’nın “Kara Perşembe” olarak adlandırılan 24 Ekim 1929 günü çökmesiyle başlar. “Kara Perşembe” adıyla anılan bugünde, Newyork Borsası’nda 16 milyon hisse senedi, değerinden % 50 – 90 kaybederek satıldı. Bir felaket haline gelen bu olaya, büyük bankalar yüksek değerler ödeyip hisse senedi olarak müdahale etmeye çalıştı. Borsadaki düşüşü durdurmayı amaçlayan bu

³² Sander, age s. 53.

³³ Armaoğlu, age, s. 152.

bankalar, birer birer iflasa yaklaştı.³⁴ Aynı yıl iflas eden sanayi ve ticaret kuruluşlarının ise sayısı 22.909'du. Bu sayı artarak 1932'ye kadar sürdü. 1932 yılında iflas eden ticaret ve sanayi kuruluşlarının sayısı 31.622'ye yükseldi.³⁵ Newyork Borsası'ndaki büyük zelzele, bir banka buhranı olarak hareket ederek, dünya sanayisini baştanbaşa kavrayıp genel bir kriz olarak kendisini hissettirdi.³⁶ Ayrım gözetmeksizin, herkesi on yıl aşkın bir süreyle perişan edecek olan ekonomik çöküntüyü tetikledi.

Borsanın çöküşü insanları paniğe sürükledi. Binlerce insan, büyük spekülâtörler değil, küçük tasarruf sahipleri, sıradan insanlar, perişan oldular. Daha da kötüsü, topladıkları mevduatla borsa oynayan bankalar da ard arda batmaya başladılar.

Bugün buradan baktığımızda bankaların, mudilerinin parası ile borsada spekülasyona kalkışmış olmalarını anlamak güç. Ama öyle oldu çünkü o yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde bankacılık yasaları geliştirilmemişti. Mesela, bir bankanın kaç dolar sermaye ile açılabilceği ya da rezervlerinin ne kadarını kredi olarak verilebileceğini belirleyen yasalar yoktu. Günümüzün kıstaslarına göre değerlendirdiğimizde çoğu bankaların daha kuruldukları gün müflis olduklarını görebiliyoruz. Ne var ki, zamanın yöneticilerinin gerekli önlemleri alabilecek tecrübeleri yoktu. Bütün bunlar, dünya buharına kadar giden bir sürecin başlangıç noktasıydı. Newyork Borsasındaki bu çatlama, perdenin açılışıydı.

1.1.2.2. 1929 Ekonomik Bunalımının Dünya Ülkelerine Etkileri

Hacmi, kapsama alanı ve süreci itibariyle modern dünyanın en ağır ekonomik buhranı 1929 krizidir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, başta Amerika olmak üzere, Avrupa'yı ve dünyadaki birçok ülkeyi derinden etkiledi.

³⁴ İlhan Tekelli – Selim İlkin, *1929 Dünya Bunalımında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, 1977, s. 12.

³⁵ Hüseyin Karakayalı, *Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Değişimi*, İzmir, 1998, s. 52.

³⁶ H. Hüsnü, "İktisadi Buhran," *İktisat ve Ticaret Mecmuası*, I/1, Mayıs 1934, s. 26.

Öyle ki, Dünya Ekonomik Bunalımı ile ilgili hazırlanan bir tabloda; dünya ülkelerinin 1928 – 1929 – 1930 yıllarındaki ekonomik durumu ortaya konuldu. Buna göre; 1930 yılına gelindiğinde dünya bunalımından etkilenmeyen üç ülke vardır: Bunlar, Danimarka, İrlanda ve Norveç'ti. Bu üç ülke de tarım ve sanayiyle fazla uğraşmayan ülkelerdi.³⁷

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, 1932 yılına kadar büyük bir “işsizler ordusu” meydana getirdi. “İşsizler ordusu”, Almanya’da 7, İngiltere’de 4, Amerika’da 10 milyon kişi topladı. Dünya’da o ana kadar 35 milyon işsiz olduğu tahmin edilmekteydi.³⁸

Ekonomik bunalımı, Avrupa’da ziraata dayalı bir sanayi buhranı olarak kendini hissettirecek yaklaşık 10 milyon kadar insanı işsizlik sorunu ile karşı karşıya bıraktı. Avrupa’da insanlar bunalımdan kurtulma çareleri aramaya başladı. Özellikle tarımsal fiyatlardaki hissedilir düşüş, çiftçileri başka yönlelere sevk etti. Avrupalı çiftçiler, tarla işlerinin yanı sıra sanayi, ziraiye, küçükbaş ve büyükbaş hayvancılığa yöneldiler.

Avrupa, buhran yılları boyunca sefalet içinde inledi. Fransa’da mali müesseseler, bankalar zor durumda kaldı. Yunanistan, açlık ve sefaletle inledi. İşsiz Bulgar halkı, çareyi başka ülkelere giderek iş aramakla buldu.³⁹ İtalya’da fahiş fiyatlarla mal satanlar cezalandırıldı. Resmi makamlar, duruma müdahale edip fiyatları zorla aşağıya çekti. Malları yüksek ve haksız fiyatlarla satanlar hapse atıldı. Hatta dükkân sahiplerine hak veren hâkimler bile görevlerinden azledildi.⁴⁰

İngiltere’de 1921’den itibaren hiç ara vermeden devam eden ekonomik krizde, bir milyondan fazla kişi sürekli olarak işsiz kaldı. 1925’te İngilizlerin altın standardına geri dönüşü, meseleleri halledemedi. Hatta 1929 Krizi de patlak verince, İngiltere’deki ekonomik kriz, vahşi bir görüntü sergiledi.⁴¹

³⁷ Yunus Nadi, “Cihan İktisadi Buhranı’nın Sebepleri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ekim 1931. s. 1ve 3

³⁸ İsmail Hüsrev, “Dünya Buhranı Ne Halde” *Kadro*, Sayı 1, II. Kanun 1932, s. 19.

³⁹ *Anadolu Gazetesi*, 13 Kasım, 1930. s.1

⁴⁰ *Anadolu Gazetesi*, 28 Kasım, 1930. s.1

⁴¹ Jacques Nere, *1929 Krizi*, çev: Namık Toprak, Ankara, 1980, s. 96.

1931 yılı ortalarına gelindiğinde de İngiltere, büyük bir mali bunalım yaşadı. Mali hayatında yaşadığı sorunlar, tüm dünyayı ilgilendirir oldu. Çünkü İngiliz parası dünya piyasalarında önemli bir konumdaydı. İngiliz parasının değer kaybetmesinden öte, itibarını kaybetmesi, İngiltere'nin kudretini sarstı. Hem de dünya siyasetine büyük etkiler meydana getirdi.⁴²

Buhran yıllarında Almanya, buhranın merkezinde önemli bir konumda idi. Tamirat borçları meselesi,⁴³ ekonomik buhran boyunca ülkeyi rahatsız etti.

ABD, Avrupa'ya verdiği krediyi ve bu kıtada yaptığı yatırımları durdurdu. O zamana kadar ABD'nin Almanya'ya verdiği krediyle bu devlet, İngiltere ve Fransa'ya tamirat borcunu veriyor, İngiltere ve Fransa ise ABD'ye I.Dünya Savaşı'nda aldıkları borcu ödüyorlardı.⁴⁴ 1925 – 1929 döneminin ekonomik canlılığını yaratan bu sistem, ABD'nin krediyi kesmesi ile yıkıldı.

ABD'ye borcu olan İtilaf Devletleri, bu borçlarını kapatabilmek için Almanya'dan savaş sonrası ödemesi gereken borçlarını vermesini istedi. Fakat Almanya'nın borç ödemeye artık takati yoktu. Zaten 1932 yılının Nisan aylarında Almanya Maliye Bakanı'ndan buhranın en sıcak zamanlarının ortalarında ilginç bir açıklama geldi. Maliye Bakanı M. Dietrich, Almanya'nın bundan sonra tamirat borcu vermeyeceğini keskin bir üslupla bildirdi.⁴⁵ Yaşanan bu hadise, Versailles'in bir getirisiydi. I.Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Almanya, galip devletlere her yıl milyarlar öderken, milli servetleri erimekteydi. Almanya, bir yerde tıkanacaktı. Çünkü borç batağı, Almanya'nın her tarafını sarmıştı.

Hiç kuşkusuz, 1929 Ekonomik Bunalımı'nı ensesinde en çok hisseden ülkelerden biri Almanya idi. Buhran sonucunda yaşanan iflaslar,⁴⁶ insanları intihara sürükledi. Özellikle Berlin'de intihar olayları korkunç derecede arttı.⁴⁷

⁴² Muharrem Feyzi, "İngiliz Lirası ve Cihan Siyaseti", *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ağustos 1931. s.1ve4.

⁴³ Armaoğlu, age, s. 157 – 160.

⁴⁴ Sander, age, s. 42.

⁴⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Nisan 1932. s.1

⁴⁶ *Anadolu Gazetesi*, 4 Eylül 1931. s.1

⁴⁷ *Anadolu Gazetesi*, 29 Temmuz 1931. s.1

Almanya, 1931 Temmuz’unda mali bakımdan öyle bir noktaya gelmişti ki banka iflaslarıyla birlikte, Marktaki son sürat düşüşler, halkın bankalara doğru hücum edip paralarını geri çekmeye çalışmasıyla tam bir karışıklığa dönüştü. Almanya Devlet Bankası Başkanı M. Luther, Almanya’nın para zorluğu çektiğini, dışarıdan para almak dışında başka hiçbir vasıtanın bu büyük krizi durgunlaştırmayacağını belirtti.⁴⁸

1932 yılının Avrupa’sı, artık bunalımın tepesindeydi. Bir yandan Almanya’nın borçları, bir yandan silahlanmalar, öte taraftan işsizlik, açlık, yokluk, fiyat bozuklukları, dış ticaret dengesizlikleri gibi nedenlerle kaynayan Avrupa ile ilgili birçok yorum yapılmaktaydı.

Bu yorumlardan birisi de dönemin İngiliz bankerlerinden Sir Walter Layton’dan geldi:

“...Reichsbank’ın ihtiyat altınları o kadar hafiftir ki, Almanya’nın ekonomik faaliyetlerinin %20 ile %25 hatta daha büyük nispette azaldığı doğru ise bu faaliyeti diriltmeye çalışmalıyız. Hâlbuki Fransa ile Almanya arasında Hitler’in müdahalesi vaki olmaksızın anlaşma hâsıl olmazsa ekonomik rahatlık mümkün olmayacaktır.”⁴⁹

Dünyanın ve Avrupa’nın büyük kapitalist ülkeleri, ekonomik bunalıma bloklar kurarak, altın rezervlerini bitirecek ve parasını altın paritesinden çekerek, plâncı çalışmalar yaparak, bunalıma ya da kapitalizmin büyük depresyonuna çareler ararken, 1929 Bunalımı, Sovyet Rusya gibi ekonominin, merkezi plânla yönlendirildiği bir ülkede fazla hissedilmedi. Hatta daha güdümlü bir ekonomiye sahip İtalya bile krizi diğer batı ülkeleri kadar ağır geçirmede.⁵⁰

Aslında buhranın çıkmaza doğru ilerlemesi ve kilitlenme yaşaması, Almanya kilidinin açıklığa kavuşturulmasına bağlı idi. Ödeme gücü eriyen bir Almanya’nın büyük dünya sorununun merkezinde bulunması, müttefik devletlerin Almanya ile görüşmelerini daha da arttırdı. 30 Ocak 1930’da Dawes Planı, geçiş yıllarını tamamlayıp normal ödemelere başlanacağı yıla girilirken, bunun yerini “Young

⁴⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Temmuz 1931. s.1

⁴⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ocak 1932. s. 1ve3

⁵⁰ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durum*, Bursa, 1990, s. 76.

Planı” aldı. 132 milyar mark borç ödemesi gereken Almanya, bu yeni planı sayesinde borcunu 37 milyar markın altına indirdi. Bu durum, Almanya’da büyüme eğilimlerine neden oldu.⁵¹

Aslında Alman ekonomisinde çözülme 1928’lerde başladı. Üstüne 1929 Ekim’inde Newyork Borsası’ndaki çöküş baş gösterince, bu durum, büyük bir felaketin habercisi olmasına rağmen, Almanya’nın bunu fark edememesi, işsizlik ve büyük bir yoksulluğun peşinden sürüklenmesi, Alman sendikalarında yıkıcı etkiler oluşması ve sonucunda Nazi Almanyası’nın vücuda gelmesiyle, ekonomik buhranın şekli şemalı değişime uğradı.

Öyle ki, 1932 yılında Hür sendikalar üyesi işçilerin üçte ikisi ya işsizdi, ya da yarım gün çalışmaktaydı. Ekonomik buhran yıllarından Almanya’da sosyal demokrat işçi hareketi, adeta kendini dondurdu. Durum böyle olunca, Nasyonal Sosyalist (Nazi) Alman İşçi Partisi (NSDAP), 1930 seçimlerinde ikinci büyük parti haline geldi. Böylece büyük bunalım, faşist diktatörlük tehdidi sonucunu da doğurdu.⁵² Yani, 1929 bunalımı Hitler’in iktidara gelmesinde önemli bir etken olmuş, bunalımdan sonra Almanya’da büyük burjuvazi, Hitler’i yeniden desteklemeye başlamıştır. Yine belirtildiği üzere, bunalım olmasaydı Hitler yasal yollardan iktidara gelemezdi.⁵³ Bundan sonra hem Almanya hem de tüm dünya halkı için büyük tehlike kapıdaydı. Siyasette yaşanan gelişmelerle Almanya, tüm dünyayı Hitler ile birlikte kötü sona doğru götürüyordu.

Yeni siyasal rejimlerin, ya da eski demokrasilerin bunalımdan çıkmak için kullandıkları yöntemler 1939 yılında II. Dünya Savaşı’nı başlatan önemli nedenlerden biri olacaktır.⁵⁴

Hitler, Kasım 1937’de “Hossback Bildirisinde” açıkladığı “Hayat Sahası” kavramıyla, 1930’lu buhran yıllarının yaralarını sarabilme politikasını resmen açıklamıştır. Almanya’daki nüfus artışıyla birlikte hayat standardını yükseltmek,

⁵¹ Nazif Kuyucuklu, *İktisadi Olaylar Tarihi*, İstanbul, 1982, s. 265.

⁵² Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmaları Vakfı (TÜRSES), *Batı Avrupa’da Sosyal Demokrasi*, çev: Yurdakul Fidancı, İstanbul, 1991, s. 38 – 39.

⁵³ Murat Sarıca, *Birinci Dünya Savaşından sonra Avrupa’da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919 – 129)*, İstanbul, 1982, s. 271.

⁵⁴ Sarıca, age, s. 269.

tarımsal anlamda kendine yeterli olmayan ülkenin bunu dışardan karşılamasının büyük döviz açığı oluşturması, diğer ülkelerdeki sıkı para politikası ve gümrük duvarlarının Alman ticaretine olumsuz etkileri gibi durumlar bu politikayı meydana getirdi.⁵⁵

Bunalımdan sonra her ülkede devlet ekonomiyi düzenlemeye başlamış, otarşi eğilimleri ve yürütmenin gücü artmış, milliyetçilik güçlenmiştir. Öte yandan otoriter rejimler saygınlık kazanmış, demokratik gelenekleri zayıf ve mevcut durumun değişmesinden yana ülkelerin bu rejimlere geçiş süreci tamamlanmıştır. Böylece anti – revizyonist ülkelerle revizyonist ülkeler arasındaki çelişi bir kat daha artmıştır.⁵⁶

Halen dünyada yaşanmış olan en büyük kriz 1929 krizidir. Büyük bunalımın yol açtığı 1930’lar dünya tablosuna bakıldığında, ekonomik krizlerin insanlık tarihini etkileyecek boyutlara varabileceği rahatlıkla görülebilir. Bu nedenledir ki, ekonomik bunalımlara yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal, hatta siyasal bir olgu olarak da bakılmalıdır.

Kısacası, 1929 Ekonomik Bunalımı’nın getirdiği sorunlar ve üretim güçlerinin zayıflığı bir taraftan devletlerin ulusal ekonomilerine el koymalarına, diğer taraftan da uluslar arası maceralara yönelmelerine yol açtı. Bu da II. Dünya Savaşı’na zemin hazırladı.

1.1.3. MİLLETLER CEMİYETİNİN ETKİSİZ KALMASI

Savaşı önleyerek ulusları birbiriyle boğuşmaktan kurtarmak ve sürekli bir barış kurmak amacıyla devletlerin bir araya gelmeleri ve bir örgüt içinde çalışarak anlaşmazlıkları ortadan kaldırma düşüncesi, son yüzyıllar içinde birçok kez ortaya atılmıştır.

⁵⁵ II. Dünya Savaşı Tarihi, çev: Kerim Bağrıaçık, c.1, İstanbul, s. 18.

⁵⁶ Sarıca, age, s. 271.

XIX. yüzyılda da silahları bırakarak sürekli barışa kavuşmak düşüncesi oldukça çok yandaş kazanmış ve bunların çalışmaları sonunda da 1889 ve 1907 yıllarında Lahey’de barış kongreleri toplanmıştı.⁵⁷ Bu kongrelerde silahsızlanma, anlaşmazlıkların hakem ile çözülmesi, savaşın insanileştirilmesi ve uluslararası bir mahkeme kurulması üzerinde görüşmeler olmuş ve 1899 kongresi sonunda Lahey’de devletlerarası bir hakem mahkemesi kurulması ve savaşın insanileştirilmesi yolunda bazı kararlar alınması başarılmış; ancak her iki kongrede de Almanya’nın karşıt hareketleri yüzünden daha ileri adımlar atılamamıştır.⁵⁸

ABD Başkanı Wilson, 1916 yılında yani ABD savaşa katılmadan önce bir Milletler Cemiyeti’nin kurulmasını istemiş ve bu isteğini ünlü 14 maddenin 14.üncüsü olarak da belirtmiştir. Bunun üzerine, I.Dünya Savaşı’nın galip devletleri, bu büyük savaşın acı tecrübelerini göz önünde tutarak, bundan böyle yeni savaşları önlemek, uyuşmazlıkları barışçı yollardan çözmek, hukuk kurallarına saygılı olmak ve uluslararası işbirliğini geliştirmek; böylece dünyada barış ve güvenliği sağlamak amacı ile evrensel bir örgüt olarak Milletler Cemiyeti’ni kurdular⁵⁹ ve 10 Haziran 1919’da Milletler Cemiyeti Sekreterliği Londra’da çalışmaya başladı.⁶⁰

Milletler Cemiyeti’nin önemi, tarihte ilk kez yalnız Avrupa’nın değil, yeryüzünün küreselleşme sürecine uygun olarak, dünyanın diğer kıtalarındaki ülkelerinde üyesi bulunduğu ve barış zamanında kurulan ilk uluslararası kuruluş olmasıdır.⁶¹

Milletler Cemiyeti, bütün dünya devletleri arasında barışı kurmak ve korumak amacıyla kurulduğu halde, kurumu oluşturacak üyeler arasında bir sıra ayrılmalar yapılarak ve I.Dünya Savaşı’nda yenilmiş olan devletler uzak tutularak, kurum amacından ayırtılmış oldu.⁶² Anayasaya göre üyeler üçe ayrılmışlardır:

⁵⁷ Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1789 – 1950)*, Ankara, 1962, s. 324.

⁵⁸ Üçok, age, s. 324.

⁵⁹ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920 – 1945)*, c. I, Ankara, 1983, s. 397.

⁶⁰ Üçok, age, s.324.

⁶¹ Sander, age, s. 34 – 35.

⁶² Üçok, age, s. 325.

1- Kurucu Üyeler: Bunlar barış antlaşmalarına ‘‘yenmiş’’ olarak imza koyan devletlerdi.

2- Çağrılı Üyeler: Bunlar daha çok I. Dünya Savaşı’nda yansız kalmış olan devletlerdi. Ancak Meksika ve Kosta Rika çağrılmışlardı. Bu üyelerin, anayasanın kabulünden başlayarak iki ay içinde Kurum’a girmeyi kabul etmeleri gerekiyordu.

3- Sonradan Giren Üyeler: Bunlar ise Milletler Cemiyet’ine girmeleri bazı koşullar altında diğer üyelere kabul edilen devletlerdi.⁶³

Milletler Cemiyeti, kurulduğunda 27 kurucu üyesi vardı.⁶⁴ Ancak 1920’de üye sayısı 43’e ulaşmış bulunuyordu.⁶⁵

Milletler Cemiyeti’nin bütün üyeleri, herhangi bir saldırı olasılığını önlemek için, öteki üyelerin her bakımdan haklarına dokunulmazlığını ve bağımsızlığını saygıyla korumaya söz verdiler. Çıkabilecek bütün çatışmalar Milletler Cemiyeti’ne sunulacak ve çatışan taraflar Cemiyet’in aracılığıyla bir anlaşmaya varılması için üç ay süreyle savaş açmaktan geri duracaklardı.⁶⁶ Yine de bir saldırı olursa, Cemiyet’in bütün üyeleri saldırgana karşı ekonomik yaptırımlar uygulayacaklar ve bir devlet bu yaptırımlara katılmazsa, o devlete karşı da aynı yaptırımlara başvurulacaktı. Bütün öteki önlemlerin etkisiz kalması durumunda, Milletler Cemiyeti’nin tüm üyeleri öteki saldırgana savaş açmak zorunda olacaktı. Herhangi bir diplomatik anlaşma ancak Milletler Cemiyeti sekreteryasına sunulduktan sonra geçerli sayılacak; Cemiyet Antlaşması’yla uyumlu olmayan herhangi bir antlaşmanın otomatik olarak geçersizliği ilan edilecekti.⁶⁷

I.Dünya Savaşı’nın ortaya çıkarmış olduğu meseleleri çözümlemek, bir yandan da gelecek bir savaşı önlemek vazifesini yüklenmiş bulunuyordu. Üye devletlerin sınırlarının dokunulmazlığını ve siyasal bağımsızlıklarını korumayı bu cemiyet en önemli vazifesi olarak kabul etmişti.

⁶³ Üçok, age, s. 325.

⁶⁴ Soysal, age, s. 414.

⁶⁵ Milletler Cemiyeti Anayasası metni için bkz: Soysal, age, s. 404 – 405.

⁶⁶ İgor M. Diakonoff, *Tarihin Yörüngeleri*, çev: Mete Tunçay, İst, 2004, s. 400.

⁶⁷ Diakonoff, age, s. 401.

Milletler Cemiyeti Antlaşması, aşırı barışçılarını tatmin etmedi. O zamandan beri geçen tarih süresi, bunların haklılığını kanıtlamıştır. Antlaşmanın bir hükmünün safdil ve etkisiz olduğu kesinlikle söylenebilir. Hele sakatlıklarının ikisi çok ciddiydi: Birincisi, Milletler Cemiyeti'nin doğal olarak silahlanmış durumundaki bir saldırganı karşı kararlarının uygulanmasını sağlayacak kendi kuvvetleri yoktu; İkincisi, (usul sorunları hakkındaki kararlar hariç) Cemiyet'in bütün kararlarının oybirliğiyle alınması gerekiyordu. Bir anlaşmazlık tartışılırken, çatışan tarafların oyları, hesaba katılmıyordu. Benimsenen yöntemeye göre, önerileri Cemiyet'in komitelerinde oyların çoğunluğunu sağlamayan uluslar, genel kurulda oy vermekten geri duruyorlardı.⁶⁸

Milletler Cemiyeti düşüncesi, ABD Başkanı Wilson'un kendisinden çıktığı halde, Versailles Barış Antlaşması'nı onamayan ABD, yenen devletlerin mağlupları baskı altında tutmalarından başka bir işe yaramayacağını anladıklarından, bu kuruma girmemişlerdi.⁶⁹ Böylece barışı sağlamaya en çok kudreti olan bir üyeden yoksun bulunan bu kurum, daha başlangıçta zayıf doğmuş oluyordu.

Wilson, Milletler Cemiyeti'ni bir dünya örgütü olarak düşünmüştü. Ama Wilson'un seçim yenilgisi ve Cumhuriyetçi Parti'den Harding'in başkan seçilmesi sonucu ABD'nin "Avrupa politikasından uzak durma" ilkesini yeniden benimsemesi, kuruluşu Amerika boyutundan yoksun bıraktı. Diğer kanat güç, Sovyet Rusya, zaten Cemiyet'in dışında bırakılmış olduğundan, Milletler Cemiyeti Avrupa içinde bir güvenlik sistemi kurmayı amaçlayan iki Avrupa Devleti'nin yani İngiltere ile Fransa'nın elinde kaldı.⁷⁰ Kısacası, kurtuluş amacının aksine, milletler Cemiyeti, bir Avrupa Örgütü olmaktan kurtulamadı. Avrupa kıtası dünya politikasındaki düşüşüne bağlı olarak, Milletler Cemiyeti de gelişme olanağı bulamadı ve bir dünya kuruluşu olamadı.

Diğer yandan Milletler Cemiyeti'nin hizmet edeceği amaç da değişikliğe uğradı. Wilson, kuruluşunun barış düzenlemesini geliştirmek ve gerekirse gözden geçirmek için uygun bir mekanizma olabileceği umundaydı. Fransa ise Milletler

⁶⁸ Diakonoff, age, s. 401.

⁶⁹ Üçok, age, s. 326.

⁷⁰ Sander, age, s. 35.

Cemiyeti’ni barış antlaşmalarını koruyacak ve yeniden gözden geçirilmesini önleyecek bir kuruluş olarak değerlendiriyordu.⁷¹ Üstelik İngiltere ile Fransa arasında da kuruluşun görevi konusunda anlaşmazlık vardı. Fransa onu Almanya’ya karşı kurulacak güvenlik sisteminin temel direği, İngiltere ise Almanya’yı da içerecek bir uzlaşma sistemi olarak görüyordu. Ayrıca İngiliz, Fransız hükümetlerinin dikkati, Milletler Cemiyeti’nde açık ve tutarlı bir politika izlemeyecek kadar iç ve dış sorunlara yönelmişti.

1920’li yıllarla 1930’ların başlarında galipler tarafından saf tutmuş olan bütün uluslar (ABD hariç), Milletler Cemiyeti’ne girmişti. Öte yandan, galip devletlerin asıl gözden kaçırdıkları önemli bir eksikliği de savaştan yenik çıkanların Milletler Cemiyeti’ne katılmayışlarıdır. . Dünya Savaşı galiplerine göre bu devletler belli bir süre sonra ve günahlarını ödedikçe katılacaklardır.⁷² Ayrıca Cemiyet statüsünün mağluplara dayatılan barış antlaşmalarının başına konması, Antlaşmalarla Cemiyet’in statüsü arasında bir bağ kurulması talihsizlik olmuştur. Bu yüzden barış antlaşmalarına karşı olan revizyonist devletler hiçbir zaman Milletler Cemiyeti’ni benimseyememişler, ona, yukarıdan zorla kabul ettirilen bir kuruluş gözüyle bakmışlardır.⁷³ Böylece Milletler Cemiyeti, yeryüzünde barış güvenliği sağlayacak bir kuruluş için gerekli saygınlığını kazanamamıştır.

Milletler Cemiyeti’nden sadece yenilenler uzak tutulmamıştır. I. Dünya Savaşı’nda İtilaf güçleri safında savaşıyor; fakat 1917 Bolşevik İhtilali ile savaşta yenik çıkan Sovyet Rusya’ya da çağrıda bulunulmamıştır. Galip devletlerin basınına göre Milletler Cemiyeti, savaşı kazananların haklarını koruyan, güvenliklerini garanti altına alan bir araçtır. Almanya’nın askeri güç kazanmasını önlemek ve Sovyet ihtilalcileri durdurmak için, eski anlaşma devletlerinin kurduğu yeni “Kutsal Bağlaşma”dır.⁷⁴ Fakat bazı tarafsız devletlerle bütün dünya barışçıları, Almanya’nın ve sonra da Sovyet Rusya’nın Cemiyet’e alınması için ısrar etmişlerdi. Amaçları,

⁷¹ Sander, age, s. 35.

⁷² Sarica, age, s. 57.

⁷³ Z. M. Alsan, *Yeni Devletler Hukuku*, c. I, İstanbul, 1955, s. 245 – 257.

⁷⁴ Sarica, age, s. 57.

Cemiyet üyeliğinin Alman milliyetçilerinin ve öç alıcılarının etkinliklerini dengelemesiydi.⁷⁵

Milletler Cemiyeti Genel Kurulu her yıl eylül ayında yılda bir kez toplanırdı. Genel Kurul'a her devlet üç temsilci bulundurabilirdi. Genel Kurul'un daha sık toplanması, büyük devletlerin daha çok söz sahibi olması, daha az sayıda üyesi bulunmasının müzakereyi kolaylaştırması yüzünden, siyasal sorunların, uyuşmazlıkların çözülmesiyle ilgili sorunların daha çok Konsey'de tartışılmasına yol açmıştır.⁷⁶

Milletler Cemiyeti'nde birkaç sorun çözüme kavuşmuştur. Bunlar: Polonya – Almanya sınırının saptanması, Avusturya'nın mali bir felaketten kurtarılması, Macaristan, Bulgaristan ve Yunanistan'a ortak yardım sağlanması, Ruhr sorununun çözülmesi.⁷⁷ Buna karşılık onlarca sorun görüşülmüş ancak bir bölümü çözüme kavuşmuştur. Milletler Cemiyeti bazı küçük ve orta büyüklükteki devletlerarasındaki anlaşmazlıkları bir dereceye kadar çözmeyi başarabilmiştir. Fakat büyük devletlerin uyuşmazlıklarına çözüm getirememiştir. Uluslararası ilişkilerinde güç kullanmayı tercih edecek devletler, en kötü olasılıkla kısa sürecek bir ekonomik ambargo dışında başka bir engelleme görmeyeceklerini biliyorlardı.⁷⁸

Milletler Cemiyeti, 1931 – 32 yıllarında meydana gelen Çin – Japon, 1935 – 36 yılları arasındaki İtalyan – Habeşistan uyuşmazlıklarını çözememiş, 1936 – 1939 İspanya İç Savaşı'nda kendisinden beklenen görevi yerine getirememiş, Almanya'nın Versailles Atlaşması'nı çiğnemesini önleyememiş, Alman – Çek, Alman – Polonya uyuşmazlıklarına bir çözüm getirememiş ağırlığını koyamamıştır.⁷⁹ Görüldüğü gibi Milletler Cemiyeti'nin sürekliliği ve dengeyi sağlayamadığını, Cemiyet'in uluslararası forum görevini bile tam yapmadığını

⁷⁵ Diakonoff, age, s. 403.

⁷⁶ Sarıca, age, s. 58.

⁷⁷ Diakonoff, age, s. 403.

⁷⁸ Aydın, age, s. 403.

⁷⁹ Sarıca, age,, s.61.

göstermeye yeter. Kaldı ki, Cemiyet'in yetkileri ve karar alma mekanizması da barışı sağlamaya yeterli değildir.⁸⁰

En güçlü devletlerin yer almadığı, olanların ise Milletler Cemiyeti'nin amacı konusunda görüş birliğine varamadıkları bu kuruluş, daha doğuşunda sakatlanmıştı. Bir uluslararası kuruluşun başarısı, ona yaşam veren antlaşmanın içeriğinden çok üyelerinin onu benimsemelerine, desteklemelerine ve amacı konusunda görüş birliğine varmalarına bağlıdır. Milletler Cemiyeti'nin özellikle büyük üyeleri bunların hiçbirini yapamadı. Özellikle Almanya'nın Ren bölgesini işgali,⁸¹ savaştan sonra kurulan güvenlik sisteminin sonunu vurguladı. Milletler Cemiyeti artık gölgeden başka bir şey değildi. Almanya hiçbir sınırlama tanımadan silahlanmaya başladı. Wilson'un ülkücülüğüyle, Fransız gerçekçiliği yıkılarak, Avrupa 1914 öncesinin uluslararası sistemine, daha doğrusu sistemsizliğine geri döndü. Büyük, küçük her devlet, yeniden askeri gücüne, diplomasisine ve güvenliği için ittifaklara dayanmaya başladı. I. Dünya Savaşı'nın galiplerinin üstünlüğü, mağluplarının ise engeli kalmamıştı. Kısa Locarno döneminden sonra anarşi, uluslar arası sisteme yeniden egemen oldu.

Milletler Cemiyeti için asıl öldürücü darbe İtalya'nın Habeşistan'ı işgalidir. Elli iki üye saldırıya karşı direnmek için birleştiler.

Milletler Cemiyeti Konseyi, İtalya'yı saldırgan ilan ederek üye devletlerden İtalya'ya karşı zorlama tedbirleri uygulamalarını istedi. Konsey'in aldığı karara göre, İtalya'ya stratejik nitelikte maddeler ve malzeme verilmeyecek, kredi açılmayacaktı.⁸² Ancak, zorlama tedbirleri başarılı olamadı. Sonunda başardıkları, bir üyenin idamını seyretmek oldu. Uzakdoğu'da saldırgan Japonya ile Almanya ve İtalya üyelikten çekildiler. Milletler Cemiyeti, bu süreçle beraber, ancak çevresinde olup bitenlere gözlerini kapayarak varlığını sürdürdü. İspanya iç savaşında meşru hükümetin başvurusu karşısında hiçbir şey yapamadı. Çekoslovakya bunalımı, ancak böyle bir bunalım olmadığını sağlayarak atabildi. 1939 Eylül'ünde II. Dünya Savaşı'nın çıktığını hiçbir üye Milletler Cemiyeti'ne bildirmek gereğini duymadı.

⁸⁰ Mehmet Gönübol, *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma*, Ankara, 1968, s. 71-128.

⁸¹ Sander, age, s. 36.

⁸² Sander, age, s. 52.

Bir hastanın ölümünden önce son iyileşme belirtisi olarak, Finlandiya'yı işgal eden Sovyet Rusya'yı, yeni girdiği Cemiyet'ten çıkardı. Bundan sonra, Cemiyet kendi sonunu ilan ettiği 1941'e kadar var olmayı sürdürdü.⁸³

Ancak, her şeye rağmen Milletler Cemiyeti 1925 – 30 döneminde uluslararası saygınlığını sürdürerek ilişkilerin barışçı havasına katkıda bulunduğu söylenebilir.

1.1.4. I. DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA ABD'NİN İZLEDİĞİ POLİTİKA

Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk Cumhurbaşkanı George Washington'dan itibaren Amerika yöneticileri, Amerika'yı Avrupa politikasından uzak tutmaya dikkat etmişler ve önem vermişlerdir ki, bu politikaya Amerika'nın infirat politikası denmektedir.

ABD, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren bu politikayı izlemekle beraber, Avrupalılar Amerika'nın yakasını bir türlü bırakmak istemedi. ABD'nin çabalarına rağmen Avrupalılar, şu veya bu vesile ile Amerika'yı kendi politik oyunlarının içine çekmeye çalıştılar. Mesela; 1789'da Fransız İhtilâlî patlak verdikten sonra ihtilâl hükümetleri, bağımsızlık savaşından Amerika'ya yaptıkları yardımdan destek bularak, Avrupa devletlerine karşı yaptıkları savaşlarda ABD'yi de kendi yanlarına almak için çok çalıştılar. ABD ise ihtilâl Fransa'sına sempati duymakla birlikte, Avrupa Savaşlarına katılmamak için her türlü direnmeyi gösterdi.⁸⁴ Zaten George Washington 1796'da veda mesajında gerçek politikanın hiçbir devletle ittifak yapmamak ve Avrupa'nın önemli sorunlarına karışmamak olduğunu belirtmiştir.⁸⁵

Yalnızlık politikanın ABD dış politikasında kapsamlı bir şekilde uygulanması 5. Cumhurbaşkanı James Monroe'nin 2 Aralık 1823'te Kongre'ye

⁸³ Diakonoff, age, s. 52; Armaoğlu, age, s. 69.

⁸⁴ Armaoğlu, age, s. 69.

⁸⁵ Tayyar Arı, *Uluslar arası İlişkiler ve Dış Politika*, İstanbul, 2001, s. 188.

gönderdiği mesajından sonra olmuştur.⁸⁶ Bu politika daha sonra Monroe Doktrini adını almıştır. Başkan Monroe mesajında iki nokta üzerinde durmaktaydı:

1- Amerika'nın Avrupa ile hiçbir politik ilgisi yoktur ve Avrupa işlerine karışmayacaktır. Buna karşılık Avrupa devletleri de Amerika kıtalarının iç işlerine karışmamalıdır. Amerika kıtalarından uzak durmalıdırlar

2- Amerika'nın bu isteğine rağmen eğer herhangi bir Avrupa devleti Amerika kıtasına ayak basar ve bu kıtada sömürgecilik girişiminde bulunursa, ABD bu hareketi düşmanca bir hareket sayacak ve Avrupa devletleri ABD'yi karşılarında bulacaklardır.⁸⁷

Dolayısıyla dönemin ABD Başkanı Monroe, 1823 yılında Kongre'ye sunduğu mesajda bu isteği açıkça ortaya koymuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi, Monroe, ABD'nin Avrupalı devletlerin işlerine karışmayacağını ancak onlar da ABD ile dostça ilişkiler kurmak istiyorlarsa Amerika kıtalarına müdahaleden kaçınmaları gerektiğini belirtiyordu.

Amerika bütün XIX. asırda kendi arazisinde ve yenedünya kıtasındaki vaziyetini takviyeye uğraştı. Dış siyasetinin hedefi bu idi. Monroe Doktrini denilen beyanname, bütün XIX. asırda ABD'nin dış siyasetinin istikametini tayin etti.⁸⁸

ABD, bu yalnızlık politikasından 1914'te ayrılmış ancak 1920'de tekrar dönmüştür.⁸⁹ ABD'nin I.Dünya Savaşı'na katılması, Almanya'nın 1915 yılından itibaren açmış olduğu denizaltı savaşının bir sonucudur.⁹⁰

ABD, bu şekilde I. Dünya Savaşı'na katılınca Müttefiklere yardım etmek üzere Avrupa'ya askeri kuvvetler göndermiştir. Bu gelişme, ABD'nin Monroe Doktrini'nden ilk ayrılışını teşkil etmiştir.

⁸⁶ Armaoğlu, age, s.70.

⁸⁷ Allan Nevins – Henry Steele Comager, *Amerika Birleşik Devletleri Tarihi*, çev: Halil İnalçık, İstanbul, 1961, s. 161.

⁸⁸ İlhan Tütem, *Amerikayı Tanyalım*, Ankara, 1946, s. 86.

⁸⁹ Arı, age, s. 190.

⁹⁰ Armaoğlu, age, s. 132.

ABD, I.Dünya Savaşı'na Almanya tarafından güvenliğinin yakın bir şekilde tehdit edildiğini gördüğü için girmişti. Fakat barış meselesinde özellikle Başkan Wilson, bir intikamcılık duygusu ile hareket etmemiş ve âdil ve devamlı bir barış düzeninin kurulmasını arzu etmiştir.⁹¹ Wilson ilkeleri dediğimiz 14 maddesi, böyle bir temel ilkelerinin ifadesi olmuş ve barışın korunması ve bozulmasının önlenmesi için de devamlı bir barış teşkilatının kurulmasına birinci derecede önem vermişti. Wilson, barışın korunmasını sağlayacak bu milletlerarası teşkilatta (Milletler Cemiyeti) Amerika'nın öncülüğüne inanmıştı. Tabii bunun sonucu olarak Amerika dünya meselelerinin ve Avrupa diplomasının içine de girmiş olacaktı.

Fakat Wilson'un bu düşünce ve faaliyetleri daha ilk günlerden itibaren Amerika'da çeşitli tepkilerle karşılaştı. Yukarıda değinildiği gibi, Versailles Barış Antlaşması'nı onaylamayan ABD, Wilson'un bir dünya örgütü olarak düşündüğü kuruma girmemiştir.

1920 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Cumhuriyetçi Parti'den Başkan seçilen Harding, seçim kampanyasında Milletler Cemiyeti konusunda açık bir vaatte bulunmamakla birlikte, o ve ondan sonraki Cumhuriyetçi Cumhurbaşkanlarının dış politikaları genel olarak tecritçi yolu izledi.⁹²

ABD, Milletler Cemiyeti'ne katılmamakla beraber, bu teşkilattan tamamen de uzak kalmış değildir. Milletlerarası daimi Adalet Divanı'na katıldığı gibi, Milletler Cemiyeti'nin barış ve silahsızlanma faaliyetleri ile ilgilenmiş ve bu meselelerin görüşmelerine gözlemciler göndermiştir. Mesela 1922 Washington deniz silahlarının sınırlandırılması konferansı ve 1928 Kellog Paktı esas itibarıyla Birleşik Amerika'nın eseri olmuştur.⁹³ Bu iki teşebbüs, savaş sonrasının hiç değilse ilk yıllarında, barışın moral havasının kuvvetlendirilmesine önemli bir hizmet olmuştur.

1920 ile beraber iki savaş arası dönemde yalnızlık politikası izleyen ABD, bu politikaya rağmen, bayrağı uzak pasifik bölgelerinde dalgalanmakta, tüccarları

⁹¹ Armaoğlu, age, s. 213.

⁹² Amerikan Tarihinin Ana Hatları, Haz: Wood Gray – Richard Hatstadter, (Tarih Belirtilmemiş), s. 127.

⁹³ Armaoğlu, age, s. 215.

yalnız Doğu Asya’da değil, petrol bakımından zengin Ortadoğu’da da devletten yardım beklemekteydi. Ekonomik güvenci Alman ve Müttefik borç ödemelerine bağlıydı.⁹⁴ Fakat iki savaş arası dönemde ABD ile Avrupa arasındaki münasebetleri zehirleyen ve ABD’nin Avrupa’ya karşı kızgınlığını ve güvensizliğini arttıran meselelerden biri de borçlar meselesidir. ABD savaş arasında yirmi kadar devlete borç para vermişti. Borçlular içinde İngiltere, Fransa ve İtalya birinci sırada yer alıyorlardı.⁹⁵ Lâkin devletler bu borçları ödemeye bir türlü yanaşmadılar. Daha doğrusu, bu borçları ödemeyi, Almanya’dan alacakları tamirat borçlarına bağlamışlardı. Almanya’dan tamirat borcu alamayınca, Amerika’ya olan borçlarına da yan çizmeye başladılar. Kendilerinin, savaşın en ağır yükünü çektiklerini, ABD’nin para kaybetmesine karşılık, kendilerinin kan ve insan kaybettiklerini ileri sürdüler. Tabi ki bu, Amerika’da kötü bir etki yaptı. Amerika bu devletlere borçlarını ödetmek için uzun yıllar uğraştı. Sadece Finlandiya borçlarını tam olarak ödedi. İngiltere, İtalya, Çekoslovakya, Romanya ve Letonya ise ancak sembolik ödemelerle yetindiler. Fransa, Belçika, Polonya, Estonya ve Litvanya ise hiç ödemedi.⁹⁶ Nihayet Amerika, 1934 yılında bu borçlar hikâyesinin üzerinden sünger geçirmek zorunda kaldı. 1934 Johnson yasası, borçlarını ödemeyen hükümetlere borç vermeği reddeder.⁹⁷

ABD, Washington Deniz Silahsızlanması Konferansı’ndan yani 1922 yılından sonra Amerikan dış politikasını yönetenler, iki değişik görüş arasında bir orta yol bulmaya çalışmışlardır:

1- Bütün diplomatik bağlantı ve yükümlülüklerden kaçınarak tam bir yalnızcılık politikası izlemek.

2- ABD’nin yeni bir savaşın önlenmesinde ağırlığını koyabilmesi için Batılı Demokratik devletlerle işbirliği yapmak.⁹⁸

Dönemin ilk iki başkanı olan Harding ve Coolidge ilk görüşü benimseyerek dış politikayla fazla ilgilenmemişler, dış politikanın yürütülmesini dışişleri

⁹⁴ Sander, age, s. 66.

⁹⁵ Armaoğlu, age, s. 216.

⁹⁶ Age, s. 216.

⁹⁷ Claude Julien, *Amerikan İmparatorluğu*, çev: Tahsin Saraç – Aysel Gülercan, Ankara, 1969, s. 257.

⁹⁸ Sander, age, s. 66.

bakanları Hughes ve Kellog’a bırakmışlardır. Dönemin üçüncü başkanı Herbert Hoover 1929 – 1930’ların dünya ekonomik bunalımı yüzünden dikkatini daha çok iş politika üzerinde toplamıştır. ABD ekonomik alanda sınırsız kişisel ekonomik özgürlük ilkesini savunduğundan, uluslararası alanda da denizlerin ve dünya ticaretinin serbestliğini ve her türlü sınırlamadan kurtarılmasını desteklemiş ve dış politikasını genel olarak bu yönde oluşturmuştu. Ancak dünya ekonomik bunalımı bu görüşlerin bunalım sırasındaki geçersizliğini ortaya koymuştu.

1932 başkanlık seçiminde Demokrat Parti’den Franklin Delano Roosevelt ABD Başkanı seçildi. Her ne kadar Demokratlar Wilson ile 1919’da Milletler Cemiyeti anlayışına bağlanmışlar ve Roosevelt de daha sonra ABD’nin dünya politikasına etkin bir biçimde girmesini sağlamışsa da 1932’de Demokratların seçimi kazanması, yalnızcılık politikasının bir zaferi olarak değerlendirilebilir. Çünkü şimdiki Demokratlar, düş kırıklığına uğramış Wilsonculardı.⁹⁹ “İnfiratçılıkla” suçlanan Roosevelt, şöyle karşılık verir: “Biz savaştan tamamen uzak durmaya karar verdiğimiz oranda infiratçıyız.”¹⁰⁰

Bir zamanlar Amerika’nın dünyayı kurtaracağı idealizmi, şimdi tersine dönmüştü. Amerikan Kongresi’nde çoğunluğa sahip olan Demokratlar, bu devletin dünya politikasına ağırlığını koymasını olanaksız kılacak bir takım tedbirler aldılar. Başkan Roosevelt de Kongre ile hiç anlaşmazlığa düşmeden bu tedbirlere uydu. Roosevelt’in ekonomik bunalımı ortadan kaldırmak için aldığı ekonomik kararlar da bu gidişi güçlendirdi.

ABD, Avrupa çevresinde yeni bir çatışmanın hazırlandığını sezmekteydi. Yalnızca, en ciddi güçlüklerle karşılaşmaya başlayan Milletler Cemiyeti’nin dışında kendini tutmakla kalmadı, aynı zamanda Hitler’in iktidara gelişinden iki yıl sonra, ileride savaşa herhangi bir ülkeye silah, cephane ve savaş aletleri satışını yasaklayan Tarafsızlık Kanunu’nu onayladı. Aynı kanun (1935),¹⁰¹ savaş sırasında deniz yolculuğu yapan Amerikalıların uğrayacakları bütün zarar ve tehlike sorumluluğunun kendilerine ait olduğunu öngörür. 1936 tarihli Tarafsızlık

⁹⁹ Age, s. 67.

¹⁰⁰ Julien, age, s. 256.

¹⁰¹ Age, s. 257.

Yasası,¹⁰² yürürlükte olan hükümleri pekiştirdi. Bütün bu yasalar ezici bir çoğunlukla onaylanmıştır. Aynı düşünceyle, 1933'te ekonomik ve uluslararası parayla ilgili bir sürü anlaşma yoluyla, genel çöküntüye son vermeye çalışan Londra Konferansı'ndan çekilir.¹⁰³ Ayrıca Kongre Amerikan Başkanına savaşı taraflara silah ambargosu koymak yetkisini vermesiyle başlayan politika, II. Dünya Savaşı çıkıp, Batı Avrupa demokrasileri tam bir yenilgiyle karşı karşıya kalana kadar böylece sürdürülecektir. Roosevelt'in de daha sonraları belirteceği gibi: "Silahlara ambargo koymamız, saldırganların oyununu hazırlamıştır."¹⁰⁴ Almanya, Japonya ve İtalya kendi askeri güçlerini kurup gerçekleştirmek için, İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya'dan çok daha önce davranmışlardır.

Bütün bunlarla beraber, Monroe Doktrini'nde olduğu gibi, Versailles'ten sonra da ABD, Avrupa'dan ilgisini kesmekle beraber Lâtin Amerika ve Uzakdoğu ile daha fazla ilgilendi. Almanya'nın yenilmesi, İngiltere ve Fransa'nın Avrupa mesleklerinin içine dalması, bu devletlerin Lâtin Amerika ile ekonomik ve ticaret münasebetlerini azaldığından, bu bölge ABD'nin ticaret ve ekonomisi için gayet avantajlı bir alan olarak ortaya çıktı ve ABD, Lâtin Amerika'daki faaliyetlerini arttırdı. Öte yandan, aynı durum Uzakdoğu için de söz konusu idi. Almanya'nın ve Çarlık Rusya'nın yıkılması, İngiltere ve Fransa'nın Avrupa meseleleri dolayısıyla Uzakdoğu ile ilgilerinin zayıflaması, Uzakdoğu'yu da Amerikan ekonomisi için geniş ve rekabetsiz bir Pazar olarak ortaya çıkartmıştı.¹⁰⁵ Fakat bu bölgede şimdi Japonya bu avantajlı durumdan yararlanmak istediğinden, Japonya Amerika için bir endişe konusu oldu. Uzakdoğu'da Japonya ile ABD arasındaki, önce sürtüşmeler ve sonra da çatışmalar 1931'den itibaren başlayacaktır.¹⁰⁶

II. Dünya Savaşı çıktığı zaman Amerikan kamuoyu, I. Dünya Savaşı'ndakinden farklı olarak, Almanya'ya karşıydı. Hitler'in totaliter rejimi ve antlaşmaları çiğnemesi, Amerikan kamuoyunu kötü yönde etkilemişti. Ama bu soğuma savaşa girmeyi gerektirecek kadar etkili değildi. Çünkü I. Dünya Savaşı'nın

¹⁰² Sander, age, s. 68.

¹⁰³ Julien, age, s. 257.

¹⁰⁴ Age, s. 258.

¹⁰⁵ Armaoğlu, age, s. 216.

¹⁰⁶ Geniş Bilgi İçin bkz: Armaoğlu, *Amerikan – Japon Münasebetlerinin On yılı (1931- 1941)*, Ankara, 1957.

kötü anıları ikincisi çıkınca yeniden hatırlanmış ve güçlenmişti.¹⁰⁷ Ayrıca I. Dünya Savaşı'ndan sonra yürütülen soruşturmalarda, ABD'nin savaşa girmesinde bazı silah fabrikalarının ve özel girişimcilerin payı olduğu anlaşıncı, yukarıda değinildiği gibi ABD hükümeti çıkardığı tarafsızlık yasalarıyla Avrupa politikasına kesinlikle karışmama yolunu tutmuştu.

II. Dünya Savaşı çıkınca Başkan Roosevelt bir demeç vererek Amerikan halkından düşüncelerinde bile yansız kalmalarını istedi. Ama savaş Almanya'nın lehine bir gelişme göstermeye başlayınca, bu tarafsızlık yasalarında değişiklik yapmak gereği ortaya çıktı. Yasalara göre, ABD'den savaş malzemesi ihraç edilmesi yasaklanmıştı ve bu durumdan Almanya yararlanıyordu. İngiltere Atlas Okyanusu'na egemen olduğu için Almanya'nın ABD'den savaş malzemesi alması zaten söz konusu olamazdı. 4 Kasım 1939'da yapılan bir değişiklikle, savaş malzemesinin satışının serbest olduğu, ancak parasının peşin ödenmesi gerektiği ve mülkiyetinin hemen el değiştirmesinin şart olduğu açıklandı.¹⁰⁸ Kısacası Amerikan gemisiyle taşınmaması koşuluyla, tehlikeyi göze alan her devlet, kendi gemisiyle bu malzemeyi ülkesine götürmekte serbest bırakılıyordu. Yeni değişikliğin İngiltere'nin işine yaradığı açıktı.

ABD'nin en büyük endişesi şuydu: ABD güvenliğini büyük ölçüde İngiliz deniz gücüne bağlamıştı ve eskisi kadar güçlü olmamakla birlikte, bu deniz gücü Avrupa'da üstün durumdaydı. İngiltere yenilir ya da Almanya ile barış yaparsa, İngiliz donanmasının Amerika üzerindeki koruyuculuğu ortadan kalkacaktı.¹⁰⁹ İşte ABD'nin İngiltere'ye yardım etmesinin en önemli nedeni, İngiltere'nin yenilgisine ya da Almanya ile anlaşmasına engel olma isteğidir. Bu da, İngiltere'nin savunulmasının ABD için gerekli olduğunu kabul etmek demektir. Fakat ABD yine de savaş dışında kalmayı tercih etmiş ve İngiltere'yi, bütün yükünü çekmede yalnız bırakmıştı.

ABD Kongresi'nde iki ay süren ateşli tartışmalardan sonra, Meclis, I. Dünya Savaşı sırasındaki borçlarını ödemeyen ülkelere borç vermeyi reddeden 1934

¹⁰⁷ Sander, age, s. 160.

¹⁰⁸ Sander, age, s. 161.

¹⁰⁹ Age, s. 161.

yasasını Fiilen ortadan kaldıran 1941’de yürürlüğe girecek ödünç verme ve kiralama yasasını kabul eder.¹¹⁰ ABD’nin Hitler’e karşı mücadele verenlere en büyük yardımı bu olmuştur. Bu, Amerika politikasında önemli bir değişiklik sayılabilir. Çünkü bu devlet I. Dünya Savaşı’nda da Avrupa’ya yardım yapmış fakat bu borcun ödenmemesi de ABD’nin iki savaş arası dönemde çıkardığı tarafsızlık yasalarının nedenlerinden biri olmuştur. Şimdi, anlamlı bir değişiklik olarak geri ödenemeyeceğini bildiği bir yardımı yapmaya başlamıştı.

ABD’nin kuruluşundan itibaren yalnızlık politikası izlemeye çalıştığını, bu yalnızlık politikasından 1914’te ayrıldığı belirtilmiştir. Fakat ABD, 1941’de Japonya’nın Pearl Harbour baskınından sonra yalnızcılığı, bir daha dönememek üzere terk etmiştir.¹¹¹ Ancak ABD açısından iki dünya savaşı arasında izlediği yalnızcılık politikası özellikle kendisi açısından sonradan pek olumlu bulunmamış, bu politikayla ABD’nin önüne gelen dünya liderliği fırsatını kaçırdığı, dünyanın ise ikinci bir savaş yaşamak zorunda kaldığı üzerinde durulmuştur.

1.1.5. I DÜNYA SAVAŞI SONRASI JAPONYA’NIN EMPERYALİST TUTUMU

XIX. yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinin sanayileşmeye başlaması, bu ülkeler için hammadde kaynağı ve pazar meselesini ortaya çıkardı ve bu gelişme de sanayileşen Avrupa devletlerini sömürgeciliğe itti.

Bu süreçle beraber Batıya açıldıktan sonra Japonlar, şu noktayı gayet iyi görmüşlerdir: Eğer kendilerini kısa sürede toparlamaz ve Batı tekniği seviyesine ulaşamayacak olursa, Avrupa tarafından sömürülüp ezileceklerdir. Bundan dolayı, Japonya biran önce Batı tekniğini almak zorundadır.

¹¹⁰ Julien, age, s. 261.

¹¹¹ Arı, age, s. 190.

Böyle bir yol takip eden Japonya, Avrupa devletlerinin karşısına sömürgeleşmiş bir ülke olarak değil, sömürgeci bir devlet olarak çıkacaktır.¹¹²

I.Dünya Savaşı ile birlikte Avrupa devletlerinin birbirine girmesi ve büyük bir buhran içine yuvarlanmaları, tabiatıyla Uzakdoğu ile ilgilerini zayıflatıyordu. Japonya Asya'daki yayılmasını hızlandırmak ve genişletmek için bunu iyi bir fırsat olarak gördü. I. Dünya Savaşı'nın yarattığı fırsat, Japonya'nın iştahını kamçılammış ve Uzakdoğu üzerindeki faaliyetine hız vermişti.

Japonya, 1920'li ve 1930'lu yıllarda Uzakdoğu'nun en güçlü devleti idi. Özellikle 1930'lardan sonra militarist bir anlayışla yönetilen Japonya, yayılmacı bir politika izlemeye başlamıştı.

Esasen Japonya'nın milli politikası 1894 yılında belli olmuştur. Genişleme politikası olarak adlandırılan bu politika kısaca üretim için hammadde ihtiyacı olan ve bunu da ancak dışardan satın alma yolu ile temin edebilen büyük endüstri şirketlerinin yeni hammadde kaynaklarının kazanılması için hükümeti yönlendirmesi, iç siyasette sıkıntı yaşandığı durumlarda ordunun harp propagandası yaparak dikkatleri dışarıya toplaması olarak özetlenmektedir.¹¹³

Bu programa göre Japonya'nın etrafında saptanan iç, orta ve dış bölgeler zaman içinde ve sırayla Japon egemenliğine alınacak, Japon anavatan adalarına karşı yapılacak saldırılarda, bu bölgelerden itibaren uzaktan savunma tedbirleri uygulanacak, Japonya'nın etrafındaki komşu ülkeler içine, kuşaklar halinde, hem hammadde kaynaklarına sahip olan, hem de Japon sanayi ürünleri için Pazar olabilecek ülkeler dahil edilecek, böylece Japon sanayinin ve ticaretinin gelişmesine imkân verecek ortam hazırlanacaktı.¹¹⁴

Bunun dışında, Japonya'nın eski inançları da bu siyasette rol oynuyordu. Japonya'nın "İlahlara" dayanan bir görevi vardı. Beyazların müdahalesinin etkisinden hala kurtulamayan Japonlar, yalnız onları bir kenarda bırakmayı değil, aksine bu ırka hâkim olmayı düşünüyorlar ve geleneksel akidelerine sahip olarak

¹¹² Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... s. 91.

¹¹³ Mehmet Özgen Kaval, *Japonya'nın On bin Yılı, Avrasya Dosyası*, c.5, Sayı: 2, s. 160- 165.

¹¹⁴ Çetinkaya Apatay, *Port Arthur'dan Pearl Harbor'a Pasifik'te olup Bitenler*, İstanbul, 2002, s. 59.

ırklarının dünya yüzündeki üstünlüğünü temin etmek görevi üzerinde duruyorlardı.¹¹⁵

Bu zihniyeti 1918’de bir Japon Generali şöyle belirtiyordu: “Siyasetin nihaî gayesi dünyanın emperyalist bir millet tarafından fethidir. Hangi millet, dünyayı fethedebilir? Vatan sevgisinde kuvvetle birleşmiş, sönmeyen imparatorluk ihtirasları taşıyan ve yüksek gaye için her türlü fedakârlıkları yapmaya hazır olan millet...” Japon milleti şanlı tarihi ve mevkii bakımından, mukadder rolünü tamamlamağa yönelmelidir.¹¹⁶

Gerek ekonomisi ve gerekse geleneksel zihniyetinin etkisi ile Japonya, yayılmaya gidiyordu. Kapitalizm onu ekonomik, militarizm de silahlı bir harekete yöneltiyordu. Japon yayılışı, Almanya’da olduğu gibi, ırk üstünlüğünden ve iktisadi ve sosyal düzen düşüncelerinden esinlenecek¹¹⁷, bununla beraber Büyük Asya İdeali’ni temel politika haline getirecektir.¹¹⁸

Japonya’nın emperyalist politikaları savunması, Milletler Cemiyeti’nin kuruluş görüşmelerinde de şiddetlenerek devam etmiştir. Özellikle Milletler Cemiyeti’nin kuruluş antlaşmasında, Japonya, ırkların eşit olduğuna dair bir hükmü kurucu antlaşmaya eklenmesini talep etmesine rağmen, Avrupalı devletlerin bu öneriyi reddetmesi, Japon elitleri arasında Batılı devletlere karşı hayal kırıklığının yanı sıra öfkenin yaygınlaşmasına ve güçlenmesine sebep oldu. Wilson idealleri ile savaşlara neden olabilecek nedenlerin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak kurulan Milletler Cemiyeti, Japon elitleri tarafından Batı’nın ikiyüzlülüğünün bir göstergesi olarak nitelendirildi.¹¹⁹ Milletler Cemiyeti’nin verdiği kararlar daha başından itibaren Japon elitler tarafından sorgulanmaya başlandı.

Büyük Asya İdeali’ni temel politika haline getiren Japonya, emperyalist politikasını sürdürmek istiyordu. Japonlara göre: Çin meselesinin süratle

¹¹⁵ Reşat Sagay, *XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, İstanbul, 1972, s. 417.

¹¹⁶ Sagay, *age*, s. 418.

¹¹⁷ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, c. VI, İstanbul, 1999, s. 279.

¹¹⁸ Hüseyin Can Erkin, *Geçmişten Günümüze Japonya’dan Türkiye’ye Bakış* Ankara, 2004, s. 109.

¹¹⁹ Jonet E. Hunter, *Modern Japonya’nın Doğuşu: 1853’ten Günümüze*, çev: Müfit Günay, Ankara, 2002, s. 51.

hale edilmesinin tam zamanı idi. Böyle bir fırsat bir daha yüzyıllarca ele geçmezdi. Çin'deki durum buna elverişli idi. Japonya'nın ilâhi görevi, derhal harekete geçmekti.¹²⁰

İngiltere ve özellikle ABD, Japonya'nın Çin'e el koymasından endişe duyuyorlardı. Bu nedenle Çin meselesini ve savaş filolarının durumunu tespit edecek bir konferansın toplanmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Washington'da toplanan ve dokuz devletin temsil edildiği Deniz Silahlarının sınırlandırılması Konferansı'nda ülkeler, birbirlerinin pasifikteki topraklarına saygı göstermeyi karşılıklı olarak taahhüt etmişler, Çin'in toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına saygı göstereceklerini belirtmişler ve Çin toprakları üzerinde ekonomik ve ticari "fırsat eşitliği" politikasını kabul etmişlerdir.¹²¹ Böylece belirli bir süre Pasifik bölgesinde güç dengesi dondurulmak ve Çin'in sömürge statüsü fiilen sürdürülmek istenmiştir.

1922'deki Konferans'ın aldığı bu kararların Japonya'da uyandırdığı memnuniyetsizlik büyük olmuştu. Rakip emperyalizmlerin müdahalesi, geçici bir süre için de olsa, Japon emperyalizmini Çin'de geriletmişti. Ancak bu durum büyük devletlerin insancıl düşüncelerinden değil, esas itibariyle rekabetlerinden doğmuş bulunuyordu.

Çin ise bunlardan faydalanamayacak, kısa bir süre sonra iç mücadeleler tekrar başlayacak, memleket anarşiden kurtulmayacaktı.¹²²

Japonya ise bu devrede ses çıkarmadan pasif kalmış, fakat yayılma politikasından vazgeçmemişti. Japonlar, "Washington Utancı"nın rövanşını almak için fırsat bekliyorlardı.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı Japonya'yı da büyük bir ekonomik sıkıntıya sokmuştu. 1929'da 2.100 milyon Yen olan ihracat hacmi 1931'de 1.118 milyon Yen'e düşmüş yine aynı şekilde 1929'da 2.169 milyon Yen olan ithalat hacmi de 1.206 milyon Yen'e gerilemişti. Bu durum, ordunun eline büyük bir koz vermiştir. Çünkü onlara göre barışçıl amaçlar güderek ülkenin ekonomik kalkınmasını

¹²⁰ Sagay, age, s. 420.

¹²¹ Sander, age, s. 37.

¹²² Sagay, age, s. 422.

sağlamak ve uluslararası sistem içinde saygın bir yer edinmek son derece zordu. Diğer taraftan, dünya ekonomik buhranı da harekete geçmek için gerekli olan zemini sağlıyordu. Zira Avrupa ve ABD de bu buhranın sarsıntıları ile uğraşıyordu.¹²³

Yukarıda da belirtildiği gibi Washington Deniz Silahlarının Sınırlandırılması Konferansı'ndan sonraki devrede Japonya pasif kalmış, ancak emperyalist tutumundan vazgeçmemiştir. Nihayet 1931 yılı, uzun zamandan beri tasarladıkları Mançurya'nın istilasını için en uygun bir zaman olarak görülmüştü. Mançurya ekonomik ve stratejik nedenlerle, Japonya'ya lazımdı.

Japonların bu saldırısına karşı koyabilecek Büyük devletlerin ise, 1931'de başka gaileleri vardı. Sovyetler Birliği Birinci beş yıllık plan tahakkukunun heyecanı içinde idi. ABD, içinde bulunduğu ekonomik krizi alt etmekle uğraşıyor, İngiltere Hindistan ve Fransa da Hindi Çini ile meşgul bulunuyorlardı.¹²⁴

1931 yılı yazında Mançurya'da Mukden Hükümeti ile Japonlar arasında peş peşe çeşitli olaylar ve çatışmalar patlak verince, Japonya'da askerler, daha fazla sabredemeyerek ve sivil hükümetin ihtiyatlı hareketi karşısında teşebbüsü ele alarak 18 Eylül 1931 gecesi Mukden'in istasyonlarından birinde bir bombanın patlaması sonucu demiryolunun küçük bir kısmının tahrip edilmesi üzerine, 19 Eylül'den itibaren Mançurya'nın istilasını hareketine giriştiler. Demiryollarını koruma bahanesi ile Japonya'nın zaten Mançurya'da bir askeri kuvveti bulunuyordu. Mukden olayının ertesi gününden itibaren Japonya'dan yeni kuvvetler de gönderilerek, 1932 Martı'nın başında bütün Mançurya işgal edildi.¹²⁵ Daha sonra tam anlamıyla "kukla" niteliğinde "bağımsız" Mançuko devletini kurdu.¹²⁶

Japonya'nın Mançurya'yı işgale başlaması üzerine Çin, Milletler Cemiyeti'ne müracaat etti. Milletler Cemiyeti, 1933 Şubat'ına kadar bu mesele ile

¹²³ Armaoğlu, *Amerikan – Japon Münasebetlerinin on yılı...* s. 36.

¹²⁴ Sagay, age, s. 422.

¹²⁵ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...* s. 234.

¹²⁶ Sander, age, s. 70.

uğraştı.¹²⁷ Lâkin bu uğraşma gayet üstün körü oldu. Bir defa, kimse, Milletler Cemiyeti Paktının 16. Maddesine göre Japonya'yı saldırgan ilân edip sanksiyonların uygulanmasına girişmeye cesaret edemedi.¹²⁸ Kısacası, bu meselede devletlerin menfaatleri o kadar karıştı ki, herhangi bir karara varılamamış, sadece Lord Lytton'un idaresinde bir tahkik komisyonunun gönderilmesiyle yetinilmişti. 1932 yılı sonlarında geriye dönen komisyonun raporunda, Japonlar hafif bir şekilde kınandı. Fakat Japonya bu raporla kendilerinin tahkir edilmiş olduğunu beyan ile 27 Mart 1933'te Milletler Cemiyeti'nden çekildi.¹²⁹

Bu durum, Milletler Cemiyeti için büyük bir başarısızlıktı. Çekingen hareket, savaşa başvurmak isteyen memleketlere cesaret vermekle kalmayacak, itimadı ortadan silip götürecek ve Japonların Batı'ya karşı düşmanlığını da arttıracaktı.

Japonya'nın Mançurya'yı işgal etmesi, Sovyet Rusya ve ABD'yi müşkül durumda bıraktı. Sovyet Rusya ile Japonya arasında 1907 yılında yapılan bir anlaşma ile Kuzey Mançurya'daki Doğu Çin Demiryolları Rusya'nın elinde kalmıştı. Japonya Mançurya'ya hâkim olduktan sonra Sovyet Rusya bu demiryollarının işletilmesinde güçlüklerle karşılaşmaya başladı. Bu ise kendisini Japonya ile bir çatışmaya götürebilirdi. Bunu da istemediğinden, 1935 Martı'nda bu demiryollarını Mançuko Devleti'ne satarak burası ile ilgisini kesti. ABD ise, Açık Kapı ilkesinin Mançuko'da da uygulanması meselesinde Japonya ile devamlı sürtüşmeler içine girdi. Lâkin Amerika'nın bu konudaki faaliyet ve çabaları, Açık Kapı ilkesinin, Mançuko'dan tasfiye edilmesini önleyemedi. Amerika da buna boyun eğmek zorunda kaldı.¹³⁰

Mançurya'nın Japonya tarafından işgali, I. Dünya Savaşı sonrası tarihin dönüm noktalarından biridir. Bir kere, Pasifik bölgesinde Washington Deniz Silahları Konferansı ile askıya alınmış bulunan kuvvet mücadelesini yeniden başlatmıştır.

¹²⁷ Mançurya Meselesinin Milletler Cemiyeti'ndeki Müzakereleri için bkz: Armaoğlu, *Amerikan Japon Münasebetlerinin On Yılı...* s. 40–76.

¹²⁸ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...* s. 235.

¹²⁹ Sagay, *age*, s. 423.

¹³⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 235 -236.

Mançurya'yı Japonların ele geçirmesi, Asya kıtasındaki geniş yayılma emellerinin ilk kademesini teşkil ediyordu. Bu harekete karşı Büyük devletler tepkisinin zayıf kalması ve Milletler Cemiyeti'nin çaresiz kalıp kesin bir harekete geçememesi, Japonları cesaretlendirmişti. Japonya, bundan sonra girişeceği faaliyetlerinde serbest kalmak için, milletlerarası işbirliğinden çekilmek ihtiyacını duyuyordu. Bu sebeptendir ki, ilk olarak yukarıda da değinildiği gibi Milletler Cemiyeti'nden ayrılmış, 1934 Aralık ayında da 1922 Washington anlaşmalarını feshetmişti.

Bu bağlardan kurtulan Japonya niyetlerini açığa vurarak 1934'te Asya'nın Monroe Doktrini'ni ortaya atmış "Asya Asyalılarıdır" prensibini ilân ederek, Avrupalıların özellikle Çin ile her türlü ilişkilerinin kesilmesini istemişti. Japonya, nihayet, 1935 Ekiminde verdiği bir nota ile Çin'i Komünizm ile mücadelede işbirliği yapmaya davet etmişti.¹³¹ Bunun anlamı açık olarak görülüyordu. Komünizm ile savaşta işbirliği şartının altında, Japonların bu memleketi kontrolleri altına almak amacı saklı bulunuyordu.

Japonya artık 1935 yılından itibaren Çin'e ait Chahar ve Hopei'de sızma faaliyetlerini arttırdı. Bu iki eyalette muhtariyet kışkırtmalarını hızlandırdı. Ayrıca Shansi ve Shantung valilerini de muhtariyete teşvik etti.¹³² Netice olarak Çin Hükümeti 1935 Aralık ayında "Hopei – Chahar Muhtar Siyasal Konseyi"ni kurmuş, bu iki eyalet iç işlerinin idaresinde bağımsızlık kazanmışlardı. Bunun arakasında Japonya, muhtariyet kazanan bu eyaletler üzerinde ekonomik ve politik nüfuz ve kontrollerini arttırmıştı.

Bu arada, memleketlerindeki iç gelişmelerin etkisiyle Japonya'nın Kuzey Çin eyaletlerindeki faaliyetlerinde, 1936 yılı başından 1937 yazına kadar bir duraklama oldu. Bu devrede yine Japonya'nın gelecekteki hareketlerinde etkisi bulunacak iki olay kendini gösterdi. Japonya, askerlerin tesiriyle 1936 Kasım'ında Almanya ile Anti -Komintern Paktı imzalamış ve 1937 Haziran'ında da Pan -Asya taraftarı Prens Konoye Kabinesi iş başına geldi.¹³³ İşte bu olaylardan sonra,

¹³¹ Sagay, age, s. 424.

¹³² Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... s. 272.

¹³³ Sagay, age, S. 424.

Japonya, Çin'i işgal işine 1937 Temmuz'unda tekrar girişmeye teşebbüs etmiş ve zamanını iyi seçmişti.

Milletlerarası şartlar da Japonya'nın harekete geçmesine uygundu. Milletler Cemiyeti'nin etkisizliğini ortaya koyan İtalyan - Habeş bunalımının İngiltere ve Fransa'da yarattığı endişe ve bu iki devletin işbirliği yapmaması, Almanya'nın Ren boylarını askerleştirmesi, Berlin – Roma Mihverinin kurulması, Japonya İç Savaşı, yani Avrupa devletlerinin içinde bulundukları karışık durum, Japonya için bulunmaz bir fırsat teşkil ediyordu.

İşte Japonya böylece, 7 – 8 Temmuz 1937 gecesi Çinlilerle çıkan bir sınır anlaşmazlığını bahane ederek, yeniden Çin topraklarında ilerlemeye başladı.¹³⁴ 1937'de başlayan Japon taarruzu başlıca iki yönde gelişmişti: Pekin'den hareket eden ilk kol güneye doğru inerken, Şanghay'a çıkarma hareketinden de kıyı şehirlerinin ele geçirilmesi şeklinde oldu.¹³⁵

Resmen savaş ilân etmeden Japonya'nın giriştiği bu istila hareketi karşısında Çin, Paktın 11. Ve 16. Maddelerine dayanarak Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. Fakat bundan bir sonuç çıkmadı.

Artık 1938 yılında, yani Avrupa'da Almanya'nın Avusturya'yı ilhak ettiği, Çekoslovakya'yı parçaladığı devrede bulunuyordu. Hitler iktidarının ardı ardına darbelerine maruz kalan büyük devletler nazarlarını deniz aşırı ülkelere çevirecek bir halde değillerdi. Böylece Japonya, Çin'de yalnız başına kalmıştı.

Gerçekte, İngiltere ve Fransa bütün dikkatlerini, her an değişme gösteren Avrupa olaylarına çevirmişlerdi. İngiltere, Çin'deki ekonomik çıkarlarını, Fransa da Hindi Çini'yi korumak gayesiyle Japonya'yı kızdırmaktan kaçınıyorlardı.

ABD'nin ise, Japonya'nın Çin'e saldırısı karşısında resmi politikasında iki düşünce hâkim olmuştur:

1- Anlaşmazlığa bulaşmaktan kaçınmak

¹³⁴ Üçok, age, s. 342.

¹³⁵ Jacques Pirene, *Büyük Dünya Tarihi*, çev: Nihal Önal, (Tarih Belirtilmemiş), s. 1996.

2- ABD vatandaşlarının can, mal ve haklarını korumak için gerektiği kadar karışmak.

ABD Çin'e yardım etmiş, aynı zamanda da Japonya'ya mal satmaya devam etmiştir.¹³⁶

Sovyet Rusya ise, Çin'in Japon işgali altına girmesinin Rus çıkarları bakımından doğuracağı ağır neticelerin farkında olduğu için Çin'i desteklemiş ve ona yardım etmekten geri kalmamıştı.

Çinliler, Japonya karşısında boyun eğmediler. Savaşın ilk karanlık yıllarında Çinlilerin elde ettikleri tek ödül, eşi görülmemiş düzeyde bir yurtseverlik birliği kurulması oldu.¹³⁷ Japonlar Çin'in birçok illerinin işgalini başardılarsa da Çin ulusunun savaşmak azmini yenemediler ve 1939'da II. Dünya Savaşı başlayınca bu savaş da bir Uzakdoğu savaşı olmaktan çıkarak II. Dünya Savaşı'nın bir cephesi haline girdi.

Netice olarak, Japonya'nın emperyalist politikası, Uzakdoğu'daki güçler dengesini alt-üst etmiştir ve Uzakdoğu, Japonya'nın emperyalist tutumu nedeniyle kendisini II. Dünya Savaşı'na girmekten kurtaramamıştır.

1.1.6. I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI ALMANYA'NIN SİYASİ VE SOSYAL DURUMU

Almanya, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Versailles'in getirdiği yükümlülükler nedeniyle siyasal ve sosyal açıdan zor bir durumda bulunuyordu.

1918 Kasım ayının ilk günlerinden itibaren Almanya'nın iç durumu karıştı. Mütarekenin imzasından ve Cumhuriyet'in ilânından sonra ayaklanmalar gittikçe

¹³⁶ Apatay, age, s. 94.

¹³⁷ J.M. Roberts, *Yirminci Yüzyıl Tarihi*, çev: Sinem Gül, Ankara, 2003, s. 344.

arttı ve Almanya içerde tam bir keşmekeşe uğradı. Rusya'daki Bolşevik rejiminin de kıskırtmasıyla komünistler de bu karışıklıklarda aktif bir rol oynuyordu.¹³⁸

1918 Kasımı'ndaki silah bırakışması, imparatorluğun yıkılması ve Cumhuriyet rejiminin kurulması, yenik çıkan bir savaşın sonunda olupbittiye getirilmişti ve halkın gerçek isteklerine de pek uymamaktaydı. Ancak bu olupbittiden sonra, Alman Sosyal Demokratları yeni rejime sahip çıktılar. Hemen silah bırakışmasından sonra Almanya'da üç devrimci odak noktası belirmişti. Kiel'de kentin işçi ve denizcileri bir "işçiler ve askerler konseyi" kurarak merkezi otoriteye karşı çıktılar. Bu durum başka bazı kentlere de sıçradı. Münih'te kentin sendikacı ve sosyalistleri bir Yahudi sosyalist olan Kurt Eisner'in başkanlığında "Bavyera Cumhuriyeti"ni ilan ettiler. Berlin'de ise sosyalist Ebert ve Schidemann, II. Willhelm'i tahtından feragate zorlayarak geçici bir hükümet kurdular.¹³⁹

1918 Kasımı'ndan sonra bir süre Alman siyasal yaşamına egemen olanlar sosyal demokratlardı. Bunlar temelde Marksist olmakla birlikte, ideolojileri sulanmış ve yumuşamıştı. 1918'den geriye baktıklarında, en az kırk yıllık bir mücadele sonucu, Sosyal Demokrat Parti'nin nasıl geliştiğini, işçi örgütleriyle nasıl bağlantılar kurup 1912'de Alman Meclisi olan Reichstag'da nasıl en büyük parti haline geldiğini görüyorlardı. Önderleri sendikacılar ve parti yöneticileriydi. Şimdi, 1918'de yeni deneylere girişmektense, dikkatli ve tedbirli bir grup olarak hareket edip elde olanı iyi tutmak amacındaydılar. Komünistler, Sosyal Demokratları, işçi sınıfına ihanet eden gericiler olarak görüyor; monarşistler, yüksek rütbeli subaylar, junkerler ve büyük iş sahiplerinden oluşan gerçek gericileriyse tehlikeli bir grup olarak değerlendiriyorlardı.

1919 yılının Ocak ayında genel grevle birlikte Berlin'de komünist bir darbe yapılmak istendi. Sosyal Demokratlar ordunun da yardımıyla bu hareketi bastırdılar. Ayrıca Bavyera'da çıkan bir karışıklıkta Kurt Eisner öldürüldü. Böylece Sosyal

¹³⁸ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... s. 155.

¹³⁹ Sander, age, s. 18.

Demokratlarla Komünistler arasında Hitler'in temerküz kamplarında bile doldurulamayan bir boşluk, bir düşmanlık yaratıldı.¹⁴⁰

19 Ocak 1919'da Kurucu Meclis seçimleri yapıldığında,¹⁴¹ Sosyalistler, Merkez Partisi ve Demokratlar en çok oy alan partiler olmuşlardı. Kurucu Meclis, Weimar kentinde toplanmayı uygun buldu. Ülkede bu gelişmeler sürerken 11 Ağustos 1919'da Weimar Anayasası ilân edildi.¹⁴² Hitler'in iktidarı ele geçirdiği 1933'e kadar Sosyal Demokratlar hükümetlere egemen oldular. Bu döneme Weimar Cumhuriyeti adı verilmektedir.

Gerçekte, Almanya'da bu Weimar Cumhuriyeti'ni yıkacak olan güçler daha 1920'lerde vardı. Militarizm ve saldırgan Milliyetçilik, Versailles'in ağır koşullarına bir tepki biçiminde güçlenecek ve antlaşmanın baş sorumlusu olarak Sosyal Demokratlara, yani hükümete yönelecektir. Açıkçası siyasi olarak Almanya çalkantıdan kurtulamadı. 1920 ve 1921'de iki işçi ayaklanması oldu.¹⁴³ Yine 1920 Martı'nda bazı generallerin bir sağcı hükümet darbesi yapmaları için bir fırsat oldu. Bu darbe bir yıl önceki solcu darbeye cevaptı. Askerlerin hükümet darbesiyle Dr Wolfgang Kapp Berlin'e gelerek hükümeti ele geçirdi. Alman hükümeti Stuttgart'a kaçmak zorunda kaldı. Lâkin bu darbe ancak birkaç gün devam edebildi. Halk ve ordu Kapp'ı desteklemediği gibi solcuların kışkırtmasıyla Berlin'de grevler çıktı. Dr Kapp tutunamayacağını anlayınca kaçtı. Lâkin Alman hükümeti de darbeye katılanları cezalandırmaya cesaret edemedi.¹⁴⁴ Bu başarısız Kapp Darbesi'nin önemi, Almanya'da militarist hareketlerin başlamış olduğunu göstermesidir.

Bu arada ileride Alman iç ve dış politikasını ve giderek tüm dünya barışını temelinden değiştirip tehdit edecek olay, 1919 yılının Ocak ayında Münih'te Alman İşçi Partisi'nin kurulmasıdır. Bu partiyi kuranlar ve destekçileri, Versailles hükümetlerine göre terhis olmuş işsiz askerler, romantik serüvenciler ve siyasal tahrikçilerdi. Eylül ayında, o zamana kadar hiç tanınmayan eski başçavuş ve

¹⁴⁰ Sander, age, s. 19.

¹⁴¹ Armaoğlu, age, s. 155.

¹⁴² Uçarol, age, s. 427.

¹⁴³ Funda Keskin, Birinci Dünya Savaşı Ertesinde Almanya Kutusu, ed: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.I. İstanbul, 2002, s.298.

¹⁴⁴ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... s.156.

başarısız ressam Adolf Hitler partinin siyasal komitesine katıldı. 1920 yılındaysa partinin adı Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nazi) olarak değiştirildi. Partinin programından neye taraftar olduğu değil de neye karşı olduğu anlaşılabilirdi. Burada ilginç olan nokta, bundan sonra köktenci partilerin çoğunun aynı program yönetimini kullanmalarıdır. Nazi Partisi, Yahudi, komünizm ve parlamento karşıtıydı ve ünlü General Ludendorff tarafından da desteklenmekteydi.¹⁴⁵ Almanya'nın o günlerde tam bir keşmekeş içinde çalkalanmasından ve otorite boşluğundan yararlanmak isteyen Hitler, 8 Aralık 1923'te Berlin'e karşı ihtilâl bayrağını açıp darbe girişiminde bulundu.¹⁴⁶ Fakat ordu Başkent'e sadık kalınca, başarıya doğru giden ayaklanma yenilgiye döndü. Asker, kanunsuz yürüyüş yapan ihtilalcilere ateş açmış, kolun başında yürüyen General Ludendorff ve Hitler tutuklanmışlardı. Hitler, hapisanedeyken Sosyalizm'in temel kaynağı olan kitabını, *Kavgam'ı* (Mein Kampf) yazdı. Kitap yeni siyasal kuramlar ve Almanya'nın gelecek ihtiraslarını dile getiriyordu.¹⁴⁷

Alman demokrasisi bu şekilde sol ve sağdan gelen diktatörlük tehlikeleri içinde çalkalanırken, ekonomik durum da günden güne bir kaosa gitmekteydi. Versailles ile yükletilen amansız tamirat borcu, enflasyonun bir çığ gibi büyümesine sebep oldu. Üretim ve ekonomik hayat felce uğradı. Siyasal çalkantılar da ekonomik hayatı tahrip ediyordu. 1923 yılı ekonomik krizin en yüksek noktasını teşkil etti. 1923 Şubat'ında Berlin'de bir kilo et, 3400 Mark iken, Kasım ayında bu fiyat 280 milyar Mark idi. 1921'de bir Dolar 70 Mark iken, 1923 Kasımı'nda bir Dolar 840 milyar Mark idi. Vergiler devlet masraflarının ancak %20'sini karşılıyordu. Solcuların kıskırtmasının da etkisiyle memlekette grevler arttı ve halk, dükkânları yağma etti.¹⁴⁸

Ekonomik durum 1924'ten itibaren yavaş yavaş düzelme işaretlerine kavuştu. Bunda tamirat borçlarının akla yatkın ve mantıklı bir düzene sokulması büyük rol oynadı.

¹⁴⁵ Sander, age, s. 21.

¹⁴⁶ İbrahim Artuç, *Hitler ve İkinci Dünya Harbinin Kaderi*, İstanbul, 1984, s.23.

¹⁴⁷ Adolf Hitler, *Kavgam*, çev: Ö.Kenan Yalınış, İstanbul, 2005.

¹⁴⁸ Armaoğlu, age, s.157.

Alman halkı keskin ideolojik kamplara bölünmüştü. Alman toplumun kamplaşması daha çok komünist ve ırkçı ideolojilerin hâkim olduğu bir siyasi arena çerçevesinde gerçekleşmişti. Sosyalist devrimci hareketler Alman ordusu önderliğinde kurulan Freikorps denilen ve çoğunlukla eski askerlerden oluşan gönüllülerle bastırılmıştı. Fakat sosyalist hareket yok olmamış yeraltında faaliyet göstermeye devam etmişti. Bununla birlikte Weimar Cumhuriyeti'nde ırkçı eğilimler baş göstermiş, üniversitelerde "ırk hijyeni" adı altında akademik dalları kurulmuş ve bu tür gelişmeler ırkçılığın Alman toplumunda daha da yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir.¹⁴⁹

Alman halkını, özellikle daha ılımlıları ve ortada olanlarını bir araya getiren bağ ise yukarıda değinildiği gibi Versailles'in dayattığı yükümlülükler olmuştu. Almanya'nın savaşın tek suçlusu olarak gösterilmesi (231. Madde), Fransa'ya bırakılan topraklar ve ödenen savaş tazminatı gibi Almanya'ya yüklenen sorumluluklar, Alman halkı tarafından antlaşmanın diktat olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Akabinde meydana gelen gelişmeler, Alman sağının tüm ülkede güçlenmesine yardımcı olmuştur. Bütün bunlar Weimar Cumhuriyeti'nin aslında daha tam doğmadan ölmesine yol açtı.

Weimar Cumhuriyeti, Alman dış politikasının yeniden ele alındığı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde tehdit algılanmaları gözden geçirilmiş, Bismarc'tan beri ülkenin bir dış politikası olmadığı yönünde düşünceler öne sürüldü. Yine de bu döneme bakıldığında Cumhuriyet'in Versailles'in altından nasıl kalkınabileceğine yönelik seçenekleri araştırdığı ve barış kavramının ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Weimar Cumhuriyeti 1933'te Hitler ve Nasyonal Sosyalist Parti'nin iktidara gelmesinin ardından tarihe karıştı. Nasyonal Sosyalist Partisi aslında Versailles'e karşı oluşan tepkiyi iyi kullanarak Alman halkı arasında yükseldi. Bu dönemde Almanya artık Aryan ırkının üstünlüğüne dayalı ırkçı bir ideolojinin hâkimiyeti altına girmiş ve toplum totaliter devlet temelinde yeniden yapılandırılmıştı. Anti-

¹⁴⁹ Richard J. Evans, *Alman Tarihinde Toplumdan Dışlananlar*, çev: Bilge Tanrıseven – Funda İşbuğa Erel – S. Nihad Şad, Ankara, 2002, s. 45 – 46.

semitizm gibi kavramların ise sadece Nazizm ile bağlantılandırılmasının yanlış olacağı birçok akademisyen tarafından dile getirilmiştir. Bu görüşlere göre genelde Avrupa’da, özelde ise Almanya’da anti-semitizm Ortaçağ’dan başlayıp 1890’larda ırkçılık ve soy ıslahı gibi teorilerle desteklenen ve II. Dünya Savaşı’na kadar uzanan bir geçmişe sahip bir düşünce olarak sivrilmiştir.¹⁵⁰

Hitler, Almanların askerliği sevmesinden, ulusal duygulardan, üniforma sevgisinden yararlanarak yavaş yavaş partisinin kuruluşunu genişletmiş, milis kuvvetleri organize etmiş ve Almanya’nın her yanında verdiği nutuklarda, işsizlere iş bulacağını söyleyerek, Almanların ulusal duygularını okşayarak ve Yahudi düşmanlığını körükleyerek gittikçe daha çok yandaş kazanmış¹⁵¹ ve yukarıda değinildiği gibi 1933’te iktidara gelmişti. Böylece 12 yıl Almanya’da hüküm sürecektir ve Almanya ve bütün dünyayı büyük felaketlere sürükleyecek olan Hitler ve partisi için bundan sonra diğer partileri dağıtmak ve diktatörlükle Almanya’yı yönetmek için gereken tedbirleri almak pek kolay oldu.

Hitler’in ve dolayısıyla Nazillerin doktrin ve uygulamalarını biçimlendiren unsur, I. Dünya Savaşı siperlerindeki dayanışma, dostluk ve bir yere bağlı olma duygusudur. Bu yüzden Naziller, savaş zamanının bu birleştirici duygularını harekete geçirmek amacıyla, partilerine askeri bir hava vermişlerdir. Üniforma giyerler, birbirlerini her fırsatta selamlarlar, büyük ve gösterişli yürüyüş ve seremoniler düzenlerler ve fırsat düştükçe komünist ve öteki rakipleriyle sokak kavgalarına girişirlerdi.¹⁵² Dolayısıyla Almanya’da ekonomik bunalımın etkisiyle fakirleşen, giderek toplumun dışına itilen ve benliğini eski güçlü Almanya’da arayan orta ve aşağı orta sınıf insanı ile gençler, Nazilerin saflarında büyük bir amaç birliği, etkili bir “hoş geldin” buldular.

Bütün bu anlatılanlar, bir de nefret edilen düşman, yani Yahudi düşmanlığıyla birleşince, Nazi hareketi büyüyüp güçlendi. Alman halkının ancak küçük bir bölümü Nazi doktrininin saçmalıklarına inanmışsa da çok azı tümüyle

¹⁵⁰ Evans, ege, s. 28.

¹⁵¹ Üçok, age, s. 349.

¹⁵² Sander, age, s. 44.

karşı çıkmıştır. Zaten gizli Nazi polisinin kısa sürede etkin bir hale gelmesiyle örgütlü direnme olanağı da ortadan kalkmıştır.

Hitler, Almanya'nın büyüklüğünü yeniden kurmak düşüncesindeydi. Bu ancak, "saf" Alman ırkının Yahudiler, Slavlar ve öteki ırklardan temizlenmesiyle mümkün olabilirdi. Bu yüzden on binlerce yetenekli, iyi eğitim görmüş Alman yurttaşını ya yok etti ya da yabancı ülkelere sürdü. Doğal olarak, Almanya'nın büyüklüğüne kavuşması için yapılacak ikinci iş, güçlü bir orduyla Flander düzlüklerinden başlayıp Ukrayna'nın ortasına kadar bütün Almanları aynı devletin sınırları içine almaktı.¹⁵³

Hitler döneminin dış politikada revizyonist yaklaşımı daha çok iç politikaya hizmet amacı taşımış ve Alman milleti kavramının yeniden diriltmesiyle Almanya'nın yenilenmesi ve güçlenmesi hedeflenmiştir.¹⁵⁴

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Alman ekonomisi üzerindeki kötü etkileri, Nazi Partisi'ne, iktidar yolunu açtı. 1929 yılında endüstri üretimi yarı yarıya düştü. 15.000 kadar küçüklü büyüklü ticaret firması iflas etti. İşsizlik birden bire artmaya başladı. 1929'da işsiz sayısı 2 milyon kadar iken, bu sayı 1932'de 6 milyon olacaktır.¹⁵⁵ Bu durum Nazi Partisi'nin silahını kuvvetlendirdi. Naziler yeni ulaştıkları gücü işsizlik sorununun çözümünde görünürde başarıyla kullandılar. Alman işçi sınıfının Hitler yönetimine karşı gösterdiği uysallığın en önemli nedeni budur. Hitler iktidara geldiğinde belirtildiği gibi 6 milyon işsiz bulunmaktaydı. 1939'a gelindiğinde ise Almanya'da hiç işsiz kalmamıştı.¹⁵⁶ Hitler, milyonlarca Alman'ın kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlamıştı.

Nazi Partisi Alman milletin ekonomik kültürel ve sosyal hayatının her yönünü kontrol altına aldı. Gençlik, Nazi Partisi'nin ideallerine göre disiplinli bir militarist organizasyon içinde yetiştirildi. Sendikalar kaldırılarak, işçi teşekkülleri

¹⁵³ Age, s. 45.

¹⁵⁴ Harold James, *Alman Kimliği 1770'den Bugüne* çev: İsmail Türkmen, İstanbul, 199, s.153 -154.

¹⁵⁵ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... s. 238.

¹⁵⁶ Roberts, age, s.354.

Nazi Partisi'ne bağlandı. Bütün büyük endüstriler de Nazi Partisi'nin ve devletin kontrolü altına sokuldu. Gizli polis teşkilatı, Gestapo, vatandaşın ve toplumun her türlü faaliyetini gözaltına aldı.

Hitler ve Nazi Partisi'nin dış politikası üç aşamadan oluşmaktaydı. Önceki konularda değinildiği gibi birincisi, Versailles'in getirdiği kısıtlamalardan kurtulmak, ikincisi, Almanya dışında yaşayan tüm Almanların Almanya sınırları içine alınması, üçüncüsü ise “lebensraum” yani yaşam alanı politikasıyla Almanya, Almanların yaşadığı birçok memleketleri de kendi sınırları içine katma yoluna gitti. Hitler:

“Alman politikasının hedefi, halk kitlesinin emniyetinin sağlanması ve beslenmesi ve kitlenin çoğaltılmasıdır. Bu nedenle de yer meselesi söz konusudur... Alman ırkı diğer milletlerdekinden daha fazla daha büyük yaşam alanına sahip olma hakkına layıktır...”¹⁵⁷ açıklamasını yaparak hayat sahası politikasını açıkça belirtmiştir.

Hitler, bundan sonraki tutumunun bir savaşa yol açabileceğini bekliyordu, ama umduğu ve beklediği top yekün değil, sınırlı bir savaş idi.¹⁵⁸ Duyduğu kuşklar, baş döndürücü başarıları arasında kaybolup gitmişti.

Barış antlaşmalarının siyasi durumu başlığında değinilen siyasi gelişmelerle, II. Dünya Savaşı kaçınılmaz bir hal alacaktır.

1.2. II. DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI VE YAYILMASI

Hitler Almanyası, 13 Mart 1938'de Avusturya'yı ilhak ettikten sonra “bir ulus, bir devlet” politikasını tam anlamıyla gerçekleştirebilmek amacıyla Çekoslovakya'yı ele geçirmenin yollarını aradı. Zira Çekoslovakya'nın Südetler

¹⁵⁷ Hans – Adolf Jacobsen, *Kronoloji ve Begelerle İkinci Dünya Savaşı(1939 – 1945)*, çev: İbrahim Ulus, Ankara, 1989, s.140.

¹⁵⁸ Liddell Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, çev: Kerim Bağrıaçık, c.I. İstanbul, 2005, s.16.

bölgesinde 3,5 milyon Alman yaşamaktaydı. Hitler, burayı Almanya topraklarına katmak için bu ülkelerdeki Nazilerin çıkardıkları karışıklıklardan yararlanma yoluna gitme isteğindeydi. Nitekim Çekoslovakya sınırına asker yığarak amacına ulaşmaya çalıştı.

Almanya'nın bu saldırgan tutumu karşısında İngiltere Başbakanı Chamberlain 22 Eylül 1938'de Almanya'da Hitler'le görüşerek çözüm bulmaya çalıştı. ¹⁵⁹ Hitler, görüşmede Südet Almanları üzerindeki isteklerinden vazgeçmeyerek, gerektiğinde savaşı göze alacağını belirtti. Almanya'nın yayılmacılığı karşısında Batılıları, o zamana kadar Almanya'ya karşı takip ettikleri “yatıştırma” politikasını terke ve sert tedbirler almaya sevk etti. ¹⁶⁰

Chamberlain'in önerisiyle Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere arasında 29 Eylül 1938'de Münih Konferansı toplandı. Bu toplantının sonunda Südet bölgesinin Almanya'ya bırakılmasına karar verildi. ¹⁶¹

Almanya Südet bölgesini almakla egemenlik alanını genişletti. Ancak, bunu yeterli görmedi ve İngiltere ile Fransa'nın şiddetli karşı çıkmalarına rağmen, 15 Mart 1939'da ordusunu Prag üzerine göndererek Çekoslovakya'yı işgal etti. Sovyet Rusya ve Fransa, Almanya'ya bir nota vererek olayı protesto ettiler. Almanya bu protestoları dikkate almadığı gibi bu kez de 23 Mart 1939'da Litvanya sınırları içinde bulunan Memel'e saldırdı ve ele geçirdi. ¹⁶²

Almanya'nın kısa bir sürede egemenlik alanını genişletmesi üzerine İtalya da harekete geçti İtalyanlar 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgale başlayarak kısa sürede egemenliği altına aldı. ¹⁶³ Bu olayla Doğu Akdeniz ve Balkanlar'ın mevcut durumu ağır bir tehdit altına girdi.

¹⁵⁹ Rıfki Salim Burçak, *Türk – Rus – İngiliz Münasebetleri (1791 – 1941): İkinci Cihan Harbinde Türkiye'nin Durumu*, İstanbul, 1946, s. 73.

¹⁶⁰ Armaoğlu, “İkinci Dünya Harbinde Türkiye”, *AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.XIII, No:2, Haziran, 1958, s.142.

¹⁶¹ Burçak, age, s. 73.

¹⁶² Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*... s. 289.

¹⁶³ Uçarol, age, s. 478.

22 Mayıs 1939'da Hitler ile Mussolini arasında imzalanan bir antlaşma ile Mihver Devletleri Cephesi kuruldu. 23 Ağustos 1939'da da Moskova'da Rus – Alman saldırmazlık Antlaşması imzalandı. Akabinde 24 Ağustos 1939'da Almanya Danzig'i topraklarına kattıklarını ilan etti. Buna karşılık İngilizler de 25 Ağustos 1939'da Polonya ile bir antlaşma imzaladı.¹⁶⁴ Fakat bunun Almanlar üzerinde bir etkisi olmadı. Almanya, 1 Eylül 1939 sabahı, savaş ilan etmeksizin, Polonya'ya saldırdı. Polonya da karşı koyunca Avrupa savaşı başlamış oldu.

Almanya'nın Polonya'ya savaş ilan etmesi üzerine, mevcut ittifak antlaşmaları ve tek yanlı verilen garantiler nedeniyle, İngiltere ve Fransa, Almanya'dan saldırıyı derhal durdurmasını isterler ve aksi halde ittifak antlaşması hükümlerine uyacaklarını açıklarlar. Almanya'nın bu ultimatomu yanıtsız bırakması üzerine de 3 Eylül sabahı İngiltere ve aynı gün öğleden sonra Fransa Almanya'ya savaş ilan eder.¹⁶⁵ Böylece dünyayı altı yıl boyunca kasıp kavuracak II. Dünya Savaşı başladı.

Almanya 28 Eylül'de Polonya'nın en önemli kentlerinden bir olan Varşova dahil olmak üzere ülkenin büyük bölümünü ele geçirdi. Polonya'nın işgale uğraması Sovyet Rusya'yı harekete geçirdi. Bu ülke, Almanya ile yaptığı saldırmazlık paktında kendisine ayrılan Polonya topraklarını işgale başladı.¹⁶⁶ Bunun üzerine Almanya ve Sovyet Rusya, 28 Eylül 1939'da Moskova'da ek bir antlaşma yaparak, Polonya'yı aralarında paylaştılar. Sovyet Rusya, Polonya'nın doğusunu, Almanya da Varşova dahil batısını aldı.

Polonya, kötü talihi yüzünden, dolaylı tutum ve mekanize kuvvetin birlikte uygulanması bakımından ideal bir gösteri alanı olmuştur. Polonya'nın Almanya ile olan sınırı, 1250 mil uzunluğundaydı. Ayrıca, Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi nedeniyle, sınır 500 mil daha da uzamıştı. Bu durum, Polonya'nın Doğu Prusya karşısındaki kuzey yanı gibi, güney yanının da istilaya karşı açık duruma

¹⁶⁴ Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939 – 1945)*, Ankara, 1974, s. 39.

¹⁶⁵ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938 – 1945)* c.I, İstanbul, 2003, s. 261.

¹⁶⁶ Hart, *II. Dünya Savaşı Tarihi...* s.39.

gelmesine neden olmuştur. Böylece Batı Polonya, Almanya'nın çeneleri arasında uzanmış büyük bir çıkıntı biçimini almıştır.¹⁶⁷

Sovyet Rusya, I. Dünya Savaşı sonunda kaybettiği Baltık topraklarını tekrar ele geçirmek için bu bölgeye yöneldi. 27 Eylül 1939'da Estonya'dan kendisine deniz ve hava üsleri verilmesini istedi. Bu isteğin geri çevrilmesi halinde, ülkenin işgal edileceğini bildirdi. Bunun üzerine, Estonya, Sovyet Rusya ile 28 Eylül 1939'da karşılıklı yardım antlaşması imzalamak zorunda kaldı. Sovyet Rusya, bu antlaşmayla Estonya'da deniz, kara ve hava üslerine sahip olduktan sonra, 5 Ekim'de Letonya, 10 Ekim 1939'da Litvanya ile imzaladığı karşılıklı yardım antlaşmalarıyla, bu ülkelerde de üsler elde etti.¹⁶⁸

Baltık Denizi'nin doğu kıyılarını nüfuzu altına alan Sovyet Rusya, Finlandiya'dan da üsler istemeye başladı. Sovyet Rusya, Finlandiya'nın istekleri kabul etmemesi üzerine 30 Kasım 1939'da bu ülkeye saldırdı. Finliler, ülkelerini başarıyla savunmakla beraber, Finlandiya, uluslararası alanda yalnız kaldığından, barış görüşmelerini kabul etmek zorunda kaldı. 12 Mart 1940'da Sovyet Rusya – Finlandiya Barış Antlaşması imzalandı.¹⁶⁹ Finlandiya bağımsızlığını korumakla birlikte, Sovyet Rusya, bu ülkeden önemli ölçüde toprak kazandı ve üs kurma hakkı elde etti. Bu olayla, Sovyet Rusya, Baltık kıyılarına iyice yerleşti.

Finlandiya – Rus savaşı, Sovyet Rusya'nın askeri gücünün gerçek niteliğini de ortaya koymuştur. Bu olay, Hitler'in Rusya'ya saldırma kararında etkili bir rol oynamıştır.

Hitler, Polonya meselesini çözümledikten sonra Batı'ya, İngiltere ve Fransa'ya dönmeye karar vermekle beraber, bu kararını hemen yürürlüğe koymadı. Almanya, Fransa'ya saldırmadan önce, stratejik yönden önemli olan Danimarka ve Norveç'i ele geçirmeye çalışacaktı. Hitler Almanyası, İngiliz donanmasının Norveç kara sularında bulunan bir Alman gemisine saldırmasını bahane ederek, 9 Nisan

¹⁶⁷ Hart, *Strateji – Dolaylı Tutum*, çev: Selma Koçak İstanbul, 2003, s. 318.

¹⁶⁸ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...* s. 363.

¹⁶⁹ Age, s. 365.

1940’da Danimarka ve Norveç’i işgal etmeye başladı. ¹⁷⁰ Hitler’e göre, İskandinav yarımadasının Batılıların eline geçmesi, Almanya’nın savaş durumu bakımından iyi olmayacaktı ve Batılılar burada kendisine ikinci bir cephe açabilirdi. ¹⁷¹

Alman işgali karşısında Danimarka kısa bir direnmeden sonra teslim olmuş, Norveç de Nisan ayının sonuna kadar karşı koymasına rağmen, Almanların işgalinden kurtulamamıştır. Böylece Alman doğu ve kuzeyini güvenlik altına aldı.

Almanya’nın Norveç çıkarması, İngiliz deniz hâkimiyeti’ne bu suretle ilk büyük darbeyi vurarak meydan okuyan, onun küçük devletleri korumak iddiasını, Almanya’yı batıdan abluka etmek planını çürüttü. ¹⁷²

Almanya, bundan sonra batıdan kesin bir başarı elde etmek üzere harekete geçti. 10 Mayıs 1940 günü, Alman orduları Hollanda, Belçika ve Lüksemburg’a hücum etmeye başladı. Lüksemburg hemen işgal edildi. Hollanda ve Belçika kendilerini savunmalarına rağmen, Hollanda 15 Mayıs 1940’da, Belçika da 28 Mayıs’ta teslim olmak zorunda kaldı. Bu başarılarından sonra Almanlar, bir yandan İngiliz ve Fransız güçlerini Manş kıyılarında çember içine alırken, bir yandan da Paris üzerine yürümeye başladılar. Bu arada, Almanya’nın kesin olarak başarılı olacağına inanan İtalya da, 10 Haziran 1940’ta Fransa’ya savaş ilan ederek II. Dünya Savaşı’na katıldı. Almanya bu olumlu gelişmeler sonucunda 14 Haziran 1940’da Paris’e girdi. Bunun üzerine Fransa’da yeni kurulmuş olan Mareşal Petain Hükümeti, Almanya ile 22 Haziran 1940’da Compiègne’de mütareke imzaladı. ¹⁷³ Bununla, Fransa’da bağımsız bir hükümetin bulunması kabul edilmiş olmakla beraber, ülkenin kuzey yarısı ve Atlantik kıyıları Alman işgali altına girmiş oldu. Bundan iki gün sonra da, 24 Haziran günü Fransız – İtalyan mütarekesi yapıldı. ¹⁷⁴

Hitler Almanya’sı, böylece kısa sürede Fransa’yı savaş dışı bıraktıktan sonra, bu defa İngiltere’ye yöneldi. Fakat İngiltere bir ada devletiydi, işgali ancak deniz ve hava yoluyla olabilirdi. Ne var ki bu devlet, denizlerde güçlüydü. Almanların çetin

¹⁷⁰ Uçarol, age, s. 480.

¹⁷¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... s. 366.

¹⁷² Ali İhsan Sabis, İkinci Cihan Harbi, İstanbul, 1943, s. 10.

¹⁷³ Uçarol, age, s. 481.

¹⁷⁴ Hart, II. Dünya Savaşı Tarihi... s. 93.

İngiliz direniş i karş ısında, İngiliz adalarında hava üstünlüğ ünü ele geçirmemesi ve kış mevsiminin gelmesi üzerine bu ülkenin iş galinden vazgeçti. Bundan sonra, Batı cephesinde Normandiya çıkarmasına kadar, hava savaşları ve Fransız direniş gruplarının eylemleri etkili oldu.

1940 yılının Temmuz ayında başlayan ve Ekim ayının sonuna kadar devam eden İngiliz- Alman Savaş'ında Almanlar, İngilizlerin iddia ettiğ i gibi 2698 değ il 1733 uç ak, İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri de Almanların iddia ettiğ i gibi 3058 değ il, 915 uç ak kaybetmiş ti.¹⁷⁵

İngiliz İmparatorluğ u'nun asıl gücü, İngiliz donanmasıydı. Ancak bunun yok edilmesiyle İngiliz İmparatorluğ u mağ lup edilebilirdi. Fakat Avrupa devletlerinden hiç biri bu güç te bir donanmaya sahip bulunmadığı ndan, bir Avrupa devletinin İngiliz İmparatorluğ u'na karşı giriş eceğ i hü cum ancak İngiliz donanmasının en önemli üslerinden yoksun edilmesi halinde başarılı olabilirdi. İngilizlerin Avrupa üzerindeki deniz egemenliğini ortadan kaldırabilmek için elde edilmesi gereken üsler, baş ta İngiltere adası olmak üzere, Cebelitarık'tan Aden'e kadar İngiltere'yi, Hint Denizi İmparatorluğ u ile birleştiren üslerdi. Bunlar içinde İngiltere'nin dışında en önemli yer Süveyş Kanalı idi. Bu bakımdan stratejik, diğ er yandan ekonomik yönden Kuzey Afrika, savaş an taraflar için önemli bir alandı ve savaş ın gidiş ini etkileyebilecek bir yerd i.¹⁷⁶

Ancak, Akdeniz ve Kızıldeniz'deki İngiliz topraklarına yapılacak hü cum, Almanya ve İtalya'nın ortaklaş a yapacakları bir iş ti.¹⁷⁷ Fakat bunun için önce Fransa'nın yenilmesi gerekiyordu. Nitekim bunun gerçekleş mesi üzerine, İtalya ile Almanya, Kuzey Afrika cephesini aç tılar.

İtalyanlar, Libya'da topladıkları kuvvetlerle, 13 Eylül 1940'ta Mısır'a hü cum ettiler. Fakat başarı kazanamadılar. Bunun üzerine İngilizler karşı harekete geç tiler

¹⁷⁵ Hart, age s. 116.

¹⁷⁶ Uçarol, age, s. 481.

¹⁷⁷ Sabis, age, s. 13.

ve Şubat 1941’de Bingazi’yi aynı yılın Nisan ayında İtalya’nın elinde bulunan Eritre’yi ve Habeşistan’ı aldılar. Böylece Doğu Afrika savaşlarına son verildi. ¹⁷⁸

İtalya’nın ard arda başarısızlığa uğraması üzerine, Almanya 1941 yılının Mart ayında Kuzey Afrika savaşlarına katıldı. General Rommel komutasındaki Alman kuvvetleri, İngilizler karşısında başarı kazanarak İskenderiye yakınlarına kadar geldiler. Fakat Ekim 1942’ den sonra İngilizler karşı hücumla geçtiler. Mihver Devletleri gerilemeye başladı. Bu sırada diğer Müttefik Kuvvetler de Kuzey Afrika’ya çıktılar. Sonuçta Mayıs 1943’te Mihver Devletlerin kuvvetleri müttefiklere teslim oldular. Böylece Kuzey Afrika savaşları sona erdi. Müttefikler Akdeniz’in güney kıyılarına egemen oldular.

Fransa’nın yenilmesinden sonra, 27 Eylül 1940’ta İtalya, Japonya ve Almanya arasında Üçlü Pakt adı verilen bir ittifak antlaşması imzalandı. ¹⁷⁹ Bu pakt’la, Almanya ve İtalya Avrupa’da; Japonya da Uzakdoğu’da istilaya dayalı “yeni düzenler” kuracaklardı. Nitekim Almanya, Avrupa’daki bazı küçük devletleri anlaşmalarla egemenliği altına almaya başladı.

Bunun birlikte, Almanya, kısa vadede Sovyet Rusya ile bir çatışmayı da göze almadı. Hatta bu ülkeyi üçlü pakt’a alarak dünyanın paylaşılmasına onları da ortak etmek istedi. Bu amaçla, 17 Ekim 1940’ta Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov Berlin’e davet edildi. ¹⁸⁰ Ancak bu görüşmelerde Hitler, Sovyet Rusya’ya İran ve Hindistan’ı alarak Hint Okyanusu’na çıkmalarını önerdi. Oysa Sovyet Rusya, Finlandiya, Bulgaristan ve Boğazlara dayalı olarak çeşitli isteklerde bulundu. Görüşmelerin başarısızlığa uğraması nedeniyle Sovyet Rusya ve Almanya’nın arası açılmaya başladı.

Öte yandan Almanya, İngiltere’yi kısa sürede yenemeyeceğini anladı ve bu nedenle geniş doğu topraklarını ele geçirerek, hammadde stoklarını arttırmanın yollarını aramaya başladı. Bu yolla, İngiltere’yi yıpratmayı hedefledi. Almanya, bu amaçlarına ulaşmak için öncelikle, Orta Avrupa ve Güney – Doğu Avrupa

¹⁷⁸ Uçarol, age, s. 481.

¹⁷⁹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... s. 371.

¹⁸⁰ Sander, age, s. 140.

topraklarını ele geçirmeye çalıştı. 20 Kasım 1940'ta Macaristan'ı, 23 Kasım 1940'ta Romanya'yı ve 24 Kasım 1940'ta da Slovakya'yı zorla Üçlü Pakt'a aldı. Bulgaristan da karşı koymasına rağmen 1 Mart 1941'de Üçlü Pakt'a katılmak zorunda kaldı.¹⁸¹ Tüm bu gelişmeler üzerine, Yugoslavya, 6 Nisan 1941'de Sovyet Rusya ile bir dostluk antlaşması imzaladı.¹⁸² Ancak, Almanya, antlaşmanın yapıldığı gün Yugoslavya'yı işgal etmeye başladı ve 17 Nisan 1941'de de teslim aldı.¹⁸³ Almanya, Yugoslavya'yı İtalya, Macaristan ve Bulgaristan arasında paylaştırdı. Bundan bir süre önce de İtalya, 28 Ekim 1940'ta Yunanistan'a saldırmış, fakat başarı elde edememişti. Bunun üzerine, Bulgaristan'da toplanmış olan Alman kuvvetleri, 6 Nisan 1941'de Yunanistan'a girmeye başlamış, 25 Nisan'da Atina'yı, 31 Mayıs'ta da Girit'i işgal etmiştir.¹⁸⁴

Böylece, Almanya 1941 yılı içinde, Balkanlara, Doğu Akdeniz'e ve Ege Denizi'ne egemen olmuştur.

Almanya'nın kısa bir süre içinde çeşitli cephelerde büyük başarılar elde etmesi, Hitleri daha büyük amaçlar belirlemesine ve gerçekleştirmeye yöneltti.

Almanya'nın Balkanlar'a yönelmesiyle beraber Türkiye'ye hücum edebileceği hakkındaki şüphe ve tereddütler de Haziran başlarına kadar sürdü. Türkiye maddi bakımdan değilse bile manevi bakımdan tamamiyle tetikte ve hazırlıklı bulundu. 10 Haziran'da imzalanan Türk – Alman Antlaşması, Hitler'in uzun tereddüitten sonra kararını verdiğini ve bize değil, Sovyet Rusya'ya hücum etmeyi tercih ettiğini belli etti.¹⁸⁵ Nitekim Almanlar, 22 Haziran 1941'de savaş ilan etmeksizin Sovyet Rusya'ya saldırdı. Molotov bunu: “Napoleon gibi Hitler'i de boğarız” sözleriyle karşıladı.¹⁸⁶

Alman ordusu üç koldan Sovyet Rusya'ya taarruz etti. Güney kolu kısa bir süre içinde Odesa'yı ve Kiev'i aldılar. Ancak Moskova'yı ele geçirmek üzere

¹⁸¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... s. 374.

¹⁸² Armaoğlu, age, s. 374.

¹⁸³ Uçarol, age, s. 483.

¹⁸⁴ Hart, II. Dünya Savaşı Tarihi... s. 144.

¹⁸⁵ Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, (1922 – 1971), Haz: Erol Şadi Erdiç, c.2. İstanbul, 1970, s. 1139.

¹⁸⁶ Yalman, age, s. 1139.

yaptıkları saldırı sonuç vermedi. Bunda kış mevsiminin gelmesi ve Alman ordusunun kış koşullarına göre organize edilmemesi de etkili oldu.

Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırması üzerine, Sovyet Rusya ile İngiltere arasında 12 Temmuz 1941'de bir askeri ittifak imzalandı.¹⁸⁷ Bununla iki devlet, Almanya'ya karşı birbirini desteklemeyi, bütün güçleriyle birbirlerine yardım etmeyi ve Almanya ile ayrı ayrı anlaşma yapmamayı kararlaştırdılar.

Bu antlaşmaların yapılması ve ABD'nin savaşa girmesinden sonra, İngiltere ve Sovyet Rusya arasında 26 Mayıs 1942'de bir ittifak antlaşması imzalandı. Antlaşmada; İngiltere ve Müttefiklerinin Sovyet Rusya – Almanya savaşına katılması, savaş sonunda barışın korunması için birlikte hareket edilmesi, ABD ile sıkı işbirliği yapılması ve karşılıklı her türlü yardım yapılması gibi noktalara yer verildi. Bu ittifak 20 yıl için yapılmıştı.¹⁸⁸

Bu antlaşmayla müttefikler, Sovyet Rusya'nın Doğu Avrupa'da Almanları durdurması ve baskı altına alınmasını hedeflediler. ABD savaşa katıldıktan sonra gerek İngiltere'ye gerek Sovyet Rusya'ya geniş askeri yardım yapmaya başladı. Bununla birlikte, Sovyet lideri Stalin de, Alman saldırılarını durdurmak için kapitalist ülkelerdeki düzeni yıkmayı hedefleyen üçüncü Enternasyonalin lağv edilmesini sağlamış, Bolşevik ilkeleri bir yana bırakarak ulusalcılığı ve dini ön plana çıkarmıştır.

Haziran 1942'de Almanlar getirdikleri kuvvetlerle yeniden saldırıya geçtiler. Stalingrad'ı kuşattılar, bir taraftan da Kafkasya'ya kadar ilerlediler. Fakat Ocak 1943'ten itibaren Ruslar karşı hücumla geçtiler ve Almanları geriletmeye başladılar. Böylece Doğu Cephesinde Almanlar üstünlüklerini kaybettiler.¹⁸⁹

ABD, Avrupa'da başlayan savaş karşısında tarafsız kaldı. Ancak, müttefik devletlere değişik zamanlarda askeri yardımlarda da bulundu. Bununla birlikte, II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla ABD ve Japonya arasındaki ilişkiler de gerginleşmeye başladı. Zira Uzakdoğu'da Japonya ve ABD'nin çıkarları çatışmaktaydı. Japonya,

¹⁸⁷ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... s. 377.

¹⁸⁸ Armaoğlu, age, s. 378.

¹⁸⁹ Uçarol, age, s. 483.

1937’de başlattığı Çin Savaşı’nı sürdürmekte kararlı idi. ABD ise Çin’e mali yardımda bulunarak, Japonya’nın yayılmacılığını önlemek istedi.

Tüm bu gelişmelerin yanında, Japonya’daki militarist yönetim, Almanların Sovyet Rusya’ya ilerlemesinden ve Anglo – Saksonların Pasifik’te zayıf bulunmasından cesaret alarak, eskiden beri özlemini duyduğu Büyük Pasifik İmparatorluğu’nu kurmak için harekete geçti, Nitekim 7 Aralık 1941 saldırısı geldi. Saldırının merkezini, Hawaii’deki Pearl Harbour’daki Amerikan filosuna yapılan hava saldırısı oluşturmaktaydı. Bu hava saldırısı, savaş tarihinin en akıllıca planlanıp yürütülmüş operasyonlarından biri olma özelliğini hala korur.¹⁹⁰ Japonlar birkaç saat içinde buradaki ABD hava birimlerini silip süpürdüler, savaş gemilerini ve başka pek çok gemiyi batırdılar. Fakat tam bir başarıya ulaşamadılar. Amerikan uçak gemileri limanda değil denizde olduğundan, Amerikan donanmasının hava gücünü yok edemediler.

Bu olayın sonucunda, Japonya, 8 Aralık günü ABD ve İngiltere’ye, 11 Aralık’ta da Almanya ve İtalya ABD’ye resmen savaş ilan ettiler.¹⁹¹ Hatta dünyanın değişik bölgelerinde bulunan birçok devlet de, içinde bulundukları bloklara uygun, birbirleriyle savaşa girdiler. Böylece tam bir dünya savaşına döndü.

Japonya, savaşın ilk anlarında başarılar kazanarak Pasifikte birçok yeri Hindîçini işgal etti. Ancak 1942 yılı sonlarında, müttefikler, Japonya yayılmasını önlediler ve Pasifik’te Japon kontrolündeki her bir adayı tek tek geri almanın büyük kayıplara neden olacağını gören Amerikalılar Japon iletişim ve lojistik hatlarını kesintiye uğratarak adalardaki Japon askerlerinin direnişini kırma yolunu seçtiler.¹⁹² Böylece Uzakdoğu’da savaş, Japonya’nın aleyhine dönmeye başladı.

¹⁹⁰ Roberts, age, s. 38.

¹⁹¹ Uçarol, age, s. 484.

¹⁹² Aydın, age, s. 414.

1.3. II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ÖNEMLİ BULUŞMALAR

Avrupa’da savaşın başlaması, Almanya’nın Sovyet Rusya’ya saldırması, bunun üzerine Sovyet Rusya’nın da 12 Temmuz 1941’de İngiltere, 1 Ağustos’ta da ABD ile birer antlaşma imzalaması, savaşın gidişatında önemli bir dönüm noktası oluşturdu.

ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başkanı Churchill, gelişen olayları görüşmek üzere, Atlantik’te bir savaş gemisinde buluştular. Bunun sonucunda da, 14 Ağustos 1941’de “Atlantik Demeci” adını alan bir bildiri yayınladılar. Bundan, iki devlet; topraklarını genişletmek istemediklerini, her ulusun kendi istediği hükümet şeklini seçme hakkına uyacaklarını, uluslararası ekonomi alanında tam bir işbirliği istediklerini, Nazi diktatörlüğünün yıkılmasından sonra, bütün uluslara sınırları içinde güvenle yaşama olanağı sağlayacak bir barışın yapılmasını bunun bütün insanlara engelsiz olarak denizlerde dolaşma olanağı sağlanmasını ve bütün ulusların kuvvet kullanmaktan vazgeçme yolunu tutmaları gerektiğine inandıklarını, belirtmişlerdir.¹⁹³

ABD’nin savaşa katılmasından sonra, Almanya’ya karşı savaşa giren 26 devletin de imzasıyla¹⁹⁴ 1 Ocak 1942’de, Atlantik Bildirisi esas olmak üzere “Birleşmiş Milletler Bildirisi” yayınlandı. Bu bildiride, Atlantik Bildirisi’ndeki ilkeler aynen kabul edildi. Ayrıca, bütün varlıkları ile savaşı sürdürecekleri ve zafer elde edilinceye kadar işbirliği yapılacağı açıklandı. Bu suretle, Birleşmiş Milletler Örgütü’nün temelleri de atılmış bulunuyordu.

Savaşın durumu 1943 yılında itibaren lehlerine dönen Müttefikler savaş sırasında, savaşın yürütülmesini sağlamak ve zafere ulaşabilmek için alınacak önlemleri tespit etmek, aynı zamanda savaş sonrası düzeni belirlemek amacıyla, bunun ilk örneğini teşkil etmiş olan ve yukarıda değinilen Atlantik Demeci olmak

¹⁹³ Uçarol, age, s. 484-485.

¹⁹⁴ Üçok, age, s. 374.

üzere çeşitli toplantılar yapmışlardır. Atlantik Demeci'nden sonra, savaşın gösterdiği gelişmelere göre yeni siyasi toplantılar yapılmıştır.¹⁹⁵

1942 yılı sonunda ve 1943 yılı başındaki iki önemli olay; Alman kuvvetlerinin Kuzey Afrika'daki yenilgisi ve Stalingrad'daki Alman kuşatmasının kaldırılması, Amerikalılar ile İngilizleri yeni sorunlarla karşı karşıya getirmişti. Bu nedenle, ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başkanı Churchill, 1943 yılı Ocak ayının 12 – 25 günlerinde Afrika'daki Kazablanka şehrinde buluşup görüşmeyi kararlaştırdılar. Sovyet Rusya Başkanı Stalin'i de çağırdılar. Fakat Stalin, savaş olaylarının sıkışıklığı nedeniyle Rusya'dan ayrılamayacağını bildirdi.¹⁹⁶ Bunun üzerine Roosevelt ile Churchill 14 Ocak 1943'te Kazablanka'da buluştular.

ABD başkanı Roosevelt'in 24 Ocak'ta barış görüşmeleri için, ancak kayıtsız koşulsuz teslim olmayı kabul ederlerse Almanları muhatap kabul edebileceğini¹⁹⁷ açıkladığı toplantıda, Sovyet Rusya üzerindeki baskıyı hafifletmek için Sicilya'ya çıkartma yapılması, Balkanlarda ikinci bir cephenin açılması bunun için de Türkiye'nin savaşa katılması için hazırlıklara girişilmesi kararlaştırıldı.

Kazablanka Konferansı, Müttefiklerin stratejik açıdan uyum sağladıkları bir toplantı oldu.

Roosevelt ile Churchill, Kuzey Afrika Cephesi'nin kapanması üzerine, 12 – 16 Mayıs 1943 tarihleri arasında Washington'da tekrar buluştular. Buna, şifre adı dolayısıyla Trident Konferansı da denir.¹⁹⁸ Konferansta savaşın genel stratejisi, Japonya'ya karşı savaşın hızlandırılması Birmanya'da Japonya'ya bir karşı saldırının başlatılması, havadan Çin'e yardım ve Almanya'nın işgali için gereken tedbirler görüşüldü.¹⁹⁹

İtalya'da Mussolini'nin birdenbire düşmesi, savaşın Müttefikler lehine gelişmeye başlamasıyla ortaya çıkan yeni durum karşısında ikinci cephe meselesini

¹⁹⁵ Uçarol, age, s.486.

¹⁹⁶ Goloğlu, age, s.183.

¹⁹⁷ Edward Weisband, 2. *Dünya Savaşı ve Türkiye*, çev: M. A. Kayabağ – Örgen Uğurlu, İstanbul, 2002, s. 116 – 117; Jacobsen, age, s. 508 – 509.

¹⁹⁸ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*... s. 390.

¹⁹⁹ Sander, age, s.189.

yeni bir açıdan ele almak amacıyla 14 – 24 Ağustos 1943'te Churchill ve İngiliz Genelkurmay ile Amerikan Genelkurmayı arasında Quebec Konferansı yapıldı.²⁰⁰ Esas amacı Manş çıkarmasının onaylanması olan bu konferansta,²⁰¹ Churchill, İtalya'da ortaya çıkan yeni durum dolayısıyla, ikinci cephenin Fransa yerine, Türkiye'nin de savaşa katılmasıyla Balkanlar'da açılmasında çok ısrar etmesine rağmen görüşünü kabul ettiremedi. İkinci cephenin Fransa'da Normandiya kıyılarında açılmasına karar verildi.²⁰² Ayrıca konferanslara Sovyet Rusya'nın da davet edilmesi ve bundan böyle Müttefikler arası görüşmelerin ikili değil, üçlü bir nitelik alması karara bağlanmıştır.²⁰³ Bu karar Tahran Konferansı'nda gerçekleşecektir ve zaten Quebec toplantısı, Tahran Konferansı'nın çıkış noktasıdır.

Yukarıda, savaş sırasında önemli buluşmalar olarak belirtilen konferanslar, savaşın yürütülmesi ile ilgili konferanslardır. Bundan sonra ele alınacak konferanslar ise, savaş sonrası düzeni belirlemek üzere yapılan konferanslar olma özelliğini taşımaktadır.

Quebec Konferansı'nda üzerinde durulan konulardan biri de, Stalin'in katılımıyla bir zirve toplantısı yapılmasıydı. Fakat yapılan yazışmalarda Stalin'in isteksiz davranması sonucu dışişleri bakanları arasında Moskova'da bir toplantı yapılması kararlaştırıldı. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull ile İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Anthony Eden, 1943 Ekimi'nde Moskova'ya gittiler. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile birlikte 19 – 30 Ekim 1943 arasında toplantılar yaptılar.²⁰⁴

Çin'in dördüncü büyük devlet olarak katıldığı bu konferansta, Sovyet Rusya, Almanya'ya karşı nihai zafere kadar savaşacağı konusunda güvence vermesinden²⁰⁵ başka, gelecek barışın önemli noktaları üzerinde de anlaşmaya varılmış bulunuyordu. Bu ortaklaşa bildirilere göre, Mihver Devletlerinin koşulsuz teslim olmasından sonra da barışı sürdürebilmek için bütün barış seven devletlerin eşit

²⁰⁰ Churchill, *The Second World War (İkinci Dünya Savaşı)*, s.IV, *The Hinge of Fate (Kader Dönemeci)*, Boston, Houghton Mifflin Co., 1950, s. 80 – 98.

²⁰¹ Aydın, age, s.455.

²⁰² Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... s. 391.

²⁰³ Sander, age, s.189.

²⁰⁴ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... s. 392.

²⁰⁵ Sander, age, s. 189.

haklarla katılabilecekleri bir örgüt kurulmasına karar verdiler. Ayrıca İtalya'nın tamamıyla faşistlerden temizlenmesine, savaş suçlusu sayılan faşist devlet adamlarının ve subaylarının mahkemeye verilmesine ve Alman savaş suçlularının yargılanmak üzere ilgili devletlere teslim edilmesine karar verildi.²⁰⁶

Konferansta 1938 yılında Almanya'nın ilhak ettiği Avusturya'nın durumu üzerinde de duruldu. Sorun Avusturya'nın düşman mı yoksa işgale uğramış dost bir devlet mi kabul edileceği idi. Sonuçta, bu devletin işgale uğramış dost bir ülke olduğu ve savaştan sonra kendisiyle bir barış antlaşmasının yapılmasının söz konusu olmadığı konusunda anlaşmaya varıldı.²⁰⁷

Moskova Konferansı'nda, üç devlet arasında (ABD – İngiltere – Sovyet Rusya) bir zirve toplantısı yapılmasına da karar verilmişti. Fakat bunun yeri üzerinde anlaşmaya varılamamış, sonuçta Tahran'da karar kılınmıştı.

Ancak, bundan önce Roosevelt ile Churchill, aralarında görüşmeye karar verdiler. Uzakdoğu gelişmeleri de ele alınacağından Çin Devlet Başkanı Çan – Kay – Şek'i de toplantıya davet ettiler. Bunun üzerine bu üç devlet adamı arasında 22 – 26 Kasım 1943'te Kahire Konferansı yapıldı.²⁰⁸ Stalin, Tahran Konferansı'na Çin'in katılmasını istemediği için Çan – Kay – Şek, yalnız Kahire Konferansına katılır.²⁰⁹

Kahire Konferansı'nda, Uzakdoğu'daki savaş gelişmeleri ele alındı. Ayrıca, savaş sona erdiğinde Japonya ile yapılacak barışın esaslarının neler olması gerektiği üzerinde duruldu. Ancak bu konularda kesin bir sonuca varılmadı. Bununla birlikte, konferansa katılan üç devlet, 26 Kasım 1943'te yayınladıkları ortak bildiride; Japonya'yı I. Dünya Savaşı'ndan sonra ele geçirmiş olduğu bütün toprakları boşaltmaya zorlamak, Kore'nin bağımsızlığının tanınması gibi konularda da hem fikir olduklarını belirttiler.

²⁰⁶ Üçok, age, s. 376.

²⁰⁷ Sander, age, s. 190.

²⁰⁸ Uçarol, age, s. 488.

²⁰⁹ Aydemir, *İkinci Adam*, s. 252.

Roosevelt ve Churchill bu bildirinin yayınladığı gün, Stalin’le görüşmek üzere Tahran’a varmış bulunuyorlardı.

Stalin, Rus işgali altında bulunmayan bir yere gitmeye yanaşmadığından, üç büyükler, 1941’de İngiltere ve Rusya tarafından işgal edilmiş olan İran’da buluşmaya karar verdiler. Aslında bu konferans, önce Ankara, Bağdat veya Tahran şehirlerinden birinde yapılması düşünülmüştü.²¹⁰ Fakat Stalin’in tercihi üzerine Tahran’da yapılmasına karar verildi. Bunun üzerine, Tahran Konferansı, Roosevelt, Churchill ve Stalin’in katılımıyla 28 Kasım – 1 Aralık 1943 tarihleri arasında yapıldı.²¹¹

Tahran Konferansı’nda; İran’a yardım yapılması, Türkiye’nin savaşa sokulması, ikinci cephenin açılması, Polonya sınırının saptanması, Yugoslavya’daki direnişçilere her türlü desteğin verilmesi, kesin zafere kadar savaşın birlikte sürdürülmesi ve savaştan sonra barışın korunması için bir uluslararası örgütün kurulması kararlaştırıldı.

Tahran Konferansının önemli sonucu, savaş sonrası oluşturulması düşünülen yeni düzen konusunda müttefikler arası görüş ayrılıklarının da belirlenmeye başladığının ilk işaretlerini veren konferans olması oldu. Churchill durmadan ikinci cephenin Balkanlarda açılmasını ileri sürmüştü. Çünkü Sovyet Rusya’nın Balkanlara girip bir daha çıkmamalarından endişe etmekteydi. Zaten bunu, Ruslar da fark ettiklerinden bu fikre karşı gelmişlerdir. Roosevelt ise, Tahran’da mümkün olduğu kadar Stalin’e kur yapmaya çalışmış ve savaştan sonra Sovyetlerle sıkı bir işbirliği yapabileceği hayaline kapılmıştı. İngiltere ile ABD arasındaki bu görüş ayrılığı, savaş sonrası tasarıları bakımından Sovyet Rusya’yı çok hoşnut bırakmış ve bu sebeple de Stalin, Tahran Konferansı’nda, savaş sonrası için fazla bağlayıcı taahhütlere girmekten özellikle kaçınmıştır.

Fransa, 6 Haziran 1944’te Normandiya çıkarmasından sonra Alman işgalinden kurtarıldı.²¹² Almanya’nın teslim olması gündeme geldi. Bu durumda,

²¹⁰ Aydemir, age, s. 252.

²¹¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... s. 393.

²¹² Hart, II. Dünya Savaşı Tarihi, c.II, s. 582.

hem gelecek barış hakkında daha esaslı bir anlaşmaya varmak, hem de Sovyet Rusya'nın Japonya'ya savaş açmasını sağlamak amacıyla üç büyük Müttefik devlet başkanı 4–11 Şubat 1945'te Kırım'ın Yalta kentinden bir araya geldiler.

Yalta Konferansı, 1815 Viyana Konferansı'na benzetilebilir. Barış düzeninin kurulması meselesinde her üç devlet de Yalta Konferansı'na kendi kafalarındaki amaç ve tasarılarla katılmışlardır.²¹³ Yani her devlet, kendine göre öncelik taşıyan sorunların çözümüyle bir barış düzeninin kurulmasını istiyordu.

Bu genel hava içinde Yalta'da bir araya gelen Roosevelt, Churchill ve Stalin arasındaki görüşmelerin sonunda; Sovyet Rusya'nın Almanya teslim olduktan sonra Japonya'ya savaş açması ve buna karşılık daha önce bu devlete bıraktığı toprakları ve Kuril adalarını alması, Sovyet Rusya'nın Çin ile bir dostluk ve ittifak antlaşması imza etmesi, üç büyük Müttefik devletin ordularının Almanya'nın birer bölgesini işgal etmesi, merkezi Berlin olmak üzere her üç devletin komutanlarından oluşan bir "Merkez Kontrol Komisyonu"nın kurulması, Fransa'ya bir bölge verilmesi, Alman militarizmi ve Nazizminin yok edilmesi, Almanya'nın savaş tazminatı ödemesi, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulması ve buna Mihver Devletlerine savaş açmış olan devletlerin alınması²¹⁴ ve 25 Nisan 1945'te San Fransisco'da bir konferans toplanması gibi konular üzerinde duruldu.

Yalta Konferansı'ndan, özellikle Birleşmiş Milletler Örgütü hakkında alınan kararlardan dolayı Roosevelt memnun kalmıştı. Ancak, Churchill, Sovyet Rusya'ya çok fazla ödün verildiğini düşünmüştü. Müttefikler arasındaki bu farklı tutum ve davranışlar, savaş sırasında meydana getirilmiş olan ittifakın yara almasına yol açmıştır. Hatta Müttefikler arasında işbirliğini sona erdirmiştir. Ancak, ideolojileri ve devlet yapıları farklı üç Müttefik devlet, savaş tümüyle sona ermediği için bir süre daha birlikte hareket etmişlerdir.

Almanya'nın teslim olmasından sonra, Avrupa'da ortaya çıkan sorunları görüşmek üzere, üç Müttefik devlet, 17 Temmuz – 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Berlin yakınlarında Potsdam'da bir toplantı yaptılar. Galip

²¹³ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... s. 399.

²¹⁴ Aydın, age, s. 473.

devletlerarasında güven duyguları sarsılmış, Roosevelt ölmüş (12 Nisan 1945) ve yerine Truman geçmiştir. İngiltere’yi konferansın ilk yarısında Churchill ve daha sonra yeni Başbakan Clement Attlee Sovyet Rusya’yı ise Stalin temsil etti.²¹⁵

Potsdam Konferansı, bundan önceki konferanslardan farklı olarak, savaşın nasıl bitirileceğini değil, aksine barışın nasıl sağlanacağını konu olarak aldı ve çalışmaları 2 Ağustos 1945’te sona erdi.²¹⁶

Sovyetlerin Türkiye’den toprak ve Boğazlardan üs istediği bu konferansta alınan kararların başlıcalarına göre: Polonya’nın sınırları çizildi ve bir kısmı da Almanya ile yapılacak barışa bırakıldı. ABD, İngiltere, Sovyet Rusya ve Fransa, Almanya’nın işgal ettikleri bölgelerinde demokratik rejimler kurmaya çalışacaklardı. Alman savaş suçluları yargılanacaktı. Avusturya ve başkenti Viyana, Almanya’da olduğu gibi dört devlet arasında işgal bölgelerine ayrılacaktı. İtalya ile yapılacak barış, mümkün olduğu kadar hafif koşullarla yapılacaktı. İran derhal boşaltılacaktı. Boğazlardan geçişin tam olarak serbest olması için görüşmeler yapılacak ve her devlet bu konudaki görüşünü Türkiye’ye bildirecekti.²¹⁷

Yalta Konferansı’ndan sonra görülen olumlu hava, Potsdam Konferansı’ndan sonra yoktu. Konferansa ilişkin Sovyet yorumuna göre, Batılılar Sovyet Rusya’dan çok Almanya’nın kalkınmasına öncelik veriyor ve Almanya’nın Sovyet halkı ve topraklarına verdiği zarara karşı ilgisiz davranıyordu. Batılılara göreyse Sovyet Rusya, genel bir Avrupa düzenlenmesinden çok kendini güçlendirmek peşindeydi.²¹⁸

Potsdam Konferansı, II. Dünya Savaşı’nın ve üç Müttefiklerin yaptıkları son büyük konferans oldu. Konferans, bu devletlerarasındaki anlaşmazlığı şiddetlendirmiş ve bunu açığa çıkarmıştır. Bununla da dünya, iki bloğa ayrılmaya ve yeni bir döneme girmeye başlamıştır.

²¹⁵ Sander, age, s. 213.

²¹⁶ Churchill, *Triumph and Tragedy*, Boston, Houghton Mifflin Co., 1953, s.630 – 678.

²¹⁷ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi... s. 404-405.

²¹⁸ Sander, age, s.217.

Şüphesiz, Müttefikler arasında yapılan bu konferanslar, hem savaş içinde stratejilerin belirlenmesinde hem de savaş sonrası dünya düzenin oluşturulmasında çok önemli roller oynamışlardır. Fakat Türkiye bakımından bunlara ilave edilmesi gereken üç önemli toplantı daha vardır. Bunların başında 30 Ocak – 1 Şubat 1943 tarihlerinde Adana’da yapılan İngiltere Başkanı Churchill ile Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu görüşmesidir. Diğerleri ise Kahire’de gerçekleşen iki önemli toplantıdır. Bunların ilki 5 – 6 Kasım 1943 tarihlerinde İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu görüşmesi, diğeri de 4 – 7 Aralık 1943 günlerinde yapılan Roosevelt, Churchill ve İnönü görüşmesidir.

Bu görüşmeler, Müttefiklerin kendi aralarında yaptıkları, yukarıda değinilen konferanslarda alınan kararlar çerçevesinde Türkiye’nin kendi yanlarında savaşa sokulması konusunda çok büyük önem taşımaktadır.

Gerek yukarıda zikredilen konferanslar ve gerekse Adana ve Kahire toplantılarının Türkiye ile ilgili hususları, ileriki konularda incelenecektir.

2. II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE

2.1. İTALYA'NIN TÜRKİYE'Yİ SİYASİ TEHDİDİ

Lozan'dan itibaren Türkiye'nin bir türlü uzlaşmadığı devlet İtalya'dır. Akdeniz hâkimiyeti iddiaları ve bu iddiaların, Türk milletinin o kadar kan pahasına yabancı istilasından kurtardığı Anadolu'ya da yönelmesi, Türkiye ile İtalya arasında normal münasebetlerin kurulmasını önlemiştir. O kadar ki, 1930'lardan itibaren, Türkiye, dış münasebetlerinden bir huzura kavuştuğu ve Batılılardan bir kuşkusu kalmadığı halde, İtalya'ya hiçbir zaman itimat edememiş ve İtalya'nın Akdeniz'de yarattığı tehdit, Türkiye'nin dış politikasına ana istikametini veren esaslı bir faktör olmuştur.¹

Lozan Antlaşması'yla Ege'deki 12 Ada'yı alan İtalya'nın güney – batı Anadolu'daki emellerinin tarihi oldukça eskidir. İtalya, bu emellerini I. Dünya Savaşı'na girerken Nisan 1915 Londra, savaş içinde de Nisan 1917 St Jean de Maurienne anlaşmalarıyla İngiltere ve Fransa'ya tanıtmıştı. Fakat savaş sonunda kendi iç durumunu sebebiyle, bunları, gerçekleştirmeyeceğini anlayıp Anadolu'da bir maceraya atılmaya cesaret edemeyerek gerilemiş ve askerini Anadolu'dan çekmiştir.

Bununla beraber, Lozan'dan sonra ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte Türk – İtalyan ticaret münasebetleri büyük ölçüde artmış, fakat aynı gelişme siyasal alanda bir türlü gerçekleşmemiştir.² Bunun en büyük sebebi İtalya'nın sömürgeciliğe yönelmiş dış politikasının yarattığı itimatsızlıktır. Mussolini İtalya'sı daha ilk günden itibaren “Roma İmparatorluğu”nu canlandırmak için sömürgecilik ve yayılma politikasına canlılık vermiştir. Bu durum, Türkiye'de endişelerin uyanmasına sebep olmuştur. Özellikle Mussolini'nin her fırsatta gündeme getirdiği Akdeniz “more nostrum (bizim deniz) gürültüleri Türkiye'de önemli kaygılara neden

¹ Yusuf Sarıay, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yöneliş ve Nato'ya Giriş (1939 – 1952)*, Ankara, 1988, s.9; Fahir Armaoğlu, “İkinci Dünya Harbinde Türkiye”, *AÜ. SBFD*, Ankara, c.XIII, No:2, Haziran 1958, s.140.

² Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, *Monrteux ve Savaş Öncesi Yılları (1935 – 1939)*, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, s.5.

olmuştur.³ Mussolini, Başbakan olduktan birkaç ay sonra 1923 Şubat'ında İtalya Senatosu'nda verdiği bir söylevde şöyle diyordu: “Şunu söylemek cesaretine sahip olmamız gerekir ki, İtalya bir tek denizde ebediyen kapanıp kalamaz, bu deniz Adriyatik olsa bile, Adriyatik'ten başka Akdeniz vardır.”⁴

Mussolini konuşmalarında İtalyanların yine eskisi gibi 1500 yıl sonra tekrar Batı medeniyetini yöneteceğini söylemekteydi. Önlerinde fethedecekleri yerler için kendilerini disipline etmelerini söylüyordu. Üçüncü Roma, en az öncekiler kadar başarılı olacaktı.⁵

Esasına bakılırsa Mussolini'nin, iktidarının ilk günlerinden itibaren gerçekleştirmeye çalıştığı yayılma ve genişleme politikası, gerçekte 1915 ve 1917 anlaşmaları ile İtalya'nın göz koyduğu toprakları hedef tutuyordu. Yıllardan beri küçüklük kompleksi içinde kıvranmış olan İtalyan milleti için Mussolini'nin “Roma İmparatorluğu” idealizmi küçümsenemezdi.

Mussolini'nin Mare Nostrum'u tabiatıyla, küçük ve zayıf devletlerin bulunduğu Doğu Akdeniz kıyılarını da kapsamaktaydı. İtalya'nın Arnavutlukla yakından ilgilenmesi ve bu memleketi nüfuzu altına alması ve bu yüzden Yugoslavya ile münasebetlerinin bozulması, bu devletin birinci planda Doğu Akdeniz'i seçmiş olduğunu gösteren belirtilerdir. Üstelik İtalya'nın Anadolu'yu işgal için harekete geçeceğine dair söylentiler de eksik olmamış⁶ ve bu söylentiler Türkiye'de İtalya'ya karşı devamlı bir güvensizlik doğurmuştur.

1926 – 1927 yılları hem Türkiye'nin hem de İtalya'nın durumunda bir dönüm noktası meydana getirmiştir. İngiltere ile Musul anlaşmazlığının sona erdirilmesi Türkiye'nin İtalya ile de münasebetlerinin düzelme yoluna girmesini sağlamıştır. Öte yandan, İtalya'nın Arnavutluk'u nüfuzu altına alması Yugoslavya'da korku uyandırmış ve bu ülke sırtını Fransa'ya dayamıştır. Buna karşılık İtalya'da Türkiye'ye karşı davranışını yumuşatmıştır. Türkiye ile iyi geçinmek mecburiyetinde

³ Selim Deringil, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası” *Tarih ve Toplum*, Kasım 1986, Sayı:35, s. 279.

⁴ Armaoğlu, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi...* s.173.

⁵ Sezer Akarcalı, *İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda*, Ankara, 2003, s. 140.

⁶ Halûk Ülman, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923 – 1968),” *AÜ. SBFD*, c.XXIII, No: 3, Ankara, Eylül 1968, s. 251.

olduğunu hisseden Mussolini İtalya'sı, Türkiye'ye yakınlaşmıştır. Bununla beraber iki devlet arasında 30 Mayıs 1928'de bir tarafsızlık ve uzlaşma antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre taraflar; birbirlerinin aleyhine hiçbir siyasi ve iktisadi antlaşmaya girmeyeceklerini, bir taraf tecavüze uğrarsa öbür tarafın tarafsız kalacağını kabul ediyorlardı.⁷

Türk – İtalyan antlaşması ile iki devlet arasındaki ilişkiler normal düzene girmekle beraber, İtalya'nın beklediği gelişme olmadı ve Türk – İtalya ilişkileri samimi bir yakınlaşmaya ulaşamadı. Çünkü İtalya 1930'lardan itibaren sömürgecilik ve yayılcılık amaçlarını şiddetlendirmiştir. Mussolini 1934 Mart'ında bir konuşma yaparak, İtalya'nın geleceğinin Avrupa'da değil, Asya ve Afrika'da olduğunu; bu kıtaların hızlı ulaşım araçları sayesinde artık İtalya'ya birer, ikişer saatlik uzaklıkta bulunduklarını söylemiştir.⁸ 12 Ada üzerinden İtalya ile sınır komşusu olan Türkiye, bu sözleri endişe ile karşılamıştır. Mussolini yine, 1935'lerde Antalya yöresini almaktan söz etmiş,⁹ ancak Türkiye'den gördüğü tepki üzerine bundan vazgeçip Habeşistan üzerine yoğunlaşmıştır. Bununla beraber, İtalya'ya karşı endişeler de somutlaşmıştır.

İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasıyla beraber Türk – İtalyan münasebetlerindeki güvensizliği arttırdığı kadar, Türkiye'nin Batılılarla sıkı bir işbirliğine girme devresini de açmıştır. Özellikle Türk – İngiliz ilişkileri bu buhrandan sonra önemli bir gelişme göstermiştir.

İtalya Habeşistan'a saldırıp da, Milletler Cemiyeti de İtalya'nın saldırganlığına ve dolayısıyla Pakt'ın 16. maddesinde öngörülen zorlama tedbirlerini uygulamaya karar verince, Milletler Cemiyeti'nin barışı koruma çabalarında samimi iş birliği gösteren Türkiye de bu zorlama tedbirlerine katıldı.¹⁰ Bunun üzerine İtalya, 11 Kasım 1935'te zorlama tedbirlerine katılan bütün devletlere ve bu arada Türkiye'ye de gönderdiği bir protesto notasında, bu devletlerin bu hareketlerinin

⁷ Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi*, c.II, Ankara, 2001, s. 750.

⁸ Ülman, agm, s. 252.

⁹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi IV, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938 – 14 Mayıs 1950)*, Ankara, 1999, s. 132.

¹⁰ Geniş Bilgi İçin Bkz: İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920 – 1945)*, c.I, Ankara, 1983, s. 477 – 488.

sadece İtalya ile olan ticaret münasebetlerine zarar vermekle kalmayıp, zorlama tedbirlerinin fonksiyonu sona erdikten sonra da, moral ve psikolojik alanda en vahim sonuçlar doğuracağını bildirdi. Yani İtalya, bu devletlerle olan siyasal münasebetlerini tehdit etmekteydi. Çünkü Mussolini, 2 Ekim’de verdiği bir söylevde: “Askeri nitelikleri sanksiyonlara askeri nitelikteki emirlere cevap vereceğiz. Savaşa da savaşla cevap vereceğiz” demiştir.¹¹

İtalya’nın bu sert tutumu karşısında İngiltere de endişelenmiştir. İngiltere, İtalya’nın Habeşistan’a yerleşmesinin kendi imparatorluk menfaatleri bakımından yarattığı tehlikeyi gördüğünden harekete geçmeye karar vermiştir. Fakat bu işte, İtalya’nın karşısına tek başına çıkacak cesareti de bulamamıştır. Bu sebeple 11 Kasım 1935’te İtalya protestosu ile, zorlama tedbirlerine katılan devletleri tehdit edince ve bu tehdit birinci planda Akdeniz devletleri için önemli olduğundan, Aralık ayında İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye’ye garanti vermiştir. Bu garantiye göre, zorlama tedbirlerine katılmalarından dolayı bu devletler İtalya’nın bir tehdit ve saldırısına uğrarlarsa İngiltere kendilerinin yardımına gidecekti. Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye bu garantiyi kabul etmişlerdir. Ayrıca bu üç devlet de İngiltere’ye garanti vermişlerdir. İtalya’nın Akdeniz’de doğurduğu tehlike dolayısıyla ortaya çıkan bu karışıklı garantiler sistemine Akdeniz Paktı adı verilmiştir.¹² Akdeniz Paktı ile Türkiye, güvenliğinin korunması bakımından ve İtalya tehlikesi karşısında İngiltere’ye bağlanmış oluyordu ki, bu yeni Türkiye’nin İngiltere ile ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Türkiye, İngiltere arasındaki bu yakınlaşma 1939’da bir ittifaka varacaktır.

İtalya’nın Habeşistan’ı işgali ile Doğu Akdeniz’de ortaya çıkan İtalyan tehlikesi Türkiye’yi bir yandan İngiltere’ye bağlanmaya götürürken, öte yandan Orta Doğu devletleriyle de bir takım savunma tedbirleri almaya götürmüştür. İtalya Habeşistan anlaşmazlığının ortaya çıkmaya başladığı ilk günden itibaren İtalya, yayılma ve sömürgecilik istekleri konusunda daha açık tavır sergilemeye başlamış ve bu isteklerin toplandığı alanlar olarak Asya ve Afrika adı sürekli söylenir

¹¹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih...* s. 341.

¹² Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi...* s. 341.

olmuştur.¹³ Afrika deyimiyle neyin kastedildiği belliydi. İtalya'nın bu kıtada eskiden beri emelleri ve toprakları vardı. Fakat Asya ile anlatılmak istenen topraklar, İtalya'nın coğrafi konumu dolayısıyla, olsa olsa Anadolu ve komşuları olabilirdi. Kaldı ki, İtalya'nın Habeşistan'a yerleşmesiyle, şimdi Arap yarım adası ve daha yukarıdaki memleketler de tehdit altına girmiştir. Şu halde, İtalya'nın Habeşistan'a girmesiyle Orta Doğu bölgesi de kritik bir durum almış oluyordu.

Türkiye, Balkanlar üzerindeki İtalya yayılmacılığı karşısında, İtalya'ya karşı nasıl Balkan cephesini sağlamlaştırma çabasına girmişse,¹⁴ şimdi Orta Doğu'ya yönelen İtalya tehlikesi için de aynı çabayı sarf etmiştir. 8 Temmuz 1937'de Tahran'da İran Şahı'nın yazlık sarayı olan Sadabat Kasrı'nda Türkiye Irak, Afganistan ve İran arasında Sadabat Paktı adını alan antlaşma imzalanmıştır.¹⁵

Beş yıl için imzalanan bu dördü antlaşma ile taraflar, aralarındaki dostluk münasebetlerini devam ettirmeye, samimi ve kardeşçe münasebetler tesis etmeyi, ortak sınırlara saygı göstermeyi, iç işlerine karışmamayı, ortak meselelerde birbirlerine danışmayı, haledemedikleri hususları Milletler Cemiyeti Hakimliğine bırakmayı taahhüt ediyorlardı.

İtalya'nın 7 Nisan 1939 tarihinde Arnavutluk'u işgal ederek Balkanlara yerleşmesi, Türkiye'yi o güne kadar takip etmiş olduğu tarafsızlık politikasından ayırtmaya kafi gelmişti.

Asım Us, günlüğüne, bu sırada şunları not ediyordu. “İtalya, Arnavutluğu işgal ederek, Balkan Birliği'ne karşı suikast vaziyeti almakla, bu düşmanlığı açığa vurmuştur. İtalya'nın Arnavutluğu işgalini tasvip eden Almanya da bu düşmanlığa iştirak etmiştir.”¹⁶

Arnavutluk'un işgali ile birlikte, Balkanlar'ın ve Akdeniz emniyetinin tehlikeye düşmesi Türk ve İngiliz Hükümetlerini yakından ilgilendirdiğinden bu iki hükümet arasında müzakereler başlamıştır. Bu müzakereler sonunda 12 Mayıs

¹³ *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, s. 6.

¹⁴ Armaoğlu, age, s. 337 – 340.

¹⁵ Ünal, age, s.781.

¹⁶ Asım Us, *Hatıra Notları (1930 – 1950)*, İstanbul, 1966, s. 361.

1939’da Türk – İngiliz Ortak Deklarasyonu ilan edilir. Başbakan Refik Saydam bu deklarasyonun hangi hadiselerin neticesi altında ve hangi gayelerle imzalandığı 12 Mayıs 1939’da Büyük Millet Meclisi’nde söylediği bir nutukta şöyle izah etmiştir.

“... Hadisatın Balkan yarım adasına intikal etmesi ve Akdeniz emniyetinin milli hayatımızda kendisini yeniden hissettirmesi anından itibaren hükümetimiz, kendisini ciddi bir milli emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyeti tehlikeli tesadüflere maruz bırakmaksızın lakayt ve bitaraf bir vaziyette bulunmanın mümkün olmayacağı kanaatine varmıştır.”¹⁷

Türkiye’yi Barış Cephesi’ne bağlayan bu beyannameye göre, iki devlet aralarında kendi milli güvenlikleri açısından bir ittifak antlaşması imzalayacaklardır. İki devlet bu beyanname ile Akdeniz’de ve Balkanlar’da güvenliğin kurulmasının gerekli olduğunu ilan etmişlerdir.¹⁸

“Son İngiliz – Türk antlaşması, tam zamanında alınmış bir emniyet tedbirinden başka bir şey değildir”¹⁹ şeklinde yazan Nadir Nadi’nin yanı sıra; Sabiha Sertel, “Avrupa Kıtasını bir Alman Kıtası, Akdeniz’i bir İtalyan denizi sayan devletlere karşı Türkiye’nin tedbir almaması, bu tehlikeyi efkârı umumiyeden saklayarak, bitaraf kalması mümkün değildi” diyordu.²⁰

Türk – İngiliz Deklarasyonu’ndan sonra Hatay’ın Türkiye’ye katılmasını kabul etmesi üzerine, Türkiye 23 Haziran 1939’da Fransa ile de aynı nitelikte bir deklarasyon imzalayarak Batı Blok’una katılmıştır.

Türkiye’nin tek endişesi o sırada yalnızca İtalya olduğu için, bu antlaşma ona göre hazırlanmıştır. Antlaşmaya göre, eğer bir Avrupa devleti Türkiye’ye saldıracak olursa, İngiltere ve Fransa Türkiye’ye yardım edeceklerdi. Buna karşılık, Türkiye’nin İngiltere’ye ve Fransa’ya yardımı da, Avrupa’da çıkacak savaşın Akdeniz’e

¹⁷ Kemal Baltalı, *1936 – 1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1959, s. 91.

¹⁸ Durmuş Yalçın ve Bşk., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 450.

¹⁹ Nadir Nadi, “Türk – İngiliz Antlaşması”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Mayıs 1939, s. 1.

²⁰ Sabiha Sertel, “Sulh ve Müşterek Emniyet”, *Tan Gazetesi*, 14 Mayıs 1939, s. 1

yayılması, yani İtalya'nın savaşa katılması koşuluna bağlanmıştı. Türkiye, müttefiklerine, Almanya karşısında hiçbir yardım sözü vermiyordu.²¹

Bilindiği gibi, II. Dünya Savaşı Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması üzerine patlak vermiştir. Yani Türkiye İngiltere ve Fransa ile antlaşma imzaladığı sırada dünya savaşı başlamıştı. Fakat İtalya bu sırada henüz savaşa katılmış olmadığı için çatışma Akdeniz bölgesine sıçramamıştı ve bu bakımdan Türkiye işin içine girmek zorunda değildi.

Ancak İtalya'nın 10 Haziran 1940'ta Fransa'ya saldırarak savaşa katılması üzerine çarpışma Akdeniz'e sıçramış ve Türkiye'nin İngiltere ile Fransa'nın yanında yer alması gerekmiştir. Oysa kendisine saldırılmadıkça savaş dışında kalmayı kendi ulusal çıkarlarına daha uygun bulan Türkiye, çeşitli bahanelerle, buna yanaşmamıştır. Savaş dışında kalmak için bulduğu ilk bahane'de, eğer o sırada savaşa katılırsa, Sovyet Rusya ile çatışmak zorunda kalacağıdır.²² Zaten İngiltere ve Fransa da Türkiye'nin savaşa katılmasında fazla ısrar etmemişlerdir.

İtalya'nın 28 Ekim 1940 tarihinde Yunanistan'a saldırısı, Türk Dış Politikasında yeni bir kararı gündeme getirecektir.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi K. Hugessen, 29 Ekim'de, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile yaptığı bir görüşmede, Londra'nın taleplerini ısrarla bir kez daha gündeme getirir. İngiltere, Türkiye'nin hava ve deniz üslerinden yararlanmak istiyor ve Boğazların İtalyan ticaret gemilerine kapatılmasını talep ediyordu.²³ Fakat bu sefer Türkiye, Almanya'nın tehdidi karşısında kaldı ve İngiltere'nin bu talepleri bir kez daha ret edilmiştir. Ankara bu tür önlemlerin Almanya'yı kışkırtacağını ileri sürüyordu.²⁴

Bu şartlar altında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1940 tarihinde TBMM toplantısında.

²¹ Ülman, age, s. 255 – 256.

²² Bkz: Fakik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar, Milli Mücadeleden Demokrasiye*, C.I, Ankara, 2001, s. 346 – 348.

²³ Koçak, *Türkiye'de Milli Şet Dönemi*, c.I, s. 313.

²⁴ Bak: Selim Deringil, *Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası)*, İstanbul, 2003, s. 122 – 132.

“... harp harici vaziyetimiz, bizim topraklarımızın, deniz ve havalarımızın muharıpler tarafından bir biri aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak manidir ve biz muharebeye girmedikçe kat’i ve ciddi olarak mani kalacaktır..”²⁵ demek suretiyle Türkiye’nin savaşın başından beri devam ettirdiği savaş dışı durumunu bir kere daha teyit ettirmiştir.

Bütün bunlarla beraber İngiltere, Mihver devletlerinin baskılarına karşı koyabilmesi için Ankara’yı her yönden desteklemek zorunda olduğunu biliyordu. Bu nedenledir ki, İngiltere, İtalyan – Yunan savaşı sırasında Türkiye’nin izlediği savaş dışı tutumu zoraki olarak destekleyecektir.²⁶

Zaten Yunan ordusu, kısa bir süre sonra, İtalyan ordusunu önce kendi topraklarından çıkaracak ve daha sonra da İtalyan işgalindeki Arnavutluk topraklarında ilerlemeye başlayacaktır. Yunanistan’ın İtalya karşısındaki bu askeri başarısı ile Türkiye üzerindeki baskılar da hafiflemiştir.

Öte yandan İtalya, tehditle bir şeyler koparacağını zannetmişti. Bu sayede Yunanistan’dan üsler koparacak ve Doğu Akdeniz’e doğru genişleyecekti. Fakat istediklerinin tamamıyla aksi olmuştur. Bundan sonra Doğu Akdeniz hakimiyetini İngiltere eline almıştır. Yunan ordusu tarafından geri püskürtülmesiyle, İtalya, prestij kaybına uğramıştır. Kısacası bu süreçle beraber Akdeniz, Mare Nostrum olmaktan çıkmıştır.

2.2. TÜRKİYE – MOSKOVA İLİŞKİLERİ VE ORTAK DEMEÇLER

1930’ların sonları diğer devletler için olduğu gibi Türkiye ve Sovyet Rusya açısından da yaklaşan savaşa hazırlıkla geçti. İlişkiler bu hazırlık çerçevesinde belirlendi.

²⁵ İnönü’nün Söylev ve Demeçleri I, *TBM Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında (1919 – 1946)*, İstanbul, 1946, s. 349 – 350.

²⁶ Koçak, age, s. 315.

Türk - İngiliz deklarasyonu ve bunu izleyen 23 Haziran 1939 tarihli aynı mahiyetteki Türk – Fransız deklarasyonu, ileride görüleceği üzere, her üç devlet arasında, 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara’da imzalanacak olan üçlü ittifak antlaşmasının müzakeresine başlangıç teşkil etmiştir.

Türk – Fransız – İngiliz müzakereleri memnurluk verici surette ilerlerken, her üç devlet aynı zamanda, Sovyet niyetlerine nüfuz etmek ve kendi üç taraflı antlaşmalarını Moskova ile ayrı ayrı karşılıklı yardım anlaşmaları imzası suretiyle tamamlanacak çabasına girişmişlerdi. Tecavüze karşı savaşta Sovyet Rusya herkesçe önemli bir unsur olarak görülüyordu.²⁷

Türkiye, bir yandan İngiltere ve Fransa ile ittifak görüşmelerini sürdürürken, diğer yandan Sovyet Rusya temsilcileri ile Ankara müzakereleri devam ediyordu. Batı’da Almanya, Doğuda ise Japonya’dan gelebilecek tehditlerden çekinen Sovyet Rusya, bir yandan İngiltere ve Fransa ile diplomatik temasları sürdürüyor, bir yandan da Balkan Devletleri ve özellikle Türkiye ile görüşmeler yapıyordu.²⁸ İngiltere ve Fransa ile yaptığı görüşmelerin neticelenmesini istiyordu. Oysa Sovyet Rusya, Dış İşleri Komiser Yardımcılarından Vlademir Potemkin’i 28 Nisan 1939’da Ankara’ya yollamış ve Türkiye ile görüşme masasına oturmak istediğini bildirmişti.²⁹ Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı görüşmelerden son derece memnun olduklarını belirten Potemkin, 5 Mayıs 1939’a kadar Ankara’da sürdürdüğü temaslar sırasında, Türkiye – İngiltere – Fransa – Sovyet Rusya ittifakını kurmak istediklerini, Türk temsilcilerine bildirmişti.³⁰ Mihver Devletleri’nden gelebilecek saldırılara karşı, İngiltere ve Fransa’nın desteğini alan Türkiye, kendisi için bir çekince kaynağı olan iyi ilişkiler kurmak için fırsat kolladığı Sovyet Rusya’nın ittifak talebinden son derece mutlu olmuştu. Görüşmeler sonunda Başbakan Refik Saydam’ın TBMM’de yaptığı açıklamada: “Büyük komşumuz ve dostumuz Sovyet Rusya ile en sıkı ve en samimi temaslarda devam etmekteyiz. Müşterek gaye ve menfaatlerimiz teşriki mesai (işbirliği) yolunun tamamen açık olduğunu bize ispat etmiş ve saygın

²⁷ Feridun Cemal Erkin, *Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s. 126.

²⁸ Rıfki Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Ankara, 1983, s. 26.

²⁹ Burçak, *age*, s. 37.

³⁰ Johannes Glasneck, *Türkiye’de Faşist Alman Propagandası*, çev: Arif Gelen, İstanbul, 1978, s. 97.

misafirimizin Ankara’da geçirdiği günler zarfında aramızda tam bir görüş ve anlayış beraberliği olduğu ve yarınki siyasetimizin de bu esas dairesinde inkişafa (gelişmeye) namzet bulunduğu tespit edilmiştir”³¹ dediğini görmekteyiz.

Türkiye, gerek Rusya ile gerek İngiltere ve Fransa ile bir yardımlaşma anlaşması akdi için ön görüşmeleri bitirirken, Moskova’daki Rus – İngiliz – Fransız görüşmelerinde herhangi bir ilerleme görülüyordu. Bu arada 22 Mayıs 1939 günü İtalya ile Almanya arasında Çelik Pakt imzalanıyor ve 30 Mayıs 1939 günü, Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop, Moskova’daki Alman sefiri Von Schulenburg’a, o güne kadar takip edilmiş politikanın aksine artık Rusya ile sıkı ve ciddi müzakerelere girişilmesi kararının alındığını bildiriyordu.³²

Hitler, Sovyet Rusya’ya saldırmazlık anlaşması teklif ettiği zaman, Sovyetlere karşı harp açmaktan vazgeçmiş değildi. Fakat iki cephede birden harp etmemek için şimdilik Sovyetleri dışarıda bırakmak istiyordu. Önce emperyalistleri mağlup etmeyi, sonra Sovyetlere saldırmayı uygun görmüştü. Sovyet Rusya da bu anlaşmayı yapmakla vakit kazanmak, hazırlanmak istiyordu.³³ Hitlerin Rusya ile bir anlaşmayı gündemine aldığı andan itibaren Alman basını artık anti – Sovyet propagandayı durdurmuş ve havayı yumuşatmaya çalışmıştır. Rusya’nın düşünceleri de buna benzer bir istikamette yürümüştür. Bir savaşın her gün yaklaştığı belli olmaktadır. Almanya korkunç bir kuvvetle ortaya çıkmıştır. Bir savaş halinde bu kuvvet karşısında sadece Fransız ordusu görünmüştür. İngiltere’nin savaşın başlangıcında Avrupa’ya gönderebileceği kuvvetin 3 – 4 tümen olduğu anlaşılmıştır. Halbuki Rusya’nın cepheye göndereceği tümen sayısı 300 civarındadır.³⁴ Savaşın hemen başında buna karışmak, Almanya’nın asıl darbesine maruz kalmak demektir. Buna karşılık Batı ile Almanya arasındaki savaş sonu ne olursa olsun, Alman ordularını yıpratacaktır. Ayrıca savaşın başlangıcında tarafsız kalış, Rusya’nın Baltık Devletleri, Polonya ve Finlandiya üzerindeki düşüncelerini gerçekleştirme imkanını

³¹ Kamuran Günün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar)*, Ankara, 1983, s. 56.

³² Gürün, age, s.59.

³³ Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, İstanbul, 1969, s. 218.

³⁴ Gürün, age, s. 59.

da sağlayacaktır.³⁵ Bu sebeple, devamlı olmayacağı bilinse bile, başlangıçta Almanya ile bir anlaşmaya varmak Rusya'nın menfaatine olacaktır.

İşte bu şekilde Alman ve Rus görüşleri bir noktada birleşir hale gelince ve üstelik Fransa ve İngiltere ile yürütülen görüşmeler donma noktasına gelmişken, Rus – Alman anlaşmasının gerçekleşme imkânı ortaya çıkmıştır.

Potemkin'in, Ankara'ya ziyaretinden sonra uzun süre Ruslardan ses çıkmamıştır. Şimdi bunun sebebinin, Almanya ile başlamış temaslar olduğunu bilmekteyiz.

Sovyet Rusya ile Almanya arasında 23 Ağustos 1939'da Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. Bu Pakt, Türkiye'de şaşırtıcı bir etki yapmıştır. Olay, Türkiye'nin dış ilişkilerinde yeni bir safha açmaktaydı. Sovyet Rusya'nın da katılacağı ümidi ile katıldığı Barış Cephesi'nde Türkiye iki Batılı devlet ile yalnız kalmıştı. Hitler ve Mussolini, Türkiye'nin yeni gelişen bu şartlara uygun olarak tutumunu değiştireceğini; zira imzalanan anlaşmanın Türkiye'yi bir kıskaç içine aldığı ve bu durumun İngiliz ve Fransızların Doğu Akdeniz ile ilgili bütün stratejik planlarını bozacağını tahmin etmişlerdi.³⁶ Bu süreçle beraber Türkiye, hem İngiliz – Fransız deklarasyonunun sürekliliğini sağlamak, hem de Sovyet Rusya ile bağları koparmadan her iki tarafla da ittifak ilişkilerine girişerek iki dostluğu bağdaştırmaya çalışacaktır. Öte yandan Sovyet Rusya, zaten 23 Ağustos 1939 Saldırmazlık Paktı ile birlikte, barışı kurtarmayı artık düşünmüyor, tersine olarak kendisinin katılmayacağı ve uzun sürmesini dilediği bir savaş sonunda Avrupa'nın hakemi ve hâkimi olmayı tasarlıyordu.³⁷

Almanya'ya yakınlaşan Sovyet Rusya ile anlaşmak, Türkiye'nin bir tehdit olarak gördüğü İtalya ve Almanya ile uzlaşmasını, hatta anlaşmasını zorunlu kılıyordu. Müttefikler ile bir askeri ittifaka girmekte olan Türkiye'nin, Almaya ve Sovyet Rusya ile nasıl uzlaşabileceğine ilişkin soruya ise, hiç kimse doyurucu bir

³⁵ Erkin, age, s. 131.

³⁶ Ahmet Şükrü Esmer – Oral Sander, Olaylarla Türk Dış Politikası: 1939 – 1945 Dönemi, c.I – II, Ankara, 1987, s. 140.

³⁷ Burçak, "Türk Sovyet İlişkilerine Genel Bakış", Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumdan ayrı basım, Ankara, 1992, s. 210.

yanıt bulamıyordu.³⁸ Gerçekte, bu yöndeki girişimlerden olumlu bir sonuç alınabileceği konusunda derin kaygı ve kuşklar mevcuttu.

Türkiye'nin dış politika alanındaki manevra yeteneği bir hayli azalmıştı. Ancak yukarıda değinilen, “iki dostluğu bağdaştırma” olasılığını değerlendirmek, bundan sonra Türk dış politikasının temel amacı olacaktır.

Ama bunu gerçekleştirmek için önce Türk – Sovyet ilişkilerinde bir netleşme sağlanması gerekiyordu.

Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Terentiev, 4 Ağustos'ta Ankara'da Saraçoğlu'na, Moskova'nın Türkiye ile bir ittifak anlaşması imzalamak istediğini yineler ve bu amaçla kendisini Moskova'ya davet eder. Türk hükümeti, Moskova'nın bu önerisini derhal kabul edecek ve bu konudaki görüşmeler daha Ankara'da başlayacaktır.³⁹ Ankara'nın amacı, bir yandan, Batılı devletlerle, diğer yandan da Sovyet Rusya ile bir antlaşma imkânı bulmaktır. Ancak son Alman – Sovyet Saldırmazlık Paktı, bu yöndeki iyimser beklentileri kökünden sarsmıştı.⁴⁰

Türk – Sovyet görüşmeleri, savaş nedeniyle hemen gerçekleşmedi. 4 Eylül 1939'da Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi son durumları izah eden bir noktayı Dışişlerine bildiriyordu. Bu noktada İngiltere ve Fransa ile yapılan müzakerelerden olumlu bir sonuç alınmadığından, İngiltere ve Almanya'nın Sovyet Rusya'ya karşı muhtemel bir komploya girişmelerini önlemek amacıyla Almanya'nın bir saldırmazlık teklifini kabul etmeyi imkân dahilinde gördükleri belirtiliyor ve tamamen değişmiş olan milletlerarası durumun, Sovyet Rusya ile Türkiye arasında mevcut dostane ilişkiler meselesinin bundan iki hafta önce taraflarca belirtilenden daha başka bir tarzda ele alınması gerektiğini belirtiyordu.⁴¹

Ankara'dan aldığı talimat gereği, Rus tutumunu teşhise çalışan Türk Büyükelçisi, Molotov'u ancak 5 Eylül günü görebiliyor ve Molotov Büyükelçiye: “Tamamen değişmiş olan milletlerarası durumun Sovyet Rusya ile Türkiye arasında

³⁸ Koçak, Türkiye Milli Şef Dönemi (1938 – 1945) c.I, s. 260 – 261.

³⁹ Bkz: Gürün, *Türk – Sovyet ilişkileri (1920 – 1953)*, Ankara, 1991, s. 190 – 192.

⁴⁰ Koçak, age, s. 261.

⁴¹ Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası...* s. 61.

mevcut dostane ilişkiler meselesinin bundan iki hafta önce taraflarca belirtilenden daha başka bir tarzda ele alınmasını icap ettirdiği açıktır” diyordu.⁴² Büyükelçinin, Alman anlaşmasının Türkiye ile anlaşmaya engel mi olduğunu sorması üzerine Molotov: “Alman anlaşmanın dost Türkiye ile bir anlaşma yapılmasına mani olmayacağını, ama yeni bir esas aranması lazım geldiğini” belirtiyordu.⁴³

Sovyet Rusya, ortada Türkiye ile bir anlaşma yapmaya engel bir durum bulunmadığını belirtmekte, yalnız yeni bir esas, yani yeni bir temel bulunması gerektiğini ileri sürmüş, fakat bunun ne olabileceği hususunda hiçbir işaret vermemiştir.

Türkiye 4 Eylül tarihli Rus notasını cevaplandırmıştır. Türkiye, Sovyet Rusya’nın bu notasına verdiği cevapta, Türk – Sovyet ilişkilerini yeni bir esasa dayandırılması ve bunu şekillendirecek ortak bir anlaşma zemini bulunması konusundaki Sovyet Hükümetinin görüşünün benimsendiği⁴⁴ belirtildikten sonra 4 maddelik bir anlaşma projesi teklif olunmuştur. Bu projenin 1. maddesi, bir Avrupa ülkesi tarafından Karadeniz ve Boğazlar bölgesinde Türkiye ve Rusya’ya karşı bir saldırı halinde işbirliği yapılacağını; 2. maddesi, bir Avrupa ülkesi tarafından Balkanlar bölgesinde Türkiye ve Sovyetlere saldırı halinde işbirliği yapılacağını; 3. maddesi, Türkiye’nin aldığı taahhütlerin İngiltere ve Fransa’ya karşı işlemeyeceğini gösteriyordu. 4. madde ise anlaşmanın 15 sene süreli olacağına dairdi.⁴⁵

Eylül ortalarında, Sovyet Hükümeti, karşılıklı kabul edilen prensipler üzerinde kaleme alınan Türk projesinin esaslı tetkikinden sonra Dışişleri Bakanı Saraçoğlu’na davetini yeniledi.⁴⁶ Bu durumda Türk heyetinin Rusya’ya gitmesi kaçınılmaz hale gelmişti. Ayrıca Sovyet Rusya ile direkt görüşmelerin karşılıklı durumların anlaşılmasına imkân sağlayacağı da bir gerçektir. Bu sebeple Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve beraberindeki Türk Heyeti 22 Eylül’de özel bir Rus savaş gemisi ile İstanbul’dan Odesa’ya hareket etmişler ve 25 Eylül’de Moskova’ya varmışlardır. Saraçoğlu çok iyimserdi. Moskova’ya hareketinden önce

⁴² Monteux ve Savaş Öncesi Yılları... s. 225.

⁴³ Gürün, *Türk – Sovyet İlişkileri*, s. 194.

⁴⁴ Gürün, age, s. 195.

⁴⁵ Age, s. 196

⁴⁶ Erkin, age, s. 140

gazetecilere: “Potemkin’in ziyaretini iade için Moskova’ya gidiyorum” beyanatında bulunmuştur.⁴⁷

Saraçoğlu, 26 Eylül’de Molotov’la görüşmelere başlamıştır. Bu aralık, Polonya’nın işgaliyle ilgili meseleler Rus Hükümeti ile görüşmek için Ribbentrop’un ikinci defa Moskova’ya gelmesi üzerine Türk – Rus müzakereleri birkaç gün geri bırakıldı. 1 Ekim’de Saraçoğlu – Molotov görüşmeleri yeniden başlamıştır.⁴⁸ Bu görüşmede Stalin, Dışişleri Komiser muavinlerinden Potemkin, Dekanozov ve Büyükelçi Terentiev de hazır bulunmuşlardır. Bu görüşmeden sonra Saraçoğlu 13 Ekim’e kadar Sovyet devlet adamları ile resmi müzakerelerde bulunmamıştır. 1 Ekim – 13 Ekim arasını, o sırada Moskova Büyükelçiliğinde memur bulunan Zeki H. Karabud şu şekilde ifade ediyor:

“...Tiyatrolara, sirkelere götürülüyoruz. Bunlara nezaket icabı gidiliyor. Fakat masa başına oturulup esaslı konuşmak henüz mümkün değil.”⁴⁹

Saraçoğlu, 13 Ekim’de Molotovla iki saat süren bir görüşme yapmış ve nihayet 16 Ekim’de yine Molotovla iki saatlik bir müzakerede bulunmuştur. Bu görüşme ile Türk – Rus görüşmeleri sona ermiştir. Türkiye’nin durumu Sovyet – Alman Paktı’nın imzasına varan görüşmelerde bahis konusu olmuş, gerek Ribbentrop, gerek Stalin, Türkiye’nin hareket hattından şikayet etmişlerdi.⁵⁰ Yapılan müzakereler sırasında Sovyet idarecileri, kabul edilmesi güç şartlar ileri sürmüşlerdir. Karşılıklı ittifak antlaşması yapılabilmesi için Türkiye’nin kabul etmesini şart koştukları bu istekler şunlardır:⁵¹

- a- İngiltere ve Fransa ile girişilen ittifak müzakerelerinin istişareye çevrilmesi,
- b- İngiltere ve Fransa’nın Sovyet Rusya ile savaşa girmesi halinde üçlü ittifakın geçersiz sayılması,

⁴⁷ Baltalı, age, s. 93.

⁴⁸ Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri*, s. 97.

⁴⁹ Haldun Derin, *Çankaya Özel Kalemîni Anımsarken (1933-1951)*, Haz: Cemil Koçak, İstanbul, 1995, s. 157.

⁵⁰ Esmer, “Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)” *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1999, s. 344.

⁵¹ Moskova Müzakereleri ve Sovyet İstekleri İçin Bkz: *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, s. 229-244.

- c- Sovyet – Alman Saldırmazlık Paktı’nın gereği olarak yapılacak pakta Alman ihtirazı kaydının konulması,
- d- Boğazların Türkiye ve Sovyet Rusya ile beraber savunulması,
- e- Montreux Boğazlar rejimine Karadeniz’e sahili olmayan devletlerin Boğazlardan geçemeyeceğine dair garantinin eklenmesi.

Bu Sovyet isteklerini kabul etmeyen Saraçoğlu, 17 Ekim’de Moskova’dan ayrıldı. Saraçoğlu’nun Moskova ziyareti ve görüşmeleri, 1920’den beri devam eden Türk – Sovyet münasebetlerinin kötüleşmesinde bir dönüm noktası olmuştur.⁵²

Bu müzakereler sonrasında yapılan beyanatlardan anlaşılıyor ki Türkiye ile Sovyet Rusya arasında yapılması daha Potemkin’in 1939 ilkbaharında Ankara’ya yaptığı ziyarette kararlaştırılan bir karşılıklı yardım paktının esasında başka, Boğazlar meselesi de görüşmelerde mevzu konusu olmuştur. Türk – Sovyet müzakerelerinin neticesiz kaldığını Başbakan Refik Saydam 17 Ekim 1939’da şöyle izah etmiştir:

“Hariciye Vekilimiz Moskova’ya giderken Sovyetlerle aramızda ne yolda bir muahede yapılabileceği iki hükümet beyninde görüşülmüştü. Moskova’da bu esaslar dahilinde cereyan eden müzakerelerin bir itilafa varması mümkün olamamıştır.

Bunun sebebi, Sovyet Hükümetinin Hariciye Vekilimize büsbütün yeni teklifler serdetmiş olmasıdır. Bu yeni teklifleri Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında Sovyetlerin vukufu dahilinde takarrür eden esaslara telif etmek mümkün olmadığı gibi emniyetimiz bakımından bize verilen garantilerin bizden isten taahhütlere tekabül etmemekte bulunduğu ve Boğazlar üzerinde de Türkiye’nin beynelmilel umumi taahhütlerinden başka hükümlerden tevakki etmeyi esas ittihaz eden siyasetine Sovyet metalibi uygun görülmediği cihetle Türkiye – Sovyet Rusya müzakeratının bu defa Moskova’da intacı mümkün olmamıştır.”⁵³

Bununla beraber Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1940 TBMM toplantısında:

⁵² Armaoğlu, “Türk-Sovyet Münasebetleri,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Ekim 1964, s. 1

⁵³ Baltalı, age, s.94; Burçak, *Moskova Görüşmeleri...* s. 106.

“...Neticeye varmak için iktidarımızda bulunan bütün gayretleri sarf etmiş ve bir an muvaffakiyetin elde edildiği anlayışına varmıştık. Buna rağmen, bizim menfaatimize olduğu kadar karşı tarafın menfaatine de muvafık olduğunu zannettiğimiz neticenin istihsalı, bu defa mümkün olamamıştır. Bununla beraber, bilirsiniz ki, iki komşu memleket arasındaki dostluk kuvvetli esaslara müstenittir”⁵⁴ sözleriyle Türk – Sovyet ilişkilerinin bozulmamış olduğunu belirtmeye önem vermiştir.

Türkiye, Moskova görüşmelerinin başından beri olumlu davranmış ve uzlaşma havasını yaratmak için büyük çaba harcamış, Sovyetlerle bir yardımlaşma paktı imzalayarak onunla Batılı müttefikleri arasında bir köprü vazifesini görebilmek ümidi ile elinden gelen her şeyi yapmıştı. Türkiye, Moskova görüşmelerinde olumlu ve yapıcı bir davranışın sahibi olduğu gibi, müzakerelerin kesilmesinden sonra da bu tutumunu değiştirmemiştir. Sovyet Rusya ise, Türkiye ile bir yardımlaşma paktı imzalamaktan ziyade, dünya şartlarının çok elverişli kıldığı bir ortamda Türkiye’yi Batılı müttefiklerinden uzaklaştırarak onu, Almanya’nın da istediği yolda, tarafsızlık politikasına doğru itmeye çalışmış ve bu arada Boğazlar meselesini yeniden canlandırarak Türkiye’yi bir hayli zorlamıştı. Molotov, Moskova görüşmelerinin başından beri kararlı bir davranış ve uzlaşmaz bir tutum sergilemiştir.

Bu müzakerelerin başarısızlığı şüphesiz ki Sovyet Rusya ile bağlantılarımız açısından bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Akdeniz’deki İtalyan tehdidi karşısında, 1936’dan itibaren Batı’dan destek arayan Türkiye, 1938’de Orta Avrupa’da beliren ve İtalya’nın belirsiz tutumuyla birleşen Alman tehdidi karşısında da hem Batı, hem Sovyetler ile dostluklarını takviye etmek yoluna gitmiştir. Sovyet Rusya’nın istekli ortak güvenlik taraftarı olması karşısında, bu iki desteğin antlaşmalarla bağlanması için ek bir durum mevcuttu ve bunun gerçekleşmesine teşebbüs edilmiştir. Sovyet Rusya’nın Batılılarla müzakereleri kesilinceye, hatta Ribbentrop’un Moskova’ya ikinci gelişine kadar da bu ümit devam etmiştir.⁵⁵

⁵⁴ İnönü’nün Söylev ve Demeçleri, s. 341-342; Atatürk ve İnönü Başkanlıklarında Cumhuriyet Yılları, Der: Nafi Demirkaya, Ankara, 1942, s. 184.

⁵⁵ *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, s. 247.

Sovyet Rusya, Almanya ile imzaladıkları Saldırmazlık Paktını sürekli bir politika olarak görmeye başlamıştır. Öyle ki, bu sırada Batı ittifakından kesin olarak koptuğu gibi, bu politikayı Türkiye ile olan ilişkilerinde de uygulamaktan çekinmemiştir. Sovyet Rusya, Almanya ile anlaştığından, kendisini Almanya'ya karşı askeri yönden yükümlülük altına sokacak herhangi bir antlaşmayı artık gereksiz görmüştür.

Türk milleti yirmi yıllık bir aradan sonra, başının üzerinde yeniden Rus kılıcının sallanmaya başladığını hissediyordu.⁵⁶ Avrupa'da kuvvetler dengesinin Sovyetler lehine değişmesi ile birlikte, iki ülke arasındaki ilişkiler de sallantıya girmiştir. Bu, Sovyet devlet adamlarının, savaşı kendi sınırlarından uzaklaştırmak yolundaki kararlarının bir sonucu olduğu kadar, onların izledikleri ihtiraslı politikanın da bir sonucu olduğunda şüphe yoktu. Sovyet Rusya'nın tutumu, savaşın devamı boyunca Türk politikası üzerinde kuvvetli tesirler bırakmıştır. Sovyet unsurunu göz önünde tutmadan Türkiye'nin hiçbir davranışını izah etmeye artık imkân yoktu.

Kasım 1940'ta Berlin'de toplanan Sovyet Rusya, Almanya ve İtalya "Türkiye'yi mevcut yükümlülüklerden kurtarmak ve onu yavaşça kendileriyle siyasi işbirliği yapmak için kazanmanın" ortak çıkarları olduğu ve genel olarak yürürlükteki Montreux'un kaldırılması konularında anlaşmışlardı. Varılan anlaşmaya göre Sovyetler herhangi bir zamanda savaş gemilerini sınırsız geçirme hakkına sahip olacak, Karadeniz ülkeleriyle Almanya ve İtalya hariç, diğer ülkelerden savaş gemileri ilke olarak Boğazlardan geçmeyeceklerdi.

Oysa Sovyet Rusya'nın hem Berlin görüşmeleri sırasında, hem de daha sonraki yazışmalarda büyük stratejik öneme sahip Boğazlar konusundaki talepleri Hitler'i Sovyetlerle işbirliğini bitirme zamanı geldiğine ikna etmişti.⁵⁷ Çünkü Sovyet Rusya gibi Almanya da Boğazları başka biriyle paylaşmaktan yana değildi. Ayrıca Balkanları kendi nüfuzu altında gören Almanya, Sovyet Rusya'nın Bulgaristan garantisi yoluyla bölgeye adım atmasını istemiyor, Türkiye'den de savaşın

⁵⁶ Burçak, *Moskova Görüşmeleri*, s. 118.

⁵⁷ *Sovyet ve Nazi Münasebetlerine Ait Gizli Vesikalar ve Türkiye*, Çev: Hamza Kelleci, İstanbul, 1948, s. 18-21.

Almanya'nın istediği şekilde gelişmeye devam etmesi halinde kısa sürede Alman nüfuzuna gireceğine inanıyordu.

Bununla beraber, 23 Ağustos 1939 paktıyla başlayan Almanya – Sovyetler işbirliği uzun ömürlü olmamış ve iki devlet arasında 1940 yılı ortalarında soğukluk başlamıştı.⁵⁸ Bunda, Almanya'nın Batı Avrupa'da seri zaferler kazanarak Balkanlara inmesi büyük rol oynamıştır. Bu nüfuz çatışması şiddetlendikçe Saraçoğlu'nun Moskova Seyahatinden sonra soğuyan Türk – Sovyet münasebetleri düzelmeye başlamıştır.⁵⁹

Hitler, Fransa'nın yıkılması üzerine Dışişleri Bakanına: “Ruslarla olan anlaşmam uzun bir harp göz önünde tutularak yapılmıştır, mademki harp kısa sürecektir, artık ona ihtiyacım yoktur.”⁶⁰ Böylece, ufukta bir Sovyet – Alman savaşının belirmesi Stalin'i yeni bir politika izlemeye yöneltmiştir. Sovyet – Alman işbirliği sona ermeden azami kâr elde etmek isteyen Sovyet Rusya, Türkiye'yi kendi nüfuzu altına almak amacıyla son bir deneme yapmaktan çekinmemiştir. 12 – 13 Kasım 1940'ta Berlin'de Almanya ve Sovyetler arasında son bir antlaşma zemini bulmak ve Sovyet Rusya'nın Mihver devletlerine katmak amacıyla yapılan görüşmelerde, diğer isteklerle birlikte Molotov, Alman devlet adamlarından Sovyet Rusya'nın açık denizlere çıkabilmesi için Türkiye'nin Sovyet nüfuzu altına bırakılmasını ve Karadeniz'in güvenliğinin sağlanabilmesi amacıyla Sovyet Rusya'ya Türk Boğazlarını kontrol etme yetkinsin verilmesini istemiştir. Ayrıca, Molotov, Sovyetlerin kağıt üzerinde değil, “fiili” garantiye ihtiyacı olduğunu ve Türkiye ile baş başa kaldığı taktirde bu konuda onunla anlaşabileceğini söylemiştir.⁶¹ Bu isteklerden başka, Alman donanma kumandanlığında bulunan bazı kayıtlara göre, Molotov'un istekleri arasında Kars ve Ardahan bölgelerinin Sovyet Rusya'ya bırakılması da vardır.⁶²

⁵⁸ C. Harold Deutsch, “ Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi-Sovyet Münasebetleri”, çev: Fahir Armaoğlu, *SBFD*, Ankara, c.IX, No: 2, Haziran 1954, s. 354.

⁵⁹ Sarıay, age, s. 25.

⁶⁰ Burçak, *Moskova Görüşmeleri*, s. 128.

⁶¹ Esmer, “Hitler - Molotov Mülakatı ve Türkiye,” *S.İ.M.*, c.XXIV, sayı:277, Nisan 1954, s. 90.

⁶² Sarıay, age, s. 26.

Hitler'in bu Sovyet isteklerini kabule yanaşmamasına rağmen, Molotov Berlin görüşmelerinden sonra Moskova'daki Alman Büyükelçisine verdiği muhtırada, Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi için ısrar ederek, eğer Türkiye, İngiltere ittifakından ayrılarak İtalya ve Sovyet Rusya yanında savaşa katılmazsa, Türkiye üzerinde baskı yapılmasını istemiştir.

Berlin görüşmeleri, II. Dünya Savaşı diplomasisinin en önemli olaylarından biridir. Çünkü Sovyetlerin, işbirliğini sağlayamayacağını anlayan Hitler, Sovyetlere karşı 1940 Aralığında savaş açmaya karar vermiştir.⁶³

Sovyet Rusya da Almanya ile imzaladığı Saldırmazlık Paktının uzun ömürlü olmayacağını anlamış ve çıkacak bir savaşta Türkiye'nin durumunu önemli gördüğü için, Alman – Sovyet münasebetleri bozuldukça Türkiye'ye karşı izlediği politikayı değiştirmek gereğini hissetmiştir. Nitekim Bulgaristan'ın 1 Mart 1941'de Mihvere katılması ve böylece Almanya'nın Balkanlara yerleşmesi üzerine, Türkiye'yi Almanya karşısında mukavemete teşvik etmek amacıyla daha dostça bir tavır almıştır.⁶⁴ Bu yeni Sovyet Politikası, Dışişleri Bakanı Yardımcısı Vişinski'nin 9 Mart'ta Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Akay'a Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin zor durumundan faydalanarak ona saldırmasının söz konusu olmadığını, tersine eğer ona bir saldırı olursa, 1925 Saldırmazlık Paktı gereği Sovyetlerin anlayışlı dostluğuna güvenebileceğini bildirmesiyle kendisini göstermiştir. Türk Hükümeti, bu sözlerin resmen açıklanmasını isteyince 25 Mart 1941'de Türk – Sovyet ortak demeci yayınlanmıştır.⁶⁵ Bu demeç, Türkiye'ye rahatça bir nefes alma olanağı vermiştir. Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye karşı takındığı bu dostça tavır, Stalingrad galibiyetine kadar sürecektir.

Bu arada Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırmasından sonra, Hitler, Berlin görüşmelerindeki Sovyet isteklerini açıklamıştır. Almanya'nın Boğazlar üzerindeki Sovyet isteklerini açıklaması, Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya olan itimadının iyice sarsılmasına yol açmıştır. Türkiye, Almanya'nın yenilmesi halinde Avrupa

⁶³ Esmer, "Hitler – Molotov Mülakatı ve Türkiye," s. 88.

⁶⁴ Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri*, s. 124.

⁶⁵ Demecın Metni İçin Bkz: Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, s. 73; Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, s. 636.

dengeinin Sovyetler lehine bozulmasından korkuyordu. Nitekim Sovyet Rusya zafere yaklaştıkça, Türkiye'nin bu endişelerinde ne kadar haklı olduğu ortaya çıkacaktır.

2.3. TÜRK – İNGİLİZ – FRANSIZ ÜÇLÜ İTTİFAKI

Avrupa'da, II. Dünya Harbine doğru götüren siyasi gerginlik artarken, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile bir ittifaka yönelmesi, bazı aşamalardan geçmiştir.

Türkiye, Almanya'nın yayılmacı politikasından daha çok İtalya'nın Doğu Akdeniz'e yönelik emperyalist siyasetini tehlike olarak görmüştür. Mussolini'nin “Bizim Deniz” şeklinde Akdeniz'i tanımlaması Ankara'yı rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık, İtalya'nın Habeşistan saldırısını izleyen aylarda artmıştır. Nitekim yukarıda değinildiği gibi İngiltere ile Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye arasında karşılıklı bir güvenlik anlaşması ortaya çıktı (Akdeniz İttifakı). Bu arada İtalya – Almanya arasında Berlin – Roma Mihver'i oluşturulmuştu. Daha sonları Almanya ile Japonya anti – Komintern paktını imzalamışlardır. Bu anlaşmaya 6 Kasım 1937'de İtalya da katılmıştır.

Türkiye, Almanya – İtalya tehlikesine karşı hem İngiltere – Fransa, hem de Sovyet Rusya'ya yakınlaşmaya çalışmıştır. Türkiye aslında bloklara bulaşmamayı tercih etmekteydi. Fakat dönemin siyasal koşulları bunun giderek zorlaştığını gösteriyordu.⁶⁶

İtalya 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmeye başlamıştı. Savaşın sıcak temasının Balkan yarım adasına sıçraması Balkan Antantı ülkelerini telaşlandırmıştı. 1930'lu yılların ortalarında bu tip bir olaya karşı kurulan bu ittifaka Bulgaristan ve Arnavutluk katılmamıştı. İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ise bu ittifakın savunmaya ve caydırıcılığa yönelik bekleneni vermediğini ortaya koydu.⁶⁷

⁶⁶ İlhan Üzgel-Ömer Kürkçüoğlu, “ 1923-1939 Batı Avrupa'yla İlişkiler,” ed: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.I, İstanbul, 2004, s.274.

⁶⁷ Tefrik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1939-1950)*, Ankara, 2004, s. 402.

İtalya'nın 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi, Türkiye'de büyük kaygının uyanmasına neden olmuştur. Bu kaygı, Türkiye'yi "Demokrasi Cephesi"ne yöneltmiştir. Bu arada, Türkiye'de Müttefiklere yönelme baş gösterirken Almanya, en iyi devlet adamlarından Franz Von Papen'i Büyükelçi olarak Türkiye'ye göndermişti.⁶⁸ Von Papen Türk – İngiliz yakınlaşmasını önlemek için Almanya'nın en kısa zamanda Türkiye'ye etkin garantiler vereceğini, Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'na bildirmiştir. Almanya'nın Türkiye'nin tarafsızlığından başka bir şey istemediğini, tek isteklerinin Türkiye ile ekonomik ilişkilerini sürdürmek olduğunda ısrar etmiş fakat sonuç alamamıştır.⁶⁹

12 Mayıs 1939 Türk – İngiliz Deklarasyonu'nu Sovyet Rusya görünürde iyi karşılamıştı. Fakat 23 Ağustos Sovyet – Alman ittifakı bütün dünyada şaşkınlık yaratmış ve bu durum Saraçoğlu'nun Moskova temaslarının olumsuz geçmesine sebep olmuştur. Bu durum, Türkiye açısından her şeyin yeniden değerlendirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır.

Artık Türkiye, Sovyet Rusya ile ilişkilerini sarsmadan İngiltere ve Fransa'ya yönelmiştir. İngiltere'ye bu yaklaşma başladığı zaman Musul sorunu çoktan çözümlenmişti. Fransa ile ilişkileri de Hatay sorunun 23 Haziran 1939'da çözüme kavuşmasıyla düzelmişti. Artık Türkiye, İngiltere ve Fransa ile üçlü ittifak yolunu tutacaktı.⁷⁰ Fransa ve İngiltere de, Türklerin desteğini sağlamada şimdi çok daha istekliydiler.⁷¹ İngiltere, bir yandan, Türkiye'yi Balkanlar'ın güvenliği konusunda daha aktif olmaya zorlarken, diğer yandan da, İngiliz ve Fransız birliklerini, Sovyet Rusya'ya karşı Trakya'da toplayabilmek için, mümkünse, Türkiye'ye göndermek istiyordu.⁷² Oysa Türkiye, Moskova ile görüşmelerin sonuçsuz kalmasında sonra, Sovyet Rusya ile bir çatışma içine sürüklenmemeye dikkat göstermiştir.

⁶⁸ Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, s. 249.

⁶⁹ Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları," *Türkler*, c.XVI, s. 707.

⁷⁰ Soysal, "İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa'da Kuvvet Dengeleri ve Barışçı Türkiye," *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1999, s. 294.

⁷¹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev: Yasemin Saner Gönen, İstanbul, 2003, s. 296.

⁷² Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c.I. s. 271.

Türkiye ile İngiltere'nin bu birbirinden farklı dış politika amaçlarına karşın, bir uzlaşma sağlanması uzun sürmemiştir.

Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun Moskova görüşmelerinde bir sonuca varılamadığının Parti Grubunda açıklandığı 19.10.1939 günü,⁷³ Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki görüşmeler sonunda düzenlenmiş olan Türk – İngiliz – Fransız ittifakı imzalandı.⁷⁴

9 maddeden ve 3 ek protokolden oluşan ve on beş yıl sürecek olan Üçlü ittifak'ın önemli maddeleri şunlardır:

1. Madde: Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğradığı takdirde İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye yardım edeceklerdi.

2. Madde: Bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın katılacakları bir savaş, Akdeniz'e intikal ettiği takdirde Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. Savaş Akdeniz'e intikal etmediği takdirde taraflar işbirliğinde bulunacaklar ve Türkiye böyle bir halde hiç değilse İngiltere ve Fransa'ya karşı hayırhah bir tarafsızlık izleyecekti.

Bu madde, bir bakıma, Akdeniz'de İtalya'ya karşı statükoyu güvence altına alan bir hükümdür. İtalya'nın Türkiye'ye saldırısını öngörmekte olan 2. Madde uygulanması durumu hiç ortaya çıkmamıştır.

3. Madde: Türkiye, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garantilerin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti.

1. Sayılı Protokol, antlaşmanın hemen yürürlüğe girmesini belirtir.

2. Sayılı Protokol, Sovyet çekincesi olarak geçer. Bu maddeye göre: “Bu antlaşma uyarınca Türkiye tarafından üstlenilmiş olan yükümlükler, kendisini Sovyet

⁷³ Goloğlu, *Milli Şef Dönemi*, s. 45.

⁷⁴ Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifakı Metni İçin Bkz: Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, s.600-609; Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, s. 271-280; Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul, 1969, s. 293-294.

Rusya ile silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme onu zorlamayacaktır.”

Bu protokol maddesi bir yerde Türkiye’nin Sovyet Rusya’ya verdiği önemi belirtirken, öte yandan ilişkilerin bozulmamasını istemektedir. Bu itibarla 2. Sayılı Protokol, Türk dış politikasına esneklik sağlayan bir hükümdür.

3 Sayılı gizli Protokol, antlaşmanın 5. maddesinin 2. paragrafının uygulanmasına şöyle bir açıklık getirmiştir: “Fransa ve İngiltere, bir Avrupa devletince girilen bir askersel eylem Bulgaristan ya da Yunanistan sınırına erişir erişmez, Türkiye ile edimsel biçimde işbirliği yapmaya ve ona, isteği üzerine ellerinden gelen tüm yardım ve desteği göstermeyi yükümlenirler.”⁷⁵

Askersel Sözleşme gizli olup, on maddeden oluşmaktaydı. Bu sözleşmede düşmanın saldırısı durumunda, nerelerde, hangi hedefler için ve nasıl eyleme geçileceği ayrı ayrı gösterilmiştir.⁷⁶

Özel Anlaşma, gizli olmayıp İngiltere ve Fransa’nın antlaşmaya ilişkin, Türkiye’yi ilgilendiren kimi parasal, ekonomik ya da savaş araçları teslimi üzerindeki sorunları çözmek için yapılmıştır.

Bu antlaşmanın hazırlık görüşmeleri sırasında, silahlı kuvvetlerimizin gereksinimlerini karşılamak amacıyla müttefiklerden 25 milyon İngiliz liralık bir askeri kredi elde edilmiştir. Aynı yıl içinde III. Ordu Müfettişi Orgeneral Kazım Orbay, Londra ve Paris’e giderek, kara, hava ve deniz birlikleri için sipariş edilen malzeme listesinin ilk taksitinin ayrıntılarını görüşmüş ve istediğimiz silahlarla araç – gereçler yavaş yavaş gelmeye başlamıştır.⁷⁷

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Mecliste yaptığı konuşmada imzalanan üçlü ittifakı şöyle anlattı:

⁷⁵ Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, s. 603.

⁷⁶ Dilan, *Türkiye’nin Dış Politikası (1923-1939)*, s. 171.

⁷⁷ Mete Tunçay, “İkinci Dünya Savaşı’nın Başlarında Türk Ordusu (1939-1941),” *Tarih ve Toplum*, sayı:35, İletişim Yay, Kasım 1986, s. 291.

“Hükümet bu dönemde barışa hizmet etmek üzere, kendi korunmasını sağlamak çabasını temelli bir görev saydı. 12 Mayıs’ta İngiltere ve 12 Haziran’da Fransa Hükümetleriyle kararlaştırmış olduğu ortak bildiriler bu çabanın ürünüdür. 19 Ekim’de imza edilen ve bu hafta içinde onayınıza sunulacak olan Antlaşma da, hiçbir devletin aleyhine olmayarak, hiç olmazsa etki gösterebileceğimiz alanda uluslararası barış ve güvene hizmet etmek suretiyle kendi emniyetimizi korumak amacına yönetilmiştir. Biz bu antlaşma ile savaşın dayanılmaz kötülükleri içinde acı çeken Avrupa’da bir güvenlik bölgesi kurarak bu acıklı durumun gelecekteki genişleme ve gelişmesine engel olmak amacını güdüyoruz. Antlaşmanın harekete geçmesi, bu meşru amaçları çiğnemek isteyenlerin bulunmasına bağlıdır. Bugün olduğu gibi, yarın da memleketimizi savaş bölgesi dışında tutmayı, güvenliğimizi ve taahhütlerimizi bozmamak şartıyla, milletimize karı görev gereği olarak ciddiyetle arzulamaktayız.”⁷⁸

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu da durumu ve olayı şöyle anlattı:

“Bu antlaşmayı sadece askeri ve politik bir belge saymak doğru olmaz: Bu antlaşma; milletimiz için politik ve askeri alanlarda olduğu kadar, sosyal ve ekonomik alanlarda da uzun, mutlu ve verimli bir dönemin temelli başlangıcı olacaktır. Türkiye; bilimi, kültürü ve ordusu ile büyük Britanya ve büyük Fransa milletlerinin gözünde ve kafasında uygarlık için, ilerleme için, barış için, insanlık için ve özellikle kendi varlıkları için çok yararlı ve zorunlu sayılmaktadır. Antlaşmanın büyük anlamı, bize verilen bir değerdir. Türk milleti, bu antlaşma ile, ilerlemiş uygar milletlerle aynı safta ve hizada yer almıştır.”⁷⁹

Üçlü ittifak, dünya kamuoyunda da önemli bir yer tutmuştur. İngiliz ve Fransız gazeteleri, Türklerin sözlerine güvenilebilir bir millet olduğunu yazmışlardır. Almanlar, Rusya kanalıyla Türkiye’yi İngiliz ve Fransız koalisyonundan uzaklaştıracaklarına kani idiler. Fakat hayal kırıklığına uğramışlardır.⁸⁰

⁷⁸ Goloğlu, age, s. 46.

⁷⁹ Goloğlu, age, s. 47.

⁸⁰ Barutçu, age, s. 267.

Sovyet Rusya ise, daha önce Türk – İngiliz deklarasyonunu barışçı bir girişim olarak nitelendirmiş olmasına rağmen, imzalanmasından sonra üçlü ittifakı açıkça bir savaş unsuru olarak gördüğünü ilan ederek, Türkiye’yi, Almanya ile Sovyet Rusya’nın arasını bozmaya çalışan ve savaşı Balkanlar’a yayarak orada Almanya’ya karşı askeri bir cephe kurmak isteyen İngiltere ve Fransa’ya alet olmakla suçlamaya başlamıştır.⁸¹

Böylece İtalyan tehlikesi yüzünden İngiltere ve Fransa’ya yaklaşan Türkiye, daha savaşın ilk üç ayı dolmadan bir de Sovyet tehlikesiyle karşı karşıya kalmış oluyordu. Şüphesiz bunlar, Türkiye’nin Sovyet Rusya’nın peşinden gitmemiş olması ve bu devletin, savaş durumundan faydalananarak gerçekleştirmeye çalıştığı emperyalist emellerine hizmet etmemiş olmasından duyulan kızgınlık başlıca rolü oynuyordu. Sovyetlerin, Saraçoğlu’nun Moskova görüşmelerinde ileri sürdükleri isteklerle Türkiye’yi ne hale getirmek istedikleri açıkça belli idi. Türkiye, Sovyetlerin oyununa gelmemiştir. Kızgınlıklarının sebebi buydu.

Türkiye, üçlü ittifak imzaladıktan sonra, artık, tarafsız olmaktan çıkacak ve Batı ittifakı içinde bazı askeri yükümlülükler altına girecektir.

Necdet Ekinci; atılan yanlış ve acele adımın Türkiye’yi dönüşü olmayan bir yola soktuğunu, bu ittifakla birlikte İsmet İnönü ve Hükümeti’nin, Atatürk’ün vasiyet etmiş olduğu geleneksel dış siyasetten ayrıldığını ve henüz ülkeye dönük, doğrudan bir tehdit yokken, Avrupa’nın çelişkilerinden doğmuş gruplardan birine yöneldiği konusunda eleştirmektedir.⁸²

Ancak bu görüşün eksik ve dolayısıyla yanlış bir anlatımı olduğu artık kabul edilmelidir. Daha Milli Mücadele yıllarında, yani Batılılarla savaşıldığı bir sırada dahi, Ankara Hükümeti’nin, İngiltere’ye karşı, İtalya ve Fransa ile daha yakın ilişkiler kurduğunu görmekteyiz. 1930’lu yılların başından itibaren Batılılarla olan, gerek siyasal, gerekse ekonomik ilişkilerde gözle görülür bir yakınlaşma meydana gelmiştir.

⁸¹ Aydın, age, s. 424.

⁸² Ekinci, agm, s. 707.

Bu açıdan bakıldığında, İnönü'nün politikasının, Türkiye'nin Atatürk döneminde, özellikle de 1930'lu yılların ikici yarısında izlediği dış politikaya aykırı olduğu söylenemez hatta tam aksine, onun tutarlı bir devamı olduğu dahi belirtilebilir.⁸³

Türkiye, Atatürk döneminde de, İnönü döneminde de, temelde Batı tercihli bir dış politika izlemiştir.

2.4. TÜRKİYE'NİN SAVAŞ DIŞI KALMA ÇABALARI

Türkiye Devleti yöneticileri, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na sürüklenerek nasıl ortadan kalktığını, Türk Milleti'nin nasıl yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını gayet iyi hatırlıyorlardı.⁸⁴ Bu nedenle, ülkeyi yeni bir savaşın dışında tutmaya çalışmışlardır. Ancak, Almanya'nın 1930'lu yıllarda komşularına saldırması, İtalya'nın da 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmeye başlaması karşısında tedirgin olmuşlardır.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın eşiğinde Batılı devletlerle işbirliği yapmış, 19 Ekim 1939 İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardım antlaşması imzalamıştı. Avrupa savaşının patlak vermesinden elli gün sonra imzalanan bu ittifak savaşın Balkanlar'a ve Akdeniz'e sıçramasını önlemek gibi bir maksat güdüyordu.

İngiliz ve Türk tarafları antlaşmaya taban tabana zıt iki bakış açısından yaklaşıyorlardı. Türkler için antlaşma en son kertede başvurulacak bir sigorta unsuru, İngilizler için ise Balkanlar'da ve Yakın Doğu'da Türkiye'nin savaşa fiilen katılımını sağlayacak bir araçtı.⁸⁵ Faik Ahmet Barutçu, İnönü'nün antlaşmayı algılayışını şöyle anlatır: “Bir savaş durumunda İngilizlerle birlikte olmak, onlar savaşa girerlerse

⁸³ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c.I, s. 283.

⁸⁴ Stanford J.Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c.II. çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1983, s. 469.

⁸⁵ Deringil, *Denge Oyunu...* s. 100.

olabildiğince savaş dışı kalmaya çalışmak...”⁸⁶ Türkiye bu dönemde siyasetini “Tarafsız” kelimesi ile değil “Harp Dışı” tabiri ile ifade ediyordu. Başbakan Refik Saydam: “Muharip taraflarla münasebetlerimiz normaldir ve beynelmilel münasebet kaidelerine uygundur. Almanya ile aramızda doğrudan doğru’ya bir siyasi itilaf mevzuu yoktur... Biz bugünkü harbin haricindeyiz”⁸⁷ diyordu. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Türkiye’nin harp karşısındaki durumunu açık bir dille anlatmıştır: “Biliyorsunuz ki, memleketimiz mevcut muharebeler karşısında tarafsız değil, sadece harp dışıdır. Mevcut taahhütlerimiz, memleketimizin hudutları kadar kati, vazih ve sarihtir. Eğer bir taarruza maruz kalmazsak ve bizi, taahhütlerimizi ifaya mecbur edici bir hadise tevekkün etmezse, isteyerek tuttuğumuz barış yolunda, nihayete kadar yürümek kararındayız.”⁸⁸ Bu harpte Türkiye’nin halledilecek hiçbir davası yoktu. O, varlığının devamını düşünüyor ve bütünlüğünü korumak için gerekli önlemleri alıyordu.⁸⁹

Türkiye her ne kadar, daha savaş başlamadan siyasi açıdan Alman karşıtı ve statüko yanlısı devletler grubuna dahil olmuşsa da, savaş sırasında mümkün olduğunca tarafsız kalma arzusu çerçevesinde her iki tarafla da ticari ilişkilerini yürütmeye çalışmaktaydı. Fakat Almanya’nın Türkiye ile tüm ticari ilişkilerini yıllık minimum 60.000 ton krom teslimatına bağlaması ve aksi davranışları “tarafsız ve dostça olmayan tavır” olarak nitelendireceğini bildirmesi Türkiye’yi köşeye sıkıştırmıştı.⁹⁰ Çünkü Türkiye’nin toplam krom üretimi tüm ülkelerin taleplerini karşılamaya yetmiyor, Türkiye de hiçbir tarafı reddetmeme kaygısıyla krom üretimini taraflar arasında paylaşırma yolunu tercih etmiştir. Bu şekilde tüm alıcılarla bağlantılarını sürdüren Türkiye, hiçbir tarafın tekel alıcı durumuna gelmesine izin vermemiş oluyordu. Fakat ikinci büyük savaşta silah teknolojisinde çok önemli bir yeri olacağı anlaşılan ve giderek değer kazanan Türk kromuna bütün savaşan tarafların talepleri ve karşı tarafın bunu elde etmesine engel olma yolundaki baskıları da giderek artmıştır.

⁸⁶ Barutçu, *Siyasi Anılar*, s. 36.

⁸⁷ Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s. 121.

⁸⁸ Şükrü Saraçoğlu, 13 Ocak 1940 Günü Gazetelere Demeci.

⁸⁹ ATASE, *İsmet İnönü*, Ankara, 1987, s. 83.

⁹⁰ Aydın, age, s. 424.

Bu arada Türkiye, üzerindeki Alman politik baskılarını azaltabilmek için İngiltere ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Fakat endüstriyel taleplerini Almanya'dan İngiltere'ye çevirmekte zorlanması nedeniyle Almanların savaş hammaddeleri, özellikle kromla ilgili taleplerini karşılamak durumunda kalmıştır. Sonunda, 31 Ağustos 1939'da sona eren Türk – Alman Ticaret Antlaşması'nı yenilemek amacıyla yapılan görüşmelerde Almanların minimum krom teslimatı ısrarı nedeniyle bir sonuca ulaşılamayınca, Türkiye antlaşmanın uzatılmasını kabul etmeyerek İngiltere ve Fransa'yla bir dizi ekonomik antlaşma imzalama yoluna gitmiştir.⁹¹ Bu antlaşmaların en önemli yanı, Türkiye'nin müttefiklere iki yıl süreyle bütün krom üretimini satın alma hakkını tanımasıydı.⁹²

Almanya'nın krom teslimatı konusundaki baskıları bu antlaşmadan sonra da sürmüştür. Devam eden görüşmelerde Türkiye daha çok Almanya'da çeşitli savaş malzemeleri alabilmek ve Alman işgali altındaki bölgelerle ticaretini sürdürebilmek için garantiler peşindeydi. Bu arada, Almanya'da Türkiye'nin savaş dışı durumunu sürdürmek ve Ankara'daki siyasi etkisini arttırmak arzusu içerisinde olmuştur. Sonuçta, Haziran 1940'ta Almanya'nın girişimiyle, kromu içermeyen 1 yıllık ticaret antlaşması imzalandı.

Bu dönemde savaşan tarafların Türkiye ile ilgili en önemli endişeleri, İtalya'nın savaşa girişine Türkiye'nin vereceği tepki olmuştur. Gerek Almanya ve gerekse Sovyet Rusya farklı konumlardan baksalar da, bu dönemde Türkiye'nin karşı tarafın yanında savaşa girmesini önlemenin en etkili yolunun Sovyet Rusya'dan duyduğu endişenin devam etmesini sağlamak olduğunu görmüşlerdir. Yapılan değerlendirmelere göre İtalya savaş dışı kaldığı sürece Türkiye de savaşa girmeyecekti. İtalya'nın savaşa girmesi durumunda dahi Türkiye'nin 1939 Üçlü İttifakı'nın, Sovyet Rusya'yı düşünerek hazırlanan 2 sayılı protokolünü kullanarak savaş dışında kalmaya çalışacağı hesaplanmıştır.

Gerçekten de bu zamana kadar Türkiye'yi savaş dışında tutan en büyük etken, Türkiye'nin Sovyetlerden duyduğu endişeydi. Er veya geç, Balkanlar'da Almanya ile

⁹¹ Yuluğ Tekin Kurat, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset*, Ankara, 1975, s. 96-97.

⁹² Aydın, age, s. 425.

çatışacağını gören Sovyet Rusya, Türkiye'yi kendi safında tutmanın en iyi yolu olarak Türkiye'yi tereddütlü durumda ve Sovyet endişesi altında tutması olduğunu düşünmüştür. Fakat 1940 yılı itibarıyla meydana gelen gelişmeler ve Türk – Sovyet yakınlaşması, Türkiye'nin Sovyet tehdidi konusundaki endişelerini bir ölçüde giderince, Türkiye'yi savaş dışında tutan tek neden Alman tehdidi haline gelmiştir. Çünkü Almanya 1940 yazında tüm Avrupa'da müttefikleri iyice sıkıştırmış ve ard arda zaferler kazanmıştır. Ayrıca İtalya'ya karşı savaşa girmesinin, Türkiye'yi ister istemez Almanya ile karşı karşıya getireceği de göz önünde bulunmalıydı.

İtalya'nın savaşa girmesi Türkiye'yi yakından ilgilendiriyordu. Bu durum 19 Ekim 1939 tarihi Türkiye – İngiltere – Fransa Üçlü İttifak'ını işler hale getiriyor ve antlaşmanın 2/1 maddesine göre Türkiye'nin de İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girmesini gerektiriyordu. Nitekim Ankara'daki İngiliz ve Fransız Büyükelçileri, İtalya'nın savaşa girişini takiben Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nu ziyaret ederek Türkiye'nin sava girmesi gerektiğini ondan istemişlerdir.⁹³

Fransa'nın bu kadar kısa sürede yıkılabileceğini beklemeyen ve dolayısıyla İtalya'nın savaşa girişinin uzayacağını hesaplayan Türkiye'de ise tam bir şok yaşanmıştı. Bu konuda Kazım Karabekir CHP Grup Toplantısında, konuşmasına şöyle devam etmişti: "... Fransa'nın azametini ve yaptıkları milyonluk tahşidatı askeri gözle dahi tetkik ederek, onların mukavemetinin daha çok olacağını ve hatta galip ümidini dahi besledik..."⁹⁴ Türk ve dünya kamuoyu, savaşın kapımıza dayandığını görüyor ve bunun artık bir saat meselesi olduğuna inanıyordu.⁹⁵

Bu çerçevede, İtalya'nın savaşa girişiyle ilgili tüm gelişmeleri dikkatle değerlendiren Türk Hükümeti tarafsız kalmaya karar vermişti. Haziran ortasında, İtalyan güvencesi olmaksızın, Fransa'nın açık bir şekilde yenilgisinden sonra Türkiye, savaşın dışında kalmak niyetini Ankara'daki yabancı elçiliklere verdiği bir demeçle tekrarlamıştır. İtalya'nın savaşa girmesi neticesinde, İngiliz ve Fransız Büyükelçilerinin isteği üzerine Türk Hükümeti bir durum değerlendirmesi yapmış ve

⁹³ II. Dünya Savaşı Yılları, s. 8.

⁹⁴ Kazım Karabekir, *Ankara'da Savaş Rüzgârları: II. Cihan Harbi CHP Grup Tartışmaları*, Haz: Faruk Özerengin, İstanbul, 1995, s. 192.

⁹⁵ Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, s. 124.

şu karara varmıştır: Mevcut durumda Türkiye'nin savaşa girmesi, Sovyet Rusya ile savaşa girmesini icap ettirebilir. Hükümet bu nedenle İngiliz – Fransız – Türk Paktı'nın, 2 sayılı Protokolü'ne müracaat etmeye ve yeni savaş şartlarına göre tarafsızlığını sürdürmeye karar vermiştir.⁹⁶

Demek ki Türkiye, savaşa katılacak olursa Sovyetler ile aralarında silahlı bir çatışmanın çıkabileceğini söylemek istiyordu. Zaten Türkiye, 1925 tarihli pakta uyararak meseleyi Sovyetlere açmış, Sovyetler Türkiye'nin savaşa girmesine kesin surette karşı çıkmıştır.⁹⁷

Türkiye savaşa girmemekle isabetli bir karar vermiş, kendi şartlarını olduğu kadar, dünya şartlarını da iyi değerlendirmişti. Türkiye 2 numaralı protokolü savaşa girmemek için bahane olarak kullanmış değildi. Sovyet Rusya, savaşın başından beri Türkiye'ye karşı tehdit edici bir tavır içerisindeydi. Moskova, Türkiye'yi kendisi gibi tarafsızlık politikasına doğru çekmek için büyük çabalar harcamış, ama bunda başarılı olamamıştı. Molotov, Batının ittifakına giren Türkiye'yi açıktan tehdit ederek: “Günün birinde bu hareketinden dolayı pişmanlık duyacağını”⁹⁸ söylememiş miydi? O halde, yanı başında kendisine karşı nasıl bir durum takınacağını bilemediği, daha doğrusu kendisine karşı nasıl bir vaziyet alacağını pek iyi bildiği iki yüz milyon nüfuslu homurdanan bir komşusu varken Türkiye harbe giremezdi.

Müttefikler, Türkiye'nin verdiği açıklamadan memnun değillerdi. İngiltere'nin Ankra Büyükelçisi Knatchbull – Hugesen, Türkiye'nin tutumunun tamamen politik düşüncelerden kaynaklandığını, 2 sayılı protokolün Türkiye'yi “güçsüz kılan şanslı bir durum” olduğunu ve Sovyet tehlikesinin ciddiyetine inanmadıklarını belirterek Türkiye'ye baskı yapmaya devam etmiştir.⁹⁹ Fakat, müttefiklerin Batı Cephesindeki durumunu günü gününe takip eden ve yenilginin yakın olduğu haberlerini almakta olan Türkiye'nin bu talebi reddetmekte ne kadar haklı olduğu, 22 Haziran'da artık yenildiğini kabul eden Fransa ile Almanya arasında ateşkes imzalamasıyla bir kez aha doğrulanmıştır. En azından Fransa'nın üçlü ittifak

⁹⁶ Wayne Bowen, “Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı: Tarafı Fakat Savaşmayan Ülke,” *Türkler*, c.XVI, s. 808.

⁹⁷ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 407.

⁹⁸ Burçak, age, s. 125.

⁹⁹ Aydın, age, s. 426.

gereklerini artık yerine getirmeyeceği anlaşıldığına göre, Fransa ateşkesi Türkiye'nin otomatikman savaşa girmesi gerektiği tezini yıkıyordu. Çünkü Türkiye'ye yardıma gelecek iki ülkeden biri teslim olmuştu. Artık tek başına kalan ve kendisi, güçlü bir Alman işgali tehdidi altına giren İngiltere'nin ise Türkiye'ye gerekli yardımı sağlaması zor gözüküyordu.

Dolayısıyla, Fransa'nın 22 Haziran'da ateşkes imzalaması geçici bir süreyle de olsa Türkiye üzerindeki müttefik baskılarını anlamsızlaştırmıştır. Bununla beraber, 26 Haziran'da, Türkiye savaş dışı durumunu resmen bildirmiştir:

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İtalya'nın savaşa girmesiyle hâsıl olan durumu tetkik etmiş ve 2. protokolü uygulamaya karar vermiştir... Türkiye'nin bugünkü savaş dışı hali ülkenin emniyet ve selametini sağlamak için sürdürülecektir. Bir yandan askeri hazırlıklarımızı sürdürürken öte yandan her zamankinden daha dikkatli olmamız lazımdır. Ümit ediyoruz ki bu dikkatli tutumumuzla ve bütün kışkırtmalardan kaçınarak kendi memleketimiz ve etrafımızdaki memleketler için sulhu korumuş olacağız.”¹⁰⁰

Bu durumda bile, İngilizler Türkiye'den son anda bir şeyler koparmak niyetiyle Hugessen'e şu talimatı verdiler: Büyükelçi, Türkiye karasularında müttefik deniz kuvvetlerinin gayri resmi faaliyetlerine “göz yumma” olası olup olmadığını soruşturacaktı. Hugessen, verdiği yanıtta, böyle bir olasılığın bulunmadığını söylüyor ve Türk Hükümeti'nin tutumunu şöyle değerlendiriyordu: “Sanıyorum başlarına iş açacak her türlü meseleden uzak duracaklar.”¹⁰¹

İtalya'nın savaşa girmesiyle, elçilerine, Türkiye'nin derhal savaşa sokulması için direktif veren ve Türkiye'nin İtalya'ya karşı, saldırı beklemeden, harekete geçmesini, zira, daha fazla gecikmesi için hiçbir mazeret kalmadığını belirten İngiliz Hükümeti, giderek Türkiye'ye baskı uygulamanın hiçbir sonuç vermediğini anladı. Aslında Türkiye'nin kendisini İngiltere'ye bağımlı sayıp saymadığı bile tartışma götüren bir konu olmuştu. Bu durumda İngiltere, “zararın neresinden dönülse kardır” görüşünü benimsemek zorunda kalıyordu.

¹⁰⁰ Deringil, *Denge Oyunu*... s. 116.

¹⁰¹ Deringil, age, s. 117.

Avrupa Finlandiya savaşının sona ermesi, Almanya'ya karşı bir Kuzey Cephesi oluşturulması hayallerini o an için ortadan kaldıracak Fransız ve İngilizlerin Almanya'ya saldırabilecekleri yeni yerler aramalarına yol açmıştı. Finlandiya'nın dışmesinden sonra Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu olası çatışma alanları olarak belirlemişlerdi. Dolayısıyla bütün olasılıklar değerlendirilip göz önünde bulundurulunca Kafkaslar ön plana çıkmıştı. Öncelikle Müttefiklerin Bakü'deki Sovyet petrol alanlarına bir saldırı düzenlemesi ihtimali vardı. Çünkü eğer Sovyet Rusya Almanya'ya ihtiyaç duyduğu petrolü sağlamayı planlıyorsa bunu ancak Bakü'den karşılayabilirdi. Nitekim Ocak 1940 ile Haziran 1941 arasında Sovyetler Almanlara 18.000.000 varil petrol teslim etmişlerdi. Bakü petrol bölgesinin müttefiklerin eline geçmesi ya da tahrip edilmesi, Sovyet ekonomisine ağır darbe vuracağı gibi Almanya'nın petrol alma ümitlerine de son verilebilirdi.¹⁰² Bu nedenle Müttefikler, Sovyet Rusya'nın savaş gücünü zayıflatacak, Fransa'dan uzak yeni bir cephe açılmasını arzuluyorlardı. Sovyetlerin petrol tekneleriyle Romanya'nın Köstence Limanı'na göndermek için kullandıkları Batum Limanı Türk sınırından sadece 33 km ötedeydi. Burasının alınması halinde, en azından taşıma işi büyük ölçüde sekteye uğrayabilirdi. Ayrıca, Suriye ve Irak'ta üslenmiş olan Fransız ve İngiliz uçakları Türkiye üzerinden geçerek Bakü petrol sahalarını bombalayabilirlerdi.¹⁰³

Her ne kadar yapılan değerlendirmeler sonucunda bu plandan vazgeilmişse de, Kafkaslarla ilgili bu spekülasyonlar Türkiye'nin başına iş açmıştır. Türkiye, görüşmelerde kendi topraklarından veya Boğazlardan geçerek deniz yoluyla Sovyetlere saldırılmasına, bu Türkiye'yi kesinlikle savaşa zorlayacağı için karşı çıkmıştır. Oysa Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli, Saraçoğlu'yla yaptığı görüşmeyi kullanarak Türkiye'nin hava sahasının kullanılmasına karşı çıkmayacağını Paris'e bildirmişti.¹⁰⁴ Fakat İngilizlerin, Türkiye'nin henüz böyle bir harekate hazır olmadığını düşünmeleri ve Türkiye'nin Müttefik olarak kalmasını yaşamsal önemde görmeleri, diğer taraftan da Almanya'nın Norveç'te kazandığı başarılar, Kafkas petrollerine saldırı projesini uygulama olanağı vermemiştir. Ancak konu ile ilgili

¹⁰² Aydın, age, s.428.

¹⁰³ Deringil, *Denge Oyunu...* s.101.

¹⁰⁴ Erkin, *Dışışlerinde 34 Yıl, Anılar Yorumlar*, Ankara, 1987, s. 164.

yapılan gizli yazışmalar Nazi ordusunun Paris'e girmesiyle Almanların eline geçmişti. Almanya Dışışleri Bakanlığınca ele geçirilen bu belgeler bir müddet sonra basına verilmiştir.

Belgeleri yayınlamanın asıl amacı Türk – Sovyet ilişkilerini bozmaktı ama, Sovyetlerin bunlara tepkisi sert olmadı. Dışışleri Bakanı Molotov 1 Ağustos'ta yaptığı bir konuşmada: “Türkiye ile ilişkilerimizde esaslı bir değişiklik olmamıştır” demiştir. Aslında Romanya'nın işgalinden sonra Sovyetler istemeseler de Türkiye ile uzlaşma siyaseti gütmeye gereğini hissetmiştir.

Görüldüğü gibi dönem çok karışık hesaplar ve hatta bu hesapların içinde de hesapların oluştuğu bir dönemdi.¹⁰⁵

Tam Bakü kaynaklı belgelerin yarattığı güvensizlik ortamı aşılmıştı ki, 7 Ekim 1940'ta Alman birlikleri Romanya'ya girdi. Ardından da, İtalya 28 Ekim'de Yunanistan'a saldırdı. Bu durum bir taraftan Balkan Pakti'nı, diğer taraftan Türk – İngiliz – Fransız İttifakı'nın, Romanya ve Yunanistan'a güvence vermeyi amaçlayan 3. maddesini gündeme getirdi. Balkan Pakti, aslında üye ülkelerin sadece Balkanlar içindeki sınırlarını garanti etmekteydi. Ayrıca Yunanistan'ın kendi isteğiyle “bölge dışı bir ülkeden” kaynaklanabilecek saldırılara karşılık vermede Pakt hükümleri dışında bırakılmıştı.¹⁰⁶ Dolayısıyla Balkan Pakti çerçevesinde Türkiye'nin savaşa girmesini gerektirecek bir durum yoktu. Üçlü İttifak çerçevesindeyse, Türkiye yine 2 sayılı Protokolü önce çıkararak İtalya'nın Yunanistan'a saldırısına müdahale etmesinin Türkiye'yi Sovyet Rusya ile savaşa sürükleyebileceğini vurguladı. Zaten, Türkiye'nin bu dönemde Yunanistan'a kuvvet yollamasının Türkiye'nin kendi savunmasını zayıflatacağını farkında olan İngiltere de bu vesileyle Türkiye'den savaşa girmesi talebinde bulunmamıştır.

Olayların gidişatı Türkiye'nin bir kere daha isabetli karar verdiğini göstermiştir. Bir kere Fransa'nın çökmesiyle Ortadoğu'daki konumu büyük ölçüde sarsılan İngiltere'nin Yunanistan'a yardımı gerekli boyutlara ulaşmamıştı. İkincisi ise, gerçi Almanya'daki yaygın kanı; eğer Türkiye Yunanistan'a saldırı sırasında

¹⁰⁵ Deringil, age, s. 104.

¹⁰⁶ Esmer-Oral Sander, age, s. 148.

sakin durmazsa hemen harekete geçerek Boğazlardan Suriye'ye giden yolun açılması gerektiği merkezindeydi ama 12 – 13 Kasım 1940'da Molotov'la görüşmesinden beri Hitler bütün dikkatini Sovyetlere çevirmişti.

Sonuç olarak hem İngiltere hem de Türkiye, Ekim 1939 Üçlü İttifakı'na bağlılıklarını bildirmelerine rağmen, İngiltere Türkiye'nin savaşa girmesi için çağrıda bulunmamıştır. Sadece tarafsızlığını Mihver'den ya da Sovyetlerden bir saldırı gelmeyecek mümkün olduğu kadar Müttefikler yararına sürdürmesini istemiştir. Buna karşılık Türkiye ise bir kere daha Saraçoğlu'nun ağzından Türkiye'nin "tarafsız" değil sadece "savaş dışı" olduğunu ve saldırıya uğrayana ya da kendini taahhütlerini uygulamakla yükümlü bulana kadar da böyle kalmaya devam edeceğini bildirmiştir.

2.5. TÜRKİYE – ALMANYA SALDIRMAZLIK BİLDİRİSİ

Almanya'da 1933 başında Hitler'in liderliğindeki Nazi Partisi iktidara gelinceye kadar, Türkiye ile Almanya'nın kendi iç ve dış meseleleriyle uğraşması yüzünden, iki ülke arasında I. Dünya Savaşı'ndaki işbirliğinin hatıralarından başka herhangi bir kuvvetli münasebet mevcut olmamıştı.

Nazi Almanya'sının 1936 – 1938 dönemlerinde, Avrupa politikasını giderek sertleştirmesi, iki ülke ilişkilerinde 1939'dan itibaren belirgin bir değişim yaratmıştı.¹⁰⁷ Üstelik 1936 – 1938 yıllarında Almanya, uyguladığı politika ile hem Türk ihraç ürünlerinin Avrupa'daki en büyük alıcısı hem de Türkiye'ye en çok mal ihraç eden Avrupa ülkesi durumuna gelmişti. İmzalanan ticaret ve kredi antlaşmaları, Almanya'da Türkiye'yi ekonomik açıdan kendilerine bağımlı hale getirdikleri inancını yaygınlaştırmıştır. Tüm beklentilerine rağmen, Almanya yanlış bir politika izlemeyen Türkiye, 1938'de Almanya'nın Avrupa politikasından da alabildiğine

¹⁰⁷ Muzaffer Erendil, "2. Dünya Harbinde Türkiyenin Harp Politikası," *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, c.II, Ankara, 1999, s. 337.

rahatsızdı. Türkiye, Almanya'nın izlemekte olduğu dış politikadan duyduğu rahatsızlığı 1938 Temmuz'unda Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu aracılığıyla, Alman Dışışleri Bakanı Ribbentrop'a ilette.¹⁰⁸ Yapılan görüşmede Ribbentrop, I. Dünya Savaşı sonunda zarara uğramış devletlerden biri olan Türkiye'nin, statükocu güçlere karşı Almanya ile işbirliği yapması gerektiğini ileri sürmüş, ancak Türk tarafı bunu kesin bir şekilde kabul etmemiştir.

Almanya'nın ekonomik ve siyasi çabalarla, Türkiye'yi kendi yanına çekmeyeceğini anlayan Ribbentrop, iki ülke arasında imzalanacak bir tarafsızlık antlaşması önermişti.¹⁰⁹ Öneriye göre taraflar, barış zamanında da, birbirlerine karşı başka bir üçüncü grupta antlaşma imzalamayacaklardı. Numan Menemencioğlu, Türkiye'nin bloklara karşı tarafsız bir politika izlediğini, İngiltere ile aralarında herhangi bir siyasi antlaşmanın bulunmadığını, dolayısıyla böyle bir antlaşmaya gerek olmadığını bildirmiştir. Bununla beraber, Türk Dışışleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ve genel sekreteri Numan Menemencioğlu, 10 Temmuz 1938'de Almanya'nın Ankara'daki Büyükelçisi Von Keller'e Türkiye'nin barış zamanında Almanya'yı hedef alan hiçbir grupta ittifak antlaşması imzalamayacağını sözlü olarak bildirmişlerdir.¹¹⁰

Türkiye, Almanya'nın İtalya ile olan ilişkilerinden, Avusturya'nın ilhakı sonrası Balkanlara yönelik yayılmacı politikasından ve Ayrıca İtalya'nın Türkiye üzerindeki emellerinden rahatsızlık duymasına karşılık, 1939'a kadar olan süreçte, bu rahatsızlıklarını diplomatik sorun haline getirmemiştir. Ancak 1939'da iki ülke arasındaki sorunlar açığa çıkmış ve büyük boyutlara ulaşmıştı. Bunun yanında, Türkiye'yi kendi tarafına çekemeyeceğini anlayan Almanya, Von Keller'in Kasım 1938'de emekli olarak Ankara'dan ayrılmasından sonra, herhangi bir gerekçe göstermeden tam beş ay Büyükelçi atamayarak Türkiye ile siyasi ilişkilerini gerginleştirmiştir.¹¹¹

¹⁰⁸ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, s. 110.

¹⁰⁹ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, s. 128.

¹¹⁰ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri*, s. 129.

¹¹¹ Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara, 1993, s. 109.

Almanya, Türkiye'ye karşı gerçekleştirmek istediği politikada başarı kazanamamıştır. Çünkü İtalyan tehlikesi Türkiye için başlıca endişe kaynağı idi ve Almanya bunu görememiştir. Türkiye'nin 1939 ilkbaharında Batılılara kesin olarak bağlanmasında, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi temel faktör olmuştur.¹¹² 1939 yılı itibariyle yaşanan bu gelişim, Almanya'yı oldukça rahatsız etmiş ve Türkiye'ye karşı siyasi tavır almasına yol açmıştır. Almanya ve Türkiye açıkça birbirlerine karşı tavır alıp ilişkilerini koparmamış olsalar da, diplomatik ilişkiler bozulmuştu. Türkiye, gerek stratejik konumu gerekse yaklaşan savaş ortamından uzak kalıp barış içinde yaşama isteği dolayısıyla, yukarıda değinildiği gibi 1939'da, Rusya, İngiltere ve Fransa ile diplomatik ilişkilerini yoğunlaştırmıştır.

Türkiye'nin kendisi ile olan ekonomik ve siyasal ilişkilerini koparma noktasına getirip, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya yanaşması karşısında Alman Hükümeti tepkisiz kalmamıştır. Duyduğu rahatsızlığı diplomatik ilişkilere yansıtınamışsa da, ekonomik açıdan Türkiye'yi güç duruma sokacak yatırımlara başvurmuştur. Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, 7 Mayıs 1939'da Türkiye'nin Almanya'ya ısmarladığı tüm savaş malzemelerinin sevkini durdurmasını emretmiştir.¹¹³

Almanya'nın Mayıs ayında başlattığı ekonomik ve askeri baskılar, Temmuz ve Ağustos aylarında da devam etmiştir. Hatta Alman Dışişleri Bakanlığı daha da ileri giderek, Türkiye ile tüm ticari ilişkilerini kesmeyi düşünmüşse de, silah sanayinde kullandığı krom ithalat, yüzünden bu fikrinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Aslında Türkiye, tüm ticaretin kesilmesiyle büyük zarara uğrayacağını biliyordu, ama bu ticaret açığını İngiltere ve Fransa ile geliştirilecek ticari ilişkilerle kapatma imkânı vardı. Oysa Almanya, yaklaşan savaş ortamında krom gibi çok önemli bir maddeden ve Türkiye'den temin ettiği diğer hammaddelerden yoksunluğu göze alabilecek durumda değildi. Ayrıca, Türkiye'den çok yüklü siparişler alan Alman silah sanayinin önde gelen isimleri (Başta Krupp olmak üzere), Alman

¹¹² Armaoğlu-İsmail Soysal, "Türkiye'nin Hitler Almanyası ile İlişkileri (1933-1941)," *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Ankara, 1999, s. 298-299.

¹¹³ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 115.

Hükümeti’ni, Türkiye’ye karşı daha ılımlı davranmaları için baskı altına almışlardır.¹¹⁴

Bunun üzerine Almanya, Türkiye ile yeniden iyi ilişkiler kurmak ve Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile ittifak yapmasını engellemek için ünlü diplomat Franz Von Papen’i 18 Nisan 1939 tarihinde Ankara Büyükelçiliği’ne atadı. Hitler, Türkiye’ye özel önem verdiği için böylesi mahir bir diplomatı Ankara Büyükelçiliği’ne atamıştır.¹¹⁵

Papen, Hitler’den görev alırken tam yetki talep etmiş ve Hitler’in kesinlikle işine karışmamasını istemiştir. Papen, görev itibariyle emir ve direktifleri Ribbentrop’tan alacak, ancak gerektiğinde Hitler’le direkt olarak görüşebilecekti.¹¹⁶

Franz Von Papen’e bizzat Hitler tarafından; Almanya’nın Avrupa’daki muhtemel bir çatışmadan Türkiye’yi uzak tutmak için elinden geleni yapacağı konusunda, Türk Hükümeti yetkililerini ikna etmek; Türkiye’nin, İngiltere ve Fransa ile kendilerine yönelik bir ittifaka katılmasının, Almanya’da nedenli hoşnutsuzluk yarattığını anlatmak; Almanya’nın temel amacının mevcut durumu korumak olduğu konusunda Türk Hükümeti yetkililerine bilgi vermek; giderek bozulma eğilimi gösteren Türk – Alman ilişkilerini düzeltmek gibi görevler verilmişti.¹¹⁷

Hükümet ve Cumhurbaşkanı düzeyinde yaptığı görüşmelerde Türkiye’nin Mihver Bloğu’na tavır alması ve Batılı devletlere yönelmesindeki en önemli sorunun, İtalya ve yayılmacı politikası olduğunu saptayan Papen, Türkiye’nin İngiltere ile ittifak yapmasının önlenmesi için tek çarenin, Mussolini’nin, Türkiye’ye yönelik bir saldırgan amaçları olmadığı yolunda açıklama yapması olduğuna inanıyordu.¹¹⁸

Türk – Alman ilişkilerinin gelişmesi ve yönlendirilmesinde etkili olan Von Papen, Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile ittifak yapmasını engelleyememiştir. Bu ittifakı engelleyemeyen Von Papen, hırçınlaştı. Kasım ayı başında Dışişleri Bakanı

¹¹⁴ Özgüldür, age, s. 105.

¹¹⁵ Ramazan Çalık, “ Türk-Alman İlişkileri (1923-1945),” *Türkler*, c.XVI. s. 819.

¹¹⁶ Özgüldür, age, s. 121.

¹¹⁷ Glasneck, age, s. 99-100.

¹¹⁸ Glasneck, age, s. 100.

Şükrü Saraçoğlu ile iki defa görüşen Von Papen, Türkiye'ye yönelik tehditkâr cümleler sarf ederek, sert tepki göstermiştir.¹¹⁹ Kasım ayının ikinci yarısında Von Papen ile iki görüşme daha yapan Saraçoğlu, Türk – İngiliz – Fransız İttifak'ının bir savunma anlaşması olduğunu ve Almanya ile de ilişkilerini sürdüreceklerini ifade etmiştir.¹²⁰

Franz Von Papen, Türkiye'ye geliş amacı çerçevesinde büyükelçilik görevlerini sürdürmüş, ancak Türkiye'yi Almanya yanında II. Dünya Savaşı'na sokmayı başaramamıştır. I. Dünya Savaşı'nın tecrübeleri ışığında hareket eden Türk devlet adamları, aynı hataya bir kez daha düşmemişlerdir.

İtalya'nın 28 Ekim 1940'ta Arnavutluk üzerinden Yunanistan'a saldırmasıyla Mihver Bloğu'nun Balkanlara inmesi sonucu, Türkiye'nin İngiltere'ye yanaşacağını düşünen Almanya, bu saldırının hemen ertesi günü, Türk – Alman ilişkilerini geliştirebilmek için yoğun temaslara girmiştir. Von Papen, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla önce İnönü, ardından da Saraçoğlu ile görüşmüştür. Papen, görüşmelerde ülkesinin, İtalya'nın bu saldırı hareketinden kesinlikle haberdar olmadığını, Türkiye'nin hiçbir konuda endişe etmemesi gerektiğini, İtalya'nın Türkiye'ye saldırmasına izin vermeyeceklerini Hitler'in iyi dilek mesajlarıyla birlikte bildirmişti.¹²¹

Saraçoğlu, İtalya'nın saldırgan politikalarının Türk – Alman ilişkilerinin geliştirilmesine engel olduğunu, İtalya Mihver Bloğu'nda yüzde elli paya sahip olduğu sürece, Türkiye'nin Mihver Bloğu ile işbirliği yapmasının mümkün olmadığını söylemiştir.

Aralık 1940'ta yeni bir Türk – Alman ikili görüşmeleri başlatılmıştı. Görüşmelerin amacı, Türk – Alman ilişkilerinin vakit kaybedilmeden düzeltilmesiydi. Türkiye, bu sayede Bulgaristan aracılığıyla Yunanistan'a saldırmasına kesin gözüyle baktığı Almanya'nın, Türk topraklarına yönelmesine engel olabilmeyi umuyordu.

¹¹⁹ Çalık, age, s. 819.

¹²⁰ Özgüldür, age, s. 128.

¹²¹ Altan Öymen, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye," *Milliyet Gazetesi*, 27 Eylül 1967, s. 1 ve 4.

Almanya'nın Balkanlara bir askeri harekât yapacağını kesinleştiği 1941 başından itibaren İngiltere'nin Türkiye üstündeki baskısı artmıştı. Türkiye, önce İtalya sonra da Balkanlarda ilerlemesini önlemek amacıyla Almanya'ya gerektiğinde savaş açmasını talep eden ve bu konuda ısrarlı bir baskı kuran İngiltere'ye çeşitli gerekçeler öne sürerek karşı çıkmıştır. Özellikle Sovyetlerin tutumunun ne olacağı açık değildi ve Türkiye bu konuda riske giremezdi. Mihver'in gücü karşısında Türkiye, Alman ordusunun Bulgaristan'dan geçmesini sadece tehdit yoluyla engelleyecek güce sahip değildi. Aksine Türkiye'nin saldırı savaşı yapmayacak bir ordu ile savaşa girmesi Mihver devletlerinin işine gelirdi. Almanya askeri gücüyle Balkanlara inebilir ve İngiltere'nin yetersiz yardımı ile Türkiye bunu engelleyemezdi.

Almanya'nın Balkanlarda ilerlemesi karşısında Türkiye, İstanbul ve diğer bazı illerde sıkıyönetim ilân edip, sınır boyunca bazı güvenlik tedbirleri almıştı. Ancak bu tedbirlerin kendisine karşı alınmakta olduğunu zanneden Bulgaristan, endişelerini Türkiye'ye bildirince, bu endişeleri ortadan kaldırmak için 17 Şubat 1941'de Ankara'da Türkiye ile Bulgaristan arasında bir beyanname imzalandı.¹²² Bu beyannamede Türkiye ve Bulgaristan, karşılıklı olarak birbirlerine saldırmazlık güvenceleri vermiş, dostluk ve iyi komşuluk dileklerini iletmışlerdi. Türk – Bulgar beyannamesinin yayınlanmasından sonra Almanya'nın baskıları sonucu Bulgaristan 1 Mart 1941'de Almanya yanında savaşa katılmıştır. Aynı gün Alman orduları Bulgaristan'a girecektir. Ribbentrop 27 Şubat 1941'de Papen'den, Bulgaristan'ın Mihver Bloğu'na dahil olacağını ve aynı gün Alman ordularının Bulgaristan'a gireceğinden Türkiye'yi haberdar etmesini istemişti. Ribbentrop aynı talimatla, Türkler bu duruma tepki gösterirlerse savaşla tehdit edilmesini istemişti.¹²³

Berlin'deki Hitlerin özel karargâhı, bu yeni oldubitti karşısında Türkiye'nin savaşa girmesini önleyebilmek için, Ankara'daki askeri ataşesi General Rohde'nin önerisi doğrultusunda, bizzat Hitler'in İnönü'ye mektup yazmasının yararlı olacağına karar vermiştir. 28 Şubat 1941'de İnönü'ye gönderilen bu mektupta,¹²⁴ Hitler, Bulgaristan'ın Üçlü Pakta girdiğini ve Alman birliklerinin de Bulgaristan'da

¹²² Esmer-Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 152.

¹²³ Özgüldür, *age*, s. 141.

¹²⁴ Mektubun Tam Metni İçin Bkz: Osman Öndeş, *İkinci Dünya Savaşı*, İstanbul, 1976, s. 755.

İngiltere'ye karşı bazı güvenlik tedbirleri alacaklarını belirterek “bu Alman harekâtının Türkiye'nin arazi bütünlüğü veya siyasi istiklali aleyhine asla tecavüz etmek niyetinde olmadıklarını resmen” beyan ediyor ve Almanya'nın bu bölgede hiçbir toprak isteği olmadığı gibi, Alman birliklerinin de Türk sınırlarından belirli bir uzaklıkta bulunacaklarını ekliyordu. Hitler savaştan sonraki devrede dahi, siyasi alanda Türkiye'yi Almanya'dan ayıran hiçbir mesele çıkmayacağını ve bu mektubu iki devlet arasındaki ilişkileri iyileştirmek hususundaki içten arzusunu belirtmek için yazdığı belirtiliyordu.¹²⁵

Papen, Hitler'in İnönü'ye yazdığı söz konusu kişisel mektubu, Alman ordusu 2 Mart'ta Bulgaristan'a girmeye başladıktan sonra 4 Mart'ta bizzat İnönü'ye sunacaktır.

Mektubun İnönü'ye geç bir tarihte verilmesinin sebebi, bu süre içinde, Alman ordusunun harekâtı sırasında, Anakara'nın ilk tepkisinin ne olacağının beklenmek istenmesiydi. Alman ordusunun Bulgaristan'a girişi karşısında, Ankara'nın tepkisiz ve hareketsiz kalacağı, 3 Mart'ta kesinlikle belli olmuştu.¹²⁶

Söz konusu mektup nedeniyle Papen'i 4 Mart 1941'de kabul eden İnönü, mektubu, Cumhuriyet Hükümeti'nin lâıyk olduğu ehemmiyet ve dikkatle tetkik edeceğini ve icap eden cevabı hazırlayacağını belirttikten sonra, Türkiye Hükümeti'nin, ittifaklarına sadık kalarak savunma tertipleri almakta devam etmekle beraber, Almanya ile tutuşmamak için elinden geleni yaptığını ve Almanya Hükümeti de aynı samimiyetle aynı istikamette çalışacak olursa bu tutuşmanın önüne geçilebileceğini ümit ettiğini söylemiş; Papen de, Türkiye'nin hem taahhütlerine sadık kalması ve hem de Almanlarla dostane münasebet sürdürmesinin pek ala mümkün olduğu kanaatinde bulunduğu yolunda cevap vermiştir.¹²⁷ Papen, İnönü ile yaptığı bu görüşmeyi anılarında belirtirken İnönü'nün Hitler'in mektubuna teşekkür ettiğini ama bazı soruları olduğunu ve bizzat Hitler tarafından cevaplandırılması

¹²⁵ *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, s. 96.

¹²⁶ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c.I, s. 538.

¹²⁷ *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, s. 97.

gerektiğini belirtir.¹²⁸ Çünkü Alman saldırısının Türk sınırından uzak durması ve Bulgaristan’daki seferberlik, akıllara takılan sorulardı.

İsmet İnönü, Hitler’in mektubunu 12 Mart’ta yanıtlıyacaktı. İnönü’nün Hitler’e yazdığı mektup, Türkiye’nin Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede tarafından, 17 Mart’ta Hitler’e iletilmiştir.¹²⁹

İnönü, mektubunda, öncelikle bir saldırı karşısında, Türkiye’nin toprak bütünlüğünü koruma kararını vurguluyor ve Ankara’nın Balkanlar’ın savaş dışı kalması yolundaki isteğinin Berlin tarafından da paylaşıldığına inandığını belirtiyordu. İnönü, iki ordunun karşı karşıya getirilmesi felaketinden kesinlikle kaçınılacağından emin olduğunu, Hitler’in Alman ordusuna verdiği “Türk sınırından uzak durulması” na ilişkin emirden memnun kaldığını ve Türk ordusunun da buna uyacağını açıklıyordu.¹³⁰

İnönü, mektubunda, Üçlü İttifak Antlaşması’nın sadece savunma amacı taşıdığını, Türkiye’nin bir zamanlar birlikte savaştığı Alman ordusu ile savaşmaktan sonuna kadar kaçınacağını ve böyle bir şansızlık ve felakete asla yer verilmeyeceği inancını dile getiriyor ve ayrıca, Alman ordusunun durumunda bir değişiklik olmadığı sürece ve karşı taraf zorlamadıkça, Ankara’nın tutumunu değiştirmeyeceğini de özellikle vurguluyordu.¹³¹

Türk – Alman ilişkilerinde görülen bu yakınlaşma, Hitler ile İnönü arasındaki karşılıklı mektuplaşmanın Türk basınında da yayınlanması ile, daha da yaygınlık kazanacaktır.

Bu sırada 1941 Nisan’ında Türkiye’nin durumunu güçleştiren önemli olaylar meydana gelmişti. Irak’ta Almanya taraftarı Raşid Ali Geylani bir hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirmişti. İngilizler, Raşid Ali Geylani’ye karşı harekete geçtiler. Raşid Ali Geylani de Almanya’dan acil yardım istemek zorunda kalmıştı. Bunun

¹²⁸ Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c.I, s. 538-539.

¹²⁹ İnönü’nün Hitler’e Yazdığı Mektubun Tam Metni İçin Bkz: Öndeş, age, s. 757; *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, s. 97-99.

¹³⁰ Zeki Kuneralp, *İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti*, Ankara, 1982, s. 57-64.

¹³¹ Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s. 541-542.

üzerine Almanya Irak'taki Raşid Ali Geylani yönetimine Türk toprakları üzerinden malzeme geçirmek için sistematik bir şekilde Türkiye'ye baskı yapmaya başlamıştır. Bu baskılardan iyi sonuç alacağını ümit ediyordu.

Almanya'nın yeni yönetime askeri yardım götürebilmesi için tek yol Anadolu toprakları üzerinden geçiriyordu. Irak savaşı Almanya için önemliydi; çünkü ilk defa Ortadoğu'da bir başarı kazanmıştı. İngiliz kuvvetlerine karşı kazanılan bu başarı, Afrika'da devam eden Mısır harekâtı ile devam ederse Almanya büyük bir zafer kazanabilirdi.

İşte bu dönem, Türk – Alman ilişkilerindeki en yoğun en karmaşık dönemdir. 12 Mayıs'ta Saraçoğlu ile görüşen Von Papen, Almanya'nın Türkiye üzerinden kamufle edilerek Irak'a asker ve malzeme göndermek istediklerini bildirmiştir.¹³² Bu isteği Türk Hükümeti tarafsızlık politikası içerisinde reddetmiştir. Bunun üzerine, Türkiye'yi razı etmek için Batı Trakya ile Ege adalarından toprak teklif etmiş¹³³ fakat Türkiye yine kabul etmemiştir.

Türkiye sadece batıdan değil, güneyden de Mihver güçleri tarafından çevrilmiş olacaktı. Alman askeri ve siyasal baskılarına karşın Türkiye'nin direnmesinden başka yolu da yoktu. Türkiye Irak'taki mevcut durumun değişmesinden yana değildi. Irak, Almanya'nın kontrolünü geçerse, Müttefik yardımlarının gelebileceği karayolu bağlantısı kalmayacak ve Türkiye'nin üstündeki baskı artacaktı.

Almanya taleplerine karşı Türkiye'nin gösterdiği direnç, Von Papen'e göre, Alman askeri gücünün Türkiye'den zor kullanılarak geçirilmesi sonucunu doğurabilirdi. Ancak bu takdirde, Türkiye, güney sınırından Müttefik askeri yardımı sağlayabilirdi. Berlin'in baskılarına karşı, Türkiye'nin direncinin ve kararlılığının bir göstergesi de, 23 Nisan'da, Türk hava sahasına izinsiz giren bir alman savaş uçağının uçaksavar ateşi açılarak düşürülmesiydi.¹³⁴

¹³² Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 410.

¹³³ Çalık, *agm*, s. 819.

¹³⁴ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c.I, s. 560.

Londra, Türk – Alman görüşmelerine ilişkin ayrıntılı bilgileri bizzat Türk Hükümeti’nden almasına karşın, Ankara’nın, Almanya’nın baskısı karşısında, yumuşamasından çekiniyordu. İngiltere, doğal olarak Türkiye ile Almanya arasında bir antlaşma imzalanmasına kesin olarak karşıydı. İngiltere’nin temel amacı, Türkiye’nin Almanya’ya hiç olmazsa daha fazla yakınlaşmasını önlemektir.¹³⁵ Bu sırada, Müttefikler Türkiye’nin izleyeceği dış politikadan emin olmadıkları için, Türkiye ile İngiltere ve ABD arasındaki ticaret azalmıştı. Ayrıca, yine siyasi ve askeri nedenlerle, Türkiye’ye yönelik Müttefik askeri yardımı da düşük bir seviyeye inmişti.¹³⁶ İngiltere’nin askeri yardım konusunda gösterdiği isteksizliğin nedeni, Türkiye’ye yapılan ve yapılacak Müttefik yardımının, bir süre sonra, kendisine karşı kullanılabileceği endişe ve kuşkusuydu. Türkiye ise İngiltere’nin endişe ve kuşkusunu gidermek amacındaydı ve Üçlü İttifak Antlaşması’na sadık kalmaya devam edeceği yolunda güvence vermeye çalışmıştır.

Türkiye, Almanya ile yapılan görüşmelerin uzamasına çaba harcayarak Irak’taki savaşın bitmesini bekliyordu. Hükümetin izlediği oyalayıcı dış politika, sonunda olumlu sonuç vermiştir. Mayıs ayı sonunda İngiliz ordusu Bağdat’a girmiş ve Geylani yönetimi devrilmiştir. Irak’taki savaş bitince, Almanya’nın transit geçiş talebi de artık gündem dışı kalmıştır.

Alman ordusunun Balkanlara geçişiyle beraber, 6 Nisan’da Macarlarla birlikte Yugoslavya’ya ve Bulgarlarla birlikte Yunanistan’a saldırmışlardır. Alman askeri gücü, çok kısa bir süre içinde, Makedonya ve Kuzey Yunanistan’ı geçerek, Türk Yunan sınırına yaklaşacak, ancak sınıra varmadan, daha önce Berlin’in Ankara’ya verdiği güvencelere uygun bir şekilde duracaktır.¹³⁷ Aslında bu durumla beraber, Almanya’ya karşı bir Türk – Sovyet yakınlaşmasından endişe duyan Alman Dışişleri, Türkiye ile bir saldırmazlık paktı yapılması konusunda zemin yoklamaya başlamıştır.

Almanların Balkanlardaki Yugoslav ve Yunan hareketleri yirmi bir günde sona ermiş oluyordu. Almanya Girit Adası’nı da aldıktan sonra, Balkanlardaki

¹³⁵ Deringil, *Denge Oyunu...* s. 141-145.

¹³⁶ Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c.I. s. 563.

¹³⁷ Koçak, *age*, s. 552.

tümenlerini çekip, Rus sınırına yığmaya başlamıştır. Aslında Almanya'nın, Türkiye'ye yönelik saldırı hedefleri vardı; fakat Kasım 1940'taki Alman – Sovyet pazarlığının başarısız olması savaşın bundan sonraki seyrini değiştirecek bir olgu olmuştur.

1941 yılı, gelişen hadiseler dolayısıyla, siyasi ilişkilerin giderek geliştiği bir dönem olmuştur. Mart ayı sonuna gelindiğinde, Balkanlardan Türkiye'ye yönelecek bir Alman saldırısı, büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Almanya'nın Bulgaristan'a yerleşmesi üzerine, topraklarının güvenliği için Türkiye, Almanya'ya karşı mücadele vermek yerine onunla iyi ilişkiler yolunu seçmişti. Türkiye'nin, İngiltere'nin tüm baskılarına rağmen, Balkanlarda Mihver Devletlerine karşı saldırıya geçmeyi reddetmesi, bu konuda Almanya'ya güvence vermesi, Türk – Alman ilişkilerinin gelişiminde etkili olan sebeplerden birisi olmuştur. Almanya da, Mart ayı boyunca, Türkiye'nin sempatisini ve dostluğunu kazanacak girişimlerde bulunmuştur.¹³⁸

Aslında Almanya'nın Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırması karşısında Türkiye zor bir durumda kalmıştı. Bu saldırının hemen ardından, İngiltere ve ABD Büyükelçileri, taahhütleri gereği Türkiye'nin derhal savaşa girmesini talep etmişlerdi. Ancak Türkiye, ilişkilerini düzelttiği, topraklarına saldırma konusun da mektupla güvence aldığı Almanya'ya savaşı göze alamamıştır. Gerçekte, Sovyet Rusya'ya saldırıyı planlamış olan Hitler de, böyle bir durumda Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak istiyordu.

Almanya, Nisan 1941 yılı ortalarından itibaren Türkiye'nin endişelerini giderebilmek için ve Türkiye'yi etkileyerek kendi yanına çekebilmek için, bir dizi gelişmelerde bulunmuştur. Hitler, Türk – Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın bir an önce imzalanması için talimat vermiştir.¹³⁹ Bunun üzerine Aliman Hükümeti, Türkiye'ye verilen güvenceyi bir dostluk ve saldırmazlık paktına dönüştürmek istediğini Türk Hükümeti'ne bildirdi. Von Papen, Türk Hükümeti'ne 3 Haziran 1941'de antlaşma için yeni öneriler sundu. Öneri paketinde; iki ülkenin

¹³⁸ Kuneralp, age, s. 57-64.

¹³⁹ Glasneck, age, s. 149.

karşılıklı olarak toprak bütünlüklerine saygı duyacakları, birbirleri aleyhine her türlü harekettten kaçınmayı, dostluğu isteyen maddeler vardı.

Türkiye – Almanya ikili görüşmeleri, 14 Haziran’da uzlaşma ile sonuçlanmış ve nitekim Von Papen, antlaşmanın yapılacağını 17 Haziran 1944’de gizli kaydıyla Alman Dışişleri Bakanlığına bildirmiştir.¹⁴⁰

Türkiye – Almanya ikili görüşmeleri sonunda 10 yıl geçerli olacak Türk – Alman Dostluk ve Saldırmazlık Bildirisi, 18 Haziran 1941’de imzalanmıştır.¹⁴¹ Antlaşma, 25 Haziran’da TBMM’de görüşülerek yürürlüğe girmiştir.

Türk – Alman Dostluk ve Saldırmazlık Bildirisi, II. Dünya Savaşı içindeki iki ülke ilişkilerinin en yoğun dönemini kapsayan Mart – Haziran aylarındaki çetin müzakereler sonunda imzalanabilmişti. Bu son antlaşma ile Saraçoğlu’nun deyiimiyle İngiltere ile “müttefik” olan Türkiye, Almanya ile “dost” olmuştu.¹⁴² İsmail Soysal, Türk – Alman saldırmazlık paktını değerlendirirken; II. Dünya Savaşı içinde, Türkiye’nin bu savaşın dışında kalabilmesini sağlayan olgulardan biri olduğu vurgusunu yapar.¹⁴³

Bu antlaşmayı Türkiye ve Almanya açısında tahlil ettiğimizde aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkündür:

- a- Türkiye, bir yandan Almanya ile antlaşma imzalayarak muhtemel bir saldırıya karşı korunmuş oluyor, diğer yandan da her iki ülkenin de daha önce yüklendiği sorumlulukları saklı tutarak, İngiltere ile ilişkilerini bozmuyordu.
- b- Türkiye, bu antlaşma ile dış politikasındaki hareket serbestisini genişletmişti.
- c- Türkiye, adı geçen antlaşmayı imzalayarak ister istemez Sovyet Rusya’ya tavır almış oluyordu. Çünkü bu antlaşma ile Almanya Sovyetlere saldırdığında, İngiltere’nin boğazları kullanarak yardım götürmesi

¹⁴⁰ İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri, *Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden Almanya’nın Türkiye Politikası (1941-1943)*, çev: Muammer Sencer, İstanbul, 1968, s. 34-35.

¹⁴¹ Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Bildirisinin Metni İçin Bkz: Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, s. 639; *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, s. 120.

¹⁴² Şerafettin Turan; İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği), Ankara, 2000, s. 244.

¹⁴³ Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, s. 637.

imkânsızlaşıyordu. Bu da, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı güvensizlik duymasına yol açtı.

- d- Almanya, ikili görüşmeler boyunca Türkiye üzerinde yoğunlaştırdığı baskı ve tehditlere rağmen, antlaşmaya Türkiye'yi İngiltere'den koparıp Almanya'ya yanaştıracak maddeler ilave ettirmedi. Böylece, Türkiye'nin savaş dışı tutumunu sürdürecektir olması başarı sayılıyordu.¹⁴⁴

Türkiye adına Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Almanya adına Franz Von Papen'in imza koyduğu bu Pakt, sadece iki ülkeyi değil, hem İngiltere'yi hem de Sovyet Rusya'yı etkilemiş, savaşın gidişatı ve sonucu üzerinde de etkili olmuştur. Pakt imzalanır imzalanmaz Almanya, Sovyetlere saldırmıştır. Artık Almanya sağ kanadını güvenceye almıştır.

Bu pakt, kuşkusuz İngiltere'nin hoşuna gitmemiştir. Ayrıca, henüz savaşa girmemiş olmakla birlikte İngiltere'yi destekleyen ABD de hoşnutsuzluğunu göstermiş ve Türkiye'ye yapılmaya başlanmış olan "Ödünç Verme – Kiralama" yardımlarını bir süre durdurmuştur. En olumsuz tepki ise, beklendiği üzere, Sovyet Rusya'dan gelmiştir.¹⁴⁵

Bu antlaşma, 10 yıllık süresi dolmadan, tarihe karışmıştır. Çünkü II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru –ki artık Almanya'nın savaşı yitirdiği belli idi – Türkiye Müttefiklerin önerisi üzerine, 2 Ağustos 1944'te Almanya ile önce siyasal ve ekonomik ilişkilerini kesmiş ve San Fransisco Birleşmiş Milletler Konferansı'na katılabilmek için de 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Ama Almanya ile hiçbir savaş eylemi ortaya çıkmamıştır.

¹⁴⁴ Glasneck, age, s. 151-154; Çalık agm, s. 820.

¹⁴⁵ Soysal, age, s. 637.

2.6. TÜRKİYE'Yİ SAVAŞA SOKMA ÇABALARI VE MÜTTEFİKLER ARASINDAKİ GERGİNLİK

2.6.1. ADANA GÖRÜŞMELERİ

II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, savaşa katılmamayı ve tarafsız kalmayı esas alan Türkiye, savaşın ilerleyen dönemlerinde, savaşan taraflarca savaşa kendi yanlarında katılması ya da kendileri lehinde tarafsızlık politikası izlemesi için yapılan ve artan baskılarla karşılamaya başlamıştı. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki durumu, stratejik mevkisinin önemi dolayısıyla, gerek Müttefiklerin gerek Mihver'in Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabaların ve Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların hikâyesinden başka bir şey değildir.¹⁴⁶ Savaşan tarafların bu faaliyetleri karşısında Türkiye'nin politikası ise savaşın dışında kalmak ve memleketi savaşın yıkıntılarından korumak olmuştur.

1942 yılının sonlarına doğru meydana gelen gelişmeler, Avrupa'da Almanya'ya karşı ikinci cephenin açılmasını gündeme getirince Türkiye üzerindeki baskılar da artmaya başlayacaktır.

Stalin daha 3 Eylül 1941 tarihinde, yani Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırısından hemen sonra, Churchill'e yazdığı mektupta Avrupa'da ikinci cephenin Balkanlar'da ya da Fransa'da açılmasını istiyor ve bunun doğu cephesinden 30 ilâ 40 Alman tümeninin çekilmesine neden olacağını vurguluyordu. Bu sırada, Alman – Sovyet savaşı, Avrupa'da tek cephede, doğu cephesinde sürüyordu.¹⁴⁷

Churchill de 1 Eylül'de kaleme aldığı cevabı mektubunda, Stalin'e, Türkiye'nin yardımı ve katkısı olmaksızın, Balkanlarda ikinci cephe açılmasına imkân olmadığını belirliyordu.¹⁴⁸ Churchill'e göre, bu aşamada, Türkiye'nin

¹⁴⁶ Armaoğlu, *2. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 407.

¹⁴⁷ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938–1945)*, c.II, s. 142.

¹⁴⁸ S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmaları'nda Türkiye (1941–1944)*, çev: Levet Konyar, İstanbul, 1981, s. 59-61.

tarafsızlığının korunması ve mümkünse, müttefik davasına kazanılması daha önemliydi.¹⁴⁹

1942 yılı sonlarında görülmeye başlayan ilk Müttefik askeri başarıları, Avrupa’da ikinci cephenin açılması ve Türkiye’nin Müttefikler sınıfında savaşa katılması sorunlarını daha da güçlü bir biçimde gündeme getirmiştir. Bu sorunlar bilhassa Türkiye’nin Müttefik İngiltere’den gelmiştir. Churchill’e göre; Türkiye geniş çapta silahlandırılmalı ve 1943 ilkbaharında harbe katılmalıydı.

Türkiye’nin savaşa girip, girmeme konusunda, Müttefik liderlerinin kendi stratejilerini belirlemek amacıyla bir araya gelerek yaptıkları konferansların çoğunda konuşulmuş ve tartışılmıştır. Quebec Konferans’ında, askeri açıdan Türkiye’nin savaşa girmesi uygun olmadığı hükmüne varılmıştır. Savaşa sokmak yerine, Türkiye’den Montreux Antlaşması’nın hükümlerine sıkı sıkıya bağlı kalması, hava alanlarının inşasını tamamlama ve iç haberleşme ağını geliştirme çalışmalarının devamını sağlaması istenmiştir. Bunun yanı sıra, Türk Ordusu’nun saldırı amaçlı gücünün artırılması, Almanya’ya yaptığı krom satışını durdurması için uyarılması¹⁵⁰ kararı alınmıştır. Ocak 1943’te toplanan ABD’den Roosevelt, İngiltere’den Churchill’in katıldığı, Sovyet Rusya’nın son anda savaş nedeniyle katılmadığı Kazablanka Konferansı’nda savaşı hızla sonlandırabilmek için “Türkiye’yi savaşa sokmak gereklidir” kararı alınmıştır.¹⁵¹ Churchill, Amerikalıları Türk topraklarını hareket üssü olarak kullanmak ve Akdeniz’de Türk savunmasını hazırlamak için Türkiye’nin savaşa katılması gerekliliği konusunda ikna etmiştir. Amerikalılar da Türkiye’nin etken bir şekilde savaşa katılma ilkesini kabul etmişlerdi. Ortak kurmayların 20 Ocak 1943’teki toplantı da imzaladıkları antlaşma şöyleydi: Türkiye topraklarının İngiltere’nin sorumluluğu altında kalmasına ve Türkiye ile ilgili bütün sorunların İngilizlerce yürütülmesine ve yürütülme kararının uygulanması için gerekli idari kararların İngilizlerce alınması anlaşmasına varılmıştır.¹⁵²

¹⁴⁹ Age, s. 62-63.

¹⁵⁰ Gül İnaç Barkay, *ABD Diplomasisinde Türkiye (1940-1943)*, İstanbul, 2001, s. 125.

¹⁵¹ Goloğlu, age, s. 183.

¹⁵² Age, s.184.

Bunun üzerine Churchill ve Roosevelt, 25 Ocak 1943'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye birer mesaj gönderecek, Churchill'in kendisiyle buluşma teklifinin kabulünü rica etmişlerdir. İsmet İnönü, her iki hükümet reisine 26 Ocak'ta verdiği cevabında buluşmayı kabul ettiğini bildirdi.¹⁵³

Churchill, Kasablanka'da kararlaştırdığı şekliyle, Türkiye ile konuda ama özellikle de Türk Ordusu'nun modern bir biçimde teçhiz edilmesi ile ilgilenmek üzere Ankara'yı ziyaret edip, görüşmelerde bulunmaya hazırlanıyordu.¹⁵⁴ Türkiye'de ise Churchill ile görüşmeye iten sebeplerin başında, Almanya'nın Stalingrad'ta uğradığı yenilgi ve muharebelerin Almanya aleyhine dönmesi üzerine Balkanlar'da duyulan korku ve Balkanlar'ın bu değişen durumunu Churchill ile görüşmek düşüncesi gelmekteydi.

Varılan mutabakat üzerine, iki taraf 30 Ocak 1943'te Adana civarında Yenice İstasyonuna yakın bir noktada, Cumhurbaşkanlığı treninin salonunda bir araya geldiler.¹⁵⁵ Türk tarafında, Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, İçişleri Bakanı Hilmi Uran, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Tuğgeneral Şefik Çakmak: İngiltere tarafından ise, Başbakan Churchill, Dış İlişkiler Daimi Müsteşarı Sir Alexander Cadogan, İngiliz Genelkurmay Başkanı Sir Alon Brook ve cephe kumandanları bulunuyordu.

Adana görüşmeleri başlamadan önce Churchill İnönü'ye, müzakerelere temel teşkil etmek üzere yazılı bir metin verdi. Bu metinde Churchill, Türk Ordusu'nun modern silahlardan yoksun bulunduğunu gördüğünü, bu nedenle Türkiye'nin şimdiye kadar izlediği politikayı anladığını belirttikten sonra, Türkiye savaşa girmek zorunda kalırsa İngiltere ve Amerika'nın Türkiye'ye en aşağı 25 Uçak filosu gönderebileceğini yazmaktaydı. Aynı zamanda ABD ve İngiltere'nin Türkiye'yi savaş sonrası meselelerinin konuşulacağı barış konferansında tam ortak olarak görmek istediklerini de ifade etmiştir.¹⁵⁶

¹⁵³ Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye," s. 166.

¹⁵⁴ S.S.CB. Dışişleri Bakanlığı, age, s. 84.

¹⁵⁵ Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl...* s. 137.

¹⁵⁶ Esmer-Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1939-1945)*, s. 165.

Bunun üzerine yapılan görüşmelerde esas olarak Türkiye'nin savaş dışı durumu, Türk – Sovyet ilişkilerinin son haliyle Balkanlar'ın durumu ve askeri açıdan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin güçlendirilmesi gereği üzerinde duruldu.

Churchill genel olarak Türkiye'ye Kuzey ve Güneyden yönelebilecek Alman tehditlerinin Stalingrad ve Kahire'de kazanılan başarılarla bertaraf edildiğini; fakat Almanya'nın petrol ihtiyacı nedeniyle Ortadoğu'ya ulaşmak amacıyla yaz aylarında merkezden bir harekete geçebileceğini, Türkiye'nin böyle bir saldırıya karşı koyacak şekilde desteklenmesi gerektiğini, ayrıca eğer bu Alman saldırısı beklenmeden Sovyetler kuzeyden, müttefikler de Türkiye üzerinden güneyden harekete geçerlerse bunun kısa sürede Almanya'yı yenilgiye uğratabileceğini ifade ederek Türkiye'nin 1943 yılı sona ermeden müttefikler tarafından savaşa girmesini istedi.¹⁵⁷ Ancak Türkiye Rusya'nın Balkanlar'daki emellerinden korkmakta ve savaş sonunda galip bir Rusya'nın Balkanları komünistleştireceğinden endişelenmekteydi. Ayrıca Almanya'ya karşı savaşa giriştiği takdirde Almanya tarafından bombalanabilir ve Mihver, Bulgaristan'dan ya da Almanya'nın elinde bulunan Ege adalarından saldırıya girişmek suretiyle Boğazları ele geçirebilirdi.¹⁵⁸

Churchill, Türkiye'nin bu kuşkularını iyi bildiği için, ilk iş olarak ev sahiplerine güven duygusu aşılama çalışması oldu. “İşler hiç de beklendiği kadar kötüye dönüşmez. Rusya da Almanya'nın yolunda gitseydi, ben onların da dostu olmazdım. Böyle bir şey yapacak olursa, Rusya'ya karşı en iyi çareyi bulup yaratırız ve bunu Stalin'e de söylemekten çekinmem”. Churchill en sonunda: “Ben Başbakan Stalin'in, Türkiye'yi silahlanmış ve kendisini saldırıya karşı hazır görmek istediğini biliyorum” diye görüşlerini özetledi.¹⁵⁹ Churchill ayrıca Türkiye'nin olası bir Sovyet tehdidine karşı yeterince ve etkili bir biçimde korunabilmesi için en güvenli yolun, savaşa katılmaktan geçtiğini belirterek, savaş sonrasında Türkiye'nin güvenliği, Birleşmiş Milletler tarafından sağlanacaktı. İngiltere ve ABD, bu konuda Türkiye'ye

¹⁵⁷ Aydın, age, s. 451-452.

¹⁵⁸ Goloğlu, age, s. 188.

¹⁵⁹ Weisband, *2.Dünya Savaşı ve Türkiye*, s. 121.

güvence verecekti. ¹⁶⁰ Oysa Türkiye'nin savaşa katılmamasındaki temel gerekçelerinden biri, zaten olası Sovyet tehdidiydi.

Bundan sonra, Türkiye'nin savaşa katılması halinde yapılması gerekli konulara dönüldü. Churchill, Türkiye'nin ne kadar askeri birlik verebileceğini sordu. Bunun üzerine daha önce hazırlanan 50 tümenlik ihtiyaç listesi verildi. Churchill listeyi görünce, istenen silahların verilemeyeceğini ve bu nedenle Türkiye'yi savaşa katmanın mümkün olmayacağını anlamıştı. I. Dünya Savaşı'nda da ordunun o zamanki modern silahlarla donatılmamış olmasına rağmen Galiçya'ya Makedonya'ya, Romanya'ya gönderilmiş olduğunu hatırlattı. İsmet İnönü de: "Yaptığımız o yanlışlık yüzünden en değerli evlatlarımızı ve birliklerimizi yitirdik"¹⁶¹ diye karşılık verdi.

Aslında İngiltere ve ABD'nin, Türkiye'ye gerektiği kadar askeri ve savaş malzemeleri konusunda zamanında yardım da bulunmayışları da, Türkiye'nin savaşa girme kararını etkiliyordu.

Bununla beraber Adana Görüşmeleri'nde iki nokta açıkça ortaya çıkmıştır:

- a- Türkiye'nin askeri gücü zayıftır ve güçlendirilmelidir.
- b- Türkiye'nin istediği gibi hareket etme de serbest bırakılmalıdır.

Bu gerçekler karşısında İngiltere, Türkiye'ye yeterli savaş malzemesi sağlamak için elinden geleni yaparsa, yakın bir gelecekte Türkiye'den bazı şeyler istemekte hakkı olurdu.

Churchill, Adana Görüşmeleri sırasında, Türk yöneticilerini ikna edemeyecektir. Oysa Churchill'in amacı, Türkiye'nin 1943 yılının sonuna kadar müttefikler safında savaşa katılması için bir temel hazırlamaktır. Bu bakımdan, Adana Görüşmeleri'nin sonuçları çok önemlidir. Görüşmeler sırasında Türk – İngiliz ilişkilerinde ciddi bir ilerleme sağlanamamıştır. Ankara'da, Türkiye'nin savaşa katılması yolundaki ısrarların altında bir İngiliz – Sovyet antlaşması yattığı

¹⁶⁰ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c.II, s. 149.

¹⁶¹ Goloğlu, age, s. 188.

yolundaki kuşku ve endişeler daha da artar ve müttefiklerin askeri ve siyasi planlarına karşı güvensizlik bir kat daha artar.

Görüşmeler sonunda şu resmi tebliğ yayımlandı:

“Türk ve İngiliz devlet adamları, Avrupa’da ve özellikle Türkiye’nin doğrudan doğruya çıkarı bulunan bölgelerde durumu birlikte incelemişler, esaslı noktalar üzerinde görüş birliğine varmışlardır”.¹⁶²

Tebliğin yayımlanmasından bir gün sonra Churchill, Türk gazetecilerini kabul etmiş ve konferans hakkında şunları söylemiştir: “Türkiye’nin takip ettiği tarafsızlık politikası, Türkiye’nin milli menfaatlerine uygun olduğu kadar müttefikler için de faydalıdır. İngiltere, Türkiye’nin tarafsız kalmasındaki sebepleri ve faydaları pek iyi anlıyor ve takdir ediyor. Müttefikler için faydalı olduğu kadar sizin milli siyasetinize ve müttefiklerinize de uygun olan tarafsızlık politikasına devam ediniz.”¹⁶³

Churchill Adana Görüşmeleri’nden Rusya’yı da haberdar etmiştir. 2 Şubat’ta Stalin’e yazdığı mektupta, görüşmelerle ilgili bilgi vermiştir. Türkiye’nin hem İngiltere ve hem de Rusya’ya çok yakınlaştığından şüphe edilmemesi gerektiğini, Adana’da Türkiye’den müttefikler yanında savaşa katılmasını, istemediğini, ancak bu yılsonuna kadar, belki de daha önce savaşa katılacağını zannettiğini söylemektedir. Churchill, daha sonra, savaş sonrası dünyasında Türkiye için en emin yerin Almanya’ya karşı savaşan devletlerin katılacakları barış masasında bir sandalye olduğunu kendilerine söylediğini yazmaktadır.¹⁶⁴ Stalin ise 6 Şubat’ta verdiği cevap’ta, Türkiye’nin Almanya’yı feda edemeyeceğinden şikâyet ederek “böylesi bir durumda Sovyetler Birliği onları ayrı yolda karşılayacaktır”¹⁶⁵ diyerek çok sert bir tepki göstermiştir.

Adana Görüşmeleri’nden sonra Ankara’da Türk politikasını çizenler, karşılaşacakları en büyük tehlikenin Sovyet tehditleri olacağına inanmayı

¹⁶² Us, age, s. 562; Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 187.

¹⁶³ Esmer-Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1939-1945)*, s. 167.

¹⁶⁴ S.S.C.B Dışişleri Bakanlığı, age, s. 85-87.

¹⁶⁵ Age, s. 89-90.

sürdürdüler. Bu tehditleri ortadan kaldırmak için İngilizlerin de hiçbir şey yapamayacaklarına olan inançları sarsılmadı.

Adana Görüşmeleri mümkün olduğunca gizli yapıldığı halde kısa zamanda duyuldu ve özellikle Almanya'da tepkilere yol açtı. Çünkü Türkiye'nin savaş dışı durumunu sürdürmesi bu dönemde Almanya'ya karşı Balkanlar'da yeni bir cephe açılmasını engellemekteydi. Dolayısıyla Türkiye'nin savaşa sokulması, müttefiklerin Balkanlar'ın işgali için atacakları ilk adımdı.

Bu çerçevede, Almanya'da yapılan değerlendirmeler de şimdilik kaydıyla Türkiye'nin tarafsızlığını koruyacağına, ama çeşitli cephelerde savaşın Almanya aleyhine gelişmesi durumunda konumunu yeniden değerlendireceği sonucuna varılmıştı. Bu nedenle Ribbentrop 6 Şubat'ta Van Papen'e gönderdiği bir talimatla Türkiye'nin tarafsızlığını devam ettirmesi için her şeyin yapılması gerektiğini özellikle de Sovyet Rusya'ya karşı Türkiye'yi güven altında tutan gücün Almanya olduğunun vurgulanmasına önem vermesini istemekteydi.¹⁶⁶

Görülen oydu ki, en azından şimdilik savaşan tüm taraflar Türkiye'nin takındığı tavırdan memnundu. Ancak, Stalin'in Türkiye'yi rahatlatacak bir Sovyet iyi niyet girişimine olumlu bakmadığı anlaşıyordu. Zaten Almanya'nın Stalingrad'ta durdurulması ve geri çekilmeye başlaması üzerine savaşın seyri ile birlikte Sovyet diplomasisinin tavrı da değişmeye başlayacaktır.

2.6.2. I. KAHİRE GÖRÜŞMELERİ

İngiltere, ABD ve Sovyet Rusya Dışişleri Bakanları 19 Ekim 1943'te Moskova'da toplandıkları zaman Molotov, savaşa katılması için Türkiye üzerinde baskı yapılmasını istemişti. Sovyetlerin, Türkiye'nin savaşa sokulması konusundaki

¹⁶⁶ Aydın, age, s. 453.

ısrarlı tutumu sonucu, Türk Hava alanlarının müttefikler tarafından kullanılmasına ve 1943 yılı sona ermeden Türkiye'nin savaşa sokulmasına karar verilmişti.¹⁶⁷

İngiltere Dışışleri Bakanı Eden, daha Moskova'dayken dönüş yolunda kendisiyle buluşması için Dışışleri Bakanı Menemencioğlu'nu Kahire'ye davet etmişti. Ele alınan konuları iletcekti. İki Bakan 5 – 6 Kasım 1943'te buluştuklarında Eden, öncelikle Menemencioğlu'nun Balkanlar'daki Sovyet emelleri konusundaki endişelerini gidermeye çalışmıştır. Eden, gözlemlerine dayanarak Sovyet Rusya'nın yayılmacı olmadığına inandığını belirtmiştir.¹⁶⁸ Menemencioğlu ise Sovyetlerin savaşı kısaltmak için değil, belki de Türkiye'yi askeri açıdan zayıflatmak için bir an önce savaşa çekmeye çalıştığı konusundaki şüphelerinde ısrar ederek, Türkiye'nin savaşa girebilmesi için Sovyet Rusya'nın savaştan sonra da İngiltere ile ABD ile yakın ilişkiler sürdüreceğine ve bu devletlerin engel olamayacağı hareketlere girişmeyeceğine ikna olması lazım geldiğini ifade etmiştir. Buna karşılık Eden, Sovyetlerin yayılmacılığına dair hiçbir işaret olmadığını bir kere daha vurguladıktan sonra, "Eğer yayılmacı arzuları varsa bile Türkiye savaşa dışında kalarak bunları değiştiremez" diyerek gözdağı vermeyi de ihmal etmemiştir.¹⁶⁹

Eden bundan sonra, Türkiye'den İngiltere adına hava üsleri, üç Müttefik Hükümeti adına ise yılsonuna kadar savaşa katılmasını istemiştir. Alman hava kuvvetlerinin Ege'deki üstünlüğünü kırmak için İngiltere'nin Güney Batı Anadolu'daki hava alanlarına şiddetle ihtiyacı olduğunu söyleyerek Türkiye'nin savaşa katılmasından doğacak avantajlar üzerinde durmuştur. Bir kere bu durumda Bulgaristan, Türkiye sınırına asker yığmak zorunda kalacağından Almanya, Yunanistan ve Yugoslavya'daki Bulgar birliklerini azaltmak durumunda kalacaktı. İkinci olara stratejik bir yer olan Ploesti'ye bir taarruz mümkün olabilecekti. Üçüncü olarak da Türkiye savaşa katılmasının moral bakımından avantajı olacaktı.¹⁷⁰ Eden ayrıca bu, tekliflerin reddedilmesi halinde İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'ye göndereceği yardımı da keseceğini ihtar etmiştir. Görüldüğü gibi Eden, Kahire'de, Moskova Konferansı'nda Sovyet Rusya'nın istediklerini aynen tekrar etmiştir.

¹⁶⁷ Goloğlu, age, s. 207-209.

¹⁶⁸ *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, s. 151-166.

¹⁶⁹ Aydın, age, s. 458.

¹⁷⁰ Esmer-Sander, age, s. 173.

Türkiye'nin bu taleplere resmi cevabı ise Menemencioğlu'nun Kahire dönüşü verdiği raporu değerlendiren hükümet tarafından 17 Kasım'da İngiltere Büyükelçisi'ne bir nota ile bildirilmiştir. Buna göre üs verme talebi, Almanya ile Türkiye arasında kaçınılmaz bir şekilde savaşa neden olacağı için reddediliyor, genel olarak savaşa girme konusuna ise, "istenen fedakârlığın, Türkiye'nin maddi imkânlarının çok üstünde olduğu" ve mevcut şartlarda savaşa girmenin hiç bir tarafa fayda getiremeyeceği vurgulanarak olumsuz yanıt veriliyordu.¹⁷¹ Kısaca, Türkiye şunu açıkça ortaya koydu ki, Türkiye bakımından toprakları üzerinde Müttefiklere üs vermekle savaşa katılmak arasında bir fark yoktur ve şu sırada savaşa katılmak için hazır değildir.

Menemencioğlu, Eden ile görüşmelerinin sonucunu apaçık şöyle belirtir: "Rusların Romanya ve Bulgaristan'a yerleşmesine yardımcı olmak için savaşa katılmak niyetinde değiliz."¹⁷²

Menemencioğlu'nun raporu sadece hükümette değil, CHP Meclis Grubu'nda da tartışmalara neden oldu. CHP Meclis Grubu, tutulan yolu onayladı ve Hükümete, belirtilen koşullar içinde ve gerekince Mihver Devletleri'ne karşı Müttefiklerin yanında savaşa girme yetkisi verdi. CHP Meclis Grubu, daha sonra bu kararı Menemencioğlu vasıtasıyla İngiltere Büyükelçisi'ne bildirir. Yalnız, Türkiye'nin savaşa katılma gününün tespit edilmediğini, bunu askeri yardımın yapılış şeklinin meydana çıkaracağını, yardımın yavaş ve yetersiz olması halinde, bugünü ancak Türk Hükümeti'nin tespit edeceğini de belirtti ve Türkiye'nin savaşa katılmasının şartı olarak da, Türkiye ile Müttefiklerin Balkanlar'daki işbirliğine ait özel planların tamamlanması gerektiğini belirtti.¹⁷³

Moskova Konferansı ve Kahire görüşmelerinin sonucunda beliren duruma göre İngiltere ve Sovyet Rusya, Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesini istedikleri anlaşılıyordu. Fakat bundan beklentilerinin farklı olduğu da belirgindi. Sovyetler Türkiye'nin savaşa girmesini bir taraftan Fransa'da ikinci esas cephenin açılmasından önce Rusya üzerindeki Alman baskısının hafifletilmesi, diğer taraftan

¹⁷¹ Aydın, age, s. 458.

¹⁷² Goloğlu, age, s. 212.

¹⁷³ Age, s. 214.

da Balkanlara İngiliz güçlerinin sevk edilmesini önlemek için istemekteydi. İngiltere ise, Ege ve Akdeniz'in Almanlardan temizlenmesini, bir başka deyişle İmparatorluk ulaşım yollarının açılmasını, ön planda tutmaktaydı. ABD'ye gelince, bütün ağırlığını Batı Avrupa ve İtalya'daki harekete verilebilmesi için Balkanlar'da yeni bir cephe açılmasına karşı çıkmaktaydı.

Saldırıya uğramadan savaşa girmesi konusunda müttefiklerinin baskısına maruz kalan Türkiye prensip olarak savaşa girme talebine karşı çıkmıyor; ancak savaş süresince askeri rolünün ve sonrasında ülke bütünlüğünü korumak için verilecek politik garantilerinin ne olacağını bilmeden savaşa fiilen katılmayı kabul etmiyordu. Bunun için de ilk ön koşulu, yeterli savunma yardımı yapılmasıydı. Fakat Churchill'in Adana ziyareti sırasında vaat edilmiş yardım dahi hala yapılmamıştı. İkinci ön koşulsu, müttefikler arası askeri ve siyasi işbirliği planlarının peşin olarak düzenlenmesiydi. Böylece Türkiye işbirliğini sağlam temellere oturtarak savaşa sonundaki düzenlemeler için siyasi garantiler elde etme peşindeydi. Bu son koşul önemliydi, çünkü Türkiye'nin İngiltere ile ittifak anlaşması vardı, fakat ABD ve Sovyet Rusya ile bu tür bağlayıcı anlaşmaları yoktu.

2.6.3. II. KAHİRE GÖRÜŞMELERİ

28 Kasım – 1 Aralık 1943 tarihlerinde toplanan Tahran Konferansı'nda, Churchill, Roosevelt ve Stalin arasında gerçekleşen görüşmeler, Türkiye'yi çok daha yakından ilgilendiriyordu. Tahran Konferansı sırasında Müttefiklerin politikaları daha belirgin bir hale gelecektir.

Tahran Konferansı'nda, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın açılması, Türk Hava Alanlarının kullanımı ve yardımın nasıl ve ne kadar olması gerektiği konuları ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır.¹⁷⁴ Churchill için sorun, Türkiye'nin savaşa girmeyi kabul edip etmemesi değildi. Onu düşündüren şey, girerse ne getirir, girmezse ne götürürdü. Churchill'e göre, Türkiye

¹⁷⁴ Fahri Yazıcı, *Konferanslar Tahran (28 Kasım – 1 Aralık 1943), Yalta (4 Şubat – 11 Şubat 1945), Postam (17 Temmuz – 2 Ağustos 1945)*, İstanbul, 1972, s. 13 – 15.

Almanya'ya savaş ilan ederse Alman halkı için büyük bir darbe olacaktır. Bu olayı iyi kullanmak gerekirdi.¹⁷⁵ Stalin'in tavrı biraz daha sertti: "Türkiye artık bizimle Almanya arasında oynamamalıydı."¹⁷⁶ Roosevelt ise, "İnönü, Türkiye'ye yardım edip etmeyeceğimizi bize soracaktır"¹⁷⁷ demiştir.

Tahran Konferansı sonunda, Türkiye'ye savaşa katılması için, son bir kez daha başvurulmasına ve İnönü ile görüşülmesine karar verilecektir.¹⁷⁸

Tahran Konferansı'nda alınan karar gereğince, Türkiye Cumhurbaşkanı İnönü, Roosevelt ve Churchill tarafından, görüşmek üzere Kahire'ye çağrılmıştır. Bakanlar Kurulu, konuyu enine boyuna tartıştı, sonunda; "Serbestçe görüş alışverişinden öteye geçmemek, Tahran'da İngilizler, Amerikalılar ve Ruslarca alınmış ortak kararları bildirme niteliğinde olmamak" şartıyla çağrıya olumlu karşılık vermenin Türkiye çıkarına olduğu görüşünde birleşip karar alınmıştır. İnönü de, bu şartlarla, Kahire'ye geleceğini Roosevelt ve Churchill'e bildirmiştir.¹⁷⁹ İnönü'nün çağrıyı kabul ederken ileri sürdüğü bu koşulları Roosevelt hoşnutlukla kabul etmiştir. Roosevelt, derhal İnönü'ye haber gönderip kendisiyle görüşmekten memnurluk duyacağını ve belirttiği şartlar içinde bir toplantı yapılacağına güvenmesini istemişti.¹⁸⁰ Böylece İnönü, başarılı bir biçimde, serbestçe ve eşit koşullar altında tartışma hakkını elde etmiş oluyordu.

Roosevelt, Churchill ve İnönü 4 Aralık 1943'te Kahire'de bir araya geldiler. İngiliz – ABD rekabetini başlangıçta sezen¹⁸¹ İnönü, bu rekabetten faydalanmaya çalışmıştır. Adana'dan Kahire'ye Roosevelt'in oğlu Elenor'un kullandığı uçakla gelen İnönü, daha konferans başlamadan görüşmelere ABD'ye güvenerek katıldığını kanıtlamıştır.¹⁸² Elenor, "Türkiye Cumhurbaşkanı'nın bir ABD uçağı ile getirilmiş olması, memnuniyet verici bir hadisedir. Cumhurbaşkanı İnönü'yü, Kahire'ye

¹⁷⁵ Yazıcı, age, s. 36.

¹⁷⁶ Age, s. 18.

¹⁷⁷ Age, s. 46.

¹⁷⁸ Weisband, age, s. 183-190.

¹⁷⁹ Goloğlu, age, s. 227.

¹⁸⁰ Weisband, age, s. 191-192.

¹⁸¹ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c.II, s. 189.

¹⁸² İnaç, age, s. 129-130.

götürmek üzere Churchill de bir uçak yollamayı teşebbüs ettiyse de İnönü benim uçağı tercih etmiştir”¹⁸³ diyerek olayın iç yüzüne dikkat çekmiştir.

4 Aralık'ta başlayan resmi görüşmeler sırasında Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda fazlasıyla ısrarcı oldu. Tahran'da açıklandığı taktikle, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Sovyetler dahil, tüm Müttefiklerle dostane ilişkilerinin devamlılığını sağlayacağını ve savaştan sonra dost ve Müttefik sıfatıyla galipler arasında oturacağını, aksi halde ise çok yalnız kalarak “hakimler arasında değil, seyirci olarak koridorlarda dolaşacağını” vurguladı.¹⁸⁴

Bu sefer Müttefiklerin ağır baskısı ile karşılaşan İnönü sonunda “prensip olarak” savaşa katılmayı kabul etti, fakat Türkiye'nin savunma gücü için gerekli malzeme ve teçhizatın tamamlanması ve ortak hareket planının belirlenmesini, bunun ön koşulu olarak ortaya koydu.¹⁸⁵ Bu noktadan sonra tartışmalar özellikle Türk ve İngiliz heyetleri arasında hazırlık safhasının ne şekilde tamamlanacağı konusuna takılıp kalmıştır. Türkiye hazırlıktan, ordunun ve hava kuvvetlerinin donanımının ve eğitiminin tamamlanmasını anlarken, İngiltere, Türkiye'nin hazır olması konusunu sadece havaalanlarının hazır olması olarak görmekte, ayrıca uçakların gönderilmesini hazırlık olarak kabul etmekteydi. Türkiye ise uçakların gönderilmesinin savaş ilanı anlamına geleceği, şimdiye kadar sürekli olarak “önleyici savaş” yapan Almanların saldırısına yol açabileceği kanısındaydı.¹⁸⁶ Kısaca İngiltere, İngiliz uçaklarının yerleşeceği havaalanlarının 15 Şubat 1944'e kadar hazır olacağını belirterek¹⁸⁷ Türkiye'nin de bu tarihte savaşa girmesini isterken, İnönü, İngiliz uçaklarının Türk Ordusu'nun hazırlığı anlamına gelmediğini, ordunun hazır olmadan aylarca Alman kuvvetleri karşısında yalnız kalabileceği ve bu nedenle Türkiye'nin anladığı anlamda hazırlıklar bitirildikten sonra savaşa girmesi gerektiğini vurgulamıştır.

¹⁸³ Eliot Roosevelt, *İfşa Ediyorum!*, Atlantik-Kazablanka-Kahire-Tahran-Yalta Konferanslarının İç Yüzü, çev: Semih Yazıcıoğlu, İstanbul, Tarih Belirtilmemiş, s. 131.

¹⁸⁴ Armaoğlu, “İkinci Dünya Harbinde Türkiye,” s. 171.

¹⁸⁵ Veli Yılmaz, *Siyasi Tarih*, İstanbul, 1998, s. 340.

¹⁸⁶ Aydın, age, s. 462.

¹⁸⁷ Esmer-Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1939-1945)*, s. 177.

ABD, Türkiye'ye karşı daha ılımlı davranıyor ve Ankara'ya anlayış gösteriyordu. Roosevelt, İnönü'nün savaşa katılmamak için ortaya koyduğu gerekçelere tamamen katılıyor ve Ankara'nın bu tür açıklamalarını kabul ediyordu. Roosevelt, Türkiye'nin savaşa katılması için, Alman Hava Kuvvetleri'nin olası karşı saldırılarına karşı önlem alınması gerektiğini ve bu tür hazırlıkların, Churchill'in görüşünün aksine, daha uzun zaman alabileceğini kabul ediyor ve Türk yöneticilerinin bu yöndeki açıklamalarını anlayışla karşılıyordu. Roosevelt, bir akşam yemeğinde, İnönü'nün, Londra'nın vaat ettiğinden daha fazla miktarda askeri malzeme ve silah istemesinin de son derece doğal ve akıllıca bir karar olduğunu açıklıyordu.¹⁸⁸

Aslında Başkan Roosevelt, Türkiye'nin savaş dışı durumunun devamında fayda görmekteydi. Roosevelt'e göre, Türkiye'nin Akdeniz harekâtında etkin bir rol oynayabilmesi için ödünç verme – kiralama kanunu gereğince geniş çapta yardıma muhtaçtı.¹⁸⁹

Kahire Görüşmeleri, Türk – İngiliz tartışmaları ekseninde devam ederken, daha çok, Türkiye'nin görüşlerine meyleden ve İnönü'ye veda ederken “siz derhal hazırlığa başlayınız ve bunu kendinizi bağlamadan yapınız” diyen Roosevelt 7 Aralık'ta Kahire'den ayrılmıştır. İnönü ve Churchill ise bir gün daha görüşmelere devam ederek hiçbir kesin karar alamadan 8 Aralık'ta Kahire'yi terk etmişlerdir.

Churchill, ayrılmadan önce İnönü'ye kendi görüşlerine göre düzenlediği ve 4 – 5 gün içinde cevap verilmesini istediği bir plan verecek; fakat İnönü yine de bir takım ön koşulların gerçekleşmesi durumunda “prensip olarak” savaşa girme kararı dışında bir söz vermeyecektir.¹⁹⁰ Böylece Kahire'de Türkiye, kesin olarak belli bir tarihe kadar savaşa sokulması yolundaki Tahran kararlarına direnerek biraz daha zaman kazanmıştır.

Kahire Görüşmelerinde, Türkiye savaşa katılmamak için, bir süredir ileri sürdüğü Türk – Sovyet ilişkilerinin olumsuzluğu ve Sovyet tehdidi gibi gerekçeleri,

¹⁸⁸ Koçak, age, s. 190.

¹⁸⁹ Esmer-Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1939-1945)*, s. 178.

¹⁹⁰ Aydın, age, s. 463.

Kahire görüşmeleri sırasında artık ilke olarak bir daha gündeme getirmeyecektir. ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya'nın savaş sırasındaki iş birliği ve ortak politikaları, Ankara'nın bu tür itirazlarını geçersiz kılmıştı ve bu konuda ısrar etmenin artık bir anlamı da yoktu. Ankara'nın, müttefikler arasındaki çelişkileri ve anlaşmazlıkları görerek ve bunlardan yararlanarak, Müttefikleri birbirlerine karşı oynama politikası, artık bu noktada sona eriyordu. Türkiye, bu politikasını I. Kahire Konferansı'ndan sonra tamamen terk etmişti.

Görüşmeler sona erdiğinde, Londra, Türkiye'nin 15 Şubat'a kadar savaşa katılacağı konusundaki ümidini muhafaza ediyordu. ABD ve Sovyet Rusya ise, Türkiye'nin savaşa katılmasını desteklemiyordu. Zira Stalin bu Konferans'a katılmamakla Türkiye'nin savaşa girişi konusundaki kararını değiştirmişti. Ankara, bu suretle, dış politikada bir hareket serbestisi imkânını bulmuş ve İngiltere'nin baskısına karşı bir denge sağlayabilmişti. Kısacası, İngiltere'ye karşı ABD'nin yanında denge politikasına devam eden Türkiye, Müttefikler arasındaki çelişkilerden ve görüş ayrılıklarından yararlanarak, savaş dışı tutumunu sürdürmeye çalışıyordu.

191

İnönü'nün ilke olarak Müttefikler yanında savaşa katılmayı kabul etmesi, fakat bunu önce yeterli askeri donanım sağlanması koşuluna bağlaması, ayrıca Ankara'nın resmi politikasının tamamen askeri yetersizlik gerekçesi ile temellendirilmesinin bir anlamı vardı. Türkiye'nin zayıf ve yetersiz ulaştırma imkanları ile, Ankara'nın talep ettiği müttefik askeri yardımının yerine ulaştırılması, Londra'ya göre, üç yıl sürebilirdi.

İnönü, ülkesini savaştan uzak tutmayı ve Türkiye'nin, savaş sonrasında oluşacak yenedünya düzeninde, olası tehdit ve tehlikelere karşı, güçlü kalmasını istiyor ve Türk dış politikasını bu görüş temelinde düzenliyordu.

¹⁹¹ Deringil, *Denge Oyunu...* s. 219-229.

3. SAVAŞ VE SAVAŞ SONUNDA TÜRKİYE

3.1. II. DÜNYA SAVAŞI MÜNASEBETİYLE TÜRKİYE’DE ALINACAK TEDBİRLERLE İLGİLİ KARARLAR

Türkiye İkinci Dünya Savaşı boyunca tarafsız kalmaya çalışmıştır. Ancak bu, etkin tarafsızlıktı ve gerekli siyasal tedbirlerin yanında ekonomik tedbirleri de almayı ihmal etmemiştir. Gerçekten, savaş Türkiye’nin ekonomisi üzerinde çok derin etkiler yapmaya başlayacaktır.

Bununla beraber memleketin bazı mıntıklarında askere çağırımlar yapılmıştır. Bu çağırmalarda nerelerde ve kimlerin askere çağırıldığı da belirtilmişti. Buna rağmen askere çağırılmadığı halde işlerini bırakanlar olmuştu. Bu durumun ticari faaliyetlerin aksamasına sebebiyet verileceği düşüncesiyle Başbakanlık, Resmi Tebliğ yayınlamıştır. Bu resmi tebliğ, olduğu gibi aşağıda belirtilmiştir.¹

BAŞVEKÂLET HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

Başvekâletten Tebliğ Edilmiştir.

Resmi Tebliğ

Memleketin bazı mıntıklarındaki ihtiyat erleri bir buçuk ay talim ve terbiye için askerlik mükellefiyeti kanunun 58 inci maddesine uyarak silah altına çağırılmaktadırlar.

¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: A33, Başvekâletten Tebliğ edilmiştir, Kod:30..01, Yer:34.204..1.

Bu celp memleketin her tarafına mahsus olmayıp mahdud mıntıkalarda yapılmaktadır ve nerelerde kimlerin askere çağırıldığı da celp mıntıklarındaki askerlik şubeleri tarafından halkımıza ilân edilmiştir.

Buna rağmen ilân, yapılmayan veya ilan mıntıkasında bulunup da askere çağırılmayan bazı kimselerin askere çağırılma düşüncesiyle çalıştıkları işleri bırakıp memleketlerine dönmek istedikleri görülmektedir. Yurt müdafaasına koşmak bakımından bu hareket takdirle karşılanırsa da işlerini bırakanların şahsan zarar görmeleri mucip olabileceği gibi imar ve ticari faaliyetimizin az çok durmasına da sebep olabilir.

Celp yapılan mıntıklarda bulunup şimdiye kadar çağırılmayanların veya celp mıntıkasında bulunmayanların sükûnetle iş ve güçleriyle meşgul olmalarını tavsiye ederim. 8.9.1939

Öte yandan, II. Dünya Savaşı'ndan dolayı Türkiye'de gıda başta olmak üzere birçok üründe fiyat artışının olacağına dair söylentilerin çıkması üzerine, ilgili kurumlar, durumu inceleyip önlem almaya başlamışlardır. Türkiye, en az bir yıldan fazla, halkın ve ordunun ihtiyacını karşılayacak kadar gıda maddelerini tedarik etmişti. Halkın ve ordunun sıkıntı çekmemesi için gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Hatta haksız kazanç sağlamak isteyen kesimlere ve lüzumsuz fiyat artışlarına karşı önlemler alınacağı, Türk Devleti ve halkının zararına yapılacak çalışmaların kanunlarla engelleneceği belirtilmiştir. Böylece, stokçuların ve vurguncuların türemesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Başbakanlık, bu amaçla 7 Eylül 1939'da aşağıda tam metni verilmiş olan Resmi Bildiri'yi yayınlamıştır:²

² BCA, Dosya: A33, Başvekâletten Tebliğ Edilmiştir, Kod:30..01, Yer:34.204..1.

**BAŞVEKÂLET
NEŞRİYAT VE MÜDEVVENAT DAİRESİ
MÜDÜRLÜĞÜ**

**ANKARA
7 EYLÜL 1939**

Başvekâletten Tebliğ Edilmiştir:

Avrupa'daki harp vaziyeti dolayısıyla memleketimizde gıda ve diğer bazı maddelerin fiyatlarında yükseklik vukue geldiğine dair yapılan neşriyat üzerine, alakadar dairelerin derhal tahkik ve tetkike başlamaları emri verilmiştir.

Bilhassa şunu tebarüz ettirmek lazımdır:

Memleketimizde her nevi gıda maddeleri, halkımızın ve ordumuzun ihtiyacını bir seneden fazla müddet idare edecek kadar bol ve iyidir. Hükümetçe zamanında alınmış olan tedbirler, hiçbir mınıtkada ve hiçbir büyük şehrimizde ne bugün nede yarın için gıda sıkıntısı olmasına imkân bırakmayacak şekildedir. Bu tedbirlerin iyi işlemesi için de harekete geçilmiştir. İntikâr yapmak kasdile toptancılığa heves edenleri, lüzumsuz fiyat yükseltenleri Hükümet mütemadiyen takip edecektir. Bu gibiler şurasını açıkça bilmelidirler ki, memlekette halk ihtiyacına yarayan maddeler üzerinde, intikâr yapmak kasdına, en şiddetli tedbirlerle mukabele göreceklidir. Eğer kanunlarımız kâfi değilse Büyük Meclisten, buna mani olacak salâhiyetleri talep etmekte ve her nerede olursa olsun ihtikârcıların ticarethanelerine, fabrikalarına, depolarına ve evlerine el koymakta Hükümet tereddüt etmeyecektir.

Buna mukabil, Hükümet muhterem halkımızın dikkat nazarına şunu da arz eder: Normal hayat değişmiş olduğu halde lüzumsuz ferdi ihtiyat tedbirleri almaktan fayda yerine mazarrat gelir ve fırsat bekleyen ihtikâr tassavurlarına yol açar. Bir çuval un nihayet iki ay dayanır ve sonunda bozulur fakat çok talep satıcıyı fiyatı yükseltmeye sevk ederek bu suretle yeni bir yüksek fiyat seviyesi ve itiyadı doğurur. Buna meydan verilmemelidir.

Gıda maddelerinin, hemen kâffesinin ihracı men edilmiştir. Fiyat yükselmesi için hiçbir sebep yoktur. Ne nakliyatda intizamsızlık, ne de çalışan kol adedinde noksanlık vardır.

Şimdi, bunlardan daha mühim bir mesele vardır: Bu sene mahsul verimli olmuş ve depolara alınmağa başlanmıştır. Türk köylüsünün son bahar çalışma devri gelmiştir. Her tarafta yağmurlar yağmaktadır, derhal nadasa başlamak ve kış ekimini bu seneden çok daha ziyade miktara çıkaracak şekilde çeşitli ekin yapmak, vatanımızın en yüksek ve en mühim menfaatlerinden biri olduğunu halkımızın bilmesi lazımdır. Bütün devlet dairelerinin ve bilhassa köye kadar teşkilâtı uzanan resmi müesseselerin, her nevi mahsulün gelecek sene daha çok olmasında köylü vatandaşın ne kadar müessir olacağını kendilerine köy köy, mahalle mahalle dolaşarak anlatması için emir verilmiştir. Her münevver Türk'ün de bu mühim fikri yaymakta ve anlatmakta Hükümete yardım etmesini rica ederim.

Hükümet, bu sene mahsulünün ihracının men'ine rağmen, ne fiyatları düşürmek ve ne de her sene olduğundan daha az almak kararındadır. Dünya vaziyetinin daha ne şekiller alacağını bilmiyoruz. Bunun için mahsullerimizin gelecek sene bu senekinden daha çok olmasını memleketimizin yüksek menfaati iktizasından görüyoruz. Alakadar devlet daireleri ve teşekkülleri mümkün ve elinde olan bütün yardımları ve kolaylıkları göstermek mecburiyetinde ve kararındadır.

Bir mesele daha var:

Halkın hayatı ve sıhhi ihtiyaçları için lazım olan ilaçlarda da bazı ihtikârlara teşebbüs edilmek istenildiğini duyuyoruz. Bu hareket, bilumum ecza depolarına ve eczanelere el konularak bu işin devletleştirilmesini teshil edecek bir başlangıç olabilir. Alakadarlara bunu hatırd tutarak normal yoldan ve kârdan ayrılmamalarını tavsiye ederim. Muhterem halkımızdan da, kendi ihtiyacı olan bir ilaçtan elli şişeyi bir defada istemek gibi teşebbüslerde bulunmamalarını rica ederim.

Bütün bu izahatı hulasa edecek olursak:

Bazı idhâl mallarında, elimizde olmayan sebeplerle, vukua gelecek makul fiyat tereffü'ünü Hükümet daima göz önünde tutmaktadır ve tutacaktır. Vatandaşın, bunu bilerek yerli malı kullanması veya behemehâl lâzımsa aldanmamak için ihtiyatlı olması icap eder. Yerli mallarımızda nedret veya bir fiyat tereffü'ü düşünmek, hatalıdır. Her şeyimiz vardır. Vaziyet geçen Harbi Umumîde olduğu gibi değildir. Biz geçen Umumî Harpten evvel daima ve o harpten, sonra birkaç sene büyük şehirlerimizde ecnebi unu yerdik. Halbuki son senelerde buğday dahil olarak her nevi gıda maddeleri ihraç eden memleketlerden olduk. Gerek istihsal, gerek imalat ve gerek münakalât bakımından her sahada ihtiyaçlarımızın hemen bütün hayati olanaklarını temin etmek imkân altına alınmıştır. Hiçbir ihtimal karşısında halkımızın iâşesi için endişeye mahal yoktur. Bundan maeda bütün bu işleri iyi teşkilatlandırmak ve iyi kontrol etmek için Hükümet tedbirleri almıştır ve almakta devam edecektir.

Bugün hepimize düşen vazife sükûnetle ve istikbalden emin olarak çalışmaktır.

3.2.TOKYO, BERLİN, KOPANHAG, STOCKIOLM BÜYÜKELÇİLİKLERİNDEN, BÜYÜK DEVLETLERİN DIŞ POLİTİKALARI HAKKINDA ALINAN MALUMAT

Dışişleri Bakanlığı'ndan Adnan Zafir tarafından Başbakan Refik Saydam'a gönderilen 2.10.1940 tarihli, 2055 numaralı şifrede, bazı büyükelçiliklerden, büyük devletlerin dış politikaları hakkındaki bilgiler veriliyordu. Bu şifrede verilen bilgilere göre, Japonya İmparatorluğu, Almanya ve İtalya ile yapılan üçlü antlaşmalardan memnun görünmekte idi. Diğer taraftan, Amerika'nın ekonomik kısıtlamalarına karşı çareler aranırken, Sovyetlerin faaliyetlerine de o derece önem veriliyordu.

Almanya, bir taraftan Mihver devletleri ile üçlü antlaşma yaparken, diğer taraftan da İtalya'nın idaresinde bir Balkan Konferansı'nı toplayıp Rusya'ya karşı bir

güç oluşturmaya çalışmıştır. Böylece Rusya, hem batıdan hem de doğudan bir çember içine alınacaktı. Bunu anlayan Rusya ise, bölgede Türkiye ve İran'la yakınlaşmış ve dostluk münasebetleri başlamıştı. Rusya özellikle böyle bir durumda Türkiye'yi yanına çekmeye gayret etmiştir.

Kopenhag bilgilerine göre, Almanya, Finlandiya ile gizli olarak anlaşmış ve Finlandiya'ya erzakla beraber askerlerini eğitmek üzere güvenilir elemanlar göndermiştir.

Bununla beraber, Almanlar doğudaki kuvvetlerini takviye için Vasa limanına asker çıkarmış ve Finlandiya da bu durumdan memnun olmuştur. Yapılan bu takviyenin Ruslara karşı olduğu belirtilmiştir.

Başbakan Refik Saydam'a gelen ve yukarıda değinilen hususları kapsayan 2 Ekim 1940 tarihli şifre, olduğu gibi aşağıda verilmiştir:³

T.C.

BAŞVEKÂLET MUAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ

Şifreyi Yazan Makam	Hariciye Vekâleti	Geldiği Tarih	2.10.1940
Şifrenin Tarihi	2.10.1940	Açanın İmzası	Adnan Zafir
Şifrenin Numarası	2055	Dosya Numarası	

Sayın Başvekil

Dr. Refik Saydam

Hatay

Bugün alınan şifre telgraflardan sayanı arz olanların hulasaları aşağıdaki maddelerde maruzdur.

³ BCA, Dosya: E4, Kod: 30.01, Yer: 60.367..13.

Madde – 1 – Tokyo Büyükelçiliğinden: İmparatorluk ahiren imzalanan üçlü muahedelerden pek memnun olmadığını fakat ordunun tazyikinden muvafakat ettiğini rivayet edilmektedir. Başvekil muahedeni ilan edildiği meclis de, Alman ve İtalyan sefirleri muvacehesinde sinirlenmiş ve ağlamıştır. Bilfiil ilk Amerika reaksiyonunun harbev olmaması memnuniyeti mucip oldu. Amerika'nın iktisadi takyidatına karşı çareler aranıyor. Sovyetlerin reaksiyonuna burada Amerika'nınki derecesinde ehemmiyet verilmektedir.

Madde – 2 – Berlin Büyükelçiliğinden: Rus sefaretinden işitildiğine göre yakında Almanya – İtalya'nın idaresi altında bir Balkan Konferansı toplanacağı, Sovyetlerin davet edilmediği bilindiği maruzdur. Hariciye Vezirini ziyarete gittim ve Almanya – İtalya – Japonya paktı hakkında mütalaalarını sordum. Nezdinde bulunan muavin ile beraberce şu mütalaayı serd ettiler. Almanya, Sovyetlere karşı bizce henüz meçhul konsesyonlarda bulunmuş olsa dahi Sovyetlerin şarktan ve garptan bir çenber içine alınmış oldukları muhakkaktır. Bu vaziyet karşısında İran ile Türkiye'nin mevcut dostluk münasebetlerini daha ziyade takviye ile beraber çalışmalarında büyük faide vardır. Her iki memleket Sovyetlere karşı olan dostluklarını göstermekte esasen hali kalmamışlardır. Sovyetlerin bunu şimdi daha iyi anlayarak bizlere doğru takarrübde bulunmasına intizar hakkımızdır. Bize düşen böyle bir temayülü teshil ve hüsnü telakkiden ibarettir. Arz olunur.

Tahran 1.10.1940

Hariciye

Tekrarı talep buyurulun tel aşağıda arz olunur.

Bugün alınan şifre telgraflardan arza şayan görülenlerin hulasası aşağıdaki maddelerde arz olunur.

- 1- Kopenhag Elçiliğinden: Almanların bir müddetten beri Finlandiya'ya gizli olarak mühimmat ve eslahat sevk ettikleri ve Finlandiya ordusunun talim ve terbiyesinde elyevm Alman zabitanı istihdam edildiği istihbar kılınmıştır.

2- Stokholm Elçiliğinden: Bugün aldığım malûmata nazaran Almanların şimaldeki kuvvetlerini takviye için Botni Körfezindeki Vasa limanına birkaç bin asker çıkarmışlardır. Finlandiyalılar bundan çok memnun olmuş şimalde tekâsüf eden bu kuvvetin Ruslara karşı olduğunu ve Almanların, Rusların Finlandiya ve bilhassa Petsamoya bir hareket yapmalarına mani olmak istedikleri suretinde tefsir edildiği maruzdur.

30 Eylül

Hariciye

3.3. MOSKOVA, PARİS, ROMA, STOCKHOLM BÜYÜKELÇİLİKLERİNDEN DIŞ DEVLETLERİN İLİŞKİLERİ HAKKINDA ALINAN MALUMAT

Dışişleri Bakanlığınca Başbakan Refik Saydam'a aktarılan 3 Ekim 1940 tarihli şifrede, çeşitli Büyükelçiliklerden alınan telgraflar belirtilmiştir. Paris Büyükelçiliğinden alınan telgrafa göre; ülkesine geri dönene emrini alan Japon elçisi, Fransa'daki Alman işgal kuvvetlerinin azaldığını ve Alman kuvvetlerinin İtalyan kuvvetleri ile değiştirildiğini öğrenmektedir. Fransa'da büyük bir Alman düşmanlığı baş göstermiştir. Burada İspanya'yı tanıyanlar, İspanya'nın Mihver devletleri ile savaşa gireceğine inanıyorlardı.

Roma Büyükelçiliğinden alınan telgrafa göre; Roma'da silâh altına alımlar hız kazanmakla beraber askerlerin önemli bir kısmı Arnavutluk'a sevk edilmiştir. Bununla Yunanistan'a bir sefer yapılacağı umuluyordu.

Stockholm Büyükelçiliğinden alınan telgrafa göre; İspanya'nın Mihver grubuna takılmasının yanı sıra, şimdilik durumunda bir değişiklik yapmayacağı belirtilmiştir.

Çeşitli elçiliklerden alınan telgraflar aşağıda olduğu gibi verilmiştir.⁴

T.C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ

Şifreyi Yazan Makam	Hariciye Vekâleti	Geldiği Tarih	3.10.1940
Şifrenin Tarihi	3.10.1940	Açanın imzası	Adnan Zafir
Şifrenin Numarası		Dosya Numarası	

Sayın Başvekil Dr. Saydam

HATAY

Bugün muhtelif Elçiliklerden alınan telgraflar aynen aşağıdadır.

Madde – 1 – Paris Büyük Elçiliğinden:

Memleketine avdet emrini alan Japon sefiri veda esnasında Berlin'den; Moskova'ya iki günde gidileceğini tahmin ederken garptan şarka kesif askeri nakliyat (gurup açılmadı) inhisar ettiğinden dolayı bu müddetin beş güne çıktığını söyledi. Meşgul mıntıkadan bu tarafa gelen malûmata göre Fransa'daki Alman işgal kuvvetlerinin azaldığı ve Alman kuvvetlerinin İtalyan kuvvetlerine değiştirildiği teyid olunuyor. Nanside bir günde 28 İtalyan askeri tren geçmiştir.

Geçen harpta büyük şöhet kazanan Fransız tayyare miralayı Fonk'un rivayetince Almanların tayyare kuvveti (gurup açılmadı) noktasından düşmeğe başlamıştır.

Bilhassa Fransa'nın meşgul mıntukasında Alman aleyhdarlığı ve kraliyet tarafdarlığı çok artmaktadır.

⁴ BCA, Dosya: E4, Sayın Başvekil Dr. Refik Saydam, Kod: 30..01, Yer: 60.367..14.

Burada İspanya'yı tanıyanlar; İspanya'nın mihver devletleriyle harbe gireceğine inanıyorlar. Vişi 2.10.1940

Madde – 2 – Buenos Aires Elçiliğinden:

Alman, İtalyan ve Japonya ittifakı hakkında siyasi mehafilden edindiğim intiba şu merkezdedir.

Bu zaaf eseridir, İngiltere'yi, Mısır'ı, Çin'i istila edemeyen bu devletler İngiltere – Amerika mukavemeti karşısında Amerika efkârı umumiyesini korkutarak İngiltere'ye yardımdan menetmek istemişlerdir. İttifakın fili neticesi yoktur. Ne Japonya, Almanya ve İtalya ne de Japonya'ya askeri yardımda bulunmazlar fakat Rusya için tehdit teşkil etmektedir. Amerika'da her iki parti İngiltere'ye yardım taraftarı olduğundan ittifak burada intizar edilen neticeyi veremeyecektir. İspanya'nın da harbe girmesi muhtemel değildir.

Madde – 3 – Roma Büyük Elçiliğinden Tahrirat:

Napoli Konsoloslüğundan alınan şifre telgraf ikincisi maddede arz edilmiştir.

915 tevellütlüler kâmilin ve müteaddit esnana mensub ihtiyat süvari zabitanı silah altına almaktadır. Bunların kısmı azamının Arnavutluğa sevk edilmekte olduğu ve Yunanistan'a karşı askeri harekete geçileceği kuvvetle şayi olmaktadır.

Madde – 4 – Stokholm Büyük Elçiliğinden:

Bura mehafilinin kanaatına göre İspanya mihvere mütemayil olmakla beraber şimdilik vaziyetini değiştirmeyecektir. Tarih 2.10

Madde – 5 – Madrid Büyük Elçiliği:

İtalyanlara Mısır hareketine yardım etmek üzere bir takım Alman kıtaatı (gurub açılamadı) sevk edilmiştir.

Yapılacak ihraç hareketine iştirak etmek üzere Fransa Somalisine İtalyan kuvvetleri gönderilmektedir.

Başbakan Refik Saydam’a gelen 4 Ekim 1940 tarihli şifrede Moskova Büyükelçiliğinden alınan iki telgrafta ilgili bilgi verilmiştir. 4 Ekim 1940 tarihli bu şifre aşağıda olduğu gibi verilmiştir.⁵

T.C.

BAŞVEKÂLET

MUAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ

Şifreyi yazan makam	Hariciye Vekâleti	Geldiği tarih	4.10.1940
Şifrenin tarihi	4.10.1940	Açanın imzası	Adnan Zafiri
Şifrenin numarası		Dosya numarası	

Sayın Başvekil Dr. Refik Saydam

Moskova Büyük Elçiliğinden alınan 3.10.1940 tarihli iki telgraf aşağıdaki maddelerde aynen arz olunmuştur.

Madde – 1 – Moskova Büyük Elçiliğinden:

Almanya, İtalya ve Japonya ittifak muahedesinin imza tarihinden bir gün evvel Alman maslahat güzarrının muahebe metnini Molotofa tebliğ ettiğini ve Molotofun şaşırıp bunu sürpriz gibi telakki eylediği, söyleyerek soğuk bir surette karşıladığını ve kısa bir şükütten sonra maslahat güzarrın hiçbir şey söylemeden ayrıldığını Amerika, yunan ve Yugoslav sefirleri beyan etmişlerdir. Arz olunur.

Madde – 2 – 9 da Sovyet tayyarelerinin Türk arazisi üzerinde uçmamış olduklarının vaki teşebbüse cevaben Hariciye komiserliğinden alınan 2.10.1940 tarihli takrirden bildirilmek de olduğu maruzdur.

Hariciye

⁵ BCA, Dosya:E4, Kod:30..01, Yer:60.367..14.

3.4. MOSKOVA VE BÜKREŞ BÜYÜKELÇİLİĞİ'NDEN, DIŞ DEVLETLERİN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ HAKKINDA ALINAN MALUMAT

Dışişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa aktarılan Adnan Zafir imzalı şifrede, Moskova ve Bükreş Büyükelçiliklerinden alınan telgraf olduğu gibi aşağıda verilmiştir.⁶

T.C. BAŞVEKÂLET MUAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ

Şifreyi yazan makam	Hariciye Vekâleti	Geldiği tarih	8.10.1940
Şifrenin tarihi	8.10.1940	Açanın imzası	Adnan Zafir
Şifrenin numarası		Dosya numarası	

Sayın Başvekil Dr. Refik Saydam

Takiben

Bugün Moskova Büyük Elçiliğinden alınan bir telgrafla Bükreş Büyük Elçiliğinden alınan iki telgraf aynen aşağıda arz olunur.

Madde – 1 – Moskova Büyük Elçiliğinden:

Almanya, İtalya ve Japonya arasında son akdedilen üçlü itilafın Sovyet Rusya aleyhine müteveccih olduğuna Rusları ikna için buradaki İngiliz sefirinin Molotof nezdinde teşebbüs de bulunduğuna istihbar ettiğimden keyfiyeti tahkik için Sir Kırpsini ziyarete gittim. Mişarülileyh vu vadide Molotof'la iki üç gün evvel bir

⁶ BCA, Dosya: E4, Kod: 30..01, Yer: 60.367..16.

buçuk saat devam eden mükâlemesi esnasında Molotof'un kat'i hiçbir şey söylemediğini bunun üzerine kendisinin İngiliz Hariciye Nezareti vasıtasıyla Vaşington'daki İngiliz sefirine talimat verilerek aynı teşebbüsün buradaki Amerika sefiri tarafından da icrasının teminini rica eylediğini ve bu babda her an bir cevaba intizar eylediğini söylemiştir.

Madde – 2 – Londra'nın mütemadiyen bonbardimanından askeri bir netice elde edemeyen Almanya'nın başka sahalarda muvaffakiyetler aradığını, bu sebeble son Hitler – Nosoloni mülakatının Akdeniz havzasını ve betahsis Balkan, Suriye ve Mısır'ı istihdef eylediği, Suriye'nin elden kaçırılmaması için Türkiye'nin lazım gelen rolü oynaması zamanı geldiği mütaleasında bulunduğunu ilave eylemiştir.

Madde – 3 – Bükreş Büyük Elçiliğinden:

Hariciye Nazırı Balkan itilafı hakkındaki sualime cevaben (Balkan devletlerine hizmet ettiğime kani'im, politika da vuzuh hayırlıdır. Titelesko'nun cihan siyasetine mükabil biz küçük Romanya kendimize göre realist ve küçük devlet politikası yapıyoruz. Beyanatım böylece vuzu bulan bir vefat hadisesini sadece ilan etmiştir.) dedi.

Madde – 4 – Bükreş Büyük Elçiliğinden:

Madde – 1 – Mahacırlarını nakil için Almanlara alınan tertibat kalası askeri karargah haline koymuştur. Romanya, Rusya hududunda mühim kuvvet bulunduruyor.

Madde – 2 – Petrol mıntakasında Almanlar mükabil akınlara karşı tertibat almaktadırlar.

Madde – 3 – Alman İslah heyeti yakında geleceklerdir. İtalya heyeti dahi istemiştir.

Madde – 4 – Bir maiyet fırkasının da geleceği söyleniyor.

Madde – 5 – Alman ekalliyeti amme hukuku ile idareye iştirak edecektir.

Madde – 6 – (Grurb açılamadı) arazi zayıtatının kısmen olsun yakında istirdate de şahid olacağımızı söyledi. (Gurub açılamadı). Almanlar burada idari, askeri, mülki mutlak (okunamadı) tesis etmekte olduğu görülüyor.

Hariciye

3.5. HARP HALİNDE İKTİSAT BAKANLIĞININ CEVHERSTOKU BULUNDURMASI İÇİN ALINAN TEDBİRLER

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda tarafsız bir politika yürütmesine rağmen, olası bir savaş halini göz önünde bulundurarak gerekli önlemler almaya çalışmıştır. Savaşın her an kapıda olduğu anlayışıyla hareket eden Türk Hükümeti, ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli kurumlarda tedbiri elden bırakmamaya çalışmıştır. Bu tedbirlerden biri de İktisat Bakanlığı için yapılmıştır. Muhtemel bir savaş halinde İktisat Bakanlığı'nın ihtiyacını karşılayacak kadar cevher stokunun bulundurulabilmesi için Demiryolları tarafından nakliye işlemlerinde kullanılmak üzere yeterli sayıda vagon temin edilmeye çalışılmıştır. Başbakanlık, bu konuda Ulaştırma Bakanlığına gerekli tedbirlerin alınması için şu talimatı vermiştir:⁷

İktisat Vekâletince istenilen miktarda demir cevherinin naklini temin edebilecek kadar vagon tahsisine bu günkü şartların müsait olmadığını takdir ediyorum. Ancak herhangi bir harp halinde asgari altı aylık cevher stokunun hazır bulunması lüzumlu görüldüğünden ileride vaziyet müsait olduğunda temin edilmek üzere şimdiden buna doğru gidilerek umumi şartların müsaadesi nisbetinde fazla vagon tahsisi için icap eden tedbirlerin alınmasını rica ederim

7 Şubat 1942

Başvekil

⁷ BCA, Dosya: 151162, Münakâlat Vekilliğine, Kod: 30..10, Yer: 151.68..5.

Yukarıdaki talimata karşılık Ulaştırma Bakanlığı'nın Başbakanlığa göndermiş yazı, olduğu gibi aşağıda verilmiştir.⁸

T.C.
MÜNAKALAT VEKÂLETİ
KARA NAKLİYAT REİSLİĞİ
FEN HEYETİ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Başvekâlete

- 1- Devlet Demiryolları idaresi Birinci kanun 941 ayında Karabük fabrikalarına günde istenen vasati 200 ton yerine 48 tondan 1500 ton demir cevheri ve günde istenen vasati 750 ton yerine 890 tondan 27.607 ton maden kömürü nakil ve teslim etmiştir.
- 2- 1941 senesi zarfında nakliyat yekûnu nazarı itibare alındığı taktirde; istenen 273.750 ton maden kömürü yerine 14.676 ton fazlasıyla 288.426 ton ve yine istenen 73.000 ton demir cevheri yerine 8.279 ton noksanile 64.721 ton nakil ve teslim edilmiştir.
- 3- İktisat Vekaleti 2.12.941 tarih ve UI – A/513 cm – 14/5109 nolu yazısıyla 1942 senesinde Divrik demir madeninden 220.000 ton demir cevherinin naklini talep etmektedir.
- 4- Vagon ve makine darlığı, askeri nakliyatın fazlalığı ve şimdiye kadar yapılan cevher nakliyatının durumu nazarı itibare alınarak 1942 senesi zarfında 94.000 ton kadar demir cevheri taşınabileceği iktisat Vekâletine bildirilmiştir.

Filhakika, senede 220.000 ton cevher nakletmek için günde vasati 603 ton cevher nakletmek icap eder.

Bunun için 40 vagon tahsisi lazım gelirse de tahmil edilen vagonların fabrikaya sevki, tahliyesi ve tekrar Divriğe gönderilmesi 12 gün sürdüğünden günde

⁸ BCA, Dosya: 151162, Yüksek Başvekâlete, Kod:30..10, Yer: 151.68..5.

603 ton demir cevheri nakli için 480 vagon tahsisi lazımdır ki bu kadar vagonun demir cevheri nakliyatına tahsisi, hali hazırdaki diğer mühim ve kesif nakliyat muvacehesinde mümkün bulunmamaktadır.

Keyfiyeti derin saygılarımla arz ederim.

3.6. LONDRA BÜYÜKELÇİMİZİN II. DÜNYA SAVAŞI VE BARIŞ HAKKINDAKİ RAPORU

Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Rüştü Aras 6 Mart 1940'ta Dışişleri Bakanlığına gönderdiği şifreli telgrafta, İngiltere'nin uzlaşma ve barış karşısında takınacağı tavrı belirtmekle beraber, İngiliz halkının artık bir barış yapılması gerektiği düşüncesine sahip olduğu ve barış lehine propagandalar yapılmakta olduğunu belirtmiştir.

Rüştü Aras'ın, Dışişleri Bakanlığına rapor halinde gönderdiği 6 Mart 1940 tarihli şifreli telgraf aşağıda olduğu gibi belirtilmiştir.⁹

TÜRKİYE CUMHURİYETİ LONDRA BÜYÜK ELÇİLİĞİ

NO. 243/129

Londra 6 Mart 1940

Hariciye Vekâletine

Şifre telgraf suretidir.

28 numaralı telgraf namesi devletleri ile tekrarını emir buyurduğunuz 1 Mart 1940 ve 124 numaralı telgrafım metnini aynen aşağıda tekrar arz ediyorum:

⁹ BCA, Dosya: 422168, Hariciye Vekâletine, Kod: 30..10, Yer: 235.583..10.

(35 numaralı telgraf name cevabıdır):

Bütün beyanat işar buyurulan esaslarda olduğu gibi İngiltere halkı da hep bu esas da besleniyor. Diğer taraftan memleket dahilinde bir hayli zevat tarafından sulh lehinde propaganda yapılmaktadır. Şimdilik mühim bir kıymeti haiz olmiyan bu çalışmalara ehemmiyet vermiyorum. Hatta bana doğrudan doğruya isal edilen bu teşebbüslerden ancak bir kısmına raporlarımda temas ettim. Son maruzatımı kayda sevk eden amil ise son günler zarfında gerek City muhitinde ve gerek resmi hükümet muhitindeki temaslarımda üzerindeki intibai olmuştur. Mesela iş muhitinden Dr. Read ile konuştuğum vakit mükalememizin başında işar buyurduğu gibi (intransigent) mütaleasını dinledikten sonra mükalemeyi az çok bir compromis imkanına nakl edince müsait gördüm.

Bura matbuatının bir kısmına malik olan Lord Kemrose'un akşam davetinde şahidi olduğum mütalealar da bu merkezde idi. Telgrafla arz ettiğim Hariciye Nazırı ile mükalemede de makul metalipte bulunacakları beyanatını kayd etmişim. Geçen gün Mr. Butler ile de hayli hasbühalde bulundum. Bu zat gittikçe inkişar eden kıymetli bir devlet adamı olmaktadır. Hariciye Nazırının siyasi müşaviri olduğu kadar Başvekilin de eminidir. Kendisinin Başvekilinin makul bir imkan zuhur ederse harbi intaç etmeğe mütemayil olduğu hissini aldım. Ruslara karşı İngiltere'de artan infial dahi bu duyguyu takviye etmektedir. Binaenalyh henüz orta yerde makul bir compromis esası görülmedikçe ısrar buyurulan vaziyetinin muhafazası tabii olduğu kadar faraza Almanya'nın protektara tabir ettiği ve ilhak etmediği Çekya ile Polonya ve Slovakya arazisini tahliyesiyle ahalisinin hakimiyet ve arzusuna bırakılması böyle bir compromisnin başlıca bir esasını teşkil edebilir. Böyle bir esası Almanya kabul ederse, sarfı nazar ettiği bu işgalin yerine yeniden kuvvetli teslih edilmiş bir merkezi Katolik slav hükümeti ikamesini istemeyeceği cihetle tabiatile umumi ve hususi teslihatın tahdidi maruz esasa inzıam eder. İşte bu compromisnin iskeleti bu suretle zuhura gelebilir, ancak Almanya'da böyle bir istidat henüz meşhut değildir. Bu husustaki mütakaddim maruzatımı umumi mahiyette yazışımın sebebi henüz bunun ben de dahi gayrı muayyen bir duygu mahiyetinden ileri geçmediğinden ve yazışımın sebebi de böyle bir imkanı da hatıra getirmekten ibaret olduğunu arz ederim.

Şurasını tasrih ve ilave etmeliyim ki burada hükümet ve halkın kendilerine itimadı kuvvetlidir. Muharebenin altıncı ayında bu itimat azalmış değil artmıştır ve her şey harbin devamına göre hazırlamakta de germiyetle çalışılmaktadır. Fakat bu hususu ümit ettirecek bir alametın belirmediğini ancak buna imkan olunca yukarda arz ettiğim gibi bir compromianın uzun sürecek ve çok tahribata mal olacak geniş bir muvaffakiyete tercih edileceği kanaatini edindiğimi arz etmeliyim.

2- Emir buyurulan sualin mevzuunu bulunduğum memleketin temayülü teşkil ettiği zehabile maruzatımı yalnız buna hasretim. Diğer muharip memleketlerin yapmakta oldukları muharebeleri imkan olursa prestij ve asgari menfaatlerini koruyacak bir compromis ile bitirmek hususunda mevcudiyetini iştibah ettiğim mümasıl istidadı hakkında ve hareketleri muhariplerce kafi emniyetli telakki edilmesi kolay olmiyan Japonya, İtalya ve Amerika'nın tavr ve vaziyetinin umumi tesirleri hususundaki mahsusatımın istinat ettiği mesmuat ve muhakemeyi ilk kuriye ile takdim edilecek raporumda tafsilatıle arz edeceğim.

Bu vesile ile hürmetlerimin kabulünü rica ederim.

Londra Büyük Elçisi

Dr. R. Aras

3.7. TÜRKİYE’NİN, SAVAŞAN DEVLETLERE YAPTIĞI İNSANİ YARDIMLAR

II. Dünya Savaşı sürecinde tarafsızlığını korumaya çalışan Türkiye, savaşın getirdiği ağır koşullara rağmen savaşan ülkelere insani yardımlar yapmayı ihmal etmemiştir.

1940'ta Fransa'nın mağlup olarak savaş dışı kalmasından sonra, Almanların ellerine geçen on binlerce Fransız ve İngiliz esirlerine gıda maddeleri gönderilmek üzere, İngiltere ve Fransa Büyükelçileri, Türk Hükümeti'nden bu maddelerin sağlanmasını rica etmişlerdi. Ayrıca Yunanistan'ın Alman orduları tarafından işgal

üzerine, Yunanistan halkına da aynı suretle gıda maddeleri gönderilmesi ricası tekrarlanmıştır. Savaş durumu dolayısıyla her tarafta dolaşan yiyecek maddelerinin kıtlığı bu başvuruların gerekçesini açıklıyordu. Türk Hükümeti, Dışişlerinde Feridun Cemal Erkin başkanlığında Bakanlıklar arası (Ticaret – Gümrük – Ulaştırma) bir komisyon teşkil ederek işe başlamıştır.¹⁰

Ticaret Bakanlığı'nca verilen lisanslarla Fransız ve İngiltere sağlanan gıda paketleri elçiliklerine teslim ediliyor ve onlar sevkini kendi imkânlarıyla sağlıyorlardı. Feridun Cemal Erkin anılarında; memleketimizde de çok darlaşan bu maddelerin tedarikinin kendilerine büyük zorluklar yüklediğini söyler.¹¹

II. Dünya Savaşı esnasında işgal altında açlığa mahkûm olan Yunanistan ve Ege Adaları halkına gıda yardımı yapmak üzere Dışişleri Bakanlığı'nca kurulan komisyonun çalışmaları ile gösterdiği çabalardan dolayı, başta Yunan Hükümeti olmak üzere çeşitli kurumlardan teşekkür mektupları alınmıştı.

1941 yılında İngiltere ve Yugoslavya Büyükelçilikleri, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na müracaat ederek Almanya dışında bulunan savaş esirlerine koli göndermelerine ve ayrıca Yugoslavya Büyükelçiliği de aynı zamanda Almanya'daki esirlerine memleketimizden koli halinde çamaşır gönderilmesi konusunda müsaade istemiştir.¹² Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı'nca 2 Eylül 1941'de toplanan komisyon, kontejan miktarı dahilinde olmak şartıyla İngiltere ve Yugoslavya elçilikleri tarafından Almanya dışında bulunan esirlerine gıda maddeleri gönderilmesine müsaade edilmiştir. Ayrıca Yugoslavya'nın, Almanya'daki esirlerine, Türkiye'den ayda 15 koli dahilinde 75 kilo çamaşır gönderilmesi kararına da varılmıştır.¹³

23 Mart 1943'te Mersin'de İngiliz ve İtalyan savaş esirleri değişimi oldu. Türk Hükümeti'nin yardım ve gayretinden dolayı hiçbir sorun söz konusu olmadan değişim gayet normal bir şekilde gerçekleşmiş. Ayrıca Türk Kızılayı da esirleri korumaya alıp gerekli tedavilerini yapmıştır. İngiliz Hükümeti, 12 Nisan'da

¹⁰ Erkin, Dışişlerinde 34 Yıl, s.129.

¹¹ Erkin, age, s.129.

¹² BCA, Dosya: 20380, Yüksek Başvekalete, Kod: 30..10, Yer: 179.235..3.

¹³ BCA, Dosya: 20380, Komisyon Kararı, Kod: 30..10, Yer: 179.235..3.

gönderdiği mektupla, Türk Hükümeti ve Kızılay Cemiyeti'ne bu insani yardımlarından ötürü teşekkür etmiştir.¹⁴

1942 – 1943 yıllarında Türkiye'nin arabuluculuğu sayesinde, Cenevre Antlaşması gereği Almanya, İtalya ve İngiltere arasında hasta ve yaralı esirlerin değişimi yapıldı. Kızılay Cemiyeti'nin de görev yaptığı bu değişimlere dair, İçişleri Bakanlığı'nın, Başkanlığa arz ettiği 8 Haziran 1943 tarihli yazı, aşağıda olduğu gibi verilmektedir.¹⁵

T.C.
DÂHİLİYE VEKÂLETİ
EMNİYET UMUMİ MÜDÜRLÜĞÜ

Başvekâlet Yüksek Makamına

Cenevre mukavelesinin esir mübadelesine dair olan 68'ci maddesi hükümlerine göre İtalyan, Alman ve İngiliz Hükümetleri arasında Hükümetimizin dalalet ve tavassutu ile husule gelen anlaşma süzerine aşağıda arz edilen tarih ve yerlerde hasta ve yaralı esirlerin mübadelesi yapılmıştır.

- 1 – 7/4/942 tarihinde 919 İtalyan – 129 İngiliz esiri İzmir limanında,
- 2 – 10/11/942 de 162 Filistinli esirle 305 Alman ve İtalyan esiri İstanbul'da.
- 3 – 21/3/943 de 863 Alman ve İtalyanla 863 İngiliz esiri Mersin limanında.
- 4 – 18/4/943 de 1205 İtalyanla 150 İngiliz İzmir limanında.
- 5 – 8/5/943 de 1200 İtalyanla 200 İngiliz İzmir limanında.

¹⁴ BCA, Dosya: 203110, Yüksek Başvekalete, Kod: 30..10, Yer: 179.236..1.

¹⁵ BCA, Dosya: 203111, Başvekâlet Yüksek Makamına, Kod:30..10, Yer: 179.236..2.

6 – Son olarak 2/6/943 de 5'i General olmak üzere 2269 subay ve erden mürekkep İtalyan esir kafilesıyla 455 İngiliz subay ve eri İzmir limanının da muadele edilmişlerdir.

Bu esir değişimleri esnasında mahalli makamlarımızca alınan tedbirler sayesinde hiçbir hadise vukua gelmemiş ve alakadar sefaretlerce mübadelenin tam bir intizam dairesinde ve pürüzsüz olarak yapılmasını temin eden ve bu hususta büyük yardım ve kolaylıklar gösteren Hükümetimize ve ilgili memurlarımıza teşekkür edilmiştir.

Mübadele edilen esirlere Kızılay Cemiyeti tarafından incir, üzüm ve sigara gibi hediyeler tevzi olmuştur.

Keyfiyeti yüksek bilgilerine üstün saygılarımla arz ederim.

Dâhiliye Vekili

1943 Haziran'ında Polonya, Yunanistan ve Fransa Büyükelçilikleri, Türk Hükümeti'ne müracaat ederek bu ülkelerdeki esirlere yiyecek gönderme talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı'nca 2 Haziran 1943'te oluşturulan Komisyon Kızılay aracılığıyla gerekli yiyeceklerin temin edilmesini sağlamış ve bu ülke elçilikleri kendi imkânlarıyla yiyecekleri talep ettikleri bölgelere göndermişlerdir.¹⁶

Bunların yanı sıra, Alman Büyükelçisinin Türk Hükümeti'ne müracaatı sonucu alınan kararla, Kızılay aracılığı ile İngiltere'deki Alman savaş esirlere yiyecek yardımı yapılmıştır.¹⁷

¹⁶ BCA, Dosya: 203112, Kod: 30..10, Yer: 179.236..3.

¹⁷ BCA, Dosya: 203117, Kod: 30..10, Yer: 179.236..8.

Bütün bunlarla beraber, Türkiye'nin savaşan ÷lkelere yaptığı insani yardımlar değerlendirildiğinde, kısaca Türkiye'nin hiçbir taraf gözetmeksizin kendisinden istenilen yardımları, kendi imkânı ölçütünde sağlamaya çalışmıştır diyebiliriz.

4. II. DÜNYA SAVAŞI VE BARIŞI SIRASINDA TÜRK BASINI

Türkiye’de II. Dünya Savaşı döneminde dış politikanın, iç politika üzerinde barış dönemine oranla daha etkileyici ve belirleyici olduğu söylenebilir. Bu durum birçok alanda belirleyici olduğu gibi, iktidar ile basın arasındaki ilişkide de etkin bir rol oynamıştır. Dönemin iktidarı, basın üzerinde önemli bir denetim mekanizması kurmuştur.¹ Sistemi nasıl olursa olsun tüm ülkelerde iç kamuoyu ve dış kamuoyunun iktidarlarca istenen yönde oluşması için, haber alma ve duyurma araçlarının çeşitli şekillerde kullanılması ya da denetlenmesi yollarına gidilmiştir.² İktidarın bu tutumu basının “çok önemli bir sosyal olgu...” olmasından ileri gelmektedir. Bu değerinden dolayı bir ülkenin basınının incelenmesinin kendisi bile sosyal bilimlere yapılmış bir katkı olmaktadır.³ Bu gerçeklik Türkiye’deki basın ortamında da her dönemde gözlemlenmiştir.

4.1. İTALYA’NIN TÜRKİYE TEHDİDİ VE İŞGALLERİ SIRASINDA TÜRK BASINI

Türkiye Cumhuriyeti’nin II. Dünya Savaşı’na giden yıllarda başlıca sorunu emperyalist İtalya olmuştur. Türk Dışışleri, politikasını İtalya tehlikesine göre belirlerken, Türk kamuoyunu şekillendiren basının İtalya’yı eleştiren yayınlar yaptığı görülür. Ulus Gazetesine göre (Aka Gündüz):⁴

“Vaktiyle başka başka birçok ırklardan insanları birleştirerek medeniyetin en yüksek devrine çıkmış olan Roma İmparatorluğunun halefi olduğunu söyleyen yeni İtalya’da hala saf bir ırk bulunabileceğini iddia ederek orada ırk siyaseti takip etmek büsbütün temelsizdir.”

¹ O. Murat Güvenir, *II. Dünya Savaşı’nda Türk Basını, Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi*, (Basılmamış doktora tezi, AÜ. SBF. Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı), s.35.

² Mehmet Gönübol, *İç Etkenler Açısından Bir Dış Politika İncelemesi*, Ankara, 1969, s.104 – 105.

³ Maurice Duverger, *Sosyal Bilimlere Giriş*, çev: Ünsal Oksay, Ankara, 1990, s.101.

⁴ Aka Gündüz, “İrk Siyasetinin Sonu,” *Ulus Gazetesi*, 22 Mart 1939, s.5.

İtalya, Politikası, savaşın yaklaştığı günlerde daha net biçimde ortaya çıkmaya başlamıştı. Ahmet Şükrü Esmer'e göre; İtalya, Almanya'nın tüm saldırgan ve yayılmacı politikaları karşısında sessiz kalacaktı. Çünkü Almanya'nın herhangi bir eylemine engel olmaya çalışmak İtalya'yı tehlikeli bir yalnızlık içine atabilirdi. Dayanışmayı koruyarak, Almanya'nın yardımıyla Akdeniz ve Kuzey Afrika'daki bir takım "konsesyonlar" elde etmek İtalya'nın işine daha elverişliydi.⁵

Türk – İtalyan ilişkilerine savaş öncesi en önemli darbe, 7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgalidir. Bu eylem Türkiye tarafından, İtalya'nın Doğu Akdeniz'e yayılma planlarını kendisine karşı uygulamaya koyduğu biçiminde algılanmıştır.

Türk basını, Arnavutluk'un işgali gündeme geldiğinde tutumunu açık bir şekilde ortaya koymuştur. Hüseyin Cahit Yalçın, Almanya ve İtalya'yı kastederek iki partnerin, birbirlerine layık bir pervasızlıkla küçük milletleri yuttuklarını ve ses çıkaran olmadıktan sonra niçin yutmayacaklarını belirttikten sonra, yazısına şöyle devam etmektedir:⁶

"İtalya'nın Arnavutluk'a hususi bir alakası olduğu malum idi; Arnavutlukta faik bir nüfuz ve kudret elde etmişti. Bunu bir dereceye kadar mazur görmemek kabil değildi. Çünkü Arnavutluk sahili düşman bir elde olursa İtalya için bir harp takdirinde büyük bir tehlike melhuz idi. Fakat İtalya böyle bir ihtimali bertaraf etmiş bulunuyordu. Arnavutluk cihetinden ona hiçbir zarar gelemezdi. Böyle olduğu halde Arnavutluk'u istilaya kalkması hiçbir suretle mazur görülmeyecek bir tecavüz ve haksızlıktır."

Asım Us, "Arnavutluk'u askeri işgal altına alan İtalya, bundan sonra Adriyatik denizini hakikaten bir İtalyan gölü sayabilir" şeklindeki ifadeyle endişelerini dile getirmiştir.⁷

⁵ Ahmet Şükrü Esmer, "İtalya'nın Vaziyeti," *Ulus Gazetesi*, 24 Mart 1939, s.3.

⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, "Arnavutluk Faciası," *Yeni Sabah Gazetesi*, 8 Nisan, 1939, s.1.

⁷ Asım Us, "İtalya – Arnavutluk Harbi," *Vakit Gazetesi*, 8 Nisan 1939, s.7.

Tan Gazetesi başyazarlarından Zekeriya Sertel, Arnavutluk işgalini Roma – Berlin Mihveri doğrultusunda ele almaktaydı:⁸

“İtalya, Almanya ile anlaşarak Berlin – Roma mihverini kurdukları zaman, orta Avrupa ve Balkanları kendi aralarında nüfuz mıntıkalarına ayırmışlardı. Çekoslovakya ve Romanya, Almanların nüfuz mıntıkası dahilinde idi. Macaristan, Yugoslavya ve Bulgaristan, İtalyan nüfuz mıntıkası olarak bırakılmıştı. İtalya bu paylaşmanın tahakkuku için de bu memleketlerle olan iktisadi münasebetlerini arttırmaya çalışıyordu. Fakat Almanya, mütemadiyen İtalya’yı hariçte meşgul olmaya teşvik ediyor (Habeşistan ve İspanya’da olduğu gibi) ve müttefiki aralarda meşgul iken o, Orta Avrupa’yı istilâya hazırlanıyordu.”

Son Telgraf Gazetesi, 10 Nisan 1939 tarihli yazı (Etem İzzet Benice):⁹

“Her yeni temin ve vaadi, bütün dünya milletlerini heyecan ve endişeye sevk eden yeni bir işgal, yeni bir ilhak, yeni bir hadise takip eylemektedir. Dünya muvazenesinin ve küçük milletlerin istiklalinin bu vefasız siyaset teminleri karşısında her gün biraz daha sarsıldıkları görülmektedir... İtalya’nın fiilen Arnavutluk’u işgal altına alması, Yugoslavya ve Yunanistan ile hudud komşusu olması her ne türlü yemin ve temini davet ederse etsin bilhassa Balkan devletleri için bütün ehemmiyeti ile göz önünde tutulacak bir hadisedir. Bugün olmasa dahi, yarın bu komşuluğun bu iki Balkan devletinin istikbal ve mukadderatı bakımından ne gibi akıbetler yaratabileceği yerinde ve haklı bir tetkik mevzuudur.”

Hüseyin Cahit Yalçın 9 Nisan 1939 tarihli yazısında Arnavutluk’un işgalini hassas bir olay çerçevesinde ele alarak, bu işgalin, medeniyetleri felakete götürecek bir olgu olduğunu belirtiyordu:¹⁰

“...Bu ne garip bir medeniyet ve adalettir ki etraftaki kavimlerde derin bir endişe ve infial uyandırıyor ve herkesi istikbal düşüncesiyle bir çare aramağa sevk ediyor. Çünkü Balkanlar üzerine bir ateş ve kan selinin ilk şerbetleri dökülmüş

⁸ Zekeriya Sertel, “İtalya Niçin Arnavutluk İşgal Ediyor?” *Tan Gazetesi*, 8 Nisan 1939, s.1 ve 10.

⁹ Etem İzzet Benice, “Vaziyetin Sür’atle Aydınlanması Lâzım,” *Son Telgraf Gazetesi*, 10 Nisan 1939, s.1.

¹⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, “Balkanlar Tehlikede,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 9 Nisan 1939, s.1 ve 3.

olduğunu herkes idrak etmektedir. 1914’de Serajevoda Avusturya Arşidükünün katli nasıl dünyayı dört sene felâketlerin en müthişi içine atacak bir garip kasırganın ilk işaretini teşkil etmişse Arnavutluk istiklâlinin uğradığı suikastta yine ilk alevini Balkanlarda püskürerek bütün dünyayı sarsacak ve belki şu köhne ve mürâi medeniyeti kökünden tamamen yıkacak bir yanardağın zaruri ve içtinabı imkânsız indifanının bir müjdecisidir. Bugün Arnavutluk’a çıkan İtalyan kuvvetleri yarın Balkanları birer köle haline sokmak emelini takip edecek istila ordularının pişdar kuvvetlerinden başka bir şey değildirler.”

Yalçın, bir gün sonraki yazısında, bugünkü dünya vaziyetinin anahtarının Balkanlar olduğunu vurgulayarak İngiltere, Rusya, Fransa ve Amerika’nın bu konudaki sessizliklerini bozmaları gerektiğini belirtmekteydi.¹¹

Etem İzzet Benice, bütün bu olaylar karşısında Türkiye’nin vaziyetini şu şekilde kaleme almıştır:¹²

“Cumhuriyet Türkiye’si, dünya hâdiseleri karşısında hisse ve heyecana kapılmayan bir temkin ve teyakkuz muhafaza etmektedir. Bitarafız, büyük küçük bütün devletlerle aynı samimiyet ve dostane münasebetler muhafaza ediyoruz. Sulha sadığız. Hiçbir fikir cereyan veya zümresine, hiçbir menfaate bağlı değiliz. Bizi sulha, sulh yolundaki hizmetlerimize bağlılığımızdan ancak doğrudan doğruya veya bilvasıta uğrayacağımız bir teşebbüs ayırabilir ki, o vakit de en yüksek hamaset ve zafer imtihanlarını tarih boyunca daima vermeye alışmış bulunan kahraman ordularımız yekpare Türk Milletinin kanındaki yüksek cevhere ve maddi ve manevi her türlü kudret varlığına dayanarak her nevi teşebbüs ve tecavüze hiç şüphesiz güvenle bertaraf etmeğe muktedirdir.”

11 Nisan 1939 tarihli, yazısında Zekeriya Sertel, Orta Avrupa’dan aşağı doğru inen büyük tehlike karşısında Balkan ülkelerinin tek başlarına tutunamayacaklarını, bugünkü Balkan ittifakının da onları bu tehlike karşısında

¹¹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Tehdit,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 10 Nisan 1939, s.3.

¹² Etem İzzet Benice, “Hadiseler Karşısında Türkiye,” *Son Telgraf Gazetesi*, 11 Nisan 1939, s. 6.

birlikte harekete sevk etmeye yeterli olmadığını belirterek, bu tehlikeyi önlemek için 70 milyonluk bir Balkan Bloğu oluşturmak gerektiği üzerinde durmaktaydı.¹³

Arnavutluk'un işgali, Türkiye'nin Batılılarla sürdürmekte olduğu görüşmeleri hızlandıracak ve 12 Mayıs 1939 Türk – İngiliz Ortak Deklarasyonu'nun yayınlanması sonucunu doğuracaktır.

Deklarasyon, Türk basınında olumlu karşılanır. Ahmet Şükrü Esmer Ulus Gazetesinde, İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinden bahsederek izlenen barışçı ve uzlaşmacı politikaların bu tür olayları önlemeye yetmediğini ve bu nedenle de askeri bir ittifaka girilmesi gerekliliğini yazıyordu.¹⁴

Nadir Nadi, 13 Mayıs 1939 tarihli Cumhuriyet Gazetesindeki yazısında:

“Kurulduğu günden beri kendi emniyetinden sonra dünya emniyeti uğrunda çalışmayı hedef tutan Türkiye Cumhuriyeti, iki diktatörlük tarafından son aylar zarfında Balkan komşularımıza yapılan muameleler üzerine, haklı olarak, dünya emniyetiyle beraber kendi emniyetini de tehlike de görmüş ve icap eden tedbirleri almak hususunda daha fazla gecikmeyi uygun bulmamıştır. ...Bu itibarla son İngiliz – Türk antlaşması, tam zamanında alınmış bir emniyet tedbirinden başka bir şey değildir” şeklinde yazmaktaydı.¹⁵

Aynı tarihte Tan Gazetesinde yazan Sabiha Sertel ise:

“...Siyasetlerini açık ilân eden ve istilâ emellerini tatbikata geçiren devletler karşısında körü körüne bir bitarafılık siyaseti takip etmek, memleketi ve sulhu tehdit eden tehlikeye hudutları açık bırakmak olurdu. Böyle bir tehlike karşısında Türkiye bitaraf kalamazdı. Türk toprakları üzerinde gözü olduğunu söyleyen, imparatorluk haritası içine Türk topraklarını sokan, Balkan Yarımadasına ayak basan bir devlet karşısında Türkiye'nin hudutları selâmette değildir. Avrupa kıtasını bir Alman kıtası,

¹³ Zekeriya Sertel, “Acaba Geç Kalmış Değil miyiz?” *Tan Gazetesi*, 11 Nisan 1939, s.1 ve 10.

¹⁴ Ahmet Şükrü Esmer, “Türk – İngiliz Deklarasyonu,” *Ulus Gazetesi*, 13 Mayıs 1939, s.3.

¹⁵ Nadir Nadi, “Türk – İngiliz Anlaşması,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Mayıs, 1939, s.1 ve 9.

Akdeniz’i bir İtalyan denizi sayan devletlere karşı Türkiye’nin tedbir almaması, bu tehlikeyi efkârı umumiyeden saklayarak bitaraf kalması mümkün değildir” diyordu.¹⁶

Akşam Gazetesinin 13 Mayıs 1939 tarihi yazısında:

“Sulhperverliğin atıllık, münzevilik, kolu bağıllık halinde olmayacağını son olay bütün açıklığıyla ispat etti. Dağınık haldeki lokmaların, kolaylıkla midelere indiğine beşeriyet ibretle şahit oldu. ...Avrupa’da şu veya bu emperyalizmin “hayat muntıkası” aramaya çıkmasına, hegemoni emelleri peşinde koşmasına razı olamayız. Hele Balkanlar’da, Balkanlı olmayan ve ne emeller beslediği meşkûk bulunan bir devletin zuhurunu hoş karşılamıyoruz; ta yanı başımızdaki adalarda yapılan tahşidatı da alâkasız seyredemezdik” şeklinde Türk – İngiliz Deklarasyonu’nun kaçınılmazlığı vurgulanmaktaydı.¹⁷

Hüseyin Cahit Yalçın 14 Mayıs’taki yazısında şöyle yazıyordu:¹⁸

“Orta Avrupa’daki son vaziyet ve Balkanlar’a İtalya’nın gelmesi, bütün Balkan Adasını kaplayacak ve tabiatile Türkiye’yi de çerçevesi içine alacak büyük çapta bir istila hareketinin mukaddemesidir. Bu takdirde Türkiye’nin her vasıtaya müracaat ederek kendisini müdafaa imkânlarını temine çalışması bir vazifedir. Şu halde yaptığımız en muvafık bir harekettir.”

Etem İzzet Benice Son Telgraf Gazetesindeki yazısında:

“Hiçbir devlet veya manzume aleyhine olmaksızın sırf sulhu ve emniyeti sağlamak maksadını güden bu itilaf ve bunun maddeleşmiş hale gelecek nihai mukavelesi hiç şüphe yok ki, Akdeniz’de ve dünya politikası üzerinde bilhassa yeni ve emin bir merhale vücuda getirmiş bulunuyor. Bu merhale; harbi geriletmek, durdurmak, hatta gayrimümkün hale getirmektir” diyordu.¹⁹

¹⁶ Sabiha Sertel, “Sulh ve Müşterek Emniyet,” *Tan Gazetesi*, 14 Mayıs 1939, s.1.

¹⁷ Akşam Gazetesi, “İngiltere ile İttifakımız,” 13 Mayıs 1939, s.1 ve 11.

¹⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, “Türk – İngiliz Anlaşması,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 14 Mayıs 1939, s.3.

¹⁹ Etem İzzet Benice, “Harp Olmıyacaktır,” *Son Telgraf Gazetesi*, 14 Mayıs 1939, s.1.

1939 yılının yaz aylarına gelindiğinde savaşın ayak sesleri daha kuvvetli duyulmaktaydı. Bu dönemde basında çıkan yazılarda İtalya'nın Almanya ile birlikte değerlendirilmeye başlandığını görmekteyiz.²⁰

“Eğer Almanya ve İtalya yeni tecavüz hamleleri yapıp da harbi provoke etmezlerse hiçbir devletin Arnavutluk yüzünden İtalya'ya yahut Çekistan dolayısıyla Almanya'ya karşı harp yapması beklenemez... Fakat eğer Almanya ve İtalya yeni maceralara girişecek olurlarsa, bir Avrupa harbinin doğması ne derece muhakkak ise hâkim kuvvetler karşısında iki otoriter devletin nihai hezimetini de o derece muhakkak olduğundan, Çekistan ve Arnavutluk, Alman ve İtalyan tahakkümünden kurtulacaklardır.”

Zekeriya Sertel Tan Gazetesindeki yazısında:

“Şunu unutmamak lazımdır ki, Türkiye'nin hayati menfaati yalnız Balkanlar'a münhasır değildir. Türkiye tehlike ve tehdiye maruz bulunan Akdeniz'deki hayati menfaatlerini korumak hususunda yalnız Balkan ittifakına güvenemez. Totaliter devletler sahillerimiz karşısındaki adaları tahkim ederken ve bilâ sebep Arnavutluk'u işgal ederek burasını bir atlama tahtası gibi kullanacaklarını ilân ederken, Türkiye Akdeniz'deki menfaatlerini korumak için lazım gelen tedbirleri almakta hürdür” diyordu.²¹

Hüseyin Cahit Yalçın 1 Temmuz 1939'daki yazısında, İtalya'nın hayat sahasını değerlendirirken sert bir üslup kullanmaktadır:²²

“... Şarki Akdeniz'de en mühim bir vaziyette bulunan bir devlet sıfatı ile biz de şurasını söylemek mecburiyetindeyiz ki şarki Akdeniz'de İtalyan hâkimiyetine zerre kadar tahammülümüz olamaz.”

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra İtalya'nın Fransa'ya gönderdiği resmi notada, bunu kabul edemeyeceğini bildirmiştir. İtalya notasında, Hatay'ın Türkiye'ye iadesini 1920 Nisan'ında yapılan San Remo Antlaşması'nın hükümlerine

²⁰Ahmet Şükrü Esmer, “Arnavutluk Müstemlekesi,” *Ulus Gazetesi*, 6 Haziran 1939, s.3.

²¹Zekeriya Sertel, “Propaganda Karşısında Dikkat Lazım,” *Tan Gazetesi*, 11 Haziran 1939, s.10.

²²Hüseyin Cahit Yalçın, “İtalya'nın Hayat Sahası,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 1 Temmuz, 1939, s.3.

ters ve manda altında bulunan bir memleketin başkalarına terk edilmesi dolayısıyla “yolsuz” bulmaktadır. İtalya’nın bu durumunu Ahmet Şükrü Esmer sert bir dille eleştirmektedir:²³

“Her şeyden evvel, şunu söyleyelim ki İtalya’yı böyle imzalanan anlaşmalara riayetkâr ve Milletler Cemiyeti’ne taraftar görmeğe alışmış değiliz. Hukuk ilminin eski bir prensibi vardır: Hak aramak için adalet kapısına gelenlerin kendi elleri temiz olmalıdır.”

1 Eylül 1939 sabahı Almanya’nın Polonya’yı işgal etmesiyle II. Dünya Savaşı başladı. Beklenen savaşın Orta Avrupa’da patlak vermesinin ardından Türk basını savaşa büyük yer ayırmaya başladı.

İngiltere Fransa’nın Lehistan’ı işgalinden sonra Mussolini’nin verdiği nutukta; barışın iadesi lehinde bir temennide bulunmuştur. Mussolini’nin bu nutku çerçevesinde yorum yapan Hüseyin Cahit Yalçın yazısına şöyle devam etmektedir:²⁴

“Yalnız sulhu istemek başkadır, bunun şu sırada temini kabil olduğunu ümid etmek başkadır. Duçe izhar ettiği sulh temayülünü Lehistan işgalinin hitama ermesi vakıası üzerine istinad ettiriyor ve coğrafi, zaruri bir vaziyetin icabı olan paylaşmayı kabul etmek suretile bir sulh yapılabileceğini söylüyor. Harbe sebep olan olayların cereyan tarzına bakarak, biz kendi hesabımıza bu ümide iştirak edemiyoruz.”

Savaşa girmeyen İtalya, Balkanlar’da İtalyasız hiçbir şey yapılamayacağı anlayışıyla hareket etmiştir. Necmettin Sadak, bu konuda 27 Ekim 1939 tarihli yazısında, İtalya’nın Balkanlar politikasına karşı neden bu derece hassas görünmek istediğini tahmin etmenin o kadar güç olmadığını, temeller havada, çatısı aşağıda bir binanın kurulamayacağına değinir.²⁵

Yunus Nadi, 22 Aralık tarihli Cumhuriyet Gazetesindeki yazısında:

²³Ahmet Şükrü Esmer, “İtalya’nın Manasız Hareketi,” *Ulus Gazetesi*, 16 Temmuz 1939, s.7.

²⁴Hüseyin Cahit Yalçın, “Duçe’nin Nutku Etrafında,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 30 Eylül 1939, s.1.

²⁵Necmeddin Sadak, “İtalya ve Balkanlar,” *Akşam Gazetesi*, 27 Ekim 1939, s.1 ve 4.

“İtalya’nın Tuna havzasına ve Balkanlar’a gösterdiği alâka bu havali halkının kara gözleri için değildir. Oralara gelecek istila ve anarşi tehlikesi, İtalya’nın yalnız menfaatlerini baltalamakla kalmayarak varlığını da tehlikeye sokabilir. ...Zira bundan sonraki her adım bir taraftan Adriyatik’i tehdit eder, diğer yandan Akdeniz’e varır” diyordu.²⁶

1940 baharıyla beraber, İtalya yavaş yavaş sesini yükseltmeye başlar. Bu konuda Son Posta Gazetesi’nde: “Gazete neşriyatı ve nutuklarla savrulan tehditler neye delalet eder”²⁷ şeklinde yazan H. Emin Erkilet, 22 Mayıs’taki yazısında da şöyle diyordu:²⁸

“Bizce Roma şu anda Fransa’yı tehdit ve tazyikle ondan azami tavizler ve vaatler almak istemektedir. Yoksa hakikaten harbetmek isteyen bir devlet bu maksadını bir tellâl gibi tekrar etmekte bir menfaat gözetmez.”

İtalya, sesini daha da yükseltmeye çalışırken, Falih Rıfkı Atay, Türk siyasetini şu şekilde özetlemektedir:²⁹

“Türk siyaseti, halde ve istikbalde Türk istiklâlline zarar verebilecek her türlü ihtimallere karşı tedbir almaktan ibarettir. Biz at koşusunda bahis tutmuş değiliz. Biz istiklâl mücadelesinin birinci gününden beri asla değişmeyen ve hedefi münhasıran bu milletin kurtuluşu olan dürüst, sarsılmaz ve 18 milyonun hudutsuz fedakârlık kudretine ve azmine dayanan milli, som milli siyaseti takip ediyoruz.”

İkdam Gazetesi’nin başyazarı Abidin Daver 5 Haziran’daki yazısında: “İtalya, çocukları korkutan bir umacı tavrı takındı” demektedir. Daver’e göre gayri resmi İtalya’nın istediği Korsika, Tunus, Cebelitarık ve Süveyş “verilmez, alınır” yerlerdir. Resmi İtalya da bunları ister ve ısrar ederse, harp muhakkaktır.³⁰

1940 Haziran ayında Almanya’nın zaferlerinin de etkisiyle İtalya, Fransa ve İngiltere’ye savaş ilân etti. İtalya’nın savaşa girmesi ve Fransa’nın savaş dışı kalması

²⁶Yunus Nadi, “Balkan Tesanüdü,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Aralık 1939, s. 1 ve 3.

²⁷H. Emir Erkilet, “İtalya Harbe Girecek Mi?” *Son Posta Gazetesi*, 2 Mayıs 1940, s.7.

²⁸H. Emir Erkilet, “İtalya Gene Sesini Yükseltti,” *Son Posta Gazetesi*, 22 Mayıs 1940, s.5.

²⁹Falih Rıfkı Atay, “5’inci Kol Türkiye’de Yürümez,” *Ulus Gazetesi*, 2 Haziran 1940, s.1.

³⁰Abidin Daver, “İtalya Harbe Giriyor Mu?” *İkdam Gazetesi*, 5 Haziran 1940, s.1 ve 3.

Türkiye için çok nazik zamanların yaşanmasına neden olacaktı. Türk basınında bazı gazetelerin başyazarları, yazılarında Mihvere karşı oldukça serttiler. Buna karşın, doğal olarak, savaşın seyrini takip eden bazı gazeteler de savaşa giren İtalya üzerine yaptıkları yorumda, bu gelişmenin nedenleri üzerinde duruyorlardı.

Cumhuriyet Gazetesi, 13 Haziran 1940 (Nadir Nadi):³¹

“İtalya müşkül dakikalar geçiren Fransa’ya arkadan saldırmakla kolay bir zaferin tatlı hülyalarına kendini kaptırmış olduğunu açığa vuruyor. Mussolini harbin kısa süreceğine ve netice itibarile Almanya’nın galebeyi temin edeceğine inandı ve bunun için harbe girmekten çekinmedi.”

Ulus Gazetesi, 13 Haziran 1940 (Ahmet Şükrü Esmer):³²

“İtalya’nın hazırlanmak için zamana ihtiyacı olduğu şimdi anlaşılmıştır. Filhakika geçen Eylül’de harp başladığı zaman İtalya, hazırlıksızdı. İtalya harbe tekaddüm eden birkaç sene içinde biri Habeşistan’da, diğeri de İspanya’da iki harbe girişmiş ve bu iki muharebede hayli harp malzemesi israf etmişti. İtalya yeniden stoklar toplamak mecburiyetinde idi. Anlaşıyor ki, İtalya, geçen dokuz ayı bu stokların toplanmasına hasretmiş ve hazırlandıktan sonra askeri harekâtın da Almanya’ya müsait gittiğini anladığı bir günde harbe iştirak etmeye karar vermiştir.”

Son Telgraf Gazetesi, 13 Haziran 1940 (Etem İzzet Benice):³³

“Faşist İtalya’nın kuruluş bünyesinin, ancak bu harbe girmek suretile kendi temelini tahkim veya tasfiyeye tabi tutması bir mecburiyet ve sakınılmaz bir hakikatti.

... İtalya, Fransa’nın öldüğü bir günde harbe girmiş değildir. Sadece öleceğini veya öldürüleceğini tahmin ettiği ve bünyesindeki devir ve anı tamamlandığı için girmiştir.”

³¹Nadir Nadi, “İtalyan Müdahalesinden Sonra Vaziyet,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Haziran 1940, s.1.

³²Ahmet Şükrü Esmer, “İtalya’nın Kararı,” *Ulus Gazetesi*, 13 Haziran 1940, s.1ve 3.

³³Etem İzzet Benice, “İtalya Harp Halinde İken Hâlâ Neyi Bekliyor?” *Son Telgraf Gazetesi*, 13 Haziran 1940, s.1.

Tasviri Efkâr Gazetesi, 13 Haziran 1940 (Ebüzzîya Zade Velid):³⁴

“İtalya’nın harbe girmesi kendisi için menfaat temininden ziyade zararı mucip olmak ihtimali daha kuvvetlidir. Bunun böyle olup olmayacağını ise yakın bir atının göstereceğini şüphesiz söyleyebiliriz.”

İkdam Gazetesi, 13 Haziran 1940 (Abidin Daver):³⁵

“İtalya, harbe girmiş olmakla, tarihinin en mühim hatalarından birini işlemiştir. Mağlup olursa zararını çekeceği gibi galip gelirse de Almanya’ya boyun eğen ikinci derecede bir devlet halini alacaktır. Hâlbuki bitaraf kalsaydı, büyük zengin ve kuvvetli bir devlet olacağı muhakkaktı. İtalya, bu gafletin cezasını çekecektir.”

Tan Gazetesi, 13 Haziran 1940 (Zekeriya Sertel):³⁶

“Şurası muhakkaktır ki, İtalya müttefikleri en zayıf zannettiği bir zamanda ve onları arkadan vurabilmek ümidiyle bu maceraya atılmıştır. Fransa’nın müşkül vaziyette bulunması İngiltere’nin kendi adalarının selamete meşgul olmaya başlaması, Mussolini’yi harekete geçirmiştir.”

Bütün bunlarla beraber Son Posta Gazetesine yazan E. Ekram Talu, İtalya’nın harbe girişini farklı bir boyutla ele almıştır:³⁷

“Bilmemiz, iyice şuurumuza kökleştirmemiz lâzımdır ki tepeden tırnağa kadar ve her türlü tahminlerin fevkinde silahlanmış ve hazır bulunmaktayız. Yeni devletimizi kurduğumuz günden beridir benimsemiş olduğumuz sulh idealine sadık kalmakla beraber ihtimalleri göz önünden asla uzak tutmuş değiliz. Zira, milli hudutlarımıza tecavüz ettirmemek ve eden olursa şiddetle karşı koymak azmi, bizde gene milletin vahdetinden doğmuş bir şiardır.”

³⁴Ebüzzîya Zade Velid, “İtalya da Nihayet Kendini Ateşe Attı,” *Tasviri Efkâr Gazetesi*, 13 Haziran 1940, s.5.

³⁵Abidin Daver, “İtalya’nın Harbe Girişi,” *İkdam Gazetesi*, 13. Haziran 1940, s.1 ve 4.

³⁶Zekeriya Sertel, “İtalya’nın Harbe Girmesi ve Akdenizdeki Vaziyet,” *Tan Gazetesi*, 13 Haziran 1940, s.4.

³⁷E. Ekram Talu, “Vahdet... Daima Vahdet!” *Son Posta Gazetesi*, 13 Haziran 1940, s.8.

Ulus Gazetesi, 22 Haziran 1940 (Mümtaz Faik Fenik):³⁸

“...Anlaşılan Münih’te Hitlerle, Mussolini birinin istediğini, diğerinin istememesi için mutabık kalmışlardır. Fakat bu şartlar dahilinde İtalya’nın Fransa’dan ne isteyeceği suale değer. Yalnız Cibuti, Tunus, Nis ve Korsika’mı? Yoksa İtalya’nın hafif atlamış bir hali mi var? Çünkü biliyorsunuz ki İtalya, ancak Fransa harbinin yüzde yüz Almanya tarafından kazanılacağına kanaat getirdikten sonra tam parsa toplamak zamanı harbe girmişti. Ve hâlâ da Alp cephesinden ufak bir harekete bile geçmemiştir. Maksat burnu kanamadan tereyağının içinden kıl çeker gibi işten sıyrılmaktır. Almanlar, Alpleri arkadan sardıkları halde İtalyanlar, bunlara bir çelenk hediye etmek için bile ilerlemek külfetine katlanamamışlardır.”

Akşam Gazetesine yazan Necmeddin Sadak ise İtalya’nın harbe girişini farklı bir açıdan ele almaktaydı. Sadak’a göre; Alman ordularının yardımcıya ihtiyacı olduğu için İtalya savaşa girmişti. Aksi bir durumda Almanya, İtalya’nın harbe girmesine asla razı olmazdı. Yani, İtalya harbe girmek için Fransa’nın tamamen ezilmesini değil, bilakis Alman ordularının müşkül vaziyette kalmalarını beklemiştir.³⁹

İtalya 28 Ekim 1940’ta Yunanistan’a saldırdı. Amacı kolay zafer kazanıp prestij sağlamaktı. İtalya’nın Yunanistan’a saldırısı Türkiye’nin II. Dünya Savaşı öncesinden beri İtalyan yayılmacılığı üzerine olan kaygılarında ne kadar haklı olduğunun kanıtıydı. İtalya’nın saldırısı, bir gün sonra gazete sayfalarında yer alacaktı.

Ulus Gazetesi, 29 Ekim 1940 (Ahmet Şükrü Esmer):⁴⁰

“İtalya, istiklâlini, haysiyetini ve şerefini tecavüzden korumak için imanla silaha sarılmış bir milletin ne harikalar yaratabileceğini görecektir... Biz Türklere gelince; en samimi dostluk ve sıkı komşuluk münasebetleriyle bağlı bulunduğumuz Yunanlılarla istiklalleri için giriştikleri bu mücadelede bütün kalbimizin kendileriyle

³⁸Mümtaz Faik Fenik, “İntikam Sulhu,” *Ulus Gazetesi*, 22 Haziran 1940, s.5.

³⁹Necmeddin Sadak, “İtalya’nın Harbe Girişi,” *Akşam Gazetesi*, 13 Haziran 1940, s.1 ve 4.

⁴⁰Ahmet Şükrü Esmer, “İtalya’nın Tecavüzü,” *Ulus Gazetesi*, 29 Ekim 1940, s.2.

beraber olduğunu söylerken Türk milletinin hislerine tercüman olduğumuzdan şüphe etmeyiniz.”

Falih Rıfki Atay aynı günlerde Mussolini’ye yüklendiği yazısında.

“...Kuvvetten başka bir kanun ve milletler için teslim olmaktan gayri bir hak tanımak lazımdır. Birçok devletin yaşamakta olduğu koskoca bir denize ‘bizim’ demek için bin türlü sebep ve mazeret icat edenler, hür bir memleket halkına kendi hudutları içindeki ana baba topraklarına ‘benim vatanım’ demeyi çok görmemeli...” demektedir.⁴¹

Yeni Sabah Gazetesi, 29 Ekim 1940 (Hüseyin Cahit Yalçın):⁴²

“Yunan milletinin harici bir düşmana karşı vatanı müdafaa için hiç tereddüt etmeden silaha sarılması, kendisine karşı dünyanın her tarafında muhabbet ve teveccüh uyandırmış olacağı şüphesizdir. Fakat gene şüphesiz bir şey daha varsa o da Yunan milletinin hissiyatına dünyanın hiçbir tarafında şu dakikada Türkiye’deki kadar derin ve samimi bir surette iştirak edilmeye imkân olmamasıdır. Bütün kalbimizle onun bu namus ve istiklâl mücadelesinde muvaffakiyetle galip gelmesini temenni ediyoruz.”

Son Telgraf Gazetesi, 29 Ekim 1940 (Etem İzzet Benice):⁴³

“Dostluk maskesi altında pusuya düşürülen Yunan milletinin son damla kanına kadar kahramanca çarpışacağından ve İtalya’yı bu taarruzunda pişman edeceğinden emin olmak lazımdır...”

İkdam Gazetesi, 29 Ekim 1940 (Abidin Daver):⁴⁴

“Uğradığı haksız taarruz karşısında, Türk milletinin sempatisi, bütün dostluğu kahraman Yunan halkına müteveccihdir. Bu maddeten küçük millet, yalnız kendi

⁴¹Falih Rıfki Atay, “Yunanistan’a Tecavüz,” *Ulus Gazetesi*, 30 Ekim 1940, s.1.

⁴²Hüseyin Cahit Yalçın, “Yunanistan’a Taarruz,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 29 Ekim 1940, s.1.

⁴³Etem İzzet Benice, “İtalya Haksız Tecavüzünün Cezasını Çekecektir,” *Son Telgraf Gazetesi*, 29 Ekim 1940, s.1 ve 3.

⁴⁴Abidin Daver, “Yunanistan’ın uğradığı Haksız Tecavüz,” *İkdam Gazetesi*, 29 Ekim 1940, s. 1 ve 4.

istiklâli için değil, bütün mazlum milletlerin istiklâli ve kurtuluşu için çarpışan büyük bir millet olmuştur.”

Tasviri Efkâr Gazetesi, 30 Ekim 1940:⁴⁵

“Roma medeniyeti de, Cermen medeniyeti de bugünkü batı medeniyetinin esaslarını kuran amiller arasındadır. Bu iki medeniyet acaba elele vererek bugünkü batı medeniyetini ve onun mahsulü olan bütün mevzuatı, bütün esasları kökünden kazımaya mı karar vermişlerdir?”

Vatan Gazetesi, 30 Ekim 1940 (Ahmet Emin Yalman):⁴⁶

“Dünyanın neresinde yaşarsa yaşasın, her Yunanlı kendi milli yurdunu canından çok sever. Bu yurda uzanan elleri kırmak için her türlü cesaret, fedakârlık Yunanlılardan beklenir.”

Akşam Gazetesi, 30 Ekim 1940 (Necmeddin Sadak):⁴⁷

“Türkiye’nin tuttuğu yol artık herkesçe malûmdur. Olayları, kuvvetimizden gelen bir sessizlikle ve gittikçe artması tabii olan bir alâka ile takip ediyoruz. Tehlikenin ne uzak ne yakın olduğu iddia edilebilir. Bu badirenin sonu gelinceye kadar, elimiz tetikte her an nöbet bekleyeceğiz. Soğukkanlılığımız kadar metanetimiz, cesaretimiz yerinde olmalıdır. Türkiye’nin bir harbe mecbur edileceğini sanmıyoruz. Fakat İsmet İnönü’ye yirmi sene sonu yeniden bir milli mücadele şerefi mukadder ise Türk milletinin nasıl dövüşeceğini bütün cihan emindir.”

Tan Gazetesi, 31 Ekim 1940 (Sabiha Zekeriya Sertel):⁴⁸

“Yakın zamana kadar Balkanlar’da hiçbir emeli olmadığını temin eden İtalya’nın, Yunanistan’a yaptığı bu tecavüz, 1935’ten beri gizlediği siyasetin maskesini düşürdü. Şimdi Büyük Roma İmparatorluğu peşinde koşan Faşizmin

⁴⁵Tasviri Efkâr, Gazetesi, “İtalyan Yunan Harbi,” 30 Ekim 1940, s.8.

⁴⁶Ahmet Emin Yalman, “Aferin Yunanistan’a,” *Vatan Gazetesi*, 30 Ekim 1940, s.1.

⁴⁷Necmeddin, Sadak, “Yaklaşan Fırtına Karşısında,” *Akşam Gazetesi*, 30 Ekim 1940, s.7.

⁴⁸Sabiha Zekeriya Sertel, “İtalyan Emperyalizminin Bir Tarihçesi,” *Tan Gazetesi*, 31 Ekim 1940, s.1 ve 2.

emperyalist heyulâsı bütün Balkanlar'ın karşısındadır. Ta Trablusgarp'ta başlayan, bugün Yunanistan'da karar kılan İtalyan emperyalizmin daha nerelere yayılmak istediği henüz malûm değildir. Fakat çok da meçhul değildir.”

Görüldüğü gibi ağır ithamlar ile yorumlanan İtalya'nın, Yunanistan'a saldırısı, aslında hedef olarak görüldüğünü bilen Türkiye'nin savaşa bir adım daha yaklaşmış olması demektir. Türk basını, yorumlarıyla bu kaygıyı dile getirmektense İtalya'yı kınayan ve Yunanistan'ın yanında olduğunu gösteren bir tavır sergileyerek Türkiye'nin hiçbir şeyden korkmadığını dünyaya duyurmak ister gibiydi.

Bütün bunlarla beraber Türk basını, özellikle savaşın Balkanlara sıçraması ardındaki gelişmeleri değerlendirirken sertleşen bir üslup kullanmıştır. Her geçen gün büyüyen Mihver tehdidine karşı herhangi bir yılgınlık belirtisi göstermemiştir. Basın, bu haliyle Türkiye'nin kararlı tutumunu sergiliyordu.

4.2. TÜRK – MOSKOVA İLİŞKİLERİ VE ORTAK DEMEÇLERDE TÜRK BASINI

Türkiye, Mihver devletlerine karşı, İngiltere ve Fransa ile askeri bir ittifaka doğru yol alırken, Sovyet Rusya'yı hiçbir zaman bu ortaklığın dışında düşünmemiştir.⁴⁹

Ulus Gazetesi, Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Litvinov'un istifasından sonra dahi, “Bu vaziyette Sovyetler ile İngiltere ve Fransa arasında bir antlaşma pek yakında olmalıdır” şeklinde yazıyordu.⁵⁰

18 Mayıs 1939'da Tan Gazetesine yazan Falih Rıfkı Atay ise:

“Avrupa kıtasında tecavüze karşı teşkilatlanma, nazariye ve hayal olmaktan çıkarak, ilk defa hakiki ve fiili sahaya intikal etti. Kuzey komşumuzun eskiden beri

⁴⁹ Koçak Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), c.I, s. 257.

⁵⁰ Ulus Gazetesi, 8 Mayıs 1939, s. 1.

uğraştığı da, büyük batı demokrasilerine bu zarureti anlatmaktı. Vaziyet kendi emellerine en çok mutabık olan şekle girdiği zaman eserini yarım kalmasına müsamaha etmek şüphesiz Moskova'dan beklenemez. Tek arzumuz varsa o da devam etmekte olan müzakerelerin süratle netice bulmasından ibarettir" şeklinde yazıyordu.⁵¹

Basında, Temmuz ayının sonunda dahi, Sovyet Rusya'nın yakında Türk – İngiliz – Fransız Antlaşması'na katılacağı yolunda haber ve makaleler yayınlanıyordu. Oysa uluslararası siyasi ilişkilerde bu tür beklentiler yaratan hava, yalnızca görünüşteydi.

Sovyetlerin 23 Ağustos 1939'da Almanya ile Saldırmazlık Paktı imzalaması bütün dünyada bomba tesiri yaptı. Türkiye, olayı şaşkınlıkla karşıladı. Bu olay Türkiye'nin dış ilişkilerini etkiledi. Sovyet Rusya'nın da katılacağını umduğu Batı cephesinde Türkiye iki batılı devletle yalnız kalmıştı.⁵²

Bununla birlikte Türkiye ilk şaşkınlığı atlattıktan sonra gelişmelere soğukkanlı bir biçimde bakmaya, olanları olumlu bir biçimde yorumlamaya çalışıyordu. Bu düşünce tarzını o günün basınında izlemek mümkündür. Türk basını, zoraki bir iyimserlik, tedirginlik ve hayal kırıklığı kutupları arasında gidip geliyordu.

Falih Rıfkı Atay'ın 25 Ağustos 1939 tarihli Ulus Gazetesinde çıkan başyazısı havayı çok iyi yansıtmaktadır.⁵³

"Sovyet Rusya ile Almanya arasında bir adem-i tecavüz misakının imza edildiği haberi her tarafta derin bir hayret uyandırmıştır. Herkesin dikkati Moskova'daki askeri müzakereler üstünde idi. Bugünlerde Moskova'dan beklenen havadis büyük demokrasilerle Sovyetler arasındaki askeri ve siyasi müzakerelerin neticesi hakkında idi. Onun için adem-i tecavüz paktının imza edildiğini bildiren telgraflar adeta bir darbe tesiri yapmıştır. Bu mesele hakkında kati mütalaalar söylemek sırası gelmemiştir. Adem-i tecavüz paktının hakiki mahiyetini muhakeme etmek için imza edilmiş olan paktın umumi mahiyeti haricinde daha etraflı ve

⁵¹Falih Rıfkı Atay, "Sovyetler ve Anlaşmamız," *Tan Gazetesi*, 18 Mayıs 1939, s. 1.

⁵² Armaoğlu, "II. Dünya Harbinde Türkiye," s.144.

⁵³ Falih Rıfkı Atay, "Almanya ve Sovyetler," *Ulus Gazetesi*, 25 Ağustos 1939, s. 1 ve 6.

bilhassa müzakerelere hâkim olan zihniyeti gösterir tafsilat beklemek icab eder... Onun için bundan sonra gelecek haberlerin, bizi sulhu tehlikeye koymak için değil belki sulhu kurtarmak maksadıyla yapılmış olan bir teşebbüsün neticeleri karşısında bırakacağına itimadımızı muhafaza ediyoruz.”

Asım Us, *Vakit Gazetesinde* aynı temkinli fakat tedirgin tonu dile getirmekte ve genel hayal kırıklığının sözcülüğünü etmekteydi:⁵⁴

“Avrupa’nın şu beş on senelik tarihi bize gösterdi ki, söze sadakat, prensip, ideoloji gibi sözler sadece saf milletleri aldatmak içindir... İcabında maddi menfaatler için feda edilmeyecek aht, prensip, ideoloji yoktur... Eğer, Sovyetler bazılarının zannettiği gibi Avrupa devletlerini birbirlerine düşürmek ve harp neticesinde hepsini de takatten düşürmek niyetinde ise bu vaziyetten istifade edebilir. Fakat Moskova hükümetinin böyle bir niyeti olmadığı surette sulh cephesine iltihak ederek dünya sulhuna hizmet edebilir. Şimdiye kadar sulh hareketlerinde ilk safta bulunmuş olan Sovyet Rusya’dan beklenen ve kuvvetle ümid edilen işte bu sulh hizmetidir.”

Yunus Nadi, *Cumhuriyet Gazetesinde* daha sert bir dil kullanıyor ve Sovyetlerin Hitler’e bu denli hareket özgürlüğü vermelerini şaşkırtıcı bir gelişme olarak görüyordu. Nadi’ye göre işin içinde daha su yüzüne çıkmamış nedenler vardı:⁵⁵

“Bu karışık adem-i tecavüz taahhütlerinin hiçbir kayıt ve şarta tabi tutulmadan bu denli mutlak olarak ifadeleri havsalaya sığacak bir şey değildir. O halde bu muamelenin iç yüzünde gizli safhalar bulunacağını farz etmek zaruri oluyor... Bütün bir soğukkanlılıkla vaziyetlerin inkişafını bekleyelim.”

Yine Yunus Nadi, 31 Ağustos tarihli yazısında kolektif emniyet zihniyetinin iflasından üzüntüyle söz ediyor ve bunun nedeni olarak ülkelerin yüksek ilkelere bağlı değil, katı çıkar hesaplarına dayanmalarını gösteriyordu:⁵⁶

⁵⁴ Asım Us, *Vakit Gazetesi*, 25 Ağustos 1939, s. 1 ve 6.

⁵⁵ Yunus Nadi, “Rus-Alman Paktından Sonra,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Ağustos 1939, s. 1ve7.

⁵⁶ Yunus Nadi, “Zavallı Kollektif Emniyet,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Ağustos 1939, s. 1ve6.

“Bu hata Milletler Cemiyeti’ne iştirak eden memleketlerin ekserisinin oraya bir ss için iştiraklerinde ve kendileri hiçbir fedakârlıa katlanmaksızın Milletler Cemiyeti’nde bir kuvvet bulunacağı farz etmelerinde görülmüştür. Hâlbuki Milletler Cemiyeti’nin kuvvet ve kudreti ancak ona iştirak eden milletlerin kuvvet ve kudretlerinden ibaret olabilirdi.”

Tan Gazetesi ise, Sovyetlerin Batı’dan istedikleri güvenceyi bulamadıklarını ve bu nedenle güvenceyi doğrudan Nazi Almanya’sından aradıklarını yazmaktaydı.⁵⁷

II. Dünya Savaşı başladığı zaman bir taraftan Türk – İngiliz – Fransız ittifak müzakereleri, diğer taraftan Türk – Rus müzakereleri devam ediyordu. Bu şartlar altında Türkiye Dışışleri Bakanı şükrü Saraçoğlu 22 Eylül 1939’da Moskova’ya hareket etti.

Saraçoğlu’nun Moskova temasları devam ederken, Tan gazetesinin genellikle Sovyet yanlısı başyazarı Zekeriya Sertel, bu müzakereler sonucunda memnuniyet verici bir havanın eseceini yazıyordu.⁵⁸

“Moskova müzakerelerinden memnun olacak bir devlet varsa o da Türkiye’dir. Çünkü Karadeniz paktı, İngilizlerle akdettiimiz Akdeniz ve Balkanlar paktını tamamlayacak ve Türkiye’yi Avrupa’dan gelebilecek herhangi bir taarruza karşı koruyarak Balkanlar’da sulhun devam ve bekasını temin edecektir.”

Oysa, bu müzakerede her iki devletin beklentileri farklıydı. Türkiye’nin amacı İngiliz – Rus dostluklarını badaştırmaktı. Sovyet Rusya’nın amacı ise bundan çok farklıydı. Almanya’nın ısrarlarıyla Türkiye’yi batı cephesinden ayırmaktı.

Her iki ülke temsilcilerinin farklı amaçları olması Sovyetlerin teklif ve taleplerini, Türkiye’nin kabul etmemesi nedeniyle görüşmeler sonuçsuz kaldı. Sovyet Rusya’nın isteklerini kabul edilecek boyutta görmeyen Saraçoğlu, haddinden fazla uzayan ziyaretini 17 Ekim 1939’da tamamlayıp Moskova’dan ayrıldı. Beklenin

⁵⁷ Tan Gazetesi, 25 Ağustos 1939, s. 1.

⁵⁸ Zekeriya Sertel, “Moskova’da Cereyan Eden Müzakereler,” *Tan Gazetesi*, 28 Eylül 1939, s. 6.

tersine hayal kırıklığı ile sonuçlanan bu ziyaret sonrası Türk dış politikası, Sovyet Rusya'ya karşı güvenini kaybetmeye başlamıştır.

Şükrü Saraçoğlu, 17 Ekim'de Moskova'da ayrılınca, Türk basınında da görüşmelerin sonuçsuz kaldığı açıklanır. Fakat Türk basını, sonuçsuz kalan bu görüşmelere olumlu bir hava vermeye çalışmıştır.

Yunus Nadi, Cumhuriyet Gazetesine şöyle yazmıştır:⁵⁹

“Filhakika Avrupa'nın geçirmekte olduğu büyük buhran içinde Sovyetlerle yeni bir siyasi vesika imzalanamamış olması, iki komşu memleketin İnkılâp tarihleri ile başlamış en samimi dostluklarına hâlel getirecek bir hâdise teşkil edemez. Bizim samimi itikadımıza göre Türk – Rus dostluğu herhangi vesile ile herhangi bir belgenin imzalanıp imzalanamamasından müteessir olmayacak kadar kuvvetlidir.”

Falih Rıfkı Atay, Ulus Gazetesindeki yazısında:⁶⁰

“Sovyetlerle olan münasebetlerimiz eskisi gibi dostane esaslara berdevam bulunmaktadır. Ancak kendi milli emniyetini ve bu emniyet sahasına taallûk eden kara ve deniz bölgelerinin sulh ve masuniyetini müdafaa eden, bütün münasebet ve taahhütlerini ancak bu gayeye hasreden Türkiye'nin davası ile, hiçbir emniyet, sulh ve masuniyet dâvası menfaatleri arasında bir tezat ve tenakuz mevcut olmayacağına şüphe yoktur. Türk politikasının bu değişmez karakteri, bilhassa Sovyet dostlarımız tarafından takdir edilmekte olduğuna da eminiz,” şeklinde vurgu yapmıştır.

Burada Türkiye'nin konumunun değişmesine yapılan övgünün tersi düşünüldüğünde, Sovyetlerin konumunun değişmesi yerilmiş oluyordu. Burada, dozu fazla olmamakla birlikte Sovyet Rusya'nın ilk kez eleştirildiğini söylemek mümkündür.

⁵⁹ Yunus Nadi, “Türkiye ve Rusya,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ekim 1939, s. 1.

⁶⁰ Falih Rıfkı Atay, “Grup Tebliği Münasebetiyle,” *Ulus Gazetesi*, 18 Ekim 1939, s. 1ve3.

Zekeriya Sertel, Türkiye'nin dürüst barışçı siyasetini değiştirmediğini ve taahhütlerinden ayrılmadığını belirttikten sonra, yazısına şöyle devam etmektedir:⁶¹

“... Bir ittifak akdinde anlaşmamış olmak, iki memleket arasındaki dostluğun devamına mani değildir. İki hükümet de dost münasebetlerin devamı lüzumunu kabulde müttefiklerdir. Zaten Türkiye ile Sovyet arasında menfaat ve görüş birliği vardır. İki devlet de bir ittifaka mani olan görüş ayrılıklarını telif için şüphesiz ellerinden geleni yapmakta tereddüt etmeyeceklerdir. Bizce bu defa müzakere müsbet netice vermemiş, fakat ergeç bir anlaşma ümit ve kapılarını da tamamen kapamamıştır.”

Hüseyin Cahit Yalçın Yeni Sabah Gazetesindeki yazısında müzakerelerden bir netice alınamaması Karadeniz vaziyetinde ve Türk Rus dostluklarında bir değişikliğe sebebiyet vermediğini belirtiyordu.⁶²

Selim Ragıp Emeç Son Posta Gazetesindeki 20 Ekim tarihli yazısında:⁶³

“Siyasetimizin ana hattı, her zaman başkalarının istiklâli hakkında saygı göstermek olmuştur. Aynı muamelenin hakkımızda da gösterilmesini istemekten başka gayemiz bulunmadığını söylemek bir malumun ilamından ibaret olduğunda şüphe yoktur. Ferdi hürriyetler gibi milli hürriyetlerin hudutları da diğer fert ve milletlerin hürriyet hudutları ile kayıtlanması kadar tabii bir şey olamaz. Başkasının hayat sahasında gözümüz yoktur. Bizim hayat ve hürriyet sahamızın da aynı suretle itibar görmesini istemek tabii bir hakkımızdır. Sovyet Rusyalı dostlarımız bunu bildikleri içidir ki, satırları arasında okşayıcı cümleler bulunan Moskova beyannamesine bir eda vermek lüzumunu hissetmişlerdir... Dostumuzun dostu kalmamak için de şimdilik hiçbir mâni sebep görenlerden değiliz” şeklinde belirtmektedir.

⁶¹ Zekeriya Sertel, “Moskova Müzakereleri Niçin Akim Kaldı?” *Tan Gazetesi*, 19 Ekim 1939, s. 6.

⁶² Hüseyin Cahit Yalçın, “Türk-Rus Müzakereleri,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 19 Ekim 1939, s. 3.

⁶³ Selim Ragıp Emeç, “Türk-Rus Müzakerelerinin İnkıta Münasebetile,” *Son Posta Gazetesi*, 20 Ekim 1939, s. 3.

Moskova ziyareti bir dönemin kapandığını işaret ediyordu. Kurtuluş savaşı döneminden bu yana yaşanan Türk – Sovyet dostluğunun sona ermesi ile Türk dış politikası Sovyet tehdidini göz önünde tutmaya başlayacaktı.

Bununla beraber, 23 Ağustos 1939 paktıyla başlayan Alman – Sovyet İşbirliği uzun ömürlü olmamış ve iki devlet arasında 1940 yılı ortalarında soğukluk başlamıştı. Bunda, Almanya’nın Batı Avrupa’da seri zaferler kazanarak Balkanlar’a inmesi büyük rol oynamıştır. Bu nüfuz çatışması şiddetlendikçe Saraçoğlu’nun Moskova seyahatinden sonra soğuyan Türk – Sovyet ilişkileri düzelmeye başlamıştır.⁶⁴

Sovyet Rusya, Almanya ile imzaladığı Saldırmazlık Paktı’nın uzun ömürlü olmayacağını anlamış ve çıkacak bir savaşta Türkiye’nin durumunu önemli gördüğü için Alman – Sovyet münasebetleri bozuldukça Türkiye’ye karşı izlediği politikayı değiştirmek gereğini hissetmiştir.

Sonuçta 25 Mart 1941’de Türk – Sovyet ortak demeci yayınlanır. Bu demeç, Türkiye’ye rahatça bir nefes alma olanağı vermiştir.

Türk – Sovyet ortak demeci, sonraki gün gazetelerin başköşelerinde yer edinir.

Son Posta Gazetesinin 25 Mart’taki manşetinde: “Türkiye bir tecavüze uğrayıp harbe girerse Sovyet Rusya katiyen bitaraf kalacak” şeklinde yazıyordu.⁶⁵

Ulus Gazetesi, 26 Mart 1941 (Falih Rıfkı Atay):⁶⁶

“... Deklarasyon, iki devlet arasında yeni bir ahid değildir ve iki devletin bugünkü harp karşısında ta başlangıçtan beri devam eden siyasetlerinde bir değişiklik olduğuna delâlet etmez. Muhariplere karşı Sovyet Rusya ile Türkiye’nin vaziyetleri farklıdır. Muhtelif propagandalar, bu fark üzerinde, zaman zaman iki komşu devlet münasebetlerini bulandırmak için bir hayli işlemişlerdir. Sovyet – Türk deklarasyonu

⁶⁴ Burçak, Moskova Görüşmeleri, s. 128.

⁶⁵ Son Posta Gazetesi, 25 Mart 1941, s. 1.

⁶⁶ Falih Rıfkı Atay, “Sovyet-Türk Deklârasyonu,” *Ulus Gazetesi*, 26 Mart 1941, s. 1ve3.

şunu tebarüz ettiriyor ki iki devletin batıdaki siyasetleri ne olursa olsun, her ikisi de doğuda sulh istemektedirler ve harbin bu sahalara intikal etmesinde hiçbir menfaat görmemektedirler. Bu bakımdan ve bugünkü ahval içinde 25 Mart deklarasyonu, bu esasta bizimle zıt niyet ve menfaatle olmayan herkesi memnun edecek bir sulh vesikası teşkil eder.”

Cumhuriyet Gazetesi, 26 Mart 1941 (Yunus Nadi):⁶⁷

“Yeni dünya buhranı önünde Sovyetler Cumhuriyeti bitaraf, Türkiye harp harici vaziyetinde bulunuyorlar. Esasen sulh taraftarı olan iki memleket esaslı dostluklarını teyit eden adem-i tecavüz paktı ile de yekdiğerine karşı en pürüzsüz bir emniyetle hazırlanmış oldukları halde son deklarasyonla bu vaziyeti karşılıklı olarak bir daha tespit ve ilân etmeyi faydalı bulmuşlardır. Gerek zaten müesses samimi münasebetlerde ve gerek bu deklarasyonda karşılıklı en derin bir anlayış zihniyeti hâkim olduğunu izaha hacet bile yoktur.”

Vakit Gazetesi, 26 Mart 1941 (Asım Us):⁶⁸

“Balkan ufukları harp bulutları ile karardığı bir sırada Karadeniz ve Kafkas ufuklarında bir ışık peyda oldu. Bu ışık Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında mevcut adem-i tecavüz paktına istinaden neşrolunan Ankara – Moskova bitaraflık deklarasyonudur. Sovyetler Birliğinin Türkiye’ye karşı olan dostluk siyasetini şüpheli göstermek isteyen bir takım şayiaların meydana çıktığı bir zamana tesadüf ettiği için Ankara – Moskova deklarasyonu gerçekten yakın şarkta sulhun muhafazası bakımından zaruri bir ihtiyacı temin etmiş, aynı zamanda Türk – Sovyet dostluğunun yeniden kuvvetlenmesine güzel bir vesile teşkil eylemiştir... Bundan dolayı Türk efkâr-ı umumiyesinin derin bir suretle mütehassıs olduğu şüphesizdir.”

Vatan Gazetesi, 26 Mart 1941 (Ahmet Emin Yalman):⁶⁹

“Türkiye ve Sovyetlerin, dünyanın bu karanlık günlerinde, böyle bir karşılıklı tebliğ neşretmeleri, ehemmiyeti elbette inkâr edilmeyecek bir hadisedir. Ankara ve

⁶⁷ Yunus Nadi, “Rus-Türk Deklarasyonu,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Mart 1941, s. 1.

⁶⁸ Asım Us, “Ankara-Moskova Bitaraflık Deklârasyonu,” *Vakit Gazetesi*, 26 Mart 1941, s. 1.

⁶⁹ Ahmet Emin Yalman, “Ufku Berraklaştıracak Bir Tebliğ,” *Vatan Gazetesi*, 26 Mart 1941, s. 5.

Moskova’da neşredilen tebliğ, ancak iki memleket arasındaki adem-i tecavüz prensibini nazik bir dakikada ve dostane bir ruh içinde teyid eden ve vaziyeti berraklaştırmaya hizmet eden bir vesikadır. Balkanlar üzerinde kara bulutlar biriktiği bir dakikada Sovyet Rusya’nın, ufku bu şekilde berraklaştırmaya hizmet etmesini aramızda mevcut dostluğun yeni bir tezahürü sayarız. Bunun hedef tuttuğu maksada, yani Balkan sulhunun muhafazasına hizmet edebilmesini de dileriz.”

Yeni Sabah Gazetesi, 26 Mart 1941 (Hüseyin Cahit Yalçın):⁷⁰

“Neşredilen müşterek Türk – Rus dostluk beyannamesi son zamanların en mühim siyasi tezahürlerinden biridir. Bunun kıymetini abartmıyoruz. Beyanname, Türkiye ile Rusya arasında bir ittifak mahiyetine haiz değildir. Türkiye, bugünkü şerait içinde, Almanya tarafından bir tecavüze uğrarsa Sovyet Rusya bizimle birlikte harbe iştirak edecek değildir. Sovyet Rusya Almanya ile dostane münasebetlerden vazgeçmiş ve aralarındaki adem-i tecavüz misakını yırtmış değildir. Fakat Sovyet Rusya, Türkiye ile mevcut adem-i tecavüz misakını da unutmamıştır. Ve bugünkü ahval karşısında bunu teyid etmekte ve Türkiye bir tecavüze uğradığı takdirde bitaraf kalacağını ilân eylemekte tereddüt göstermemiştir. Türkiye Cumhuriyeti de aradaki adem-i tecavüz misakının tahmil ettiği aynı vazifeyi komşusuna karşı ifadan geri kalmayacağını tekrarda bir haz duymuştur.”

İkdam Gazetesi, 26 Mart 1941 (Abidin Daver):⁷¹

“Sovyetler Birliği Türk dostluğunun kıymet ve ehemmiyetini anlayarak Türkiye’nin dürüst siyasetini takviye ihtiyacını duymuştur. Böylece Türk – Sovyet münasebetlerinin suni surette soğutulan havası tekrar ısınmıştır. Bu netice Ankara’nın Moskova’ya karşı gösterdiği ve muhafaza ettiği samimi dostluğun tabii neticesi ve semeresidir. Bu dostluk, ileride çok daha kuvvetlenecektir.”

⁷⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, “Türk-Rus Beyannamesi,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 26 Mart 1941, s. 1.

⁷¹ Abidin Daver, “Yeniden Kuvvetlenen Dostluk,” *İkdam Gazetesi*, 26 Mart 1941, s. 1ve3.

Son Telgraf Gazetesi, 26 Mart 1941 (Etem İzzet Benice):⁷²

“Sovyetlerle aramızda mütakabilen neşrolunan Deklarasyon, iki millet arasındaki kadim dostluğun yeni bir nişanesini teşkil ederken aynı zamanda tereddüt muhafaza eden bir noktayı da aydınlatmış oluyor...”

Tasviri Efkâr Gazetesi, 26 Mart 1941:⁷³

“Rusya ile Türkiye arasındaki dostluk münasebetleri dün ve bugün başlamış değildir. Bu dostluk Türkiye’nin de, Rusya’nın da çok kara günlerinde başlamış, her iki memleket en zor anlarında birbirlerine yardım etmek suretiyle birçok gaileleri elbirliği ile defetmişler. Böyle esaslı ve sağlam dostlukların asıl imtihan günü ise, şimdi içinde bulunduğumuz gibi, dünya siyasetinin karışık bir hal aldığı ve her günün, ertesi gün için ortaya ne gaile çıkaracağını kimsenin kestiremediği zamanlardır. İşte beyannamenin neşrinden bir maksat da, iki komşu devletin bu imtihan günlerini de, her iki tarafı da bir kat daha temin edecek surette geçireceklerini âleme ilân etmektir.”

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü üzere Türk basını, Türk – Sovyet ortak demecini yorumlarken, iki ülkenin samimi dostluğundan ve birbirlerine olan güvenden hoşnutla bahsetmişlerdir.

Oysa Sovyet Rusya’nın Türkiye’ye karşı takındığı bu dostça tavır, Stalingrad galibiyetine kadar sürecektir.

4.3. ÜÇLÜ İTTİFAKTA TÜRK BASINI

Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu’nun Moskova müzakereleri sonucunda bir anlaşmaya varılamaması Türk – Sovyet ilişkilerinin boyut değiştirmesine sebep oldu. Sovyet Rusya ile ilişkilerin boyut değiştirmesinin ardından Türkiye, zaten ikili deklarasyonlarla yakınlaştığı Müttefikler ile birlikte

⁷² Etem İzzet Benice, “Türkiye-Sovyetler ve Deklarasyon,” *Son Telgraf Gazetesi*, 26 Mart 1941, s. 1.

⁷³ Tasviri Efkâr Gazetesi, “Türk-Rus Beyannamesi,” 26 Mart 1941, s. 1ve5.

hareket edecekti. Bu durumun kayda geçmesi için ise hiç vakit kaybedilmedi. 19 Ekim 1939’da Türkiye, İngiltere ve Fransa ile bir “ittifak antlaşması” na imza attı. Bu tarihi antlaşmanın Türk basınında yorumlanışını, dönemin gazetecilerinin kaleminden aktarıyoruz.

Ulus Gazetesi, 20 Ekim 1939 (Falih Rıfki Atay):⁷⁴

“Bu, yüksek bir sulh ve emniyet vesikasıdır: onun imzasını üç millet kadar, yakın şark ve Balkanlar ve umumiyetle barış âlemi derin bir sevinçle karşılayacaktır.

Hükümeti, cihan sulhu ve milletler hürriyeti ideali ile tam bir uygunluk arz eden, Türkiye’nin milli emniyeti hakkında elde etmiş olduğu yüksek muvaffakiyetinden dolayı tebrik ederiz. Bu sırada Milli Şefimizin adı, şüphesiz en derin hürmetle bütün vatandaşlarımızın dilinde ve gönlünde dolaşıyor. Türklerle İngiliz ve Fransızların birbirlerine karşı beslemekte oldukları sevgi ve itimat, sevgi ve itimadın en derin ve şümüllü ifadesi olan ittifak bağı ile takviye edilmiş ve hiç şüphesiz ebedileştirilmiştir. Eser, milletlerimiz ve insaniyet için faydalı ve hayırlıdır. Tarih, onun vücut bulmasına çalışanların hatırasına daima hürmet edecektir.”

Cumhuriyet Gazetesi, 20 Ekim 1939 (Yunus Nadi):⁷⁵

“Ehemmiyetli sulh eseri diyoruz. Hakikatten Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile akdettiği bu muahede Akdeniz’de ve Türkiye’nin emniyet sahası olan bölgelerde sulhu korumak açık maksadı ile ve yalnız bu maksadla karşılıklı yardım taahhütlerinden ibaret bulunur... Milletler arasında bütün tarihin kaydetmediği dehşetli bir buhran hüküm sürmekte ve insan medeniyeti yıkılıp yok olmakla ayakta durabilmek gayreti arasında mahşeri bir hayat geçirmektedir. Kuvvetle hak arasındaki bu çarpışmayı tehdid ederek insanlığı muhtaç olduğu salim ve sağlam yeni nizamı içinde normal hayata kavuşturmak, bugünün en büyük vazifesini teşkil etse gerekir. Bu müthiş günlerin her an gelebilmesi ihtimali karşısında biz Türkler, yeni müttefiklerimiz İngilizler ve Fransızlarla kendi emniyet sahalarımızın selâmetini temine azmetmiş bulunuyoruz. İşte Ankara’da imza olunan muahedenin hakiki

⁷⁴ Falih Rıfki Atay, “Büyük Bir Sulh ve Emniyet Eseri,” *Ulus Gazetesi*, 20 Ekim 1939, s. 1ve3.

⁷⁵ Yunus Nadi, “Türkiye ile İngiltere ve Fransa Arasında,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ekim 1939, s. 1.

maksad ve manası bundan ibarettir. Türkiye, maksadı sulh olan bu muahdede sulha hizmet edebilmiş olduğu nispette kendisini bahtiyar sayacaktır.”

Akşam Gazetesi, 20Ekim 1939 (Necmeddin Sadak):⁷⁶

Türkiye, İngiltere ve Fransa ittifakının birinci umumi vasfı, sadece taarruza karşı bir vesika olmasıdır. Gayesi, Akdeniz’de ve Balkanlar’da sulhun devamını temin etmektir. Türkiye’nin ne tek başına, ne de İngiltere ve Fransa ile birlikte, başka bir devlet aleyhine gizli fikirleri, herhangi bir memlekette gözü olmadığı artık bütün dünyanın kabul ettiği hakikatler sırasına girdiği için bu muahdeden ne kimsenin kuşkullanması, ne de bundan dolayı hiddet ve kırgınlık göstermesini akıl ve mantık kabul edemez.”

Son Telgraf, 20 Ekim 1939 (Etem İzzet Benice):⁷⁷

“Cumhuriyet Türkiye’si bugün fiilen İngiltere ve Fransa’nın sulh ve müdafaa cephesinde silah arkadaşlıklarını kabul etmiş bulunuyor. Hiçbir devlet aleyhine müteveccih olmayan, sırf tecavüzlere karşı koymayı amaç edinen bu ittifak muahdesini imzalamakla iktidar, sulha ve tarihe karşı olan vazifesini bir kere daha isabet ve muvaffakiyetle ifa etmiş bulunmaktadır.”

İkdam Gazetesi, 20 Ekim 1939 (Ebüzziya Zade Velid):⁷⁸

“Şurasını tekrar edelim ki, esas ve gayesi sırf sulha müstenit olan bu anlaşmadan, diğer hiçbir devletin alınmasına ve şüpheyne düşmesine zerre kadar mahal yoktur. Bizim gibi sulhperver bir millet için bir tarafa sıkı dostluk bağları ile bağlanmak, kendileriyle doğrudan doğruya hiçbir ihtilafımız olmayan başka devletlere husumet ilân etmek değildir ve olamaz. Herkesle mümkün olduğu kadar dost geçinmek başlıca emelimizdir. Bu emelimizin samimiyetine ne kadar inanılırsa, Avrupa sulhuna da o merteye hizmet edilmiş olacağını da büyük küçük her devletin takdir etmesini görmek bizi cidden memnun edecektir.”

⁷⁶ Necmeddin Sadak, “Türkiye, İngiltere, Fransa İttifakı,” *Akşam Gazetesi*, 20 Ekim 1939, s. 6.

⁷⁷ Etem İzzet Benice, “Vuzuh ve Emniyet,” *Son Telgraf Gazetesi*, 20 Ekim 1939, s. 1ve3.

⁷⁸ Ebüzziya Zade Velid, “Anlaşmanın Kat’ileşmesi Karşısında,” *İkdam Gazetesi*, 20 Ekim 1939, s. 4.

Son Posta Gazetesi, 20 Ekim 1939 (Muhittin Birgen):⁷⁹

“Türkiye’nin bütün bu işlerdeki siyaseti iki esaslı unsurdan ilham almıştır. Bunlardan birincisi her şeyden evvel Türk vatanının emniyet ve selameti endişesi, ikincisi sulhun devamına ve hiç olmazsa, harbin gidişine mani olma arzusudur.

...Dünyada hiç kimse yoktur ki, Türkiye’nin bu son mukaveleyi imza ederken dünya sulhuna zarar vermek veyahud harp sahasını genişletmek gibi bir maksat takip ettiğine veyahud istemeyerek buna sebep olduğunu iddia edebilsin. Bundan dolayı Türkiye’nin vicdanı tam bir istirahat ve huzur içindedir.”

Tan Gazetesi, 21 Ekim 1939 (Zekeriya Sertel):⁸⁰

“Türkiye Cumhuriyeti’nin zaten harici siyasetinin ana prensibi daima sulh kelimesiyle ifade edilmiştir. Cumhuriyet rejimi sulh içinde, huzur ve emniyet içinde yaşamaktan, kendi dahili bayındırlık ve ilerleme işleriyle meşgul olmaktan başka bir şey düşünmemiş ve istememiştir. Türkiye Cumhuriyeti, bu idealini tahakkuk ettirmek için hudutların etrafını dostluk ve ittifak muahedelerinden mürekkep bir sigorta halkasıyla çevirmiştir.”

Yeni Sabah Gazetesi, 21 Ekim 1939 (Hüseyin Cahit Yalçın):⁸¹

“...Ankara muahedenamesi hiçbir devlet aleyhine bir tecavüz maksadı beslemeyen, sırf Yakın Şark’ta sulhun devamını temin edecek ve bugünkü harbin bu taraflara sirayet etmesine meydan vermeyecek bir ihtiyatı tedbirdir... Ankara muahedenamesini yalnız ideoloji birliği ile izaha kalkmak doğru olmaz. Fikir sahasındaki bu akrabalık, derin bir menfaat ve siyaset iştirakine de istinad etmektedir.”

Görüldüğü gibi Türk basını, Türk – İngiliz – Fransız İttifak Antlaşması’na tam destek vermektedir. Özellikle vurgulanan ise, antlaşmanın “barış” için yapıldığı

⁷⁹ Muhittin Birgen, “İttifak Niçin ve Nasıl İmzalandı,” *Son Posta Gazetesi*, 20 Ekim 1939, s. 2.

⁸⁰ Zekeriya Sertel, “Türkiye de Demokrasilerle Mukadderatını Birleştirmiştir,” *Tan Gazetesi*, 21 Ekim 1939, s. 1.

⁸¹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Ankara Muahedesi,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 21 Ekim 1939, s. 1ve3.

ve geçici olmadığıdır. Ancak basında yer alan bu yorumların Mihver'i kışkırtmayacak şekilde olmasına özellikle dikkat edildiği gözlemlenmektedir.

Üçlü İttifak üzerindeki yorumlarda, basın her ne kadar savaş yerine barışa önem verdiği için tüm dünyanın takdirini kazandığını belirtse de bu ittifak Sovyet Rusya'yı kızdırdı. Molotov, Türkiye'nin kaderini Almanya'ya karşı savaş ilân eden İngiltere ve Fransa'ya bağladığını bunun İngiltere ve Fransa için memnun edici olmakla beraber Türkiye'nin bundan dolayı pişmanlık duyup duymayacağını söylemiştir.

Yunus Nadi, bir veya iki milletin tüm dünyayı hatta tek Avrupa kıtasını egemenliği altına almaya kalkıştığından bunu önlemek için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini, bu tedbirlerden biri de Ankara Paktı olduğunu belirtir. Çünkü Ankara Paktı savaş yerine barışa önem vermektedir.⁸²

22 Ekim'deki yazısıyla Üçlü İttifakı İtalya açısından değerlendiren Nadir Nadi de, hangi tarafından değerlendirilirse değerlendirilsin, Ankara Paktı'nın, tecavüz amacı beslemeyen milletleri olduğu gibi İtalya'yı da memnun edecek bir antlaşma olduğunu belirtmiştir.⁸³

Necmeddin Sadak 21 Ekim tarihli Akşam Gazetesindeki yazısında Ankara Paktı'nı iktisadi ve mali açıdan da ele alır:⁸⁴

“Devletler ve milletler arasındaki birlikler, sadece askeri anlaşmalara dayanmaz... Harpte olduğu gibi sulh zamanında da birbirleri ile birleşmiş milletlerin yalnız askeri sahada değil, iktisadi, ticari sahalarda da anlaşmış olmaları şarttır. Bunun içindir ki, İngiltere ve Fransa ile bu muahedeyi imzalamış olan hükümetimizin bu çapta bir işbirliği için zaruri olan iktisadi, mali şartları da konuşmuş olması muhakkaktır.”

⁸² Yunus Nadi, “Ankara Paktının Dünyadaki Tesirleri,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Ekim 1939, s. 1ve 4.

⁸³ Nadir Nadi, “Ankara Paktı ve İtalya,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Ekim 1939, s. 3.

⁸⁴ Necmeddin Sadak, “Muahedenin İyi Anlaşılması için Bazı İzahlar,” *Akşam Gazetesi*, 21 Ekim 1939, s. 4.

22 Ekim 1939 tarihli Tan Gazetesindeki yazısında İtalya'nın Balkanlar'daki emellerinden vazgeçmemiş olduğunu belirten Zekeriya Sertel, bu antlaşmanın, Avrupa'yı sarmakta olan büyük yangının Balkanlar'a Akdeniz'e sıçramasına engel olacak bir siper mahiyetinde olduğunu belirtmiştir.⁸⁵

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu ittifak antlaşmasının ardından kendini güvende hissedecektir. Polonya'nın Almanya ve Sovyet Rusya tarafından paylaşılması sonrası ortaya çıkan bunalım ortamı, Türk kamuoyunu da etkilemişti. Ancak özellikle Almanya'nın Polonya'yı işgali ardından yayılmacı politikasına ara vermesi ve ittifak antlaşması ile oluşan güven ortamı, Türk kamuoyunda belirgin bir rahatlama yaşanmasına sebep olacaktı. Ulus Gazetesi başyazarları, o günlerde savaşın geleceği ile ilgili yorumlarında fazlaca iyimserlerdi.⁸⁶

Falih Rıfki Atay, savaşın genel durumu hakkında şöyle diyordu:⁸⁷

“Harbin üçüncü ayı nihayet bulmak üzeredir. Umumi vaziyet hakkında kati hükümler vermek henüz mümkün olmamakla beraber, eylül karanlığının devam etmekte olduğu da iddia edilemez. Evvelâ yeni harbin bir cihan harbin değil daha geniş bir Avrupa harbi olmak ihtimali dahi gittikçe azalmaktadır. Yeni bir ihtilâfı, ancak bir tecavüz tahrik edebilir. Bu tecavüzün müttefikler tarafından vuku bulmayacağına şüphe yoktur. Almanya'nın ise, üç aylık mühletten istifade ederek kıtada dominyon ve sömürgelerde kudretleri mütemadiyen kabaran, denizlerde bütün ihtiyad tedbirlerini tamamlayan müttefiklere yeni askeri müşterekler hediye etmekte bir menfaat tasavvur edebileceğini zannetmiyoruz.

4.4. TÜRKİYE’NİN SAVAŞ DIŞI KALMA ÇABALARINDA TÜRK BASINI

II. Dünya Savaşı'yla beraber Türkiye savaş dışı bir politika yürütmüştür. Ancak Mihver ülkelerinin mevcut durumu değiştirme politikaları karşısında

⁸⁵ Zekeriya Sertel, “Balkanlarda ve Akdenizde Tecavüz Tehlikesi Kalmamıştır,” *Tan Gazetesi*, 22 Ekim 1939, s. 1ve6.

⁸⁶ Ahmet Şükrü Esmer, “Üçlü İttifak”, *Ulus Gazetesi*, 9 Kasım 1939, s. 3; Falih Rıfki Atay, “Hariciye Vekilimizin Dünkü Nutku,” *Ulus Gazetesi*, 11 Kasım 1939, s. 1.

⁸⁷ Falih Rıfki Atay, “Korku Dalgası Geçiyor,” *Ulus Gazetesi*, 24 Kasım 1939, s. 1.

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya yanaşmasına sebebiyet vermiştir. Bunun sonucunda, savaşın patlak vermesinden sonra Türkiye, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939'da Üçlü İttifak Antlaşması imzalamıştır. Böylece savaşın Balkanlar ve Akdeniz'e sıçramasını önlemek gibi bir maksat amaçlanmıştır.

Türkiye'nin Batı ittifakı, Türk dış politikasının geleneksel tarafsızlık / askeri ittifaklardan uzak durma politikasının da sonu olacaktır.⁸⁸

Bu süreçle beraber, Türkiye, tarafsız olmaktan çıkacak ve savaş dışı pozisyonuna bürünecektir.

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, 13 Ocak 1940 tarihinde gazetelere verdiği demeçte, Türkiye'nin savaş karşısındaki durumunu açık bir dille anlatmaktadır:⁸⁹

“Biliyorsunuz ki, memleketimiz mevcut muharebeler karşısında tarafsız değil, sadece harp dışıdır. Mevcut taahhütlerimiz, memleketimizin hudutları kadar kati, vazih ve sarihdir. Eğer bir taarruza maruz kalmazsak ve bizi, taahhütlerimizi ifaya mecbur edici bir hadise meydana gelmezse, isteyerek tuttuğumuz barış yolunda, nihayete kadar yürümek kararındayız.”

Abidin Daver, 27 Şubat tarihli İkdâm Gazetesindeki yazısında, Türkiye'nin savaşa girmesini gerektirecek bir vaziyetin bulunmadığını Türkiye'nin tek amacının barışı korumak olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁰

Almanya'nın 9 Nisan 1940 günü, herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın, Danimarka'yı işgal etmesi ve yine aynı gün Norveç sahillerine çıkartma yapması ile durduğu zannedilen savaş yeniden canlanıyordu.

Almanya'nın yeni saldırısı, Türk basınında Mihver devletlerine kaşı olan havanın daha da olumsuz yöne kaymasına neden olur. Türk basını tarafsız olduğunu ilan etmiş olan Danimarka ve Norveç'in işgal edilmesini kınamaktaydı.⁹¹

⁸⁸ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c. I, s. 282.

⁸⁹ Şükrü Saraçoğlu, 13 Ocak 1940 Günkü Gazetelere Demeci.

⁹⁰ Abidin Daver, “Türkiye ve Harp,” *İkdâm Gazetesi*, 27 Şubat 1940, s. 1ve3.

⁹¹ Koçak, age, s. 299.

Almanya'nın bu beklenmedik hareketinin üzerinden birkaç gün sonra Falih Rıfkı Atay, *Ulus Gazetesindeki* yazısında, Danimarka ile Norveç'in işgal edilmelerinin, tarafsızlık politikasının Almanya'yı yatıştırmadığını açıkça gösterdiğini belirtiyor ve Avrupa kıtasındakilerin artık "tarafsız" olmayıp, sadece "savaş dışı" olduklarını vurguluyordu.⁹²

Ahmet Şükrü Esmer de, "Norveç'ten Alınacak Dersler" adlı yazısında, "Norveç'in âkibeti, bir defa daha "bitarafılık" denilen politikanın iflâs borusunu çalmıştır" diyordu.⁹³

Bu tür yazı ve uyarıların, Türkiye'nin izlediği dış politikayı haklı göstermesinin ötesinde, Balkan ülkelerine yönelik olduğu da açıktı. Gerçekte Türkiye, Danimarka ve Norveç gibi tarafsız devletlerin saldırıya uğramasını, Üçlü İttifak Antlaşması'nın haklılığına bir kanıt olarak değerlendirmişti.

İtalya 10 Haziran 1940'ta İngiltere ve Fransa'ya savaş ilân etti. İtalya'nın bu girişimi, savaşın Akdeniz'e sıçraması demekti ve 19 Ekim 1939 Üçlü İttifak Antlaşması uyarınca Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girmesini gerektiriyordu. Bu gerekliliği İngiltere Türkiye'ye bildirmiş ve Türkiye'nin savaşa girmesini talep etmişti.

Savaş durumu, Türkiye'yi daha yakından ve daha sıcaklığı duyulan yakınlıkla ilgilendiriyordu.⁹⁴

Türk Hükümeti, Üçlü İttifak Antlaşması'nın ek 2 numaralı protokole, yani Sovyet çekincesine işaret ederek yaşanan gelişmelerin Türk – Sovyet çatışmasına ortam hazırlayacağını öne sürerek savaşa girmeyi reddetmiştir.

Basın, genellikle Türkiye'nin savaş dışı kalmasından yanaydı. Fakat kahramanlıktan, Mehmetçik'in cesaretini ileri sürerek, Türkiye'nin savaşa girmesini dileyen kalemler de yok değildi.

⁹² Falih Rıfkı Atay, "Bitarafılık Devri Geçti," *Ulus gazetesi*, 26 Nisan 1940, s. 1.

⁹³ Ahmet Şükrü Esmer, "Norveç'ten Alınacak Dersler," *Ulus Gazetesi*, 6 Mayıs 1940, s. 3.

⁹⁴ Kemal Sülker, "2. Dünya Savaşı Yıllarında Basından Çizgiler," *Bilim ve Sanat*, sayı: 14, Şubat 1982, s. 43.

Asım Us, Türkiye'nin ittifaklarına sadık kalacağını belirttikten sonra, CHP Meclis Grubu Toplantısı'nda "mebusların müttefikler lehine tezahüratı bunu göstermiştir" demektedir.⁹⁵

Necmeddin Sadak, Türkiye'nin bugünkü siyasi ve askeri şartlar içinde savaşa katılması, savaşın Balkanlar'a ve Yakındoğu ötelere yayılması demek olduğunu belirtiyor ve bu durumun, müttefiklere yeni büyük külfetler yükleteceğini vurguluyordu. Sadak, aynı makalenin sonunda:

"Kaderin büyük saati çaldığı anda Türk milleti ulvi vazifesine sevine sevine atılmakta asla tereddüt göstermeyecektir. Bunu herkes böyle bilmelidir" diyordu.⁹⁶

Abidin Daver 18 Haziran'daki yazısında:

"Cihanda sulh Türkiye'nin kendi kudreti dahili ve haricinde olmak üzere iki cephelidir. Biz, kendi kudretimiz dairesinde, hiçbir maceraya atılmadan, yolumuzda yürüdük; fakat kudretimiz haricinde olan cephede, sulh yerine harp baş göstermiştir. Medeniyeti tahrip eden bu harpte hiçbir mesuliyetimiz yoktur... Her şeye rağmen, harbin, bize kadar gelebileceğini de unutmuyoruz. Bu ihtimali göz önünde tutarak sulh için her tedbire başvurduğumuz gibi, kuvvetli bulunmak için de hiçbir tedbiri ihmal etmiyoruz. İstemediğimiz halde de, harp gelirse, bizi gafil ve tedbirsiz bulmayacaktır" diyordu.⁹⁷

Etem İzzet Benice 18 Haziran tarihli yazısında şöyle diyordu :⁹⁸

"Hiç bir milletin be toprağında, ne malında gözümüz yok. Macera, his ve hevesten uzak, bütün dünya ile hesaplarını tasfiye etmiş; sulha sadık, kendi inkişaf (açılma) ve kalkınmasına amaç edinen bir hedef içinde ve harp dışındayız. Buna rağmen bir tecavüze uğrarsak, mütecaviz, Türk milletini tarih huzurunda bir kere daha nasıl şahlanabileceğini ve harikalar yaratabileceğini görecektir."

⁹⁵ Asım Us, "Türkiye'nin Hâdiseler Karşısında Tutacağı Yol," *Vakit Gazetesi*, 16 Haziran 1940, s. 1.

⁹⁶ Necmeddin Sadak, "İttifak Siyasetimizde ve Harp Harici Vaziyetimizde Değişiklik Yoktur," *Akşam Gazetesi*, 17 Haziran 1940, s. 1.

⁹⁷ Abidin Daver, "Badire Karşısında Türk Milleti," *İkdam gazetesi*, 18 Haziran 1940, s. 1.

⁹⁸ Etem İzzet Benice, "Avrupa Harbi Karşısında Genç Türkiye," *Son Telgraf Gazetesi*, 18 Haziran 1940, s. 1ve3.

1940 yılının ortalarında, Fransa'nın teslim olması ve İngiltere'nin tek başına Alman askeri zaferlerinin karşısında duramayacağı gerçeği yaşanmaktaydı. Türkiye, Almanya'nın yürüttüğü işgal politikasına karşı, kurduğu tüm stratejik dengeli dış politikanın unsurlarını tek tek kaybetmekteydi. Ancak Türkiye, kendisine saldırı olmaması durumunda savaş dışı konumunu sürdürmeye kararlıydı. İnönü başta olmak üzere tüm Türk yöneticiler Türkiye'nin yakın tarihinin en önemli evrelerini yaşamışlardı. Dolayısıyla geçmişteki deneyimleri ile ülkeyi savaşa sokarak yeni bir buhrana sürüklememek için her türlü çareye başvuracaklardır.

Türkiye 26 Haziran 1940'ta savaş dışı halini resmen bildirdi.⁹⁹ Başbakan Refik Saydam, "Türkiye hâlihazırdaki gayri muharıplik vaziyetini muhafaza etmektedir" demecini vermiştir.¹⁰⁰

Hükümetin savaş dışı kararını vereceği 26 Haziran'da Necmeddin Sadak, çok tedbirli ve uyanık durmak gerektiğini, büyük tarihi anların birlik ve fedakârlık ruhunu her zamandan fazla kuvvetli tutmak lazım geldiğini belirtmekteydi.¹⁰¹

Türk basını, Türkiye'nin savaşa girmeme kararını savunuyordu. Ahmet Şükrü Esmer, İtalya'nın savaşa girmesinin ardından Türkiye'nin ittifak antlaşmasından doğan yükümlülüğüne rağmen savaşa girmemesini Üçlü İttifak Antlaşması'nda yer alan ek 2 numaralı protokole bağlayanlardandı.¹⁰²

Falih Rıfkı Atay da, Türkiye Üçlü İttifak Antlaşması'yla taahhüt ettikleri görev ve sorumluluklarına tamamen uygun şekilde hareket ettiğini vurguluyordu. Ayrıca Türkiye'nin Batı cephesindeki savaşa etki etmesi şüpheli olacak olan gereksiz bir müdahaleden öteye gitmeyeceğini öne sürüyordu.¹⁰³

Zekeriya Sertel, 27 Haziran tarihli yazısında:

"Türkiye ittifaklarına sadıktır ve ittifak muahedesi ile taahhüt ettiği vazifeleri yapmaya daima hazır bulunmuştur. Fakat İtalya'nın harbe girmesi, Türkiye'nin

⁹⁹ Deringil, *Denge Oyunu*, s. 116.

¹⁰⁰ Ulus Gazetesi, 27 Haziran 1940, s. 1.

¹⁰¹ Necmeddin Sadak, "Tedbirli Uyanık ve Birlik Durmak," *Akşam Gazetesi*, 26 Haziran 1940, s. 4.

¹⁰² Ahmet Şükrü Esmer, "Harp Karşısında Türkiye," *Ulus Gazetesi*, 27 Haziran 1940, s. 3.

¹⁰³ Falih Rıfkı Atay, "Türkiye Vazifesini Yapıyor," *Ulus Gazetesi*, 28 Haziran 1940, s. 1.

derhal harp ilân etmesini icap ettirmezdi... Türkiye'nin sırf sözünü yerine getirmiş olmak için, müttefiklerine hiçbir yardımı dokunamayacağını bilerek, harbe girmesi, muahedenin ruhuna da muhalif olurdu. Çünkü bu hareket harbin Balkanlar'a ve Yakın Şark'a da sirayetine sebep olabilirdi" demektedir.¹⁰⁴

Türkiye'nin maddi ve manevi bütün kuvvetlerini barışın savunmasına verdiğini belirten Abidin Daver, 27 Haziran'daki yazısında:

"Her türlü tahrikten icdinap eden bu uyanık ve dikkatli gayri muhariplik siyaset ve vaziyeti, memleketimiz için olduğu kadar, etrafımız için de sulhun muhafazasına hadimdir" demektedir.¹⁰⁵

Etem İzzet Benice, Son Telgraf Gazetesinde şöyle yazıyordu:¹⁰⁶

"İtalya'nın harbe girmesi ile bizim müttefiklere yardımımız fiili hudutlarımız olmadığına göre nereden ve nasıl vaki olabilirdi? Bu yolu bulabilmek ise bir takım ihtilatlar (karışmalara) sebebiyet verirdi. Bu ihtilatlar ise Balkanlar'daki statükonun ve Yakın Şark'taki sulhun muhafazasında alâkadar olan Sovyet Rusya'yı da ihtilafa (anlaşmazlık) ve ihtilata sevk edebilirdi. Binaendeyh (bundan dolayı), hem milli hedef ve kasmıza, hem de akdettiğimiz muahedeye hâkim ruh ve maksada tamamıyla mutabık kalarak harp dışı vaziyetimizi muhafaza azim ve kararını vermiş bulunuyoruz."

Asım Us, 28 Haziran tarihli Vakit Gazetesindeki yazısında:

"Hakikatin meydana çıkmasını, daha ziyade hâdislerin inkişafına (meydana çıkma) bırakmayı tercih ettik. Fikrimizce hâdiseler karşısında hükümetin aldığı kararın bu noktadan hususi bir ehemmiyeti vardır. Zira, bu karar ile Türkiye'nin rastgele maceralar peşinde sürüklenecek bir vaziyette olmadığı fiilen anlaşılmıştır" diyordu.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Zekeriya Sertel, "Türkiye'nin Vaziyeti Nedir?" *Tan Gazetesi*, 27 Haziran 1940, s. 1ve4.

¹⁰⁵ Abidin Daver, "Türkiye'nin Siyaseti ve Harp Karşısındaki Vaziyeti," *İkdam Gazetesi*, 27 Haziran 1940, s. 1.

¹⁰⁶ Etem İzzet Benice, "Türkiye'nin Vaziyeti," *Son Telgraf Gazetesi*, 27 Haziran 1940, s. 3.

¹⁰⁷ Asım Us, "Türkiye'nin Harp ve Sulh Siyaseti," *Vakit Gazetesi*, 28 Haziran 1940, s. 2.

Türkiye, savaş tehlikesini politik manevralarla bertaraf etmeye çalışırken bir yandan da olası bir saldırıya karşı savunma tedbirleri de alıyordu. Bu amaçla Trakya 12 Haziran 1940'tan itibaren yasak bölge olarak ilân edildi. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayanların Edirne'de bir geceden fazla kalmaları yasaklandı. 24 Temmuz'da da ülkedeki tüm yabancıların yirmi dört saat içinde en yakın polis karakoluna başvurmaları ve bilgi vermeleri zorunlu kılındı. Ayrıca Türk Ordusu Trakya'da Ege'de ve Sovyet Rusya sınırında yığınak yapıyordu.¹⁰⁸ Fakat o sıralarda bu tür haberler resmen tekzib (yalanlama) ediliyordu.¹⁰⁹

Türkiye'nin savaş dışı tutumu, nihayet İngiltere tarafından da zorunlu olarak kabul edilecek ve Ankara'nın bu tutumunun Üçlü İttifak Antlaşması'na uygun olduğu açıklanacaktır.¹¹⁰

Emekli General H. Emir Erkilet, Son Posta Gazetesindeki makalesinde:

“Bu siyaset sulh ve müdafaa siyasetidir. Biz, yakın ve uzak bir millete karşı yalnız dostluk hissiyatı besleriz ve her devlet ve milletin haklarına riayeti kendimize düstur biliriz. Onlardan istediğimiz de bize karşı kat'i itimad ve riayet göstermeleridir” diyordu.¹¹¹

Bu arada, olayların seyri bu şekil devam ederken 25 Temmuz 1940 tarihinde Türk – Alman Ticaret Antlaşması imzalandı. Türk – Alman Ticaret Antlaşması'nı, Türk basını olumlu karşılamıştır. Ancak Cumhuriyet gazetesi, basında egemen olan itinalı dil konusunda genel tutumundan bir hayli sapmış görünüyordu. Nadir Nadi, Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanan makalesinde şunları yazıyordu:¹¹²

“Dünya realiteyi olduğu gibi görmeye mecburdur... Bugün Avrupa'da bir Alman kudreti yaşıyor... Avrupa devletleri, realiteyi olduğu gibi görmeli ve yollarını ona göre tayin etmelidirler. Realite karşısında nikbin (iyimser) bulunmak da şarttır.”

¹⁰⁸ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c.I, s. 310.

¹⁰⁹ Bkz: Ulus Gazetesi, 1 Temmuz 1940, s. 1.

¹¹⁰ Savaş Yılları, s. 8 - 13.

¹¹¹ H. Emir Erkilet, “Türkiye Yakın Bir Tehlike Karşısında Değildir,” *Son Posta Gazetesi*, 13 Temmuz 1940, s. 4.

¹¹² Nadir Nadi, “Alman Birliği Karşısında Avrupa,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Temmuz 1940, s. 1.

Nadir Nadi'nin bu yazısı sert tepki uyandırmış ve diğer basın organlarınca da eleştirilmiştir.

Bu aşamada İtalya hâlâ en tehlikeli düşman kategorisinde olmakla beraber, Almanya'ya karşı tutumda bir yumuşama belirmişti.

Necmeddin Sadak Akşam Gazetesindeki yazısında:

“...Öyle görülüyor ki Almanya, garpta harbin devamına rağmen Orta Avrupa'da ve Balkanlarda sulhu esaslı surette temin edecek vasıtalar aramaktadır” diyordu. Ayrıca aynı yazının devamında Sadak, bunun sebebinin, ekonomik ihtiyaçların verdiği zorunluluktan kaynaklandığını belirtmekteydi.¹¹³

Tasviri Efkâr Gazetesine yazan Ebüzziya Zade Velid de, durumu, ekonomik ihtiyaçların verdiği kaygıya bağlıyordu.¹¹⁴

Türkiye'de bu gelişmeler ve yorumlar yaşanırken Mihver'in batı cephesinden Balkanlar'a yönelmesi söz konusu olacaktı. 7 Ekim 1940'ta Almanya Romanya'ya giriyordu. İtalya da 28 Ekim 1940'ta Yunanistan'a saldırdı. Bu gelişme İngiltere'nin Balkanlar'da bir savunma hattı oluşturulması gerektiği yolundaki düşüncesini yeniden gündeme getirmişti. Fakat İngiltere'nin Türkiye'ye vaat ettiği askeri yardımları yerine getirememesi, Türkiye'nin savaş dışı pozisyonunu bir kere daha korumasını sağlayacaktır.

Ahmet Emin Yalman, 22 Ekim tarihli Vatan Gazetesindeki yazısında:

“ Biz daima şunu tekrar ettik: Biz harp hariciyiz, fakat bitaraf değiliz” diyordu.¹¹⁵

¹¹³ Necmeddin Sadak, “Balkanlarda Devamlı Bir Sulh ve Emniyet Hepimizin Arzusudur,” *Akşam Gazetesi*, 26 Temmuz 1940, s. 1.

¹¹⁴ Ebüzziya Zade Velid, “Balkanlarda Tehlike Kalmadı mı?” *Tasviri Efkâr Gazetesi*, 5 Ağustos 1940, s. 1ve5.

¹¹⁵ Ahmet Emin Yalman, “Bizim İçin Yalnız Türk Taraftarlığı Var,” *Vatan Gazetesi*, 22 Ekim 1940, s. 1.

Muhittin Birgen, Son Posta Gazetesindeki makalesinde şöyle yazıyordu:¹¹⁶

“Dünya için iyi duygu ve asıl temenni, Türkiye için, yalnız hak ve adalet prensiplerinden ilham alan kat’ı bir emniyet ve selamet siyaseti bizim takip ettiğimiz yolu en vazih çizgilerle çizmiştir. Biz bu yolun yolcusuyuz.”

Necmeddin Sadak 3 Kasım tarihli Akşam Gazetesindeki yazısında:

“Türkiye siyasetinde değişiklikler beklenmesine ihtiyaç yoktur. Bu siyaset hiç kimsenin aleyhinde değildir” diyordu.¹¹⁷

Zekeriya Sertel, Tan Gazetesindeki yazısında:

“Bütün harp müddetince bitaraf kalmaya ve hiçbir bir harbe girmemeye azmetmişizdir... Türkiye siyasi vaziyetini tahkim etmiş, Avrupa’nın bu mıntıkasına harbin sirayetine mani olmak için lazım olan tedbirleri almıştır” diyordu.¹¹⁸

Savaş karşısında, Türkiye’nin tarafsızlığını destekleyen Zekeriya Sertel, bir başka makalesinde şöyle yazıyordu:¹¹⁹

“Bu harpte en büyük tehlike sürpriz karşısında kalmaktır. Almanya, daima düşmanlarını sürprizler karşısında bırakmış ve onlara göz açmak imkânını vermemiştir. Türkiye’yi böyle bir sürpriz karşısında bırakmak mümkün değildir. Türkiye, bütün harp hazırlıklarını yapmıştır. Noksanlarımız varsa, bunları da tamamlamak için hükümetin birbirini ardı sıra tedbirler alması mümkündür. Bizim en büyük kuvvetimiz birliğimiz, hazırlığımız ve müdafaa azim ve kararımızdır.”

Tasviri Efkâr Gazetesi 11 Kasım tarihli yazısında, savaş vaziyeti karşısında her an hazır bulunmak gerektiğini vurguluyordu.¹²⁰

¹¹⁶ Muhittin Birgen, “Milli Şefi dinlerken,” *Son Posta gazetesi*, 3 Kasım 1940, s. 4.

¹¹⁷ Necmeddin Sadak, “Bütün Millet Kahraman Şefine Seninle Beraberiz Diyor,” *Akşam Gazetesi*, 3 Kasım 1940, s. 1.

¹¹⁸ Zekeriya Sertel, “Hükümetin Mühim Kararı,” *Tan Gazetesi*, 8 Kasım 1940, s. 6.

¹¹⁹ Zekeriya Sertel, “Harp Geliyormuş Gibi Hazır Olmalıyız,” *Tan Gazetesi*, 7 Kasım 1940, s. 4.

¹²⁰ Tasviri Efkâr Gazetesi, “Hazır Bulunmak Lüzumu,” 11 Kasım 1940, s. 1.

Cumhuriyet Gazetesine yazan Yunus Nadi, 12 Kasım tarihli yazısında:

“Memleketimiz harp haricidir ve bu vaziyetin böylece devamı en samimi arzumuzdur. Fakat bu arzuda hayale kapılmağa yer yoktur. Harbin memleketimize gelmemesinin ve şayet gelirse yüz geri edip gitmesinin tek çaresi, onu yüzde yüz buraya da gelecekmiş gibi düşünmekliğimizden ve bu düşüncelere mutabık hareket eylemekliğimizden ibarettir” diyordu.¹²¹

Asım Us, 4 Kasım tarihli Vakit Gazetesindeki yazısını şu cümleyle bitiriyordu:¹²²

“O halde bir gün bu memlekete de harp afeti gelecek olursa bu, ancak Türk Milletinin İstiklalini ve mevcudiyetini muhafaza için başka çare kalmadığından olacaktır”.

Us, ertesi günkü yazısında:

“Türkiye dün olduğu gibi bugün de harp haricidir; fakat memleketimizin dünkü harp harici vaziyeti ile bugünkü harp harici vaziyeti arasında büyük bir fark var. Zira, Avrupa harbi milli hudutlarımıza değilse de milli emniyet sahamızın hudutlarına gelmiştir” diyordu.¹²³

Falih Rıfkı Atay, Ulus Gazetesindeki makalesinde, Türkiye’nin elinde olduğu kadar savaş dışında kalacağını belirtmektedir.¹²⁴

Necmeddin Sadak 1 Aralık 1940 tarihli Akşam Gazetesindeki yazısında:

“Harbin başından beri Türkiye’nin siyaseti malumdur. Türkiye, kendine özgü çizdiği yolda, hiçbir sapma göstermeden, metin ve dürüst yürümüştür. Bu siyasette

¹²¹ Yunus Nadi, “Her şey Vatan Müdafaasına,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Kasım 1940, s. 1ve3.

¹²² Asım Us, “Kurt ile Kuzuyu Geçindiren Siyaset,” *Vakit Gazetesi*, 4 Kasım 1940, s. 3.

¹²³ Asım Us, “Harp Tehlikesine Karşı Hazırlık Devrine Girdik,” *Vakit Gazetesi*, 5 Kasım 1940, s. 1.

¹²⁴ Falih Rıfkı Atay, “Cephe Gerisinin Harbi,” *Ulus Gazetesi*, 6 Kasım 1940, s. 1.

ne değişmiş, ne değişecek bir cihat vardır... Emniyet sahalarımıza tehlike yaklaşmadığı müddetçe sulha bağlı kalırız” diyordu.¹²⁵

Sadak, 2 gün sonra şöyle yazıyordu: ¹²⁶

“...Memleketleri kurtaran en büyük amil, politika istiklalidir. Milli menfaatin siyaset yolunu bulup hiçbir tehlide, hiçbir iğfale kapılmadan bu yolda yürümek kudretini göstermemiş milletler, tuzaktan tuzağa düşerek, yamaçtan uçuruma kayarak felakete sürüklenmişlerdir. Milletın hayati menfaatine uygun politikayı seçmekteki istiklal ve bu sahada asla sendelemeden yürümek hür yaşamaya layık milletlerin büyük şiarıdır.”

Cahit Sıtkı Tarancı, Yeni Sabah Gazetesindeki yazısında:

“Türk politikası lafa, her zaman inkâr olunan vaadlere değil, realiteye istinad ediyor ve gayet açık ve dürüst bulunuyor” vurgusunu yapmaktaydı. ¹²⁷

Görüldüğü gibi Türk basını, hükümetin savaş dışı siyasetini destekliyor ve aynı zamanda olası bir savaş karşısında maneviyatı güçlü cümleler sarf ediliyordu.

Savaşın bu ilk yıllarında Türkiye birçok zorlukla karşı karşıya kalmış ve her çekindiğı gelişme gerçekteymişti. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Türk dış politikası çizgisinde bir değişme olmadan devam ediyordu. İşte bu şartlarla 1941 yılına girildi.

1941 yılının ilk gününde Başbakan Refik Saydam’ın verdiğı nutukta, hiçbir memleketi endişeye düşürecek öğeleri ihtiva etmeyen dürüst siyasetin aynı yolda yürüyeceğini söylemiştir. ¹²⁸

Aslında Türkiye, savaşın hemen başında katıldığı Batı ittifakı içinde, tabiatı ile öncelikle kendi güvenliğini sağlamak istemişti. Türkiye’nin savaşa katılmakla

¹²⁵ Necmeddin Sadak, “Türkiye’nin Siyaseti Malûmdur ve Değişmez,” *Akşam Gazetesi*, 1 Aralık 1940, s. 1.

¹²⁶ Necmeddin Sadak, “Türkiye’nin Büyük Kuvveti İçeride Birliğı, Dış Siyasetinde Tam İstiklâldir,” *Akşam Gazetesi*, 3 Aralık 1940, s. 1.

¹²⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “Mihver Devletleri Karşısında Türk Politikası,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 5 Aralık 1940, s. 1.

¹²⁸ İkdâm Gazetesi, 2 Ocak 1941, s. 1.

kazanacağı herhangi bir şey yoktu. Ankara'nın bir toprak talebi de bulunmuyordu. Dolayısıyla, Türkiye savaşa katılmakla bir çıkarı olmadığına inanıyordu.

4.5. ALMANLARIN BALKANLARA İNİŞİ SIRASINDA TÜRK BASINI

1940 yılı sonu ile 1941 yılı başlarında Alman ve İtalyan ordularının Balkanlar'da ilerlemeleri, Türkiye'nin siyasi durumunu güçleştirmişti. İtalya'nın Yunanistan'a taarruz ettiği sıralarda, Almanya'nın da Romanya'ya sızması, hem İngiltere, hem de Türkiye için endişe kaynağı oldu.

İngiltere, Almanya Romanya'ya girdiği takdirde, askerini Bulgaristan'dan geçirerek, Yunanistan'daki askeri durumu hiç de iyi olmayan İtalya'nın yardımına gitmek suretiyle Almanya'nın bütün Balkanlar'a hâkim olmasından korktu.¹²⁹

Almanya, 1940 yılının ortalarına kadar Balkanlar'a karşı bir saldırı siyaseti takip etmedi. Bunun sebebini, bir taraftan Sovyet Rusya ile çarpışmak istememesinde, bir taraftan da Balkanlar'ın bugünkü vaziyetinden ekonomik açıdan azami derecede istifade edebilmesinde aranmalıdır.

Zekeriya Sertel, 8 Ocak 1940 tarihli Tan Gazetesindeki makalesinde durumu şöyle izah etmektedir:¹³⁰

“Balkanlar şimdiye kadar harpten ve istiladan uzak kalabilmişlerse, bunu Balkan devletlerinin siyasetlerindeki dirayet ve basirette değil, bu memleketlerle alakadar devletlerin müttefikleri arasındaki çarpışmada aramak lazım gelir.”

Mihver'in Balkanlar'a karşı yürüttüğü harekâtın en sonunda Türkiye dayanacağı açıkça görünmekteydi, giderek tehlike çemberi darala dursun, bir yandan da İngiltere, Türkiye'yi savaşa sokabilmek için yeniden zorlamaya başlayacaktır. İtalya'nın Yunanistan'da beklediği başarıyı sağlayamaması üzerine Almanya'nın

¹²⁹ Armaoğlu, “İkinci Dünya Harbinde Türkiye,” s. 151-152.

¹³⁰ Zekeriya Sertel, “Balkanların Maruz Bulunduğu Yeni Tehlike,” *Tan Gazetesi*, 8 Ocak 1940, s. 1.

Yunan topraklarına saldırı olasılığı, İngiltere'nin Türkiye üzerinde yaptığı baskıyı arttırıyordu.¹³¹

Etem İzzet Benice, 26 Ocak 1941 tarihli Son Telgraf Gazetesindeki yazısında:

“Bir Alman tecavüzü, Balkanlar'da kendisi için İtalyan tecavüzünden daha başka türlü akıbet bekleyemez. Balkan milletleri genç, istiklal idraki içinde yaşayan kavi bünyeli milletlerdir. Bu vasıf ve bu hakikat, Almanya'nın cesaretini kırarak en kuvvetli etkenlerden biri olabilir” demektedir.¹³²

Fakat Benice'nin bu belirttiği hususlar gerçekleşmeyecek ve ileriki tarihlerde Alman hareketi son şekline kadar devam edecektir.

Abidin Daver İkdâm Gazetesindeki yazısında, Almanya'nın Balkanlar'da yeni bir harbe girişmesi, Almanya aleyhine İngiltere'nin lehine olacağını belirtmektedir. Ayrıca Almanya'nın Balkanlar'da uyanık davranması ve kör bir tecavüz ve istila politikası sevdasına kapılacak bir hata işlememesi kendi menfaati icabı olduğunu vurgular.¹³³

Vakit Gazetesine yazan Asım Us, Hitler'in prensibinin tek cephede harp etmek olduğunu, fakat İngiltere'nin mücadele kuvvetlerini mümkün olduğu kadar fazla cepheye dağıtmak olduğunu belirtir. Us, aynı zamanda, “Almanya'nın Fransa'yı mağlup ettikten sonra İtalya'yı harbe sürüklemekle sadece bu maksadı taşıyordu” demektedir.¹³⁴

Asım Us, 26 Şubat tarihli yazısında Türkiye'nin emniyet alanını izah ederken şöyle devam etmektedir:¹³⁵

¹³¹ Kamûran Gürün, “Türkiye'yi II. Dünya Savaşı'na Sokma Çabaları,” *Belleten*, c. LII, Ankara, 1988, s. 1461.

¹³² Etem İzzet Benice, “Alman Tecavüzü İhtimali Karşısında Balkanlar,” *Son Telgraf Gazetesi*, 26 Ocak 1941, s. 1ve5.

¹³³ Abidin Daver, “Balkanları Korumanın Çaresi,” *İkdâm Gazetesi*, 6 Şubat 1941, s. 1.

¹³⁴ Asım Us, “İki Cephede Harbi Sevmeyen...” *Vakit Gazetesi*, 6 Şubat 1941, s. 1.

¹³⁵ Asım Us, “Türkiye'nin Emniyet Sahası,” *Vakit Gazetesi*, 26 Şubat 1941, s. 1.

“Türkiye kendi emniyet sahasında yapılacak yabancı faaliyetlere ve hareketlere asla lakayt kalamaz. Türkiye toprak bütünlüğüne ve istiklaline yapılacak her taarruza silahla karşılık verecektir.”

Almanya’nın Balkanlar üzerindeki faaliyetleri artınca, İngiltere’nin bu konuda Türkiye üzerindeki baskısı da artmıştır. İngiltere Başbakanı Churchill, Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye yazdığı 31 Ocak 1941 tarihli mektupta, Almanların Bulgaristan’a yerleşmesinin Türkiye için doğuracağı tehlikelere işaretle, Türkiye’nin harbe girmesini istedi.¹³⁶

Mihver güçlerinin 1940 yılı sonu ve 1941 yılı başlarında, Balkanlar’da ilerlemeleri, Türkiye’nin durumunu daha da güçleştirmişti. Türkiye’nin güvenlik bölgesi olan Balkanlar, Alman işgaline girmişti ya da girmek üzereydi. O zamana dek tamamen Müttefiklerin yanında olan Türkiye, Almanya ile ilişkilerini artık düzeltmesi gerektiğini düşünüyordu. Moskova’nın tutumu ise hala belirgin değildi ve Ankara, Kuzey komşusundan dolayı tedirgindi. Türkiye, olası bir savaşta iki ateş arasında kalmaktan endişe ediyordu. Berlin ise, saldırı planlarına Türkiye’yi dahil etmişti.¹³⁷

Türkiye 1941 yılı başlarından itibaren, Mihver güçlerini kışkırtmaktan kaçınmak zorundaydı. Bunun için de, Mihver devletlerinin yayılmakta olduğu kendi güvenlik bölgesi olan Balkanlar’ı artık farklı bir gözle değerlendirdiyordu. O zamana dek, Balkanlar’da olası bir savaşta, savaşa katılacağını açıklamış olduğu halde, Ankara, savaşın bu aşamasında, artık savaş dışı tutumunu bozmayacağını belirtiyordu.¹³⁸

1 Mart 1941’de Bulgaristan resmen Mihver devletlerine katıldığını ilan etti. Bu gelişmenin hemen ardından Alman ordusu Bulgaristan topraklarına girmeye başladı.

¹³⁶ Armaoğlu, agm, s. 153.

¹³⁷ Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, c.I, s. 532.

¹³⁸ Koçak, age, s. 533.

Türkiye, artık meşhur Alman panzerlerinin sesini, duyabileceği en yakın mesafeden duymaktaydı. Falih Rıfkı Atay, bu durumu çarpıcı biçimde yorumlamaktaydı:¹³⁹

“İşgal teşebbüsünü durdurmak mümkün olmazdı: ya ona mukavemet etmek, yahut onu kabul etmek icap ediyordu. Milletlerin talihine bağlamağı tercih eden unsurlar, vaziyete hâkim olmuşlardır. Türkiye Bulgaristan’ın endişelerini teskin etmek ve Balkanlar sulhunun müdafaasında onun yardımını kendi gayretleri ile birleştirmek için elinden geleni yaptı. Önümüzdeki meçhullerin, bütün iyi niyetleri iflâs ettirecek bir inkişaf seyri göstermemesini temenni etmenin, muhâl (mümkün olmayan) temennisi kabilinden olmamasını dilemekten gayri yapacak bir şey kalmamıştır.”

Bu yorumda İtalya’nın Yunanistan’ı işgaline karşı gösterilen tepkinin aksine bir yılgınlık göze çarpmaktadır.

Almanya’nın Bulgaristan’a girmesiyle beraber, Balkanlar’da Sovyet ve Alman siyasetlerini karşı karşıya getirdiğini belirten Asım Us, Balkanlar’ın artık bütün anlamıyla ateş hattına girmiş sayılabileceğine vurgu yapmaktadır.¹⁴⁰

Görülen o ki, Türk basını artık çok daha yakın olan savaşın her an gelebileceğini kabullenmiş gözükmektedir.

Cumhuriyet Gazetesi, Almanya’nın Balkanlar’daki amaçlarına bu kadar çabuk ulaşmasının nedenini Balkan devletlerinin ittifak kuramamalarında bulur.¹⁴¹

Türk basını genelde hükümetin ihtiyatlı tutumunu yansıtıyordu. Fakat Ulus Gazetesine yazan Ahmet Şükrü Esmer daha kesin bir tavır takınıyor ve Almanya’nın, Balkanlar’ı İngiltere’ye karşı korumak için bu işe giriştiğine kimsenin inanmadığını söylüyordu:¹⁴²

¹³⁹ Falih Rıfkı Atay, “Alman Kıtaları Bulgaristan’da,” *Ulus Gazetesi*, 4 Mart 1941, s. 1.

¹⁴⁰ Asım Us, “Balkanlarda Sovyet ve Alman Siyasetleri Karşı Karşıya,” *Vakit Gazetesi*, 6 Mart 1941, s. 1.

¹⁴¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Mart 1941, s. 1.

¹⁴² Ahmet Şükrü Esmer, “Dış Politika,” *Ulus Gazetesi*, 4 Mart 1941, s. 3.

“Bu izahların tutar tarafı olmadığını söylemeye lüzum bile yoktur. Balkanlar’a harbi getirenler Balkan sulhu hakkında öteden beri endişe gösteren Mihver devletleridir.”

Ahmet Emin Yalman, Vatan Gazetesindeki yazısında:

“Almanlar, Balkanlar’da ne tarafa dönseler fiili ve şiddetli bir mukavemet cephesi karşısında kalacaklardır” diyordu.¹⁴³

Almanya’nın Bulgaristan’a girmesinin ardından Ulus Gazetesine yazan Falih Rıfkı Atay’ın, Türk kamuoyunu Alman tehdidine karşı uyarıcı, moral ve özgüven verici yazılarına rastlanmaktadır.¹⁴⁴

“...Memlekette yiyecek ihtiyatı büyük bir süratle artıyor. İstanbul değirmenleri her gün şehrin ihtiyacından daha çok fazla buğday öğütmektedir. Bir gün bütün nakil vasıtaları yalnız milli müdafaa ihtiyaçlarına hars olunca veya bu vasitalardan istifade etmek zorlaşsa bile, tedbirlerimiz, kesif nüfuslu merkezlerin ve cephelerin, zaruri işe maddelerinde kıtlık çekmesini önleyecektir.

Hava bombardımanlarında, Türkiye nüfusunun yarısını dar sokaklarına ve yüksek binalarına toplamış olan Londra’nın ne kadar az nüfus kaybına uğramış olduğunu görüyoruz. Bunun en mühim sebebi pasif müdafaa tertiplerinin bilhassa halk tarafından, iyi anlaşılmış ve iyi tatbik edilmiş olmasıdır. Her kесenin başatabileceğı, hatta parası olmayanın kendi kazması ile vücuda getirebileceğı aile sperleri büyük, pahalı ve umumi sığınaklardan daha müspet netice vermiştir. Bizim şehirlerimizin teşekkülü, aile sperleri için her taraftan daha müsaittir.”

Asım Us, halkın uyanık ve her ihtimale karşı hazır bulunması gerektiğini söylüyordu.¹⁴⁵

¹⁴³ Ahmet Emin Yalman, “Balkanlar Tekin Değildir,” *Vatan Gazetesi*, 9 Mart 1941, s. 1.

¹⁴⁴ Falih Rıfkı Atay, “Milli Hazırlanma Devrinde Vazifelerimiz,” *Ulus Gazetesi*, 13 Mart 1941, s. 1.

¹⁴⁵ Asım Us, “İcap Ettiğı Gün,” *Vakit Gazetesi*, 24 Mart 1941, s. 1.

Etem İzzet Benice 1 Nisan tarihli yazısında, Almanya için en sağlam yolun Balkanlar'dan el etek çekmek ve yeni hareketlere teşebbüsten vazgeçmek olduğunu söyler.¹⁴⁶

Yunus Nadi, ateşi Balkanlar'a İngiltere'nin değil, Mihver devletlerinin getirdiğini vurgulanmaktadır.¹⁴⁷

Almanya bundan sonra Yugoslavya ile meşgul olmaya başlayarak bu ülkenin doğu ve kuzey sınırında yığınaklar yaptı.

Alman taarruzunun başlayacağı gün Akşam Gazetesine yazan Necmeddin Sadak, Yugoslav Başbakanı'nın ve Dışişleri Bakanı'nın barış ve iyi komşuluk teminatının Berlin tarafından dikkate alınmadığını belirttikten sonra şöyle devam etmiştir:¹⁴⁸

“Hakiki bitarafılıktan ayrılmak ve istiklâlini feda etmek istemeyen Yugoslavya'nın verebileceği ile Almanya'nın istedikleri arasında uçurumlar vardır.”

Almanya 6 Nisan 1941'de Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırdı. Almanya'nın Yunanistan'a saldırmasıyla zor durumda kalan İtalya'nın işi de kolaylaşmış oldu. Bir hafta gibi kısa bir süre içinde Yunanistan'ın direnmesi kırıldı. Tüm Yunanistan Alman denetimi altına girdi.

Yunanistan'ın uğradığı yıkım Türkiye'nin en büyük kaygısının gerçekleşmesi demektir. Türkiye'nin kapı komşusu bir ülke yetersiz İngiliz desteği sonucu Almanya'nın askeri üstünlüğü karşısında eziliyordu. Türk basını yoğun bir biçimde Yunanistan'ı destekledi.

¹⁴⁶ Etem İzzet Benice, “Almanya Balkanlara Dokunmamalıdır,” *Son Telgraf Gazetesi*, 1 Nisan 1941, s. 1ve5.

¹⁴⁷ Yunus Nadi, “Balkanlar Cephesi,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Nisan 1941, s. 1ve5.

¹⁴⁸ Necmeddin Sadak, “Almanya Yugoslavya Münasebetleri,” *Akşam Gazetesi*, 6 Nisan 1941, s. 1.

Ulus Gazetesi, 7 Nisan 1941 (Falih Rıfki Atay):¹⁴⁹

“Mihver için, bu yaz bir şey yapmak lâzımdı. Bu şey, İngiliz adalarına karşı yapılmaz hale geldiği içindir ki, bu harbin kati neticesi üzerinde asla müessir olmasa bile, Mihver ordularına, bir meşguliyet sahası bulmak ve bu fırsatla, İtalya’yı inhilâlden mümkün mertebe kurtarmaya çalışmak icap etmiştir.”

Tan Gazetesi, 7 Nisan 1941 (Zekeriya Sertel):¹⁵⁰

“Harp nihayet dünden beri Almanların taarruzuyla Balkanlar’a da yayılmış bulunuyor. Yugoslavya ve Yunanistan’ın kabahatleri ne idi? ... Bu iki küçük Balkan memleketlerinin kabahatleri, istiklâllerini müdafaaya karar vermiş olmaları, bitaraf kalmak istemeleri ve nihayet tehlikeyi görünce İngilizlere sığınmış olmalarıdır. Bir memleketin, istiklâlini korumak istemesinin günah telâkki edilmesi, tarihin belki de ilk defa kaydettiği bir hadisedir.”

Yeni Sabah Gazetesi, 7 Nisan 1941 (Hüseyin Cahit Yalçın):¹⁵¹

“Eğer devletlerin hareketlerini ahlâk bakımından tetkik ve mütalaaya bir hak varsa Almanya’nın açtığı bu yeni harpler son derece şiddetle takbih (çirkin görme) edilmek lazım gelir. Çünkü kendisine karşı zerre kadar bir tahrik eseri bile vuku bulmamıştır. Bu iki küçük millet hiçbir zaman Alman menfaatlerini tehdit etmemişlerdir. Ortada hiçbir sebep yok iken, Almanya sırf kuvvetine güvenerek ve yalnız maddi bir tahakküm ve istila hırsına kapılarak kanlı bir boğuşmanın başlaması için emir vermiştir. Öteden beri insanların pek kıymet verdikleri mertlik ve kahramanlık bakımından da bu harplerde Almanya’nın hissesine ufacık bir şeref ve iftihar vesilesi bile isabet edemez. Yüz milyonluk Almanya, kırk beş milyonluk İtalya ile birleşerek altı milyonluk Yunanistan’a hücum ediyor. Almanya belki arazi zapt edecektir. Fakat dünyanın hiçbir tarafında bir gönül ve teveccüh ele geçirmeyecektir.”

¹⁴⁹ Falih Rıfki Atay, “Balkanlar Muharebesi Başlamıştır,” *Ulus Gazetesi*, 7 Nisan 1941, s. 4.

¹⁵⁰ Zekeriya Sertel, “Harp Balkanlara da Girmiş Bulunuyor,” *Tan Gazetesi*, 7 Nisan 1941, s. 1.

¹⁵¹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Balkanlarda Harp,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 7 Nisan 1941, s. 1.

Vatan Gazetesi, 7 Nisan 1941 (Ahmet Emin Yalman):¹⁵²

“Kendine yeni nizam adını veren sistem, eski bildiğimiz derebeylikten başka bir şey olmadığına göre kimine gözdağı vererek kölelik zincirini, boyunlarına takar, kimini hile ile tuzağa düşürür, karşı duranları da yumrukla ezmeye çalışır... İnsana isyan hissi veren nokta, bu apaçık zorbalığa bir de hak damgası vurmaya kalkışılması ve bir takım özürler ve sebepler gösterilmesidir. Güya Balkanlar’ın sulh ve sükûn halinde olmasından başka bir şey istemiyorlarmış. Almanya, Avrupa’nın birçok yerlerinde istiklâl ruhundan mahrum, ölü milletler görmüştür. Balkanları da hiç şüphe yok ki, o gördüğü milletlere kıyas etmiştir. Çok aldanmıştır. Aldandığını da görececek, anlayacaktır.”

Cumhuriyet Gazetesi, 7 Nisan 1941 (Yunus Nadi):¹⁵³

“Yeni Harbin bütün dünya için açık olan manzarası şudur: Avrupa’nın en kuvvetli devleti olan Almanya, kendisinden evvel Yunanistan’ın hayatına suikast etmiş olan İtalya’yı takiben iki Balkanlı milletin mevcudiyet ve hürriyetlerini imha edebilmek teşebbüsüne el atmış bulunuyor... Harbin Balkanlar’a getirilmesi Mihver devletlerinin tamamıyla haksız ve hiç sebepsiz tecavüzleriyle vaki olduğu meydanda bir hakikattir. Almanya hariciyesinden yapılan beyanatta Balkanlar’da açılan harp cephesinin mesuliyeti İngiltere’ye yükletilmek istenilmişse de bütün insanlığın gözleri önünde cereyan eden hâdiseler hakikatin, bu iddianın tam tersinde bulunduğunu olanca açıklığı ile ispata kâfidir. Yunanistan’a İtalya tecavüz etti. Almanya onun başaramadığı istilâyı ikmal için geldi. Harbin Balkanlar’a getirilmesini Mihver için bir alâmet sayabiliriz. Hürriyet ve istiklâllerin sadece müdafaası, haksız ve sebepsiz taarruzları mağlûp ve mahkûm etmeye kâfi gelecektir.”

Akşam Gazetesi, 7 Nisan 1941 (Necmeddin Dadak):¹⁵⁴

¹⁵² Ahmet Emin Yalman, “Özürleri Kabahatlerinden Bile Büyük,” *Vatan Gazetesi*, 7 Nisan 1941, s. 1ve5.

¹⁵³ Yunus Nadi, “Balkanlarda İstiklâl Savaşı,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Nisan 1941, s. 1ve5.

¹⁵⁴ Necmeddin Dadak, “Balkanlarda Harp,” *Akşam Gazetesi*, 7 Nisan 1941, s. 1.

“...Artık vaziyet mantık ve muhakemeye müsait değildir. Hak ve adalet mefhumu çoktan tarihe karışmıştır. Şimdi yeniden taarruza uğrayan iki memleket, kendilerinden çok üstün bir kuvvete karşı vatanlarını müdafaa ile meşguldürler. Harp nihayet ta yanımıza gelmiştir. Tarihin bu en buhranlı deminde Türk milleti kuvvetine güvenerek hâdiselerin inkişafını sükûnet ve emniyetle takip ediyor. Her zamandan fazla uyanık tamamen birlik ve bütün ihtimallere karşı hazır bulunuyoruz.”

Son Posta Gazetesi’ne yazan H. Emin Erkilet, diğer kalemlerden farklı olarak, savaşıyan tarafların askeri vaziyetleri ve hareket noktaları hakkında bilgi vermektedir.¹⁵⁵

8 Nisan tarihli yazısında, Falih Rifkî Atay durumu İtalya açısından değerlendirmektedir:¹⁵⁶

“Balkan muharebeleri Alman işgal ordularını İtalyan hayat sahasının içine sokmuştur. İtalya’nın bir kuvvetler misakı olan, üçlü paktın hiyerarşisindeki sırası, düşünölmek lâzım gelen bir nokta olmuştur. Galiba artık bu paktın adı “Birli Pakt”a çevrilmekle, bugünkü vaziyete daha iyi bir vuzuh vermiş olur.”

Yunus Nadi, Bulgaristan ve Romanya’ya yüklenmemektedir.¹⁵⁷

“Bulgaristan ve Romanya’nın kendi topraklarını yabancı kuvvetlerin emrine tevdi eyledikten sonra bu kuvvetlerin yaptıkları taarruzlar neticesinde, kendi memleketlerinin harp sahnesi olmasına karşı söyleyecekleri tek söz kalmamıştır. Yarın Romanya petrol sahaları ve bütün Bulgar münakale yolları bombardıman edildiğinde bu iki memleketin ne demeye hakları vardır?”

Hüseyin Cahit Yalçın, dünya fethine çıkmış Alman ırkçılığı tabirini kullanarak şöyle devam etmektedir:¹⁵⁸

¹⁵⁵ H. Emir Erkilet, “Balkanlardaki Yeni Harbin İlk Gününde Vaziyet,” *Son Posta Gazetesi*, 7 Nisan 1941, s. 1ve7.

¹⁵⁶ Falih Rifkî Atay, “Balkan Muharebeleri Etrafında,” *Ulus Gazetesi*, 8 Nisan 1941, s. 1ve3.

¹⁵⁷ Yunus Nadi, “Seslerini Çıkarmağa Hakları Yoktur,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Nisan 1941, s. 1.

¹⁵⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, “Alman Diplomasi Tekniği,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 8 Nisan 1941, s. 1.

“Bugün Nazi Almanya’sının en ayırıcı vasfı dünya hâkimiyetini ele geçirmek hırsıdır. Hitler, bu taarruz, istila ve tahakküm idealinin has bir misalidir.”

Necmeddin Sadak 8 Nisan 1941 tarihli yazısında:

“Yugoslavya da Yunanistan da harbetmeyi, bilhassa ölmeyi bilen milletlerdir. Karşılaştıkları haksızlık, kudret ve cesaretlerini yüz misli artıran âmil olacaktır. Zulmün topu ve tankı ne kadar çok olursa olsun, hürriyet ve istiklâl için ölmeye karar vermiş, iman sahibi milletlerin manevi kalesini yıkamaz. İtalya’yı yenen Yunanistan bunun en yakın, en parlak misalidir” diyordu.¹⁵⁹

Etem İzzet Benice 9 Nisan 1941 tarihli yazısında:

“Harbin Balkanlar’a yayılması ve yeniden birçok kan dökülmesi karşısında teessür duymamamıza imkân tasavvur edilemez. Komşu ve dostlarımızın maruz kaldığı bu acı ve kanlı hadiseyi teessürle takip ederken bütün sempati hislerimizi de kendileri hakkında muhafaza ettiğimize şüphe yoktur” diyordu. Benice ayrıca, kendi emniyet ve savunma tedbirlerini her gün biraz daha arttırmamız gerektiğini söylemektedir.¹⁶⁰

Ahmet Emin Yalman, bu savaşın cereyanı tetkik edilirse, Hitler’in ilk günden beri kendi ilân ettiği esaslara aykırı kararlar verdiği ve hâdiselere hâkim kalacak yerde bunların cereyanına kapılıp sürüklendiğini belirtir:¹⁶¹

“Balkan milletleri ile hoş geçinmeyi be Balkanların sulh ve sükûnunu bozmamayı aklına koyduğu ve İtalya’nın hatasından dolayı küplere bindiği halde kendisi de aynı hatayı tekrar etmiş, masum Balkan milletlerinin üzerine saldırmış, ebedi düşmanlıklarına Almanya’yı hedef yapmıştır.”

Etem İzzet Benice 11 Nisan tarihli yazısında:

¹⁵⁹ Necmeddin Sadak, “Bir Tecavüzün Dehşet Verici Esbabı Mucibesi,” *Akşam Gazetesi*, 8 Nisan 1941, s. 4.

¹⁶⁰ Etem İzzet Benice, “Balkan Ateşi Karşısında Türkiye,” *Son Telgraf Gazetesi*, 9 Nisan 1941, s. 5.

¹⁶¹ Ahmet Emin Yalman, “Hatalarının Bir Bilançosu,” *Vatan Gazetesi*, 9 Nisan 1941, s.1 ve 5.

“Herhalde Balkanlar’da Alman zırhlı fırkalarının ilk muvaffakiyetlerine rağmen kati ve nihai safhalı muharebeler henüz başlamamıştır. Balkanlar’da harbin yeni başladığına ve en şiddetli muharebelerin bundan böyle cereyan edeceğine inanmak lazımdır...” diyordu.¹⁶²

Benice, iki gün sonraki yazısında savaşın Türkiye’ye gelip gelmeyeceğini iki sebebe bağlıyordu:¹⁶³

“Bizim şahsi görüşümüze göre; harbin Türkiye’ye gelmesi iki sebebe bağlıdır veya bu iki sebep gelmesine manidir.

a- Sovyet Rusya – Almanya arasında bir harp çıkması ve bu harpte Boğazların bir kıymet ifade etmesi takdirinde,

b- Süveyş ve Mısır’ın Almanlar ve İtalyanlar eline düşmesi ve Afrika’da İngiltere’nin mağlup edilmesi takdirinde.”

Ayrıca Benice, aynı makalenin sonunda Almanya’nın bu iki sebebe kayabileceğini, aynı zamanda Türkiye’nin savaş dışı vaziyetinin Almanya menfaatine olduğunu belirtir.

Yunus Nadi, bir savaş olasılığı karşısında tedbiri elden bırakmamak gerektiğini belirtmektedir:¹⁶⁴

“Biz harbin haricinde kalmak kararında samimi olmamıza rağmen harp bir gün gelip bize de bulaşabilir. Hazırlıklı bulunmak lazımdır ve harbi bize bulaşmaktan menetmenin en mühim çarelerinden biri de harbe hazır olmak hususunda tam tedbirli bulunmaktan ibarettir.”

Tasviri Efkâr Gazetesi, Türkiye’nin savaşın başından beri aldığı tedbirlerle barışa sadık kaldığını yazmaktadır:¹⁶⁵

¹⁶²Etem İzzet Benice, “Balkanlar Dayanıyor ve Dayanacak,” *Son Telgraf Gazetesi*, 11 Nisan 1941, s.1.

¹⁶³Etem İzzet Benice, “ Harp Türkiye’ye Gelecek mi?” *Son Telgraf Gazetesi*, 13 Nisan 1941, s.1.

¹⁶⁴Yunus Nadi, “Bir Tedbir Etrafında”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Nisan 1941, s.1.

¹⁶⁵*Tasviri Efkâr Gazetesi*, “Türkiye Sulha Sadık Kalacaktır,” 14 Nisan 1941, s.1.

“Türkiye’nin ilk günden beri aldığı tedbirlerin kâffesi ve tuttuğu yol, hep milli siyasetimizin icaplarını korumaya inhisar etmiştir. Eğer her şeyden evvel yalnız milli emniyetimizi korumayı düşünmeyerek hisler ve hırsla hareket etmiş olsaydık, şüphesiz ki, bugünkü vaziyetimizi muhafaza edememiş bulunurduk.”

Aynı günlerde Ulus Gazetesinde yayınlanan başyazıda Hüseyin Sami (Coşar), Almanya’ya gözdağı vermektedir. Hüseyin Sami Anadolu’da asker bir ulusun yaşadığını vurguluyordu.¹⁶⁶

“Yalçın Anadolu kalesi, İstanbul Boğazlar bölgesi öyle bir müdafaa manzumesi teşkil etmektedir ki tabiat ve coğrafya Türklerin safına mevzi almış bulunuyor. Boğazlar bölgesinde, kuşatılmayacak dar cephe, derin ve kuvvetli müdafaa sistemlerine dayanıyoruz. Teşkilatlanmış ihtiyat kuvvetlerimiz her an müdahale edebilecek tarzda, tertiplenmiş, gruplanmıştır. Anadolu kalesinde ise sıra dağlar çepeçevre vaziyete hâkimdir. Kalenin göbeğinde milli ihtiyaçları karşılayan askeri bir merkez tesis etmiş bulunuyoruz.”

Yukarıdaki yazılardan anlaşılacağı gibi Türk basınının büyük kısmında bir Alman saldırısı beklenilmekteydi. H. Emir Erkilet Türkiye’ye karşı bir saldırıya az ihtimal vermektedir.¹⁶⁷

“Türkiye’nin bir istilâya uğraması için ortada kuvvetli sebepler yok gibidir. Veyahut bazı maksatların olması mümkün ise de bunlar, uzun ve güç bir harbi göze aldırarak kadar kuvvetli değildirler.”

Bu dönemde Türk kamuoyuna, moral ve özgüven aşılayan yayınlara rastlanmaktadır. Akşam Gazetesine yazan Necmeddin Sadak:

“Bugün bütün siyasetimizi ne bütün kuvvetimizi milli müdafaamızı temine hasretmiş bulunuyoruz. Müdafaa kudretimiz -tarih ispat etmiştir ki- istiklal aşkımız

¹⁶⁶Hüseyin Sami, (Coşar), “Anadolu Kalesi,” *Ulus Gazetesi*, 17 Nisan 1941, s.1. Mesleği Bankacılık olan Hüseyin Sami Coşar, VI. ve VII. Dönem CHP Urfa Milletvekilliğinde bulundu.

¹⁶⁷H. Emir Erkilet, “Yugoslavya ve Yunanistandan sonra Almanlar Ne Tarafa Dönebilirler?” *Son Posta Gazetesi*, 19 Nisan 1941, s.6.

kadar kuvvetlidir. Sulh sevgimizin hududu da istiklâl endişemizin başlangıcında biter” diyordu.¹⁶⁸

Sadak, birkaç gün sonraki makalesinde şöyle yazıyordu¹⁶⁹

“Bütün siyasetimizin sarsılmaz tek hedefi, istiklâl ve tamamiyetimizin masun kalmasıdır. Bu kararımızın hiçbir siyaset veya askeri bir planla taarruz etmemesi şarttır. Hiçbir emelin tahakkuk arzusu veya her hangi bir planın tatbiki zarureti Türkiye’yi bu sahada en ufak fedakârlığa razı edemez. Bu yoldaki istekler, Türkiye’yi ancak harbe mecbur eder.”

Almanya, Yunanistan işgalini tamamlamadan gözünü Ege adalarına dikti. Bu durum Türk basınında tepkilere yol açtı.

Abidin Daver 27 Nisan tarihli yazısında:

“Almanların Türkiye’ye verdikleri teminat ile Çanakkale yolunu kesmeye matuf hareketleri arasındaki büyük tezadın gözümüze battığını, söylemekten kendimizi alamıyoruz” diyordu.”¹⁷⁰

Şeref ve istiklâlimize aykırı herhangi talepte bulunmak, bizimle göz göre göre harbi aramaktır diyen Ahmet Emin Yalman, yazısına şöyle devam etmektedir:¹⁷¹

“İstiklâl davamızın hiçbir gizli, kapaklı tarafı yoktur. Almanya da bizim azim ve kararımızı biliyor. Bizim tecavüz niyetinde olmadığımıza ve sözümüze güvenebileceğine de emindir. Bu takdirde ister bugün, ister yarın şeref ve istiklâlimize aykırı bir talepte bulunmanın harp demek olduğunu ve böyle bir harbin mesuliyeti de kendi üzerinde toplanacağını en kati bir şekilde bilir.”

¹⁶⁸Necmeddin Sadak, “Müdafaa Kudretimiz İstiklal Aşkımız Kadar Kuvvetlidir,” *Akşam Gazetesi*, 21 Nisan 1941, s.1.

¹⁶⁹Necmeddin Sadak, “Türkiye Harbe Girmeye Mecbur Edilecek mi?” *Akşam Gazetesi*, 28 Nisan 1941, s.1

¹⁷⁰Abidin Daver, “Almanlar Ege Denizi Adalarında,” *İkdam Gazetesi*, 27 Nisan 1941, s.4.

¹⁷¹Ahmet Emin Yalman, “Apaçık Konuşalım,” *Vatan Gazetesi*, 27 Nisan 1941, s.1.

Etem İzzet Benice, Almanya'nın Adalar Denizi'ndeki Yunan Adalarını işgal etmekle, geleceğe ait düşüncelerini kısmen gerçekleştirmeye çalıştığını belirtmektedir.¹⁷²

Yunus Nadi 28 Nisan tarihli Cumhuriyet Gazetesindeki yazısında:

“Bu nispetsiz mücadelenin içtinab olunamaz kahir neticesinden dolayı küçük Yunanistan'a hiçbir şerefsizlik isnadı kabil olmadığı halde galiplere iftihar ve şeref hisseleri çıkarmaya kolay kolay imkân bulunur mu, bilmeyiz” diyordu.¹⁷³

Zekeriya Sertel 30 Nisan tarihli Tan Gazetesindeki yazısında:

“Türkiye'nin, istiklâl ve tamamiyetini ihlâl edici herhangi bir teklif karşısında vereceği cevap da bir tek kelimedenden ibarettir: ‘hayır’. Türkiye hiç kimseye tecavüz niyetinde değildir; fakat bir tecavüz karşısında maddi ve manevi bütün kuvvetiyle müdafaaya azmetmiş ve bu azmini müdafa hazırlıklarını tamamlamak suretiyle teyit etmiştir” diyordu.¹⁷⁴

Necmeddin Sadak da 30 Nisan tarihli Akşam Gazetesindeki yazısında:

“Ankara her ihtimale karşı hazır, büyük bir sükûnet ve itimat içinde hâdiselerin seyrini dikkatle takip ediyor. Telaştan asla eser yoktur” diyordu.¹⁷⁵

İkdam Gazetesine yazan Şükrü Baban, Almanya'nın bundan sonraki hareketi hakkında şöyle söyler:¹⁷⁶

“Alman ordu ve siyasetinin hareket hattı tamamıyla merkezi vaziyetinden istifade ederek evvela Mısır'ı ve sonra kati olarak adaları şu veya bu şekilde vurmaktır. Napolyon'un dediği gibi ‘Harpte muvaffakiyet basit bir iki oyunun oynanabilmesindendir.’”

¹⁷²Etem İzzet Benice, “Yunan Adalarında Almanlar,” *Son Telgraf Gazetesi*, 29 Nisan 1941, s.1. ve 5

¹⁷³Yunus Nadi, “Yunan Vaziyetinde Hakikat,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Nisan 1941, s.1.

¹⁷⁴Zekeriya Sertel, “Bir Evet veya Hayır Meselesi,” *Tan Gazetesi*, 30 Nisan 1941, s.1.

¹⁷⁵Necmeddin Sadak, Ankara Her İhtimale Hazır...” *Akşam Gazetesi*, 30 Nisan 1941, s.1.

¹⁷⁶Şükrü Baban, “Ne Olacak,” *İkdam Gazetesi*, 30 Nisan 1941, s.4.

Mayıs başında Hitler'in verdiği nutuktan sonra basında bir rahatlama ve yumuşama görülmektedir. Hitler bu nutukta Türkiye siyasetini öven cümleler sarf etmiştir.

Zekeriya Sertel 6 Mayıs tarihli yazısında:

“Türkiye'nin istiklâline hürmet edenler, ondan diama dost muamelesi görmüşlerdir. Türkiye Cumhuriyet Hükümeti realist siyasetinde hiçbir tesir ve telkine kapılmamış, hattıhareketinde daima istiklâlini muhafaza etmiştir. Alman devlet reisinin bu hakikati görüp, olduğu gibi ifade etmesi herhalde memnuniyete şayandır. Türk milleti, alman devlet reisinin bu sözlerini, Türkiye'nin istiklâline karşı beslediği hürmetin bir ifadesi olarak telâkki edecektir” diyordu.¹⁷⁷

Savaşın bu aşamasında Ulus Gazetesi, Türkiye'nin savaş dışı tutumunun bozulmayacağını vuruluyordu. Falih Rıfkı Atay tarafından özellikle dikkat çekilmek istenen, Alman savaş politikası ile Türkiye'nin barışı amaçlayan dış politikası arasında bir çelişkinin olamadığıydı.¹⁷⁸ Ancak bu gibi Alman – Türk politikalarını bağdaştırma çabaları rasyonellikten çok uzaktı.

Yeni Sabah Gazetesine yazan Hüseyin Cahit Yalçın, Hitler'in Türkiye'ye karşı yaklaşımına şüpheyle bakmaktadır:¹⁷⁹

“Hitler'in bütün Avrupa'yı istilâ ettikten sonra Türkiye'yi yegâne bir istisna halinde, hür ve müstakil muhafaza etmesi, Türkiye'yi hüküm ve nüfuzu altına almak istememesi kabil (olabilir) midir?”

Yalçın bir gün sonraki yazısında şüpheci üslubunu tekrarlamaktadır:¹⁸⁰

“Almanya Türkiye'yi hüküm altına almak emelini başlangıçta olduğu gibi tehdit ile değil, şimdilik güler yüz ve okşama ile fiile çıkarmak usulünü tatbik etmeye başlamıştır.”

¹⁷⁷Zekeriya Sertel, “Hitler'in Nutku ve Türkiye,” *Tan Gazetesi*, 6 Mayıs 1941, s.5.

¹⁷⁸Falih Rıfkı Atay, “Milli Müdafaa Politikamız ve Führer'in Nutku,” *Ulus Gazetesi*, 7 Mayıs 1941, s.4.

¹⁷⁹Hüseyin Cahit Yalçın, “Avrupanın Yeni Nizamı İçinde Türkiye Bir İstisna Teşkil Edebilir mi?” *Yeni Sabah Gazetesi*, 24 Mayıs 1941, s.1.

¹⁸⁰Hüseyin Cahit Yalçın, “Bize Karşı Almanya,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 25 Mayıs 1941, s.1.

Tasviri Efkâr Gazetesi, 25 Mayıs tarihli yazısında:

“Hukukumuz tecavüz edilmedikçe, hudutlarımızın masuniyetine ilişilmedikçe, izzeti nefsimize hürmet edildikçe bizim kadar dürüstlüğüne, dostluğuna güvenebilecek millet az bulunur” vurgusunu yapmaktaydı.¹⁸¹

1941 Haziran ayı ile beraber Türk – Alman ilişkilerinde daha da bir yakınlaşma görülecektir. Cumhuriyet Gazetesine yazan Yunus Nadi, Türk dış politikasını şu şekil ifade etmektedir:¹⁸²

“Açık olarak ifade ve ilân ederiz ki Türkiye harp harici kalmaya itina eden siyasetinde daima ittifaklarına sadık olarak yürümüştür. On sekiz ay evvel böyle idi, şimdi böyledir. Eğer harbin uzaması mukadderse on sekiz ay sonra gene böyle olacaktır.”

Haziran’la beraber Türk – Alman ilişkilerinde olumlu neticeler çıkacaktır. Türk kamuoyundaki tedirginlik yavaş yavaş hafifleyecektir. Almanya’nın plânlarında Türkiye’yi işgal etmek yoktu. Ancak Almanya, Türkiye’nin kendisine saldırması halinde işgali düşünebilirdi. Bu sonuca, Hitler ile İnönü arasında 1941 Mart’ında başlayan mektuplaşmaların da olumlu katkısı olduğu kesindir.

4.6. TÜRK – ALMAN SALDIRMAZLIK BİLDİRİSİ VE PAKT’NIN İMZALANMASI SIRASINDA TÜRK BASINI

Hitler ve İnönü arasındaki karşılıklı mektuplaşmalarda Türkiye’nin Almanya’ya karşı savaşa istekli olmadığının ortaya çıkmasının ardından Hitler, yanlış anlamalara fırsat vermemek için Alman ordularına Türk sınırından uzak durulması emrini veriyordu. Bu gelişmenin ardından ilişkilerde gerginlik azalmaya başlamıştı. Haziran ayının ortalarına doğru Almanya Türkiye’ye bir “dostluk” antlaşması teklif etti. Almanlar, bir an önce Sovyet Rusya’ya karşı harekete geçmek ve Rus topraklarına girerken sağ kanadını garanti altına almak istiyordu. Bunun

¹⁸¹Tasviri Efkâr Gazetesi, “Bizim Vaziyetimiz Ne Olacak?” 25 Mayıs 1941, s.1.

¹⁸²Yunus Nadi, “Bir Alman İzahı,” Cumhuriyet Gazetesi, 15 Haziran 1941, s.1.

üzerine Türkiye, İngiltere ile ittifakın hükümleri saklı kalmak şartıyla bir “dostluk antlaşması” değil, fakat daha sınırlı bir antlaşma imzalamayı uygun bulduğunu bildirdi. Böylece 18 Haziran 1941’de Türk – Alman Saldırmazlık Paktı imzalandı. Pakt’ta her iki devlet birbirinin arazisine ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı duymayı ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak birbirine kaşı her türlü harekâttan kaçınmayı taahhüt ediyorlardı.

Türk – Alman Saldırmazlık Paktı, daha antlaşma öncesinde Almanya hakkında ılımlı ve yumuşak bir yayın başlatmış olan Türk basınında olumlu karşılanacaktır.

Türk basını, ortak bir şekilde, Türk – Alman Saldırmazlık Paktı’nın imzalanmasının bir çelişki olmadığını, bunun Ankara’nın uyguladığı dış politikanın kabulü ve Almanya ile Türkiye arasında hiçbir sorun olmadığını onayı anlamına geldiğini, Türkiye’nin İngiltere ile ittifakının sürdüğünü; ancak Almanya ile dost olduğunu, antlaşmanın barışa hizmet ettiğini, hem Türkiye’nin hem Almanya’nın, hem de İngiltere’nin yararına olduğunu ve Türk dış politikasında da bir değişiklik olmadığını ve olmayacağını açıklıyordu.

Ulus Gazetesi, 19 Haziran 1941 (Falih Rıfkı Atay):¹⁸³

“Türkiye kendi etrafındaki ihtiyatlar karşısında bitaraf kalacaktır. Ne müttefiki olan İngiltere’ye karşı tecavüze âlet olacak, ne de Almanya’ya karşı hakiki dostluk ve itimat ile telif edilmeyen herhangi bir harekâta bulunacaktır. Bu hâl, milli siyasetimizde hiçbir değişiklik ifade etmez; bilakis bu siyasetin mesut bir inkişafını arz eder. Türk milli siyasetinin değişmez prensipleri her fırsatta izah edilmiştir. Bu prensipler, en başta, bu memleketin istiklâl ve toprak ve bu milletin hâkimiyet bütünlüğü davasına sadık kalmak, hiçbir taarruz hedefi takip etmemek ve taahhütlerini tutmaktır. Basit sözleşmelerden ittifak muahedelerine kadar, uluslararası münasebetlerimizde bu prensiplerle tezat teşkil eden hiçbir vesika gösterilmez; keza bu prensiplerle tezatta olmayan dostluk tekliflerini reddettiğimiz de söylenemez.”

¹⁸³Falih Rıfkı Atay, “Almanya ile Türkiye Arasında Dostluk Muahedesi,” *Ulus Gazetesi*, 19 Haziran 1941, s.3.

Cumhuriyet Gazetesi, 20 Haziran 1941 (Yunus Nadi):¹⁸⁴

“İlk dikkat edilecek hakikat şudur: Türkiye, bu muahede ile bir kutuptan ayrılarak, öbür kutba iltihak ediyor değildir... Hülâsa etmek istersek, bizim siyasetimizde hiçbir değişiklik olmadığını görürüz: Hudutlarımıza vaki olabilecek bir tecavüz nereden gelirse gelsin ona silahla karşı koymak azmimiz bakidir. İngiltere ile müttefikiz, Almanya ile de dost... Tek fark, realist ve tamamen milli siyasetimizin Alman dostluğunu temin etmiş olmasındaki kazançtır. Bundan dolayı hükümetimizi bütün samimiyetimizle tebrik etmek ve bütün milletçe hepimizin daima kendisiyle beraber olduğumuzu bu vesile ile bir daha tekrar ve temin eylemek vazifemizdir.

Vatan Gazetesi, 19 Haziran 1941 (Ahmet Emin Yalman):¹⁸⁵

“Türkiye, bugünkü harbin hiçbir devresinde bir tecavüz siyaseti takip etmeyi hatırında geçirmemiş ve kendi toprakları etrafındaki ihtilâtlarda fiili bitarafılıktan hiç ayrılmamıştır. Aynı bitarafılığa pek olarak devam edecektir... Bu itibarla, yeni muahedenin mânası; zaten fiilen takip ettiğimiz siyaseti teyid etmekten ibarettir. Harbi kendi topraklarımızdan ve Avrupa ile Asya arasındaki geçitten uzak tutmak yolundaki esaslı vazifemizin ifası bu muahede sayesinde bir kat daha kolaylaşmış olacaktır.”

Akşam Gazetesi, 19 Haziran 1941 (Necmeddin Sadak):¹⁸⁶

“Türkiye bitarafılığını muhafaza ederek İngiltere ile ittifakından asla ayrılmayacaktır... Türkiye şimdiye kadar olduğu gibi, şimdiden sonra da hareketlerinde serbestîsini muhafaza ediyor ve siyasetine her türlü müdahaleyi reddetmekte devam edecektir. Almanya ile imzaladığımız dostluk muahedesi sadece mevcut vaziyetin aydınlanmasına, ahdi bir istikrar kazanmasına yardım etmiştir. Bu da Avrupa’nın bir kısmında, hem bizim, hem İngiltere için sulhun devam etmesi gibi değer biçilmeyecek bir ehemmiyeti ifade eder.”

¹⁸⁴ Yunus Nadi, “Siyasetimizde Hiçbir Değişiklik Yok,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Haziran 1941, s.1. ve 5.

¹⁸⁵ Ahmet Emin Yalman, “Türk – Alman Muahedesinin Manası,” *Vatan Gazetesi*, 19 Haziran 1941, s.1.

¹⁸⁶ Necmeddin Sadak, “Türkiye – Almanya Dostluk Muahedesi Mevcut Vaziyetin Ahdi Bir İfadesidir ve Sulha Yardım Eden Bir Vesikadır,” *Akşam Gazetesi*, 19 Haziran 1941, s.7.

Yeni Sabah Gazetesi, 20 Haziran 1941 (Hüseyin Cahit Yalçın):¹⁸⁷

“Almanya ile akdettiğimiz muahede, iki memleket arasında dostluk münasebetlerinin devam ve inkişafını temine hizmet edecek bir siyasi alet olacaktır... Türk – Alman dostluk muahedesi Türk siyasetinde bir değişikliğe delâlet etmez ve bir dönüm noktası vücuda getirmez. Bilakis ilk dakikalardan itibaren kabul ettiğimiz prensiplerin tabii bir inkişafı sayılır. Türkiye Ankara muahedesine tamamen sadık ve İngiliz müttefiklerine karşı beslediği derin ve samimi dostluğa daima bağlıdır. 18 Haziran’da Ankara’da Almanya ile imzaladığımız muahede bir dostluk ve adem-i tecavüz misakıdır.”

İkdam Gazetesi, 20 Haziran 1941 (H. Şükrü Baban):¹⁸⁸

“Türkiye, dostluk ve ittifaklarının hükümlerine tamamıyla bağlı kalmaktadır. Bunun içindir ki, muahedenin imzasının Londra’da akisleri çok müsaittir. Türk – İngiliz Paktı’nın kıymeti azalmamıştır. Türkiye kendi hayati menfaatlerini en iyi şekilde takdi edebilir. Türkiye kendi menfaatlerinin icap ettirdiği kararları almak hususunda tamamıyla serbesttir.”

Tan Gazetesi, 20 Haziran 1941 (Zekeriya Sertel):¹⁸⁹

“Türkiye, bu muahede ile bütün dünyaya bir defa daha şunu anlatmıştır: Türkiye’nin bu harpte kimse ile davası yoktur. Topraklarında gözü olmayan ve sulh içinde dost yaşamak isteyen herkesle dost olmaya hazırdır... Almanya ile dostluk münasebetleri tesis etmiş olmamız, İngiltere ile aramızdaki sıkı ve samimi rabıta ve münasebetlere zere kadar halel getirmeyecektir.”

Vakit Gazetesi, 20 Haziran 1941 (Asım Us):¹⁹⁰

¹⁸⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “Yeni Muahede Türk Siyasetinde Bir Değişikliğe Delalet Etmez,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 20 Haziran 1941, s.1.

¹⁸⁸ H. Şükrü Baban, “Türk – Alman Paktı,” *İkdam Gazetesi*, 20 Haziran 1941, s.2.

¹⁸⁹ Zekeriya Sertel, “Muahedenin Aydınlatığı Hakikatler,” *Tan Gazetesi*, 20 Haziran 1941, s.1 ve 4.

¹⁹⁰ Asım Us, “Türk - Alman Dostluk Muahedesinin Manası,” *Vakit Gazetesi*, 20 Haziran 1941, s.1.

“Türkiye ile Almanya arasında imzalanan dostluk muahedesi zahirde bir tezat manzarası arz etse bile hakikatle hiç de böyle değildir. Bilâkis bu anlaşma pek tabiidir. Türk – İngiliz anlaşmasının ne gibi bir gaye ile ve ne gibi ahval ve şerait içinde hazırlandığını bilenler için bu hakikati anlamak kolaydır... Hülâsa Türk – İngiliz ittifakı nasıl Yakın Şark’ta sulhun muhafazasına hizmet eden bir âmil ise Türk – Alman Dostluk Anlaşması da gene bu saha dahilinde aynı maksadın teyidine hizmet edecektir.”

Yakın zamana kadar savaşın kapısına kadar gelindiğini, buna karşı hazırlıklar yapılması gerektiğini belirten Türk basını, şimdi Almanlarla nasıl “dost” olduğundan söz edebilmektedir. Israrla Türkiye’nin politikasının değişmediğini belirten ve çelişmeyi göze alan basın, görünen o dur ki, Türkiye’nin ne pahasına olursa olsun savaşa girmeme kararlığının değişmediğini belirtmek istemektedir.

Türk basınında yayınlanan yorumlarda dikkat çekici olan bir diğer nokta, Türk – Alman dostluğunun vurgulandığı ölçüde, Türk – İngiliz ittifakının ve dostluk ilişkilerinin de vurgulanıyor olmasıydı.

Türk – Alman Saldırmazlık Paktı’nın ardından dünyadaki etkiler yine basın tarafından değerlendirilmiştir.

Zekeriya Sertel, 21 Haziran’da Tan Gazetesindeki makalesinde, Türk – Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması’ndan hem Türkiye’nin hem Almanya’nın, hem de İngiltere’nin memnun olduğunu yazıyordu.¹⁹¹

Zekeriya Sertel, bir gün sonraki bir başka makalesinde, bu antlaşmanın Yakındoğu’da barışın kuvvetlenmesi hizmet ettiğini ve Amerikan basınına kastederek, bir iki sahat düşünceli yazarın yanlış yazılarına rağmen, tüm dünyada sevinçle ve heyecanla karşılandığını belirtmekteydi.¹⁹²

Falih Rıfkı Atay’a göre, İngiltere’de halk ve gazeteler, Türkiye’ye güvenerek antlaşmayı iyi bir anlayışla karşılamışlardı. Ancak yine de bazı İngiliz ve Amerikan

¹⁹¹ Zekeriya Sertel, “Türk – Alman Muahedesinin Ehemmiyeti,” *Tan Gazetesi*, 21 Haziran 1941, s.1.

¹⁹² Zekeriya Sertel, “Türk – Alman Dostluk Muahedesi Etrafındaki Sakat Görüşler,” *Tan Gazetesi*, 22 Haziran 1941, s.5.

gazetelerinin kaygılandığı, bu kaygıların doğru ve haklı bir yanının olmadığı belirtilmekteydi. Bu aşamada Türk – Alman Paktı’nın Sovyet Rusya’nın güvenliğini tehdit etmeye yönelik de olmadığı özellikle vurgulanıyordu.¹⁹³

Yunus Nadi, Türk – Alman Paktı’nın bütün dünyada büyük yankılar uyandırdığını; bu Pakt’a rağmen İngiltere’nin Türkiye’ye olan güveninin devam ettiğini, bunun nedeni olarak Türkiye Almanya ile böyle bir antlaşma imzalarken Türk – İngiliz ittifakına zarar gelmemesine dikkat etmesinde bulur. Berlin ise böyle bir anlaşmayı memnuniyetle karşıladığını, Türkiye’nin de aynı duygular içinde olduğunu, Roma’nın yorumlarının da Berlin’den farksız olduğunu belirtir.¹⁹⁴

Nadi, bir gün sonraki makalesinde de, barış ve emniyet prensiplerinden başka bir amaç gütmeyen Türkiye’nin, imzaladığı antlaşmalarla insanlığın geleceğine hayırlı ümitler serpmiş olduğunu yazıyordu.¹⁹⁵

Ahmet Emin Yalman 20 Haziran tarihli Vatan Gazetesindeki makalesinde:

“İngiltere ve Amerika hükümetleri ve hâdiseleri yakından takip eden münevverler; hareketimizdeki isabeti ve dürüstlüğü derhal takdir edecekleri gibi, halk da hakikati kavramakta gecikmeyecektir” diyordu.¹⁹⁶

Abidin Daver, İkdâm Gazetesindeki 21 Haziran tarihli makalesinde, bu süreçle beraber, dünyanın geçirdiği büyük buhran içinde, yeni bir barış muvaffakiyeti kazanıldığını ifade ediyordu.¹⁹⁷

Vakit Gazetesine yazan Asım Us, Türkiye’nin Yakındoğu’da alacağı yeni vaziyetin barış için hayırlı bir başlangıç olduğunu belirtiyordu.¹⁹⁸

¹⁹³ Falih Rıfkı Atay, “Türk – Alman Dostluk Muahedesi’nin Akisleri,” *Ulus Gazetesi*, 20 Haziran 1941, s.1-5.

¹⁹⁴ Yunus Nadi, “Türk – Alman Paktı Dünya Muvacehesinde,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Haziran 1941, s.1ve5.

¹⁹⁵ Yunus Nadi, “Türk Alman Dostluk Paktının Mucip Sebepleri,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Haziran 1941, s.1.

¹⁹⁶ Ahmet Emin Yalman, “Sulh Ektik, Sulh Biçiyoruz,” *Vatan Gazetesi*, 20 Haziran 1941, s.5.

¹⁹⁷ Abidin Daver, “Türk Milli Siyaseti Yürüyor,” *İkdâm Gazetesi*, 21 Haziran 1941, s.4.

¹⁹⁸ Asım Us, “Türk- Alman Anlaşması Karşısında İngiltere,” *Vakit Gazetesi*, 21 Haziran 1941, s.1.

Falih Rıfki Atay, Alman – Türk Dostluk Antlaşması’nın, iki milletin tarihteki ilişkilerinde olduğu gibi, bu savaşın tarihinde de hayırlı bir olay ve bir barış hizmeti olarak kalacağını belirtmektedir.¹⁹⁹

Türk – Alman Paktı’nın, basın tarafındaki yorumlarda, dikkat çeken hususlardan biri, “bitarafılık” kavramının bazı gazetelerce Türk dış politikası olarak gösterilmesidir. Oysaki Almanya ve İtalya’nın yayılmacı politikaları karşısında, özellikle Ulus Gazetesi, Türkiye’nin “savaş dışı” olduğunu, “bitarafılık” politikasının Almanları engellemediğini defalarca sayfalarına taşımıştı.

4.7. ALMAN-SOVYET SAVAŞI VE TÜRK BASINI

Türk – Alman saldırmazlık Paktı’nın henüz imzaları kurumadan, Türk basınına yeni bir haber bomba gibi düştü. Bu haber 22 Haziran 1941 günü Alman ordularının Sovyet Rusya topraklarına girmesini içeriyordu. Bu gelişme II. Dünya Savaşı’nın seyrini değiştirecek ve dengeleri alt üst edecekti. Almanya’nın bu harekâtı ile Türkiye’nin dış politikası geçici bir süre için de olsa dar boğazlardan sıyrılarak, nefes alma imkânı bulacaktı. Çünkü Türkiye üzerindeki biri açık diğeri ise gizli tehdit, birbirleriyle savaşa tutuşmuşlardı.

Alman saldırısının ardından, Türkiye, yayınladığı resmi tebliğle savaş dışı tutumunu sürdürerek, tarafsız kalacağını açıklar.²⁰⁰

Zaten Türkiye’nin gerek Almanya, gerekse Sovyet Rusya ile bir dostluk ve saldırmazlık anlaşması bulunuyordu.

Türk basını, Almanya’nın bu saldırısını beklenmedik bir gelişme olarak yorumluyordu

¹⁹⁹ Falih Rıfki Atay, “Devlet Reisleri Arasında,” *Ulus Gazetesi*, 21 Haziran 1941, s.5.

²⁰⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Haziran 1941, s.1; *Ulus Gazetesi*, 23 Haziran 1941, s.1.

Ulus Gazetesi, 23 Haziran 1941 (Faliş Rıfkı Atay):²⁰¹

“... İki dev arasında böyle bir mücadeleye ihtimal verenler pek azdı. Hatta evvelki sabah Londra ve diğer merkezlerden gelen telgraflar, Almanya ile Sovyetler Birliğı arasında yeni ve daha kati bir anlaşma haberi beklemek doğru olacağını yazıyorlardı. Almanya, bu büyük harekete başlamadan önce, Balkanlar cenahını emniyete almıştır: geçen sene garp cephesi taarruzundan evvel Norveç ve Danimarka’yı işgal ettiğı gibi! 1939 Eylöl’üne kadar birbirlerini can düşmanı telakki eden Bolşevizm ve Nasyonal-Sosyalizm, nihayet kati hesaplaşmaya girmişlerdir. Bundan sonra sözü hadiselerle bırakmaktan başka yapılacak şey yoktur. Unutmamak lazım gelir ki yalnız içinde bulunduğumuz harbin değil, içinde yaşadığımız asrın en büyük hadisesi karşısında bulunuyoruz.”

Cumhuriyet Gazetesi, 23 Haziran 1941 (Yunus Nadi):²⁰²

“Alman-Rus münasebetlerinin son zamanlarda şüphelerle ve tehlikeli dedikodularla dolu esrarengiz mahiyetine rağmen hadise bütün dünya için hayret uyandırıcı bir sürpriz tesiri yapmıştır... Bizce bu işte doğruyu bulmak için iki memleket arasındaki dostluk anlaşmalarının ta başlangıçta yer alan samimiyetsizliğı üzerinde durmak en kısa ve en kestirme yol olsa gerekir.”

İkdam Gazetesi, 23 Haziran 1941 (Abidin Daver):²⁰³

“Böylece 23 Ağustos 1939 tarihli Sovyet-Alman Adem-i Tecavüz ve Dostluk Paktı 22 Haziran 1941’de sona ermiş bulunuyor. Bu vesika, kâğıt üstündeki ömrü 10, hatta feshedilmediğı takdirde 15 yıl olmasına rağmen, iki sene bile yaşayamamıştır. İmzasından bir hafta sonra çıkan İkinci Dünya Harbi’nin patlamasında mühim bir amil teşkil ettiğı muhakkak olan bu muahede, nihayet sebebiyet verdiği harbin ateşleriyle yanmış oluyor...”

²⁰¹ Faliş Rıfkı Atay, “Almanya ile Sovyetler Birliğı Arasında Harp,” *Ulus Gazetesi*, 23 Haziran 1941, s.4.

²⁰² Yunus Nadi, “Rus – Alman Harbi,” *İkdam Gazetesi*, 23 Haziran 1941, s.1ve4.

²⁰³ Abidin Daver, “Almanya Sovyet Harbi,” *İkdam Gazetesi*, 23 Haziran 1941, s.1ve4.

Tan Gazetesi, 23 Haziran 1941 (Zekeriya Sertel):²⁰⁴

“Almanya’yı, garpta harbe devam ederken Şark’a dönmeye ve Sovyet Rusya’ya harp ilanına mecbur eden sebepler, Avrupa’da sulhu ve yeni nizamı kurmak ve sonra Anglo-Sakson milletlerine karşı uzun bir kıta harbine girebilmek için Sovyet Rusya’nın zengin ve hudutsuz kaynaklarına sahip olmak ihtiyacıdır. Fakat Almanya, şimdi burada kuvvetli kuvvetlerle çarpışacağı bir düşmanla karşı karşıya bulunduğu için Alman-Sovyet Harbi İkinci Cihan Harbi’nin en mühim safhasını teşkil edecektir.”

Akşam Gazetesi, 23 Haziran 1941 (Necmeddin Sadak):²⁰⁵

“Bu hadise bütün dünyada –ilk anda- derin bir hayret ve heyecan uyandırmıştır. Zira 1939’da sıkı bir işbirliği ile harbi açan, Polonya’yı paylaşan iki devletin bugün düşman haline gelmeleri bu harbin en garip müşahedelerinden birini teşkil ediyor. Fakat bu garabet zahiridir. Almanya ile Rusya’nın bütün o anlaşmaları, vakit kazanmaya yarayan, zoraki ve geçici politika oyunlarından ibaretti. Hakikatte, Avrupa’da yan yana yaşayan iki amansız düşman, Almanya ile Sovyet Rusya’dır. Her ikisi de bunu biliyordu... Almanya en çetin bir harbe girişmiştir. Sovyet Rusya, tasavvur ettiği, çoktandır korktuğu için türlü politika oyunlarına başvurduğu en kuvvetli, kendine karşı en fazla kin besleyen düşmanla nihayet karşı karşıyadır. Hadise dikkatle, heyecanla takip edilmeye değer.”

Vakit Gazetesi, 23 Haziran 1941 (Asım Us):²⁰⁶

“Almanya Garp’ta ve Şimal’de harp hareketleri ile uğraşırken, Sovyet Rusya en müşkül zamanlarında bu devleti kendi taleplerini kabule mecbur etmişti. Bir halde ki Alman orduları Avrupa’nın harp sahnelerinde mücadele ederken Kızıl Ordu, Alman zaferlerinin ganimetlerini topluyor gibi görülüyordu. Sovyet Rusya, Alman zaferlerinden sadece bu gibi istifadeler temin etmekle de kalmadı. Bolşevizm rejimini her tarafa yaymak için harbin bütün Avrupa memleketlerini yıpratacak

²⁰⁴ Zekeriya Sertel, “Sovyetlerle Almanlar Harp Halinde,” *Tan Gazetesi*, 23 Haziran 1941, s.1.

²⁰⁵ Necmeddin Sadak, “Hem Askeri Bakımdan, Hem Neticeleri İtibariyle Avrupanın En Büyük Kara Harbi Karşısındayız,” *Akşam Gazetesi*, 23 Haziran 1941, s.1 ve 7.

²⁰⁶ Asım Us, “Sovyet Alman Harbi Karşısında Türkiye,” *Vakit Gazetesi*, 23 Haziran 1941, s.1.

şekilde uzanıp gitmesine hizmete den bir siyaset takip etti. Zahirde Almanya'ya yardım etmekle beraber, zaman zaman İngiltere tarafına meyleder gibi vaziyetler takındı. İşte son günlere kadar Sovyet Rusya'nın bu tarzı siyaseti karşısında sükût eden ve hiçbir renk vermeyen Almanya, yanına Romanya ile Finlandiya'yı alarak Sovyet Rusya ile bir hesaplaşma hareketine girmiştir.”

Vatan Gazetesi, 23 Haziran 1941 (Ahmet Emin Yalman):²⁰⁷

“Birkaç saat içinde dünyanın manzarası temelinden değişti. Dünkü görüşleri, düşünceleri bir tarafa atmak, her şeyi bugünün vaziyetine göre yeniden ayar etmek lazımdır. Almanya'nın Rusya taarruzuyla, harbin şekli, hedefleri, ölçüleri değişmiş, tarihte yeni bir yaprak açılmıştır... Hitler realist bir insan olduğunu ve körü körüne cereyanlara kapılıp gitmediğini her vesile ile ispat etmiştir. Amerika'nın yardımı neticesinde Atlantik harbinin çetin ve uzun bir şekil alacağını görünce Şark'ta taarruza geçmeyi daha ameli bulmuş ve insanlığın Bolşevikliğe karşı bayraktarı sıfatını takınmakta menfaat görmüştür... Tarih her halde pek mühim hadiselerle gebedir.”

Falih Rıfkı Atay 24 Haziran tarihli yazısında savaş etrafındaki tahminlerle ilgili şöyle yazıyordu:²⁰⁸

“Sovyetler vatani bir memleket olmaktan fazla bir kıtadır. Harp Finlandiya ile Karadeniz arasında başlamıştır; Sovyet vatani ise Alman hudutlarından uzak-doğu denizlerine kadar imtidat eder. Harbe nihayet verecek katî hareketler ve darbeler hemen vukua gelecek midir, yoksa Kızıldordu arkasındaki bu hudutsuz genişlikten istifade edebilecek ve yeni bir ihtilata olmaksızın, güvendiği taktiği tatbik edebilecek midir? Aşağı yukarı bir kanaate varmak için bir iki haftadan fazla beklemeyeceğiz.”

Falih Rıfkı Atay, bir gün sonraki yazısında:

“Yeni Cihan Harbi'nin ikinci yıldönümüne üç ay bir hafta var. Şimdiye kadar geçen müddet içinde, her türlü hesap ve tahminleri alt üst eden öyle hadiseler

²⁰⁷ Ahmet Emin Yalman, “Alman – Rus Harbi,” *Vatan Gazetesi*, 23 Haziran 1941, s.1ve5.

²⁰⁸ Falih Rıfkı Atay, “Harp Etrafında Tahminler,” *Ulus Gazetesi*, 24 Haziran 1941, s.5.

karşısında kaldık ki, hayret etmeyi ve heyecan duymayı unuttur gibi olduk. Bununla beraber, German ve Slav âlemleri arasındaki bu çarpışmanın, henüz malum olmayan neticeleri üzerinde durmamak, harbin inkişaflarını taze bir merak ateşi ile takip etmemek mümkün müdür?” diyordu.²⁰⁹

Nadir Nadi, 25 Haziran tarihli Cumhuriyet Gazetesindeki makalesinde şöyle yazıyordu:²¹⁰

“Üç gün evvel başlayan bu kanlı maceranın, harbin umumi seyri üzerinde ne gibi tesirler yapacağına gelince, bu hususta şimdiden ileri sürülen mütalealar henüz erken ve eksiktir... Esasen şimdilik hazırlıklarını tamamlamakla meşgul bulunan İngiltere, önümüzdeki birkaç ay içinde Rusya’nın hangi ihtiyaçlarına cevap verebilir, halli güç bir meseledir... Son tahlilde bütün mesele Rusya’nın mukavemetine bağlı kalıyor. Bu mukavemetin kuvvetli veya zayıf olması, çarpışan devletlerin mukaderratı üzerinde hayati bir rol oynayacak, belki de harbin beklenmedik bir şekilde bitmesini temin edecektir.”

Alman-Sovyet Savaşı ile birlikte basında askeri yorumlarda başlar. Emekli General H. Emir Erkilet, Cumhuriyet Gazetesinde, savaşın ilk günlerindeki askeri durumu şöyle yorumluyordu:²¹¹

“Kızılordu galip geldiği takdirde, yalnız Almanya kat’iyen mağlup olmakla kalmaz, bütün Avrupa ve hatta bütün Asya dahi Rus ve Bolşevik hüküm ve istilasına uğrar. Bilakis, Sovyet Rusya mağlup olacak olursa, onun bugün teşkil ettiği imparatorluk yıkılarak, Rus kültürü altında bulunan muhtelif milletler istiklâl bulurlar. Aynı zamanda Bolşeviklik bir hükümet olarak ortadan kalkar.”

Bununla birlikte, hemen belirtmek gerekir ki, Türkiye’de, Sovyet Rusya karşısında Alman sempatizanlığı hâkim durumdaydı. Türk basınının tutumu da bu

²⁰⁹ Falih Rıfkı Atay, “Yeni Harbin Hedef ve Neticeleri Ne Olabilir?” *Ulus Gazetesi*, 25 Haziran 1941, s.5.

²¹⁰ Nadir Nadi, “Rus – Alman Çarpışması,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Haziran 1941, s.5.

²¹¹ H. Emir Erkilet, “Dört Günlük Alman Taarruzunun Neticesi,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Haziran 1941, s.2.

sempatiyi yansıtıyordu. Nadir Nadi, Cumhuriyet Gazetesindeki makalesinde şöyle yazıyordu:²¹²

“Son iki senenin buhranlı günleri içinde, Türk-Alman dostluğuna balta vurmak isteyen bazı propaganda unsurları, muzır faaliyetlerinde muvaffak olamamışlardır. Hükümetimiz, Almanya ile normal münasebetlerin bozulmaması için, daima dikkatle çalışmış, hakiki Türk matbuatı ve hakiki münevverler, Türk-Alman dostluğunu rencide edebilecek neşriyattan daima sakınmış ve Türk halkı, Almanlara karşı kalbinde beslediği iyi duyguları daima muhafaza etmiştir.”

Bu tür yazılara karşılık, daha az sayıda olmakla birlikte, daha itinalı bir dille yazılmış yazılar da görölüyordu. Örneğin, Zekeriya Sertel 26 Haziran tarihli Tan Gazetesindeki makalesinde şöyle yazıyordu:²¹³

“Sovyet orduları mağlup olursa, Sovyetleri bekleyen akıbet Brest-Litovsk muahedesinin daha şümullü bir tarzda tatbiki olacaktır. Yani Almanya, Ukrayna ve Kafkasya’yı alarak Karadeniz’e, Baltık devletlerini alarak Baltık denizine hâkim olacak, sonra da Sovyet Rusya’yı Alman nüfuzu altında küçük parçalara ayıracaktır. Bu ise Nazizm’in bütün Avrupa ve Asya’ya hâkim olması demektir.”

Türk basınında görülen Alman sempatizanlığı elbette temelsiz değildi. Büyük ölçüde hükümetin eğilimini yansıtıyordu. Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Franz Von Papen 22 Haziran tarihli raporunda, Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu’nun kendisine telefon ederek, iyi şanslar dilediğini belirtiyordu.²¹⁴

H. Emir Erkilet’in 29 Haziran tarihli Cumhuriyet Gazetesindeki yazısında, Sovyetlere karşı birçok milletten askerin çarpışmakta olduğu vurgulanarak bunun “Bolşevikliğe karşı bir Haçlı seferi” olduğu görüşü dile getirilmiştir.²¹⁵

Hitler, Alman saldırısının hemen başında, 1940 yılının Kasım ayında gerçekleşen Molotov-Ribbentrop görüşmesi sırasında belirginlik kazanan, Sovyet

²¹² Nadir Nadi, “Türk Alman Dostluğu,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Haziran 1941, s.5.

²¹³ Zekeriya Sertel, “Almanya’nın Şarkta Galibiyeti,” *Tan Gazetesi*, 26 Haziran 1941, s.5.

²¹⁴ Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938 – 1945)*, c. I, s.602.

²¹⁵ H. Emir Erkilet, “Yeni Bir Haçlı Seferi,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Haziran 1941, s. 1ve 2.

Rusya'nın Türkiye'den toprak talepleri olduğunu bir propaganda malzemesi olarak açıkladığında, Türk kamuoyu ve basının Sovyet Rusya konusundaki kuşku ve endişelerinin haksız ve temelsiz olmadığı da ortaya çıkacaktır.

Bu açıklama, Türk basınında oldukça sert tepkilere neden olur.

Necmeddin Sadak, 24 Haziran 1941 tarihli Akşam Gazetesindeki yazısında:

“İbretle dolu ahval karşısındayız. Hiç durmadan sulhten bahseden Sovyet Rusya, Almanya ile anlaşmasının mükâfatı olarak, Polonya'nın yarısını, üç Baltık devletini, Baserabya'yı, küçük ve kahraman Finlandiya'nın bir kısmını ilhak etmekle doymamış, fırsattan istifade geniş emperyalist emeller peşine düşmüştür” şeklinde yazıyor ve Sovyet emperyalizmini kınıyordu.²¹⁶

Asım, Us Vakit Gazetesindeki makalesinde, Moskova'nın iddialar karşısında suskun kalmasına dikkat çekiyor ve “herhalde Hitler'in ifşaatı karşısında Moskova'nın sükût etmesi Türk-Rus dostluğu ile telif edilebilir bir hal değildir. Sovyet zimamdarlarını söz söylemeye davet ediyoruz” diyordu.²¹⁷

Hüseyin Cahit Yalçın, Yeni Sabah Gazetesinde, bu konuda şunları yazıyordu:²¹⁸

“Fena niyetleri, riyakârlığı, düşmanlığı sabit olan Sovyetler Birliği'ne karşı, Türkiye Cumhuriyeti, onun Almanya ile harbe tutuşmuş olduğu şu müşkül dakikasında, büyük bir dürüstlük eseri göstererek, bitarafılık ilân ediyor. Eğer harbe giren Türkiye olsaydı, anlaşılıyor ki, Sovyetler Birliği, hiç tereddüt etmeden, fırsattan istifadeye kalkacak ve taahhütlerine rağmen, Türk topraklarına tecavüz edecekti.”

Ahmet Emin Yalman, Vatan Gazetesindeki yazısında:

²¹⁶ Necmeddin Sadak, “Führerin İfşa Ettiği Hakikatler Sovyetlerin Politikası Bakımından Hayret Uyandırıcıdır,” *Akşam Gazetesi*, 24 Haziran 1941, s.1.

²¹⁷ Asım Us, “Sovyet Zimamdarlarını Söz Söylemeye Davet Ediyoruz,” *Vakit Gazetesi*, 25 Haziran 1941, s.1.

²¹⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, “Alman – Rus Harbinde Türk Bitarafılığı,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 26 Haziran 1941, s.1.

“Biz İngiltere’nin müttefikiyiz. Almanya’nın dostuyuz. Sovyetlerin kendi hesabına daima iyi niyetler beslemiş, dürüst münasebetler aramış bir komşusuyuz” diyordu.²¹⁹

Nadir Nadi ise Cumhuriyet Gazetesindeki makalesinde şöyle yazıyordu:²²⁰

“Sovyet Rusya, emperyalist devletleri birbirleri ile çarpıştıran bu badireden uzak kalmak istediğini her zaman tekrar ettiği halde bugün onun için girmiş bulunuyorsa, bunda, Moskova Hükümeti tarafından iki seneden beri takip edilen müphem politika başlıca amildir, diyebiliriz.”

Alman propagandasının Türk-Sovyet ilişkilerini daha da gerginleştirmek için açıkladığı Sovyet talepleri, 27 Haziran’da Moskova tarafından resmen yalanlanır. Ancak, iki ülke arasında üç ay önce yayınlanan ortak demece karşın, Ankara ile Moskova arasındaki soğukluk ve gerginlik daha da artar. Moskova’nın yalanlamaları, Ankara üzerinde hiç etkili olmaz.

Hüseyin Cahit Yalçın, Yeni Sabah Gazetesindeki yazısında, Moskova’nın yalanlamalarına inanmadığını açıklıyordu.²²¹ Abidin Daver ve Yunus Nadi de Hüseyin Cahit Yalçın’dan daha farklı düşünmüyorlardı.²²²

Ahmet Emin Yalman, Vatan Gazetesindeki yazısında bu konuda şöyle diyordu:²²³

“Türk-Alman Paktı’nı sulhe hizmet ettiği ve müsaviler arasında imzalanmış, karşılıklı bir dostluk taahhüdü olduğu için hoş gördük, alkışladık. Bunun bir takım fedakârlıklara başlangıç olabileceğinin ve başka memleketlere ait araziye rüşvet şeklinde kabul ederek maceralara sürükleneceğimizin ve topraklarımızı ve istiklâlimizi çiğneteceğimizin söylenmesine değil, hatıra bile gelmesine razı değiliz.”

²¹⁹ Ahmet Emin Yalman, “Biriyle Müttefik, Diğeriyle Dost,” *Vatan Gazetesi*, 25 Haziran 1941, s.1.

²²⁰ Nadir Nadi, “Sovyetler Politikasının Sakat Tarafları,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Haziran 1941, s.5.

²²¹ Hüseyin Cahit Yalçın “Sovyet Tekzibi,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 30 Haziran 1941, s.1.

²²² Abidin Daver, “Nihayet Tekzib Edebildiler,” *İkdam Gazetesi*, 29 Haziran 1941, s.1ve5; Yunus Nadi, “Türkiye ve Rusya Münasebetleri,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Haziran 1941, s.1ve4.

²²³ Ahmet Emin Yalman, “Moskova’da Son Tedbirler,” *Vatan Gazetesi*, 3 Ağustos 1941, s.3

Türk-Alman ilişkilerindeki yakın işbirliği, kendisini, Alman-Sovyet savaşının başından itibaren hemen belli edecektir. Ancak, Almanya'nın, Türkiye'yi bir an önce kendi yanında savaşa sokma çabaları, Ankara'da sürekli bir tedirginliğe neden oluyordu. Türkiye, bütün baskılara rağmen tarafsızlığını korumaya çalışıyordu.

Alman-Rus Savaşı'nın gelişmelerine karşın, savaşın seyriyle ilgili Türk basınında yorumlar yazılmaktaydı.

Ahmet Şükrü Esmer'in, 3 Ağustos 1941 tarihli Cumhuriyet Gazetesindeki yazısında isabetli öngörüye rastlamak mümkündür:²²⁴

“Almanya, bu gelecek altı hafta içinde de netice elde edemezse, yalnız Rus harbini değil, bütün mücadeleyi bile kaybedebilir.”

Ahmet Emin Yalman, 14 Ağustos tarihli Vatan Gazetesindeki yazısında:

“Almanlar, kıştan evvel Rusya'da kati neticeler alabilseler bile tâli diye giriştikleri Rus mücadelesinden kuvvetleri artmış değil, çok azalmış olarak çıkacaklardır. Kıştan evvel kati netice almak ise imkânsız görünüyor” diyordu.²²⁵

Asım Us, 13 Ağustos 1941 tarihli Vakit Gazetesindeki yazısında:

“Başlayan (Alman) taarruzu kışa kadar kati bir neticeye bağlayamamak yalnız muvaffakiyetsizlik derecesinde kalmaz, Alman ordularının zamanla yıpranarak çözülmesi mümkün olabilir” diyordu.²²⁶

Rus yanlısı tavır sergileyen Zekeriya Sertel, 5 Eylül 1941 tarihli Vatan Gazetesindeki makalesinde şöyle yazıyordu:²²⁷

“Bugünkü harpte dövüşen iki taraf vardır. İki taraf da harp ve sulh gayelerinin ana prensiplerini ilân etmişlerdir. Almanya'nın galip gelmesi demek, onun ilân ettiği yeni nizamın kurulması, Sovyetlerin galip gelmesi demek, demokrasilerin sulh

²²⁴ Ahmet Şükrü Esmer, “Altıncı Haftanın Sonunda,” *Ulus Gazetesi*, 3 Ağustos 1941, s.3.

²²⁵ Ahmet Emin Yalman, “Rus Harbinin Bilançosu,” *Vatan Gazetesi*, 14 Ağustos 1941, s.1.

²²⁶ Asım Us, “Alman – Rus Harbi Buğday, Petrol Harbi Şekline Mi Girdi?” *Vakit Gazetesi*, 13 Ağustos 1941, s.1.

²²⁷ Zekeriya Sertel, “Sovyetler Galip Gelirse,” *Tan Gazetesi*, 5 Eylül 1941, s.2.

plânları dahilinde dünyaya yeni nizam verilmesi demektir. Yoksa, münferit (kendi başına) bir Sovyet zaferi bir Sovyet sulhu düşünmek varit değildir.”

Necmeddin Sadak, 7 Eylül’de Akşam Gazetesinde şöyle yazıyordu:²²⁸

“Bugüne kadar elde edilen neticelere göre Rusya’da bir kış harbi muhakkak sayılabilir. Alman orduları, önümüzdeki son mevsim haftalarında Leningrad’la Odesa’yı alsalar, biraz daha ileri gitseler bile, Sovyet ordusu daha gerilerde bir cephe tesis edecektir. İran’ın işgali suretiyle Rusya’ya yardım hazırlıkları, Almanya’nın İsviçre’ye ve şimal memleketlerine askeri kış levazımı ısmarlaması harbin süreceğine her iki tarafın da kanaat getirdiğini gösteren alâmetlerdir.”

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü gibi Türk basını, Alman-Rus Savaşı’nın gidişatıyla beraber tarafsız görünme gayreti içerisindeydi. Sadece savaşla ilgili yorumlar yapılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde, özellikle “bitarafılık” tezi, gazete sütunlarında görülmüyordu.

Urfa Milletvekili Hüseyin Sami, Ulus Gazetesindeki yazısında şöyle diyordu:²²⁹

“Daima en samimi teessürlerle kaybetmiş olduğumuz Avrupa muharebesi karşısında insanca bir bitarafılık güdüyoruz. Yüksek vatanseverlik duygusunun insaniyet mefhumu ile zıt gittiğine inananlardan olmadığımızı her vesile ile milletçe ispatlamış bulunuyoruz.”

Almanya’nın taarruzu şiddetlendirdiği dönemde, Falih Rıfkı Atay, Rusya’nın savaş psikolojisini şöyle ifade ediyordu:²³⁰

“Rusya’da harp ve ihtilal boğazlaşıyor. Moskova ihtilalcileri yalnız memleketlerinin, şahıslarının ve partilerinin değil, din gibi sarıldıkları davalarının da, mağlubiyetten sonra, ne hale geleceğini biliyorlar. Onun için, Rusya’da askeri

²²⁸ Necmeddin Sadak, “Almanya – Sovyet Harbinde Kış Gelmeden Yeni İnkişaflara Şahit Olacağız,” *Akşam Gazetesi*, 7 Eylül 1941, s.1.

²²⁹ Hüseyin Sami (Coşar), “İnsansa Bir Bitarafılık,” *Ulus Gazetesi*, 18 Eylül 1941, s.1

²³⁰ Falih Rıfkı Atay, “Rusya’da Kati Çarpışma Günleri,” *Ulus Gazetesi*, 11 Ekim 1941, s.4.

mağlubiyetlerden bir teslim sulhu çıkacağı beklenemez: ya isyan olur, ya son ihtilâlcı Rus topraklarından sürülüp çıkarılıncaya kadar, muharebe devam eder.”

Alman orduları 1941 yılının ikinci yarısında Rusya’ya karşı askeri zaferler elde ediyordu. Zekeriya Sertel, 13 Ekim 1941 tarihli makalesinde şöyle yazıyordu:²³¹

“Almanya, Rusya’da büyük zaferler kazanmış, Sovyet ordularına ağır darbeler indirmiştir. Hiç şüphe yok ki, bu muvaffakiyetleriyle düşmanı hayli zayıflatmıştır. Fakat Moskova’yı işgal edip Mareşal Timoçenko ordusunu zayıflatırsa bile Sovyet mukavemetini tamamen kırmaya ve Sovyet hükümetini harbe devam imkânlarından tamamen mahrum etmeye muvaffak olamayacaktır. Harp bitmedikçe ve düşman teslim olmadıkça da şark zaferine istinaden yapılacak bir sulh taarruzunun müspet netice vermesine imkân yoktur.”

Falih Rıfkı Atay, 16 Ekim tarihli Ulus Gazetesindeki yazısında:

“Anglo-Sakson gazetelerinde artık bir Rus zaferinden bahsedilmez olmuştur. Bilâkis, yalnız Moskova’nın düşeceği kabul edilmekle kalınmamakta, bütün Sovyet Rusya’nın talihi münakaşa olunmaktadır” diyordu.²³²

Asım Us, 18 Ekim tarihli Vakit Gazetesindeki yazısında:

“... Şu halde Almanya’nın Garp’tan Japonya’nın Şark’tan yaptıkları ve yapacakları taarruz, Sovyetler Birliği’nin bütün Avrupa ve Asya’daki varlığı üzerinde büyük bir tasfiyeye kadar gidilebilir...” diyordu.²³³

7 Aralık 1941 günü II. Dünya Savaşı’nın seyrini değiştirecek bir başka önemli gelişme daha meydana geliyordu. Japonya, ABD’nin Pasifik okyanusundaki Pearl Harbor Donanma Üssü’ne bir baskın düzenledi. Birçok gemisini ve denizcisini kaybeden ABD, Japonya’ya savaş ilan edip İngiltere’nin yanında savaşa giriyordu. ABD’nin ve Sovyet Rusya’nın, savaşa Mihver’in düşmanları olarak katılmaları dengeleri Mihver aleyhine değiştirecekti.

²³¹ Zekeriya Sertel, “Alman – Sovyet Harbi Bitiyor Mu?” *Tan Gazetesi*, 13 Ekim 1941, s.1

²³² Falih Rıfkı Atay, “Moskova Kapılarında,” *Ulus Gazetesi*, 16 Ekim 1941, s.1.

²³³ Asım Us, “Tehlikeye Giren Yalnız Moskova Değil, Bütün Sovyetler Birliğidir,” *Vakit Gazetesi*, 18 Ekim 1941, s.1.

Asım Us, bu gelişme karşısında Türkiye'nin konumunu şöyle yorumluyordu:²³⁴

“Hadiselerin getireceği ihtimaller neden ibaret olursa olsun Türkiye için gidilecek yol birdir: En fena ihtimalleri göz önüne alarak hazırlıklı ve uyanık bulunmaktan ibarettir.”

Türkiye ve dünya işte bu şartlarda 1942 yılına giriyordu. 1942 yılının ilk günlerinde geçen yılı değerlendiren Falih Rıfkı Atay, yıllardır hiçbir nesli barış içinde doğup ölmeyen bir ulusun savaş sonuna kadar yarasız ve acısız geçirmesini dilerken, Türkiye'nin hiçbir toprak kazancı peşinde olmadığını ancak bir zorlama karşısında savaşa girebileceğini defalarca olduğu gibi yine belirtmekteydi.²³⁵

1942 yılının başlarında, Türk basını, hükümetin her iki tarafı göz önünde tutarak yürüttüğü dış politikayı izlemekteydi. Savaşla ilgili haber ve yorumlarda, savaşan iki tarafa da eşit mesafede olmaya özen göstermeye dikkat ediliyordu.

1942 baharıyla birlikte muharebeler yeniden başlanacaktır. Yunus Nadi 23 Mayıs tarihli Cumhuriyet Gazetesindeki yazısında Alman ve Rus maksatlarını şu şekil belirtiyordu:²³⁶

“Her iki tarafça takip olunan maksatları biliyoruz: Ruslara göre Almanları ilerletmeyip mümkün olursa geriletmek, Almanlara göre Rusları Volga ilerisine atarak bir daha taarruz edemez hale sokmak. Bu iki neticeden her biri bu yeni dünya harbinin talihini tayin edecek ehemmiyette neticelerdir.”

Falih Rıfkı Atay 31 Temmuz 1942 tarihli yazısında savaşın seyrini şu şekil yorumluyordu:²³⁷

“Şimdi herkes harple uğraşüyor. Bütün düşünceler Alman ordularının ileri hareketleri üzerine saplanmış. Bununla beraber kışa iki, iki buçuk ay kalmıştır. Atlantik kıyılarından Kafkas eteklerine kadar 650 milyona yakın halk 1941-1942

²³⁴ Asım Us, “Türkiye'nin Bitaraflığı,” *Vakit Gazetesi*, 11 Aralık 1941, s.1.

²³⁵ Falih Rıfkı Atay, “1942 Yılında Eşiğinde,” *Ulus Gazetesi*, 3 Ocak 1942, s.1.

²³⁶ Yunus Nadi, “Karşılıklı Taarruzlar,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Mayıs 1942, s.5.

²³⁷ Falih Rıfkı Atay, “1943 Kışına Doğru,” *Ulus Gazetesi*, 31 Temmuz 1942, s.1.

kışında büyük sıkıntı içinde idi. İkinci Cihan Harbi'nin üçüncü kışında, bu milyonları misli görülmeyen bir geçim darlığı beklemektedir.”

Almanya'nın Stalingrad taarruzu devam ediyordu. Fakat Sovyet Rus savunmasını yarmak çok zordu.

İkdam Gazetesine yazan Şükrü Ahmed, 12 Eylül 1942 tarihli makalesinde, Stalingrad'ı on-on beş gün içinde zapt edememek Alman ordusunu ve Almanya'yı çok zor duruma sokabileceğini belirtiyordu.²³⁸

Cumhuriyet Gazetesinin baş makalesinde, Stalingrad'ın, artık son günlerini yaşadığını yazıyordu.²³⁹

Şükrü Ahmed, İkdam Gazetesindeki yazısında:

“Stalingrad harbine fiilen bitmiş denemiyor. Fakat bu mücadelenin Alman ordusunun muvaffakiyeti ile sona ereceğinden, hatta bil kuvve, ermiş bulunduğundan artık şüphe edilemez” diyordu.²⁴⁰

Alman ilerleyişi 1942 Kasım'ında duracaktır. Sovyet Rusya'nın savunma tedbirleri karşısında Alman kuvvetleri Stalingrad'a zayıya uğrayacaktır.

Şükrü Ahmed, Sovyet Rusya'ya karşı Alman hesaplarının alt üst oluşu muhakkak ki Almanya'yı 1943'te harbin en çetin safhasına sokacağını belirtiyordu.²⁴¹

Tasviri Efkâr Gazetesinin 26 Kasım tarihli başmakalesinde şöyle yazıyordu:²⁴²

“İtiraf etmeli ki, Stalingrad macerasının yalnız Şark cephesinin değil, hatta bütün dünya harbinin akıbetini değiştirecek kadar önem alacağını önceden kimse kestirememişti... Şimdiki halde gördüğümüz bildiğimiz bir şey varsa o da

²³⁸Şükrü Ahmet, “Stalingrad Müdafaası Uzadıkça,” *İkdam Gazetesi*, 12 Eylül 1942, s.1ve3.

²³⁹*Cumhuriyet Gazetesi*, “Stanlıgraddan Sonra ne Olacak?” 17 Eylül 1942

²⁴⁰Şükrü Ahmet, “Yıpratma Harbi,” *İkdam Gazetesi*, 22 Eylül 1942, s.1.

²⁴¹Şükrü Ahmet, “Harbin En Sıkı Devresi,” *İkdam Gazetesi*, 21 Kasım 1942, s.1.

²⁴²*Tasviri Efkâr Gazetesi*, “Stalingrad Kilidi,” 26 Kasım 1942,s.1.

Stalingrad'ın, tarihin şu meşhur efsanevi “Gordium’ düğümü gibi, Alman ileri hareketlerini Volga sahillerinde düğümlemiş olmasıdır. Yalnız ‘gordium’ düğümü yine efsaneye göre, Büyük İskender bir kılıç darbesiyle kesmişti. Stalingrad düğümünü ise üç aydan beri çözecek veya kesecek bir kılıç zuhur etmedi.”

Necmeddin Sadak, Akşam Gazetesindeki makalesinde:

“Bugün göze çarpan en büyük politika yanlışlığı-Almanya bakımından-Amerika’nın harbe sokulmuş olmasıdır... Amerika’nın işe karışması, Almanya için harbi kazanılmaz hale getirmekle kalmadı, Almanya’nın güttüğü Avrupa politikasını da suya düşürdü” diyordu.²⁴³

Asım Us, Vakit Gazetesinde:

“Stalingrad’da başlayan Rus taarruzları doğrudan doğruya değilse de dolayısıyla harbin akıbetini mihver devletleri aleyhine çevirebilir. Bu bakımdan Avrupa gerçekten dönüm noktasına gelmiş bulunuyor” diyordu.²⁴⁴

Tan Gazetesinin 26 Kasım tarihli yazısında şunlar belirtiliyordu:²⁴⁵

“Şark cepesinde Sovyetler lehine tezahür eden son hadiselerde Alman ordusuna verdirilen maddi zayıflığın derecesi ve bunun Alman mukavemetine ne gibi tesirler yapacağı bilinmez. Fakat bu muvaffakiyetler bu şekilde devam edecek olursa, Almanların, Rus steplerine geçirecekleri bir kışın müşkülâtından başka, büyük Sovyet taarruzları ile daha güç bir mevkiye düşeceği tahmin edilebilir. Bu hadiselerin Almanya’da manevi tesirleri olacağı da şüphesizdir.”

İkdam Gazetesine yazan Şükrü Ahmed, Rusların zafere yakın olduğunu belirtiyordu.²⁴⁶

²⁴³Necmeddin Sadak, “Mihverin En Büyük Yanlışlığı,” *Akşam Gazetesi*, 25 Kasım 1942, s.1.

²⁴⁴Asım Us, “Şarkta Rusları Kış Taarruzu,” *Vakit Gazetesi*, 26 Kasım 1942, s.1.

²⁴⁵*Tan Gazetesi*, “Şark Cephesi Harekâtında Son İnkişaf,” 26 Kasım 1942, s.1.

²⁴⁶Şükrü Ahmet, “Ruslar Gerçekten Zafere Mi Gidiyorlar,” *İkdam Gazetesi*, 28 Kasım 1942, s.1.

1942 Aralık ayı ile beraber Almanlar Doğu Cephesindeki taarruz planını bıraktılar. Bunun başlıca sebebi, Moskova cephesinde çok büyük kayıplar vermiş ve hayli yıpranmış olmalarıdır.²⁴⁷

Asım Us, Rusya'nın kuvvetinin anlaşılması için bir dünya savaşının çıkması lazım geldiğini belirtmektedir.²⁴⁸

Sovyet Rusya, 1942 Kasım'ında Alman ilerleyişini Stalingrad'da durdurduktan ve savaş stratejisi bakımından avantajlı bir duruma geçtikten sonra Türkiye'ye karşı eski düşmanlık politikasına geri döndü.

II. Dünya Savaşı'nın başından beri Türkiye, hassas dengeler üzerinde "savaş dışı" kalabilmek adına birçok politik manevralar yapmış, 1943 yılına gelindiğinde istediğini almış, savaşa dahil olmamıştı. 1943 yılı Müttefiklerin Mihver karşısında üstünlüğü ele alacağı bir yıl olacaktır. Türkiye için ise bu yıl oldukça kritik gelişmelere gebe idi.

Türk basını da 1943 yılı ile birlikte Almanya'nın galip geleceğine ihtimal vermiyordu. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi basında çıkan yazılarda Almanya'nın muvaffak olabilmesi için 1942 kışından önce işi bitirmesi gerektiği belirtiliyordu. Zaten Stalingrad Savaşı Rusların zaferiyle sonuçlanınca, bundan sonra Almanlar gerilemeye, Ruslar ilerlemeye başlayacaktır. Kısaca Stalingrad, savaşın dönüm noktası oldu.

4.8. MÜTTEFİKLERİN TÜRKİYEYİ SAVAŞA SOKMA ÇABALARINDA TÜRK BASINI

1942 sonu itibariyle şartlar artık Müttefikler lehine dönmekteydi. Müttefikler, Alman ilerleyişini 1942 yılının son aylarında durdurup 1943'ün başı itibariyle başarılar elde etmeye başlayınca, Türkiye'ye savaşa girmesi konusunda tekrardan

²⁴⁷Zekeriya Sertel, "Almanlar Şark Cephesinde Taarruz Planını Bıraktılar," Tan Gazetesi, 11 Aralık 1942, s.1.

²⁴⁸Asım Us, "Meğer Rusya'nın Anlaşılması İçin Bir Dünya Harbi Çıkması Lazımmış," Vakıf Gazetesi, 16 Aralık 1942, s.1.

baskı yapmaya başlamıştı. Türkiye ise tüm bu istekleri reddediyordu. Çünkü Mihver'in savunma pozisyonuna geçmesine rağmen hala Türkiye'ye zarar verebilecek yakınlıkta ve güçte olduğunu çok iyi biliyordu. Bu yüzden İstanbul'un 250 km ötesindeki Bulgar sınırına yığınak yapan ve varlığını somutlaştıran Alman kuvvetleri, Türkiye'nin bundan sonra da tüm Müttefik baskılarına direnmesinin en önemli nedeni olacaktı.²⁴⁹

Özellikle İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmemek konusundaki kararlılığını değiştirebilmek için her türlü çabayı sarf etmeye niyetliydi. Bu amaçla, İngiltere Başbakanı Winston Churchill 30-31 Ocak 1943'te Adana'da İnönü ile buluştu.

Gelişmeleri basın penceresinden izlediğimizde, Adana görüşmeleri hakkında çıkan haberlerin 3 Şubat 1943 tarihinden sonra yer aldığı görülür. Bu durum, Adana Görüşmeleri'nin kamuoyundan bir süreliğine, güvenlik gerekçesiyle saklandığını göstermektedir.

Ulus Gazetesinde, görüşmeler şöyle yorumlanmaktadır:²⁵⁰

“Görülüyor ki, Adana görüşmeleri esasında Türkiye'nin umumi tedafii (savunmaya ilişkin) emniyetini korumak bahis mevzuu olmuştur. Çünkü Türkiye'nin kuvvetli bulunması, sadece dünyanın bu bölgesi için değil, belki bütün dünya için hayırlı bir nizam amili olacaktır. Türkiye'nin politikası kimsenin meçhulü değildir. Bu politika daima açık ve dürüsttür. Ve hiçbir devlete karşı değildir. Biz kendi emniyetimizi, istiklalimizi alakadar eden meseleler önünde kendi kuvvetimize dayanarak bir nizam ve sulh amili olarak kalmayı hedef edindik. Adana görüşmeleri, herkesçe bilinen bu dürüst politikanın Büyük Britanya Hükümeti tarafından da tam tasvibini göstermek itibarıyla güzel bir eser olmuştur. Bu bakımdan bu mülakat, yarının hadiseleri üzerinde de bir aşama teşkil edecek mahiyettedir. Ve Türk-İngiliz İttifakında mündemic (içinde saklı) bulunan mananın tam bir tezahürüdür.”

²⁴⁹ Stefanos, Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, çev: Babür Kuzucu, İstanbul, 1980, s.708.

²⁵⁰ Ulus Gazetesi, “Adana Mülâkatı,” 3 Şubat 1943, s.4.

Hüseyin Cahit Yalçın, Yeni Sabah Gazetesindeki yazısında şu görüşü öne sürmekteydi:²⁵¹

“Sarih surette anlaşıldığına göre İngiliz Başvekili memleketimize bazı ecnebi memleketlerde telkin edildiği gibi, Türk politikasını değiştirmek yahut Türk diplomasisi üzerinde bir tazyik yapmak fikriyle gelmiş değildir.”

3 Şubat tarihli Cumhuriyet Gazetesinde ise, İtalyan basınında yayınlanan ve Churchill’in Türk devlet adamlarını kandırmak niyetiyle Adana’ya geldiğini belirten haberlere karşılık veriliyordu:²⁵²

“İtalyan matbuatına göre Churchill Türkiye’yi kendi davası hesabına kandırmak emeli ile Adana’ya gelmiş fakat muvaffak olamadan dönmüştür. Winston Churchill gibi zekâsı ve dirayeti tecrübe ile bilinen bir devlet adamının birtakım hayaller peşinde uçabileceğinden şüphe etmek imkânsızdır.”

Bu değerlendirmelere göre, İngiltere, Türkiye’den savaşa girmesini sanki hiç istememiştir. Görüşmelerin ayrıntılı bir biçimde aktarılmaması doğaldır; ancak görülüyor ki, ana konuların bile doğru şekilde aktarılması söz konusu değildir. Adana Görüşmelerinin ana konusu olan Türkiye’nin savaşa katılması konusu, basında tek bir satırda bile irdelenmemiştir.

Bu önemli görüşme hakkında Türk basınında o günlerde yeterince haber ve yorumun yer almaması dikkat çekicidir. O günlerde basın, genellikle Türkiye’nin dengeli politikasıyla her iki taraf için de bir güvenlik unsuru olduğunu vurgulama çabası içindeydi.

Yunus Nadi 14 Şubat tarihli Cumhuriyet Gazetesindeki makalesinde şöyle yazıyordu:²⁵³

“... Taraflar elbette Türkiye’nin kendi saflarında yer almasını isterlerdi ve belki bunu istedikleri zamanlar olmuştur. Türkiye dört yıla yaklaşan ve gittikçe açılıp

²⁵¹ Hüseyin Cahit Yalçın, “Adana Mülâkatı,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 3 Şubat 1943, s.1.

²⁵² *Cumhuriyet Gazetesi*, “Churchill’in Memleketimizi Ziyareti,” 3 Şubat 1943, s.1.

²⁵³ Yunus Nadi, “Türkiye’nin Siyaseti,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1943, s.2.

yayılan dünya buhranı içinde kendi çizdiği yoldan zerre kadar ayrılmamıştır. Nihayet her taraf, böyle yapmakta Türkiye'nin kendi menfaatleri olduğu kadar başkaları için de menfaat ve kıymeti büyük bir siyaset gütmüş olduğunu anlamış bulunuyorlar.”

Asım Us, *Vakit Gazetesinde*, Adana konuşmalarının savaş sonrası durumunun önemi üzerinde duruyor ve Türk-İngiliz İttifakı'nın savaş sonrasına yönelik olduğu yorumunu getiriyordu.²⁵⁴

3 Şubat tarihli *Akşam Gazetesinin* haberine göre, İngiliz gazeteleri, Adana Mülakatı'nın önemini belirterek Türkiye'nin açık ve samimi bitarafılığını övüyorlar.²⁵⁵

Adana görüşmeleri sonrası, Türk basınında yeniden Türk dış politikasını savunur yazıların yoğunlaştığı görülmektedir.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi bu konuda şöyle yazıyordu:²⁵⁶

“... Türkiye Cumhuriyeti'nin esas siyasetini, hiç kimseden bir şey istememek ve ona mukabil de hiç kimsenin kendisinden bir şey istemesine asla müsaade eylememek teşkil etmektedir... İstiklâl zaferinden ve Lozan sulhundan sonra Türkiye dünyanın, mukadderatına en ziyade hâkim ve nereye gittiğini çok iyi bilen devletlerden biri olmuştur.”

Ulus Gazetesinin 23 Şubat tarihli yazısının Türk dış politikası hakkındaki değerlendirmesi şu şekildi:²⁵⁷

“Dış politikamızın esası, kendimize olduğu gibi dürüst ve açık olmak ve böylece bu vatanın selâmeti, bu vatandaşın huzuru en iyi şekilde devam ettirmektir. Türkiye, böylece hareket ederek ve böylece hareket ettiğini daima ispat ederek, “siyaset” kelimesini dahi ağır ithamlar altında bulunmaktan kurtulmuş ve onun açık kalpli, dürüst fakat aynı zamanda sağlam ve kuvvetli insanların elinde neler yapabileceğini göstermiştir.”

²⁵⁴ Asım Us, “Adana Konuşmaları,” *Vakit Gazetesi*, 3 Şubat 1943, s.1.

²⁵⁵ *Akşam Gazetesi*, “Adana Mülâkatının Akisleri,” 3 Şubat 1943, s.1.

²⁵⁶ *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, “Zaten Bizden Kim Ne İsteyebilir?” 13 Şubat 1943, s.1.

²⁵⁷ *Ulus Gazetesi*, “Dürüst ve Açık Politikamız,” 23 Şubat 1943, s.1ve3.

Genel olarak bakıldığında basında, Adana görüşmeleri net biçimde yorumlanmamıştı. Türkiye'nin müttefiklerin yanında savaşa girmesi amacıyla yapılan baskıdan hiç söz edilmemişti.

1943 yazı itibariyle müttefikler her cephede mihver kuvvetlerini geri çekilmeye zorluyorlardı. Müttefik zaferler, Türkiye üzerindeki savaşa girme baskısının da artmasına sebep oluyordu.

Bu dönemde 17 Ağustos 1943'te toplanan Quebec Konferansı'nda Roosevelt ve Churchill Türkiye'nin durumunu da görüşmüşlerdi. Konferansta Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa katılması için henüz erken olduğu konusunda anlaşıyorlardı.

Falih Rıfki Atay, 22 Ağustos tarihli yazısında Quebec Konferansı'nı şöyle yorumluyordu:²⁵⁸

“Müttefikler arasındaki görüşmelerin ana maddeleri bu harbi mümkün olduğu kadar çabuk bitirmek ve bu harpten mümkün olduğu kadar kuvvetli çıkmaktır. Harp sonrasını düzenlemek için tam bir zafer ilk şarttır, bu zaferin neticelerini alıncaya kadar seferber kalmak ve siyasi buhranlardan kaygılanmayacak kadar kuvvetli bulunmak ikinci şarttır.”

Tasviri Efkâr Gazetesi, İsviçre'deki gazete haberlerini değerlendirirken, Sovyet Rusya'nın Doğu ve merkezi Avrupa'da tam bir hareket serbestisine sahip olmak istediğini belirtiyordu. Tasviri Efkâr gazetesi, ayrıca Quebec Konferansı için şu yorumu yapıyordu:²⁵⁹

“Her halde Kebek (Quebec) toplantısından ve konuşmalarından harp bakımından çok mühim neticeler çıkacağı muhakkak olmakla beraber, aynı zamanda hiç beklenmedik siyasi bir takım meselelerin de zuhur edeceği sezilmektedir.”

²⁵⁸Falih Rıfki Atay, “Kebek Toplantıları,” *Ulus Gazeteleri*, 22 Ağustos 1943, s.3.

²⁵⁹*Tasviri Efkâr Gazetesi*, “Rusya'nın İstediklerinin Aslı Varsa,” 24 Ağustos 1943, s.1ve3.

Tasviri Efkâr Gazetesi, iki gün sonraki sayıda, birçok mesele konuşulmuşsa da, kararların verilmesini gelecekteki olayların seyrine terk edildiğini yazıyordu:²⁶⁰

“Her halde önümüzdeki günlerin hâdiseleri tebliğin kapalı ifadesinden daha vazih olacak ve konferans mukarreratı sözden ziyade fiil ile kendisini bize tanıttıracaktır.”

Vatan Gazetesine yazan Ahmet Emin Yalman, Quebec Konferansı’ndan sonra görülen genel manzarayı şöyle yazıyordu:²⁶¹

“Kebek Konferansından sonra görülen umumi manzara şudur: Bu harp müttefiklerin tam zaferi ile sonuna getirilecektir. Sovyetlerle Anglo-Saksonlar arasında görüş farkı olsa bile bundan harp sahalarında Almanlarla İtalyanların istifadesi olmayacaktır.”

İngiltere’nin 1943 yılının ilk günlerinden itibaren her fırsatta, Türkiye’nin savaş dışı pozisyonunu değiştirmesi ve savaşa dahil olması için uyguladığı baskı politikasına karşın Türkiye çeşitli politik manevralar ile savaştan uzak durmayı başarmıştı. 1943’ün sonbaharına doğru Türkiye üzerindeki İngiliz baskısı şekil değiştirmeye başladı. 19 Ekim 1943’te Moskova’da, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, ABD Dışişleri Bakanı Hull ve Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Molotov’u bir araya getiren konferansta Türkiye hakkında bir başka gerçek ortaya çıkıyordu. Artık Sovyet Rusya da Türkiye’nin savaşa girmesi yönünde görüş bildiriyordu. Kısaca bu konferans, Türkiye üzerindeki Sovyet baskısının başlangıcıdır.

Türk basını Moskova Konferansı’nı temkinli ve kuşkucu bir yaklaşımla karşıladı.

Falih Rıfki Atay, Ulus Gazetesinde şöyle yazıyordu:²⁶²

“Rusya Müttefikler gibi devamlı bir barışın hakiki ve tesirli şartları ile kendi güvenlik şartını bir tutmakta olduğunu her fırsatta söylemiştir. Rus politikası

²⁶⁰Tasviri Efkâr Gazetesi, “Kebek Tebliğinde Çıkardığımız Manalar,” 26 Ağustos 1943, s.3.

²⁶¹Ahmet Emin Yalman, “Kebek Konferansından Sonra Neler Doğacak,” *Vatan Gazetesi*, 26 Ağustos 1943, s.2.

²⁶²Falih Rıfki Atay, “Moskova Görüşmeleri,” *Ulus Gazetesi*, 21 Ekim 1943, s.1.

genişlemeci ve fetihçi bir politika olarak belirmiş değildir, hatta Almanya ile bazı anlaşmalarda sınırlarına doğru taşan büyük Cermenliğe karşı müdafaa tedbirleri almak mahiyetindedir.”

Aynı günlerde belli başlı köşe yazılarında Sovyet Rusya’ya karşı “gösterişli bir güven” havasının arttığı sezilmekte, ancak bunun bir ölçüde yapay olduğu ve önemli kuşakları örtbas etmek için kullanıldığı izlenimi uyandırmaktadır.

Moskova konferansı müzakereleri bittikten sonra ABD Başkanı Roosevelt, savaş sonrası işbirliğine güvenle bakıldığını belirtiyordu. Türk basını bu demeci memnuniyetle karşılıyordu.²⁶³

Asım Us, 6 Kasım tarihli Vakıf Gazetesindeki makalesinde, savaşı kısaltmak için müşterek tedbirler alınacağını, barış seven milletlerin müttefikler safına çağrılacağını belirtiyordu.²⁶⁴

Tasviri Efkâr Gazetesi ise, dünya harbinin sıçratmış tehlikelerin gün geçtikçe arttığı, pek açık surette görünmekte olduğunu belirtiyordu.²⁶⁵

Moskova Konferansı’nın ardından İngiliz Dışişleri Bakanı Eden’in, Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu ile bir görüşme yapmak istediğini bildirmesi üzerine iki taraf Kahire’de buluşma kararı aldı. İki dışişleri bakanının 5-16 Kasım 1943 tarihleri arasında Kahire’de yaptıkları görüşmelerde, Eden, Moskova Konferansı kararları üzerinde durarak Türkiye’nin Müttefikler safında savaşa girmesini talep ediyordu. Ancak önceki konularda belirtildiği gibi, Türkiye’nin savaşa katılması için şartları vardı: Türkiye savaşa ancak belirli bir stratejik plânın uygulanması sonucu, belirli bir amacın gerçekleşmesi için katılabilirdi.

Aynı günlerde Türk basınında Müttefiklere karşı tepkinin başladığı görülmektedir. Hükümetin tavrı, İngiltere’yi soğutmadan aradaki mesafeyi korumak iken basın çok daha açık sözlü olabiliyordu.

²⁶³Nadir Nadi, “Konferansın Neticesi Etrafında,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Kasım 1943, s.1ve3; Ahmet Şükrü Esmer, “Moskova Konferansının Sonu,” *Ulus Gazetesi*, 1 Kasım 1943, s.3; Asım Us, “Biri Dahili, Diğeri Harici İki Mühim Hadise,” *Vakıf Gazetesi*, 3 Kasım 1943, s.4.

²⁶⁴Asım Us, “Moskova Konferansının Kararlarından Ne Anladık?” *Vakıf Gazetesi*, 6 Kasım 1943, s.1.

²⁶⁵*Tasviri Efkâr Gazetesi*, “Harbin Sıçratmış Tehlikelerin Artması Karşısında,” 2 Kasım 1943, s.1.

Necmeddin Sadak, Berlin ve Londra'daki haberlere çatarak şöyle yazıyordu:²⁶⁶

“Moskova’da üç devlet arasında harbi kısaltmaya karar verilmiş olabilir. Böyle bir karar çok yerindedir, bunu alkışlarız. Fakat harbi çabuk bitirmek isteğiyle Türkiye’nin bu alanda oynayabileceği rol arasında hiçbir münasebet bulamıyoruz. Harbi kısaltmak için fedakârlığı çoğaltmak lâzımdır. Bu gayret ve fedakârlık, durup dururken Türkiye’den mi istenecek? Müttefikler, beş yıldır hazırladıkları muazzam insan ve malzeme kuvvetlerinin hepsini, her cepheden harbe attılar, kullandılar, tükettiler. Bununla da harbi bitiremediler de bütün iş Türkiye’nin yardımına mı kaldı?”

Nadir Nadi de yabancı gazetecilere çatmıştı:²⁶⁷

“... Ajans muhabirlerine ve gazete muharrirlerine kalsaydı, Türkiye’nin şimdiye kadar birkaç defa harbe girmesi icab ederdi... Bu sırada bazı ajans muhabirlerinin durup dururken Türkiye’yi harbe sokmak hususundaki mucib sebeplerini doğrusu oldukça tuhaf buluyoruz. Harbi kısaltmak, Balkanlara çıkarma yapmak hava üsleri edinmek gibi istekler hem yetersiz hem lüzumsuzdur...”

Zekeriya Sertel, Müttefiklere Havva üssü verileceğine dair Reuter Haber Ajansı’nın raporuna tepki göstermiş ve Türkiye’ye “harbi kısaltan büyük bir amil” olarak bakılmasını kınamıştı:²⁶⁸

“Böyle bir talepte bulunabilmek ve Türkiye’yi Müttefiklere fiili yardıma, daha doğrusu tarafsız siyasetini terke ikna için gayet kuvvetli sebepler göstermek lazımdır... Hâlbuki bizi böyle bir harekete sürükleyecek mantıki bir sebep bulmak hayli güçtür...”

Etem İzzet Benice, Son Telgraf Gazetesindeki yazısında:

²⁶⁶Necmeddin Sadak, “Türkiye Hakkında Ortaya Atılan Haber ve İhtimallerin Hepsisi Asılsızdır,” *Akşam Gazetesi*, 6 Kasım 1943, s.1.

²⁶⁷Nadir Nadi, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Kasım 1943, s.1.

²⁶⁸Zekeriya Sertel, *Tan Gazetesi*, 6 Kasım 1943, s.1 ve 6.

“Türkiye harp dışında kalmakla beraber insanlığın ve medeniyetin zaferine büyük yardımda bulunmuştur. Bu yolda gene de başaracağı büyük hizmetler olacaktır” diyordu.²⁶⁹

Tasviri Efkâr Gazetesi savaşa karar vermenin Türk milletine ait olduğunu belirtiyordu.²⁷⁰

“Memleketimizin efkârı umumiyesinde harbe girmeye doğru bir temayül olduğunu zannetmiyoruz. Biz her vakit söylediğimiz ve sonuna kadar da söyleyeceğimiz üzere medeniyete ve insanlığa ancak sulh ile hizmet edebileceği kanaatindeyiz. Durup dururken harbe karışmak demek, şimdiye kadar akan kanlara, yıkılan mamurelere yeni kanlar, yeni harabeler ilâve etmek demektir.”

Etem İzzet Benice, 8 Kasım tarihli yazısında Türkiye’nin vaziyetini şöyle yorumluyordu:²⁷¹

“Türkiye’nin askeri ve siyasi vaziyetinde hiçbir değişiklik olmamıştır ve Kahire mülâkatı ile de olmayacaktır... Gidiş yolumuzdan ve milli tutumumuzdan bizi ayrılmaya sevk edecek hiçbir âmil günün içinde bahis mevzuu değildir... Müttefik demek mutlaka birlikte harbeden veya edecek olan demek değildir.”

Yeni Sabah Gazetesi 9 Kasım tarihli sayıda, Türkiye’nin, silahına ancak hak ve istiklâline tecavüz yapıldığı vakit sarılmak kararını çok önceleri verdiğini yazıyordu.²⁷²

Tasviri Efkâr Gazetesi, Türkiye’nin durup dururken bu savaşa katılmakla, savaşın çabuk biteceği iddiasının anlamsız olduğunu yazıyordu.²⁷³

Basının savaş yıllarındaki durumu göz önünde bulundurulursa bir ölçüde bu satırlardan hükümetin “gayri resmi” olarak esas tavrını belirttiğini söyleyebiliriz. Ayrıca ilginçtir ki, Ulus Gazetesi, I. Kahire görüşmelerini gazete sayfalarında birinci

²⁶⁹Etem İzzet Benice, “Türkiye’nin Harbe Müdahalesi,” *Son Telgraf Gazetesi*, 6 Kasım 1943, s.1ve5.

²⁷⁰*Tasviri Efkâr Gazetesi*, “Karar Vermek Türk Milletinin Hakkıdır,” 6 Kasım 1943, s. 1.

²⁷¹Etem İzzet Benice, “Kahire Mülakatından Sonra,” *Son Telgraf Gazetesi*, 8 Kasım 1943, s.1ve5

²⁷²*Yeni Sabah Gazetesi*, “Kahire Mülakatından Sonra,” 9 Kasım 1943, s. 1.

²⁷³*Tasviri Efkâr Gazetesi*, “Yine Tayyare Üssü ve Boğazlar Meselesi,” 14 Kasım 1943, s.1.

sayfadan “yorumsuz haber” şeklinde vermiştir. Bu buluşmayla ilgili herhangi bir yorum yazısına ise rastlanamamıştır.

Kahire görüşmelerinin ardından Müttefik liderleri Churchill, Stalin ve Roosevelt’in 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında gerçekleşen Tahran’daki buluşmalarında Türkiye’nin savaş karşısındaki konumu yeniden gündeme gelmişti. Yoğun tartışmalar sonrası Türkiye’nin, yılın sonuna kadar Müttefikler saffında savaşa katılmasının askeri bakımdan arzu edildiği karara bağlandı. Ayrıca Roosevelt ve Churchill, İnönü ile buluşup bu isteği bildireceklerdi.

Tahran Konferansı ardından ortaya çıkan durum, Müttefiklerin bir kere daha Türkiye’nin kendi yanlarında savaşa katılması için İnönü’yü Kahire’ye davet etmeleri ile sonuçlanacaktı. 4-6 Aralık 1943’ti toplanan II. Kahire Konferansı, Türkiye üzerinde yapılan Müttefik baskısının doruk noktasına çıktığı yer oldu.

Kahire Konferansı’ndan sonra memlekete dönen Türk heyeti coşkuyla karşılandı. Görünüşe göre savaş tehlikesi bir kez daha atlatılmıştı. Ancak daha önceki kritik zamanlarda olduğu gibi basında çıkan güvenli sözler Türkiye içinden çok dışarıya yönelikti.

Necmeddin Sadak 11 Aralık tarihli Akşam Gazetesindeki yazısında müttefiklere sesleniyordu:²⁷⁴

“Konferanstan son derece memnun ve tatmin edilmiş olarak döndüğünü gazetecilere söyleyen Numan Menemencioğlu, bütün meselelerin bazen sert bir şekle giren açık yüreklilikle fakat anlayışla tetkik edildiğini gizlemiyor, “bilmediğimiz birçok şeyler öğrendik, dostlarımız da bilmedikleri birçok şeyler öğrendiler” diyor. Değerli Hariciye Vekili karşılıklı menfaatlerin ve imkânların bu suretle daha iyi anlaşıldığını da söylüyor. Ancak gizli politika gütmeyen bir devletin Hariciye Vekilinin ağzından çıkabilecek bugün gibi aydınlık sözlere katacak bir şey yoktur...”

²⁷⁴Necmeddin Sadak, “Kahire Konferansı Türk Dış Siyasetinin Yeni ve Parlak Bir Zaferidir,” *Akşam Gazetesi*, 11 Aralık 1943, s.2.

Falih Rıfkı Atay, Kahire Konferansı'nı iyi bir fırsat olarak belirtmektedir.²⁷⁵

“Bağlaşma, birbirine bağlanma, anlaşma, birbirini anlama demektir; biz İttifak ve dostlukların bir taraflı bir hesap üzerine kurulur ve yürür şeyler olmadığını tamamiyle bilecek olgunlukta bir milletiz. Kahire Konferansı, hakikatler üstündeki sis parçalarını süpüren mesut bir fırsat olmuştur.”

Asım Us, konferansı, İnönü'nün kişisel bir başarısı olarak nitelendiriyordu.²⁷⁶

“Muhterem Cumhurreisimiz ve aziz Milli Şefimizin Kahire'den büyük muvaffakiyet ile dönüşü bütün siyaset âleminde büyük bir takdir ve hayranlıkla karşılandığı gibi memleketimizin her köşesinde derin minnet ve iftihar duyguları uyandırdı. İsmet İnönü milli mücadeleden sonra Lozan'da Türkiye başmürahhası sıfatıyla Türkiye milletine yaptığı büyük hizmeti bu defa Kahire'de Türkiye Cumhurreisi olarak tamamlamıştır...”

Ekrem Uşaklıgil, 11 Aralık tarihli Son Posta Gazetesindeki yazısında:

“Yolumuz bellidir ve bu yolumuzu aydınlatan meşale şefin elindedir” diyordu.²⁷⁷

Ancak bu gibi “şekerli” sözler geleceğe yönelik kaygıların ortadan kalktığını göstermiyordu. Aksine, aynı günlerde Türk-İngiliz ilişkileri hızla kötüleşmeye yüz tutmuştu. İngiltere'de Türkiye'ye karşı daha sert bir tavır takınılmasını savunanlar artıyordu. Buna karşın İnönü direnmekte kararlıydı.

İkdam Gazetesi, Türkiye'nin tutumunu şöyle yorumluyordu.²⁷⁸

“Harbe girmek veya girmemek hususunda reisimize, milli menfaatimizin icaplarına, ittifakımızın şart ve vecibelerinin tahakkukuna bağlıyız.”

²⁷⁵Falih Rıfkı Ata, “Kahire Konferansı Etrafında,” *Ulus Gazetesi*, 11 Aralık 1943, s.1.

²⁷⁶Asım Us, *Vakit Gazetesi*, 12 Aralık 1943, s.1.

²⁷⁷Ekrem Uşaklıgil, “Yolumuz Belidir ve Yolumuzu Aydınlatan Meşale Şefin Elindedir,” *Son Posta Gazetesi*, 11 Aralık 1943, s.3.

²⁷⁸*İkdam Gazetesi*, “Kahire Konferansı Harp Türkiye,” 11 Aralık 1943, s.1.

Ahmet Emin Yalman, Kahire Konferansı hakkındaki haberlerin satırları arasında “Harbe girecek miyiz, girmeyecek miyiz?” sorusuna cevap arayanlara, şunları söylüyordu:²⁷⁹

“Türkiye’nin harbe körü körüne girmesi diye bir dava dün de yoktu, bugün de yoktur, yarın da olmayacaktır. Bu bakımdan siyasetimizde bir değişiklik beklenemez, çünkü bu siyaset bir taraftan prensiplere, diğer taraftan hâdiseler ve imkânların icabına dayanıyor. Fakat Türkiye’yi harbin son safhasında tarafsız sayamayız. Türkiye, hâdiselerin icap ettirdiği müddetçe harp dışı kalacak bir müttefik memleketidir.”

Yeni Sabah Gazetesi, 12 Aralık tarihli sayıda:

“Yakınşarka kadar seyahat ihtiyar ettikten sonra Mister Roosevelt ile Mister Churchill’in Türk lideri ile temas etmek istemelerini memleketimizin ve yüksek şefimizin dünyadaki müstesna mevkii ile izah etmek çok yerinde olur. Bu konuşmalar ve şahsi temaslar bir defa daha göstermiştir ki Türk politikası gayet berraktır ve düzgün bir hal halindedir” şeklinde yazıyordu.²⁸⁰

Tasviri Efkâr Gazetesi de konferansı İnönü’nün kişisel bir başarısı olarak nitelendiriyordu.²⁸¹

“Son zamanlarda mütemadiyen çıkarılan şayiaların az çok tesiri altında bulunmakla beraber, bu defaki Kahire buluşma ve konuşmasından biz kendi hesabımıza çokluk endişe duymamakta idik. Bu buluşmanın bilhassa Devlet Reisimiz İsmet İnönü’nün huzuru ile vuku bulması, konuşmalardan iyi neticeler çıkacağına başlı başına bir alâmet idi.”

Etem İzzet Benice 15 Aralık tarihli Son Telgraf Gazetesindeki yazısında, Türkiye’nin harbe girip girmeyeceği konusunda ne yapacağını bilen bir devlet olduğunu belirtiyordu.²⁸²

²⁷⁹Ahmet Emin Yalman, “Yeni Kahire Mülâkatı Neticeleri,” *Vatan Gazetesi*, 12 Aralık 1943, s.1.

²⁸⁰*Yeni Sabah Gazetesi*, “Türkiye ve Siyasi Vaziyet,” 12 Aralık 1943, s.1.

²⁸¹*Tasviri Efkâr Gazetesi*, “Vaziyette Salâh,” 12 Aralık 1943, s.1ve5.

²⁸²Etem İzzet Benice, “Türkiye Ne Yapacağını Biliyor,” *Son Telgraf Gazetesi*, 15 Aralık 1943, s.1ve5.

1943 yılının sonuna gelindiğinde Türk dış politikasını yönetenler çok kritik bir aşamanın atlatılması gerektiğinin bilincine varmışlardı. Bu dönemde, Türk-İngiliz ilişkilerinde, Türk-Sovyet ilişkileri derecesinde olmasa da, ona yakın derecede bir gerginlik yaşıyor ve ilişkilerde bir soğuma görülüyordu.

Bu durum Türk devlet adamlarının kaygılanmalarına yol açacak, İngiltere'nin tamamen yabancılaştırılmamasına çaba harcanacaktır.

4.9. ALMANYA İLE İLİŞKİLERİN KESİLMESİ VE TÜRKİYE'NİN SAVAŞ İLÂNINDA TÜRK BASINI

Savaş sırasındaki müttefikler arası konferanslarda gördük ki, Türkiye'nin savaşa katılmasının söz konusu edilmediği hemen hemen hiçbir konferans olmamıştır.

1944 yılı itibariyle Türkiye üzerindeki Müttefik baskıları daha da artmıştır. Mart 1944 sonunda, 30 Nisan'da müddeti sona erecek olan ticaret anlaşmasını, daha doğrusu krom anlaşmasını, yenilemek üzere bir Alman ticaret heyeti Ankara'ya geldi. Bunun üzerine Amerikan ve İngiliz hükümetleri, 14 Nisan'da Ankara Hükümeti'ne verdikleri notalarda, Almanya'ya krom verdiği takdirde Türkiye'yi abluka edeceklerini bildirdiler.²⁸³ Bu durum karşısında Türkiye, 20 Nisan 1944'te Mihver devletlerine yapılan bütün krom sevkiyatına ambargo koyduğunu ilân etti. Ardından Numan Menemencioğlu'nun istifası ile Türk dış politikasında önemli bir değişim başlamış oluyordu. Artık Türkiye Dışışleri "Denge Politikası"ndan vazgeçiyordu. Zaten hali hazırda Almanya yeniliyordu ve Türkiye'nin savaşa girmesi de söz konusu değildi.

Dışışleri Bakanı Menemencioğlu istifası, basında geniş yer tutacaktır.

Yeni Sabah Gazetesi 17 Haziran tarihli sayıda şöyle yazıyordu:²⁸⁴

²⁸³ Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye," s.172.

²⁸⁴ *Yeni Sabah Gazetesi*, 17 Haziran 1944, s.1.

“Terazinin gözünün herhangi bir sebep ve ne şekilde olursa olsun Almanya lehine kaydırılmasına hükümet müsamaha gözü ile bakamaz...”

Hüseyin Cahit Yalçın Tanin Gazetesindeki yazısında, bir vekilin ilk kez sağlık nedenleri dışında bir başka gerekçe ve açıkça siyasal bir nedenle görevinden ayrıldığını belirtiyordu. Ayrıca yazıda, dış politika bir “nüans” olacağı özellikle vurgulanıyordu.²⁸⁵

Ahmet Emin Yalman da:

“Bu harpte bitaraf değiliz, İngiltere’nin müttefikiyiz” diyordu.²⁸⁶

Görüldüğü gibi, Türk Hükümeti’nin politika değişikliğinin yansımaları basına yansıyabilmekteydi. Bu dönemdeki yorumlara bakıldığında, artık savaşın bittiği ve buna göre de bundan sonra nelerin yapılması gerektiği irdelenmekteydi.

Bu dönemde Sovyet Rusya, Türkiye’yi tehdit eder şekilde Balkanlar’da nüfuz sahibi oluyordu. Ancak, Türkiye üzerinde Sovyet tehdidi henüz direkt olarak hissedilmemekteydi. Yine de Türkiye dış politikasında savaş sonrası dönemde karşılayacağı zorlukların tahmin edilmesi, Türkiye’nin giderek daha fazla Müttefiklere yanaşma çabasına girmesine sebep olacaktır. Bu doğrultuda, dış politikasını şekillendirme çabasına giren Türkiye, yine de İngiltere ve ABD’nin baskısı karşısında 2 Ağustos 1944’te Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesme kararı almıştır.²⁸⁷

Bu önemli olay, Türk basınında geniş yer tutacaktır.

Ulus Gazetesine yazan Falih Rıfkı Atay, bu durumun nedenleri ve gerekçelerini şu değerlendirme ile aktarıyordu:²⁸⁸

²⁸⁵Hüseyin Cahit Yalçın, “Türkiye İttifak Politikasında Yeni Bir İnkişaf,” *Tanin Gazetesi*, 17 Haziran 1944, s.1.

²⁸⁶Ahmet Emin Yalman, “İstifa Hadisesinin Tahlili,” *Vatan Gazetesi*, 17 Haziran 1944, s.1.

²⁸⁷Armaoğlu, a.g.m., s.173.

²⁸⁸Falih Rıfkı Atay, “Büyük Meclisin Dünkü Kararı,” *Ulus Gazetesi*, 3 Ağustos 1944, s.1ve3.

“İngilizler aramızdaki İttifak gereğince, Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetlerimizi kesmemiz isteğinde bulundular. Hükümet meseleyi inceden inceye tetkik etti ve müttefiklerimizin bu isteklerinde haklı olduğunu görerek... Almanya ile iktisadi ve siyasi münasebetlerimizi kesmiş bulunmaktayız... Faşizm ve Nasyonal-Sosyalizm’in fetihçi ve hegemonyacı tecavüz politikası başlayıncaya kadar Türkler ve İngilizler barış davasına bağlı kalmakta birbirlerinden ayrılmadılar... Birçok milletler gibi Türk milletinin de varlığı ve kurtuluşu, demokrasiler davasının muvaffak olmasına bağlı idi. Bu esas fikir Türkiye’de hiçbir zaman saklanmamıştır.”

Nadir Nadi, Cumhuriyet Gazetesindeki makalesinde şöyle yazıyordu:²⁸⁹

“Başvekilin sözlerinde anlaşılan bir başka hakikat de, son kararımızın, bir tecavüz mahiyeti taşımadığıdır... Almanya’ya karşı düşmanlık duygusu beslemedik ve beslemiyoruz. Alman devletiyle harp halinde bulunan müttefikimiz İngiltere’den imkânlarımız müsaadesi altında hiçbir yardımı esirgemeyeceğimizi ilk gününden bir herkes biliyor. Bugün yapılan hareket, işte bu imkânların toplu bir ifadesinden başka bir şey değildir.”

Nadir, bir sonraki gün yayınlanan makalesinde ise şu yorumda bulunuyordu:²⁹⁰

“Son aldığımız kararın bir harp kararı olmadığını Şükrü Saraçoğlu söylemişti... İngiliz imparatorluğunu en ümitsiz anlarında bile, İngiltere ile imzaladığımız ittifak muahedesine karşı sarsılmaz bağlılığımızı ve elimizdeki imkânların nispetinde müttefikimizden hiçbir yardımı esirgemeyeceğimizi yüksek sesle ilândan çekinmiyorduk. Dünya harbinin stratejik gelişmelerine göre bu imkânlar azalmış ve çoğalmıştır.”

Etem İzzet Benice, İkdâm Gazetesinde yayınlanan makalesinde şu yorumu yapıyordu:²⁹¹

²⁸⁹ Nadir Nadi, “Kararımızdan Çıkan Manalar,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Ağustos 1944, s.1ve3.

²⁹⁰ Nadir Nadi, “Biz ve Harp,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Ağustos 1944, s.1.

²⁹¹ Etem İzzet Benice, “Başvekilin Tarihin Nutku ve Türkiye’nin Tarihi Günü,” *İkdâm Gazetesi*, 2 Ağustos 1944, s.1.

“Türkiye-Almanya siyasi münasebetlerinin inkıtaa uğraması tabii idi. Çünkü biz daha 1935’ten itibaren siyasi temayülümüzü belirtmiş, Türk-İngiliz deklarasyonu ve bilahare Türk-İngiliz, Türk-Fransız ittifak muahedeleriyle siyasetimizi kat’ı surette tebarüz ettirmiştik... Milli menfaatlerimizi korumak, sulha ve insanlığa hizmet etmek, hür milletler ve hür devletlerden müteşekkil bir dünya görmek istiyoruz.”

Selim Ragıp Emeç Son Posta Gazetesindeki makalesinde:

“1940-1941 zorlu yıllarının Müttefik İngiltere hesabına ne derece yüklü ve zahmetli geçtiğini bütün gözler gördü. O zamanlarda dahi ittifakına sadık kalarak bunun icaplarından hiçbir zaman tekâsül göstermemiş olan Türkiye’nin bugün için böyle bir ihtiraz ve içtinap yolu araması bahis mevzuu olamaz. Demek ki, dava aynı dava, şartlar aynı şartlardır” diyordu.²⁹²

Feridun Osman Menteşeoğlu, bir gün sonra yine Son Posta Gazetesinde yayınlanan makalesinde şöyle yazıyordu.²⁹³

“Beş senedir, İngiliz ittifakına rağmen, harp harici kalan Türkiye, Almanya ile dostluk münasebetlerini yürütmekten geri kalmamıştı. Fakat kendi hayati için birinci plânda elzem olan İngiliz ittifakını hareket sahasına getirirken verdiği karar, müttefikinin düşmanına harp ilânı değil, sadece münasebetlerin kesilmesinden ibaret kalmıştır.”

Necmeddin Sadak, Akşam Gazetesinde yayınlanan yazısında şu yorumu yapıyordu.²⁹⁴

“Müttefiklerimiz, harbin beşinci yılında, bizden Almanya ile münasebetlerimizi kesmeyi istediler, Meclis ve hükümet, bu isteği harbin eşiğinde olacağımızı bile bile kabul ettiler. Çünkü böyle bir karara varmak, Türkiye’nin bugünkü ve yarınki selâmeti ve en hayati menfaatleri bakımından elzem göründü.”

²⁹²Selim Ragıp Emeç, “Politikamız Esaslı Bir Değişiklik Geçirecek mi?” *Son Posta Gazetesi*, 2 Ağustos 1944, s.1.

²⁹³Feridun Osman Menteşeoğlu, “Türkiye Siyasetinde Yeni Bir Karar,” *Son Posta Gazetesi*, 3 Ağustos 1944, s.1.

²⁹⁴Necmeddin Sadak, “Türkiye’nin Yeni Kararı Karşısında,” *Akşam Gazetesi*, 4 Ağustos 1944, s.1.

Etem İzzet Benice, 3 Ağustos tarihli Son Telgraf Gazetesindeki makalesinde şöyle yazıyordu:²⁹⁵

“Medeniyete, sulh ve insanlık saadetine tahakkukuna, kendi milli selamet ve emniyetinin mahfuziyetine bağlı olan ve beş harp yılı boyunca müttefiki İngiltere’ye karşı sahip olduğu bütün imkânlarla halis ve samimi yardım ve işbirliği muhafaza eden Türkiye’nin daha başka türlü bir durum içinde kalabilmesine elbette ki imkân tasavvur edilemezdi.”

Ahmet Emin Yalman, Vatan Gazetesindeki makalesinde:

“Mukadderatımıza taallûk eden mühim bir tarihi kararın müttefiklerimizin müracaatı üzerine verilmiş olması; ecnebi tesiri altında hareket etmiş olmak gibi bir manaya katiyen gelemmez” şeklinde yazıyordu.²⁹⁶

Yeni Sabah Gazetesinin 3 Ağustos tarihli sayısında şunlar yazılıyordu:²⁹⁷

“Tecavüz ve taarruza uğramazsak fiili hareketlere girişmeyeceğiz. Binaenaleyh Türkiye ile Almanya arasında harp halinin tahakkuku ancak Berlin’in arzusuna bağlıdır. Naziler isterlerse hemen bugün Türkiye ile harp edebilirler. Berlin’den bir işaret ve hareket gelmedikçe, Ankara, harp ateşini eli ile yakmak niyetinde değildir. Almanya’yı arkadan vurmak gibi bir düşünce ve plânımız yoktur.”

Tasviri Efkâr Gazetesindeki makalede:

“Son günlerde Müttefiklerin, muahedeye dayanan yeni bir talebi karşısında kaldık. Hükümetin haklı bulduğu bu talebi, Meclis, İttifakın icabı olarak kabul eyledi” şeklinde yazıyordu.²⁹⁸

²⁹⁵Etem İzzet Benice, “Türk – Alman Münasebatının Kesilişi Karısında,” *Son Telgraf Gazetesi*, 3 Ağustos 1944, s.5.

²⁹⁶Ahmet Emin Yalman, “Almanlarla Münasebetlerimizin Bilançosu,” *Vatan Gazetesi*, 4 Ağustos 1944, s.1.

²⁹⁷*Yeni Sabah Gazetesi*, “Almanya ile Köprüler Kesildi,” 3 Ağustos 1944, s.1.

²⁹⁸*Tasviri Efkâr Gazetesi*, “Almanya ile Münasebet Kesildi,” 3 Ağustos 1944, s.3.

Basında yer alan bu yorumlardan da anlaşılacağı gibi, Türkiye savaş sonrası dönemde Demokrasiler tarafında yer alacağını sinyallerini vermeye başlamıştır. 1945 sonrasındaki gelişmeler Türkiye'nin demokratik düzene geçmesi ile sonuçlanacaktır.

Türkiye, bu dönemde içten içe Sovyet Rusya'dan çekinmekteydi. Zira Alman-Sovyet Savaşı'nın Rusya lehine cereyan etmeye başladığı zamandan itibaren Türkiye hakkındaki Sovyet politikasında bir değişiklik görülmüştür.

Türkiye, Sovyet Rusya'ya karşı İngiltere'ye güvenmek isterken 1944'ün son aylarında Sovyetlerle olan ilişkilerini de düzeltme gayretindedir. Aslında daha 1944'ün ilkbaharında başlamış olan ve yılın sonlarına doğru yoğunlaşan bazı diplomatik girişimler ve Türk-Sovyet görüşmeleri bir sonuca ulaşmaktan uzak kalmıştı. Mayıs ayında Turancıların tutuklanması, Alman gemilerinin Boğazlardan geçişinin yasaklanması, ardından Almanya ile ilişkilerin kesilmesi, Ankara'nın Sovyetler ile ilişkilerinin düzeltilmesi yolunda attığı bazı somut adımlardı.²⁹⁹ Bu gelişmelere rağmen Sovyet Rusya'nın Türkiye Üzerindeki emellerinin yok olmadığı açıktı.

1945 yılı başlarında Müttefikler Alman topraklarına ilerlerken, Kızıl Ordu Balkanlar'a tamamen girmişti. Bir yandan da Macaristan ve Çekoslovakya topraklarından Almanya'nın doğusuna yürüyordu.³⁰⁰

Artık müttefikler zafere çok yaklaşmıştı. ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya, savaş sonrası barış düzeninin kurulması için kendi kafalarındaki amaç ve tasarıları görüşmek üzere Yalta Konferansı'nı topladılar. 4-11 Şubat 1945 tarihlerinde toplanan konferansın Türkiye açısından önemi, Mart ayına dek, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmeyen devletlerin Birleşmiş Milletler üyesi olamayacakları yolunda alınan karardı. Ancak Mihver devletlerine savaş ilân eden ülkeler, 25 Nisan'da toplanması kararlaştırılan San Fransisco Konferansı'na katılabilecekler ve Birleşmiş Milletlerin kurucu üyesi olabileceklerdi. Bu durumda, Türkiye'nin

²⁹⁹Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938 – 1945)*, c.II. s.269 – 270.

³⁰⁰Koçak, a.g.e, s.271.

müttefiklerin yanında olduğunu göstermesi ve onların yanında yer alabilmesi için, Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmesi kaçınılmaz hale geliyordu.

Nitekim Şubat ayında, ABD ile İngiltere, Türkiye'ye birer nota vererek, Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmesini isterler.³⁰¹ Savaş sonrası kurulacak yenedünyada yerini almak arzusunda olan Türkiye, 23 Şubat 1945'te hem Almanya'ya hem de Japonya'ya savaş ilân etti. Bu savaş ilânı, formaliteden ibaretti. Buna rağmen Türk basını bu adımı, Türkiye'nin Müttefiklere karşı beslediği sıcak duyguların kanıtı olarak ele aldı ve Türkiye'nin savaşın başından beri Müttefiklere sadık kaldığını her fırsatta yineledi.

Falih Rıfki Atay, Türkiye'nin savaş ilânını şöyle yorumluyordu:³⁰²

“Türkiye halkoyu, İkinci Dünya Harbinin Avrupa kıtasındaki başlıca sorumlusu Almanya ve Uzakdoğu'daki sorumlusu da Japonya olduğunda hiçbir gün şüphe etmemiştir. Türkiye halkoyu, tecavüz harbini açanlar tamamıyla yenilip silâhsızlandırılmadıkça, nihayet harp sonrasında, herhangi bir tecavüze karşı milletlerarası tam, devamlı ve kararlı bir dayanışma olmadıkça milletlerin güven ve rahat yüzü göremeyeceklerine inanmıştır.”

Necmeddin Sadak, Türkiye'nin kararını, savaşın başından beri güttü politikanın mantıki bir sonucu olarak belirtmektedir.³⁰³

“Dünkü karar, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin, baş döndürücü dünya olayları karşısında bugüne kadar şaşmayan, duraksamayan isabetli siyasetinin millet ve memleket için en hayırlı adımı olmuştur.”

Etem İzzet Benice, Son Telgraf Gazetesinde, savaş ilânını şöyle yorumluyordu:³⁰⁴

“Harbe katılmamız fiili bir hadise değildir. Resmi bir hadisedir ve milli siyasetimizin tabii neticesidir. İkinci dünya harbinin başladığı günde de biz fiilen

³⁰¹Deringil, *Denge Oyunu*, s. 248 – 251.

³⁰²Falih Rıfki Atay, “Dünkü Tarihi Karar,” *Ulus Gazetesi*, 24 Şubat 1945, s.2.

³⁰³Necmeddin Sadak, “Türkiye Birleşmiş Milletler Arasında,” *Akşam Gazetesi*, 24 Şubat 1945, s.1.

³⁰⁴Etem İzzet Benice, “Hayır Oldu ve Hayırlı Olacak,” *Son Telgraf Gazetesi*, 24 Şubat 1945, s.1ve5.

harbin içindeydik. Demokrasiler safındaydık... Harbe girmemiz, bunu resmen teyid ve ilân edişimiz muhakkak ki her bakımdan, ülkümüz ve milli menfaatimiz yönünden hayırlı olmuştur ve hayırlı olacaktır.”

Vakit Gazetesine yazan Asım Us, “Harp ilânı Kararımızın Mânası” adlı makalesinde şöyle yazıyordu:³⁰⁵

“Türkiye’nin Mihver devletlerine harp ilân etmesi her türlü ihtimaller göz önüne alınarak verilmiş bir karar olmakla beraber, harp hareketleri karşısında memleketin fiili durumunda şimdilik bir değişiklik husule gelecek değildir. Bu cihet hâdiselerin gelecekteki gelişmelerine bağlı bir iştir.”

Asım Us, üç gün sonraki makalesinde, Türk halkının hayati menfaati mevzu bahis olduğu için, Türkiye’nin kendi rızasıyla Mihver devletlerine savaş ilan ettiğini ve dolayısıyla Türk-İngiliz İttifakının hükmünün de yerine getirilmiş olduğunu yazıyordu.³⁰⁶

Feridun Osman Menteşeoğlu, Son Posta Gazetesinde yayınlanan makalesinde harbe girmeden geçirdiğimiz yılların, Türk milletinin harbe girmemiş olduğuna delalet etmediğini, bilakis, 1939’dan beri her an harbe girmek ve müttefiklerle birlikte özgür milletler kurtuluşuna yardım etmek niyetiyle daima hazır bulunulduğunu yazıyordu.³⁰⁷

Nadir Nadi, Cumhuriyet Gazetesindeki yazısında, Türkiye’nin Almanya ve Japonya ile ilişkilerini kesmesinin normal sonucuna ulaştığını ve birbirini tamamlayan bu iki kararın bir bütünlük taşıdığını belirtiyordu.³⁰⁸

Aynı yönde bir başka yorumu da, yine Cumhuriyet Gazetesindeki yazısında Abidin Daver yapıyordu.³⁰⁹

³⁰⁵ Asım Us, “Harp İlanı Kararımızın Manası,” *Vakit Gazetesi*, 24 Şubat 1945, s.1

³⁰⁶ Asım Us, “Milli Siyasetimizin Zaferi,” *Vakit Gazetesi*, 27 Şubat 1945, s.1-4.

³⁰⁷ Feridun Osman Menteşeoğlu, “Taahhüdümüzü Yerine Getiriyoruz,” *Son Posta Gazetesi*, 27 Şubat 1945, s.1.

³⁰⁸ Nadir Nadi, “Tarihi Karar,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Şubat 1945, s.1.

³⁰⁹ Abidin Daver, “Kararımızın Mucip Sebepleri,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Mart 1945, s.1.

“Bu karar, Almanya’ya karşı 2 Ağustos 1944 tarihinde aldığımız kararın tamamlayıcısı mahiyetindedir.”

Görüldüğü gibi Türkiye’nin Almanya ve Japonya’ya savaş ilânı kararı, Türk basınında destek yazıları ile karşılanmıştır. Fakat ilginç olan bir husus var ki, o da Almanya’nın belki de ilk kez basın tarafından, bu derece ağır şekilde suçlanmasıdır. Basındaki bu yorumların, ancak Almanya’nın Türkiye’yi tehdit edebilecek güce sahip olmadığı bir dönemde yapılması, basının son ana kadar Türkiye’nin dış politikası doğrultusunda yayın yaptığının bir kanıtı niteliğindedir.

4.10. SAVAŞ SONU VE TÜRKİYE

1945 yılına gelindiğinde artık Mihver’in nihai hezimete yaklaşmakta olduğu belli olmuştu. Artık savaş sonunda Avrupa’ya verilecek düzenin belirlenmesi gerekiyordu. Bu amaçla 4-11 Şubat 1945’te Yalta’da bir araya gelen Roosevelt, Stalin ve Churchill, diğer konuların yanı sıra, doğrudan Türkiye’yi ilgilendiren meseleleri de ele aldılar.

Stalin, zirvenin 10 Şubat 1945 günü yapılan yedinci oturumunda, boğazların ve Montreux Boğazlar Sözleşmesinin yeniden gözden geçirilmesini istiyordu.³¹⁰ Stalin, Montreux Sözleşmesi’nin artık eskimiş olduğunu, değişmesi gerektiğini, bu sözleşmeye göre Japon imparatorunun Boğazlarda Rusya’dan daha büyük bir role sahip bulunduğunu, Montreux Sözleşmesinin İngiliz-Rus münasebetlerinin iyi olmadığı bir zamanda yapılmış olduğunu, herhalde şimdi İngiltere’nin Japonya ile birleşerek Rusya’yı boğma niyetinde olmadığını ve Türkiye’nin boğazlar vasıtasıyla Rusya’nın gırtlığına sarılmasına artık Rusya’nın tahammül edemeyeceğini söylemiştir.³¹¹

³¹⁰Gürün, *Türk – Sovyet İlişkileri*, s.272 – 273.

³¹¹Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s.414.

Konferans, Boğazlar meselesinin Dışışleri Bakanları tarafından ele alınmasına ve durumdan Türkiye'nin de haberdar edilmesine karar verdi.³¹²

Yalta Konferansı'nın arkasından Sovyetler, 19 Mart 1945'te 1925 tarihi Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nı feshetti.³¹³ Türkiye'ye verilen notada, "Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan esaslı değışmeler sebebiyle, bu antlaşmaya artık yeni şartlara uymamakta ve ciddi değışikliklere ihtiyaç göstermektedir" deniyordu. Türkiye'nin savaş boyunca çekindiğı başına geliyordu. Almanya'nın hezimetini, Avrupa vaziyetini Ruslar lehine bozmuş ve bu da Türkiye için çok tehlikeli bir durum olmuştu.

Sovyet Rusya, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere katılması ile elde ettiğı yararları hiçe indirmek ve bu katılma neticesinde sağladığı uluslararası istikrarı San Fransisko Konferansı'nın toplanmasından önce kaybettirmek istemişlerdir. Savaş sonunun Müttefik ülkelerde gelecek için yeni bir barış ve huzur ümidi uyandırdığı bir sırada, Sovyetler Türkiye'yi kararsız bir dış durumla karşı karşıya bırakmak amacındadır.³¹⁴ Türk Hükümeti 7 Nisan'da Sovyetlerden ne gibi öneriler olduğunu sordu ve yeni bir paket önerdi. Buna Haziran'a kadar bir yanıt gelmedi. Sovyetler, 7 Haziran 1945'te Türk Hükümetine verdikleri notada, bu ittifakın şartı olarak, Kars ve Ardahan bölgelerinin Rusya'ya terki ile Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesini ileri sürdüler.³¹⁵ Molotov notayı verirken Türkiye Büyükelçisine;

"Bu toprakları size 1921'de terk ettiğimiz zaman Sovyetler Birliğı zayıftı" demiştir.³¹⁶

7 Mayıs 1945'te Almanya teslim oldu. Bu şekilde Avrupa harbi sona erdi. Almanya'nın yenilmesi ile Avrupa dengesinde meydana gelen boşluktan yararlanan Sovyet Rusya, Avrupa'da olduğu gibi, Türkiye'ye karşı da emperyalist emellerini açığa vurmaktan çekinmiyordu.

³¹²Armaoğlu, a.g.e.,s.415.

³¹³Ekinci, a.g.m., s.721.

³¹⁴Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s.250.

³¹⁵Armaoğlu, a.g.m., s.415.

³¹⁶Ahmet Şükrü Esmer, "Türk Sovyet Münasebetleri," *Ulus Gazetesi*, 9 Nisan 1958, s.3.

Türkiye Sovyet Rusya'nın bu ilk taleplerini İnönü'nün: "Türk topraklarını ya da Türkiye'nin haklarını hiç kimseye devretme yükümlülüğümüz yoktur... Onurumuzla yaşar, onurumuzla ölürüz" ifadesiyle sertçe reddedince, 1945'in ortalarından itibaren kendisini ağır bir Sovyet baskısı altında bulacak ve Molotov'un Sovyet isteklerini, 18 Haziran'da Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'e bir kez daha iletmesiyle Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 1925 Antlaşması'nın yerini alacak bir antlaşma imzalanması olasılığı ortadan kalkacaktır.³¹⁷

Türkiye, bu dönemde Sovyet Rusya'ya karşı ABD'yi yanına çekmeye ve Potsdam Konferansı'na kadar Boğazlar konusundaki Amerikan görüşünü en azından minimumda Türk görüşüyle uyumlaştırmaya çalışacaktır. Oysa Sovyetlerle aralarında çeşitli konularda yavaş yavaş sorunlar çıkmaya başlayan ancak hâlâ savaştan sonra da ilişkilerinin uyumlu bir şekilde devam ettirilebileceğine inanan ABD ve İngiltere bu dönemde, Boğazlarla ilgili görüşmelerinde Sovyetleri açıkça karşılarına almak istemeyeceklerdir.

Bu şartlar altında hem Avrupa gelişmelerini hem de henüz devam etmekte olan Uzakdoğu savaşını görüşmek üzere toplanan Potsdam Konferansı'nda (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) Stalin, Boğazların Türkiye ile Sovyet Rusya arasında bir mesele olduğu konusunda bir Müttefik oydaşması elde etmeye çalışacak ve "Eğer Marmara'da bize tahkim edilmiş bir pozisyon vermeniz mümkün değilse, o zaman Dedeoğlu'da bir üs alamaz mıyız" diye sorarak Boğazların kontrolü konusundaki niyetlerini açık bir şekilde ifade edecektir.³¹⁸ Bunun üzerine Churchill, Boğazlar meselesini açarak son Sovyet isteklerinin, Bulgaristan'a Sovyet kıtalarının yığılmasının ve Sovyet basınının Türkiye'ye karşı hücumlarının bu memleketi büyük bir korkuya sevk ettiğini, Rusya'nın Boğazlar meselesini Türkiye ile baş başa kalarak çözümlemeye çalışmasını tasvip etmediğini belirtti.³¹⁹ Churchill'in bu görüşüne yeni ABD Başkanı Truman da katılmıştır. Truman'a göre toprak istekleri Türkiye ve

³¹⁷ Aydın, age, .474.

³¹⁸ Aydın, age, s.474.

³¹⁹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 416.

Sovyet Rusya'yı ilgilendiriyordu. Ama Boğazlar sorunu ABD'yi ve tüm dünya ülkelerini ilgilendirmekteydi.³²⁰

Boğazlarda üs elde etmek için Türkiye ile anlaşma meselesine gelince, Molotov, bunda bir gariplik olmadığını, zira Türkiye'nin Çarlık Rusya'sı ile 1805 ve 1833'te de aynı nitelikte anlaşmalar imzaladığını söyledi. Churchill, Molotov'un bu sözlerine verdiği cevapta, İngiltere'nin Türkiye'yi, bu Sovyet isteklerini kabule zorlamayacağını belirtti. Stalin, ABD ve İngiltere'nin Sovyet istekleri karşısında takınmış oldukları soğut tutuma karşı çıkmış, derin görüş ayrılıkları nedeniyle bir anlaşmaya varmanın zor olacağını ileri sürerek sorunun ertelenmesini istemek zorunda kalmıştı.³²¹

Görülüyor ki, Sovyet Rusya, Yalta'dan çok farklı olarak, Boğazlarda üs istiyordu. Bu, Sovyetlerin Türk toprağı olan Boğazlara gelip yerleşmesi demektir. Bunu da ne İngiltere ve ne de Amerika kabul edebilirdi. Bu sebeple her üç devletin, Boğaz hakkında görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmelerine karar verilmiştir.

Bunun üzerine Sovyet Rusya, Boğazlarla ilgili ayrıntıları ileride ele alınacak olan tekliflerini 8 Ağustos 1946'da müttefikleriyle görüşmeden bir notayla Türkiye'ye bildirmişti. Bundan sonra ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya arasında Postdam'da üzerinde anlaştıkları nokta konusundaki farklı yorumları nedeniyle sorun çıkacak ve bu da ABD ve İngiltere'nin, Türkiye'nin görüşlerine yakınlaşmalarıyla sonuçlanacaktır.

“Üç Büyükler” Dışişleri Bakanları 11 Eylül 1945 günü Londra'da toplanmış, fakat Türkiye bu toplantıda konu edilmemiştir.³²² ABD ve İngiltere'den tam anlamıyla umduğu desteğı bulamayan Sovyet Rusya, sorunu Batılı demokrat devletlerle değil, Türkiye ile baş başa, kendi bildiğı yöntemlerle, çözmekten başka çaresi kalmadığını gördüğünden, Londra Dışişleri Toplantısı'nda konunun üzerine gitmemeyi uygun görmüştü.³²³ Nitekim Sovyetlerin 8 Ağustos ve ardından taleplerini

³²⁰ Truman, *Hatıralarım*, çev: Cihat Baban - Semih Tuğrul, Ankara, (Tarih Belirtilmiş), s.168.

³²¹ Ekinci, a.g.m., s.724.

³²² Gürün, *Türk – Sovyet İlişkileri*, s.297.

³²³ Ekinci, *ikinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*, Ankara, 1997, s.283.

yineledikleri 22 Ağustos notaları, ABD ve İngiltere'nin desteğiyle reddedilmiştir. Sovyet talepleri, 24 Eylül'de bir kere daha resmen iletdikten sonra gündemden düşecektir.

Aradan geçen süre içerisinde, İngiltere'nin Şubat 1946'da, 1939 Üçlü İttifakı'nın halen yürürlükte olduğunu ve saldırıya uğraması halinde Türkiye'ye yardım etme yükümlülüğü bulunduğunu bildiren notu Türkiye'ye iletmesi, ardından daha savaş sürerken ABD'de vefat eden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi M. Erteğün'ün naşının diplomatik nezaketin ötesine geçen bir jestle Türkiye'ye getiren Amerikan zırhlısı Missouri'nin 5 Nisan 1946'da İstanbul limanına demir atması Türkiye'nin savaş sonu yalnızlığının sona erdiğini gösterecektir.³²⁴

Sovyet istekleri karşısında, Türk basınında görülen sessizlik de zamanla yok oldu. İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945 günü TBMM'de yapmış olduğu açılış konuşmasından önce, Türk kamuoyu Sovyet Rusya'nın Türk toprakları konusundaki isteklerini yabancı basından öğrenmekteydi. Türk hükümeti, iki ülkenin ilişkilerini daha da çıkmaza sokmamak ve Sovyet Hükümetinin belki isteklerini geri alır düşüncesinden yola çıkarak bu gerçeği açıklamamıştı. Bu süreçle beraber Türk basınında çıkan yazılarda Sovyetlere karşı sert yorumlar yapılmaktaydı.³²⁵

Bu süreçle beraber, Batılılar ile Sovyet Rusya arasında bir uçurum meydana gelmişti. Sovyet Rusya'nın Avrupa için arz ettiği tehdit karşısında, ABD, kolektif ittifaklar prensibini benimsedi ve 4 Nisan 1949'da NATO kuruldu. Türkiye için ABD'nin ittifakı şimdi ancak NATO'ya girmekle sağlanabilirdi. Türkiye'nin bundan sonraki faaliyeti bu istikamete yöneldi. Nihayet, 18 Şubat 1952'de resmen NATO'ya katıldı. Bu olay, Rus tehlikesine karşı, Türkiye'ye büyük bir huzur, rahatlık ve güven getirecektir. Kısacası II. Dünya Savaşı, Türkiye için 1952 yılı başında sona ermiş oluyordu. Bu olay, barış ve güvenlik yolunda, Türk dış politikasında aktif bir devir açıyordu.

³²⁴ Aydın, a.g.e., s.475.

³²⁵ Necmeddin Sadak, "Boğazlar Meselesi ve Türk Sovyet Münasebetleri," *Akşam Gazetesi*, 7 Ekim 1945, s.1; *Yeni Sabah Gazetesi*, "Boğazlar ve Diğer Rus İstekleri," 7 Ekim 1945, s.1ve3; Hüseyin Cahit Yalçın, "Boğazlar Meselesi Üzerinde Biraz Aydınlik," *Tanin Gazetesi*, 12 Ekim 1945, s.1ve4; Asım Us, "Boğazlar Meselesi," *Vakit Gazetesi*, 13 Ekim 1945, s.1.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı, tarihin gördüğü en yıkıcı savaşlardan biri olmuştur. Ülkeler yanmış yıkılmış ve milyonlarca insan ölmüştü. II. Dünya Savaşı, askeri boyutları yanında siyasi boyutlarıyla da milletlerarası ilişkiler ve dünya güç dengelerindeki gelişmeleri derinden etkileyen bir savaş olmuştur.

Nitekim II. Dünya Savaşı, dünyanın büyük bölümünü savaş alanı haline getirerek doğrudan, diğer bölümlerini de dolaylı olarak etkileyerek, dünyanın bütününe ilgilendirmiş ve yönlendirmiştir. Bu çevrede, sıcak savaşın ağırlıklı olarak geçtiği bölgeler, sırasıyla Avrupa, Doğu Asya ve Kuzey Afrika olmuştur. Bu bölgelerdeki ülkelerin büyük bölümü, birden fazla yabancı işgaline uğramış ya da işgal olmasa da doğrudan askeri hedef ve cephe durumuna gelip, topyekûn savaşın bütün yıkımlarını ve getirdiği felaketleri yaşamıştır. Bundan dolayı, yenilen ülkelerin yanında, ABD dışında, yenen ülkeler de savaştan yorgun ve bitkin çıkmışlardır. Çünkü II. Dünya Savaşı, savaş tekniği ve teknolojisi çok yüksek, insan (asker), silah ve savaş malzemeleri bakımından kapasiteleri çok geniş ve bol olan taraflar arasında yapılmıştır. Bu da, savaşın uzun, şiddetli, yıpratıcı ve yıkıcı olmasına yol açmışlardır. Bundan dolayı da savaşın geçtiği her yer adeta harabe durumuna gelmiştir. Ayrıca, II. Dünya Savaşı, daha önceki savaşlara göre, savaşın boyutlarını çok büyütmüş ve daha etkili hale getirmiştir.

II. Dünya Savaşı, başta Avrupa olmak üzere, I. Dünya Savaşından sonra kurulmuş olan dünya güçler dengesinin yıkılmasına, birçok yerde siyasi haritanın bozulmasına, savaşın yarattığı büyük ve önemli sorunlara, yıkıntılara; bunlarla birlikte, savaş sonunda uluslar arası güçler dengesinde bir boşluğun doğmasına neden olmuştur.

Nasıl ki, I. Dünya Savaşından sonraki dünya XIX. Yüzyılın dünyasından çok farklı olmuş ise, 1945'ten sonraki dünya da, 1918'in dünyasından çok farklı bir yapıda olmuştur. Bir kere, II. Dünya savaşından sonra ortaya çıkan ve bugüne kadar devam eden uluslararası politikanın yapısı çok değişmiştir. Savaştan sonra dünya

politikasına iki yeni kuvvet, süper-devlet adı verilen ABD ile Sovyet Rusya hâkim olmuştur.

Daha önce uluslar arası ilişkilerin başlıca ağırlık noktaları olan, galip gelmiş İngiltere ve Fransa ile yenilmiş devletler olan Almanya, Japonya ve İtalya'nın kendilerini toparlamaları daha uzun bir zaman alacaktır. Toparlandıkları zaman da, ancak ikinci plânda kalacaklardır.

Kısacası, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası politikanın yapısı değişmiş ve ikili bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu süreçle beraber “Sıcak Savaş” yerini “Soğuk Savaş”a terk etmiştir.

İkili yapı veya iki kutuplu denge, yeni karşılaşılan bir olgu değildir. XVIII. Yüzyılda İngiltere ile Fransa 1890-1914 yılları arasında Üçlü İttifak ile Üçlü İhtilaf ve 1945-1990 yılları arasında ABD ile Sovyet Rusya arasında olagelmıştır. Tarih boyunca iki kutuplu denge, iki güçlü devlet ve bu devletler çevresinde kümelenen küçük devletleri gerektirmiştir.

Türkiye II. Dünya Savaşı'na askeri anlamda katılmamış olmasına karşın, bu top yekûn savaşın etkilerini derinden yaşamıştır.

Savaş boyunca Türkiye'nin temel hedefi, maceracılığa kaymadan, tek bir tarafa baştan bağlılığı vurgulamayan ve mümkün olduğunca savaş dışı kalmaya çalışan bir denge politikası izlemektir. Bunun için Türkiye'nin sadece kendi kapasitesi ve olanaklarının ülke bütünlüğünü korumaya yetmeyeceği bilinci hâkimdir. Bu nedenle Türk liderleri, çatışan farklı taraflarla işbirliğini sürdürerek onları ülke sınırlarından uzak tutmaya çalıştılar. Bu arada, Türkiye'ye uzun vadede güvenlik sağlayabileceğine inandıkları Batılı müttefiklerine ülkenin egemenliğinden ödün vermeden mümkün olduğunca yakın durdular; ama bunu da savaş boyunca Sovyet Rusya'yı karşılarına almadan yapmaya çalıştılar. Her ne kadar özellikle savaşın ilk yılında İtalyan endişesi öne çıktıysa da, bu ülkeden Türkiye'ye yönelebilecek olası girişimleri Almanya'yla yakın ilişkiler kurarak ve bunun beraberinde getirdiği yoğun ekonomik bağlantıları, İngiltere'yi devreye sokarak dengelemeye çalışan

Türkiye'nin, kuzeydeki büyük komşusundan duyduğu endişe, savaşın her döneminde hâkimdi.

Dört yanı ateşle çevrilen Türkiye bu dönemde, diğer bütün dönemlerin aksine, çeşitli ülkelerle ilişkiler yürütmedi; aslında deyim yerindeyse savaşla ilişkiler yürüttü. Gerek iç, gerekse dış politikasını savaşın dalgalanmalarına göre, günü gününe ayarladı.

Savaş süresince Türk dış politikasının temel hedefi Sovyet karşıtı gözükmeyen Türkiye'nin güvenliğini sağlayacak Müttefik garantilerini sağlamak oldu. Öte yandan Türkiye, İngiltere ve Fransa'yla ittifakı dolayısıyla sürekli müttefik yanlısı bir politika izlediyse de, aynı zamanda Almanya'yla da ilişkilerini mümkün olduğunca dengede tutmaya çalıştı ve bu çerçevede Kasım 1940-Haziran 1941 dönemi hariç Almanya'dan kendisine yönelik ciddi bir tehdit hissetmedi.

Haziran 1941'den sonra Türkiye'de duyulan tedirginlik, olası bir Alman işgalinden çok, Sovyet tedirginliğiydi. Nitekim başarılı bir dış politika uygulamasıyla savaş dışında kalmayı başarmış olan Türkiye'yi, savaşın hemen ardından bekleyen tehlike, savaş boyunca kaçınmaya çalıştığı şey olacaktır: Ortaya çıkan uluslararası konjonktürde iştahı açılan Sovyet Rusya ile baş başa kalmak. Bu korku ise, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası dönemdeki iç ve dış politikalarının en önemli belirleyicilerinden biri olacaktır. Sovyet tavırlarından endişeye kapılan Türkiye, kuzey komşusundan algıladığı tehdidi Batılı güçlerin, özellikle ABD'nin, desteğini elde ederek karşılama yoluna gidecektir.

BİBLİYOGRAFYA

1. ARŞİVLER

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

30.01/34.204.1; 30.01/60.367.13; 30.01/60.367.14;

30.01/60.367.16; 30.10/151.68.5; 30.10/179.236.2;

30.10/179.236.3; 30.10/179.236.8; 30.10/235.583.10;

30.10/179.235.3; 30.10/179.236.1.

2. SÜRELİ YAYINLAR (DÖNEME İLİŞKİN GAZETELER)

AKŞAM

CUMHURİYET

İKDAM

SON POSTA

SON TELGRAF

TAN

TASVİRİ EFKÂR

ULUS

VATAN

VAKİT

YENİ SABAH

3. DERGİLER

BELLETEN

BİLİM VE SANAT

BİLİM VE TOPLUM

İKTİSAT VE TİCARET MECMUASI

KADRO

SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

TARİH VE TOPLUM

4. KİTAPLAR

AKARCALI, Sezer, *İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda*, İmaj Yay, Ankara, 2003.

AKŞİN, Sina, *Çağdaş Türkiye Tarihi (1908-1980)*, c.IV, Cem Yay, İstanbul, 1995.

ALSAN, Z. M, *Yeni Devletler Hukuku*, c.I, İstanbul, 1955.

Amerikan Tarihinin Ana Hatları, Haz: Wood Gray – Richard Hotstadter, (Tarih Belirtilmemiş).

APATAY, Çetinkaya, *Port Arthur'dan Pearl Harbor'a Pasifik'te Olup Bitenler*, İstanbul, 2002.

ARI, Tayyar, *Uluslar arası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Yay, İstanbul, 2001.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1995)*, c.1-2, Alkım Yay, İstanbul,

ARMAOĞLU, Fahir, *Amerikan – Japon Münasebetlerinin On Yılı (1931 – 1931)*, A.Ü.SBF Yay, Ankara, 1957.

ARTUÇ, İbrahim, *Hitler ve İkinci Dünya Harbinin Kaderi*, Kastaş Yay, İstanbul, 1984.

ATASE, İsmet İnönü, KTBY, Ankara, 1987.

Atatürk ve İnönü Başkanlıklarında Cumhuriyet Yılları, Der: Nafi Demirkaya, Sümer Matbaası, Ankara, 1942.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam – İsmet İnönü – (1938 – 1950)*, c-2, Remzi Yay, İstanbul, 1968.

BALTALI, Kemal, *1936 – 1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi*, Yeni Desen Matbaası, Ankara 1959.

BARKAY, Gül İnaç, *ABD Diplomasisinde Türkiye (1940 – 1943)*, Büke Yay, İstanbul, 2001.

BARUTÇU, Faik Ahmet, *Siyasi Hatıralar, Milli Mücadeleden Demokrasiye*, c.I, 21. Yüzyıl Yay, Ankara, 2001.

BURÇAK, Rıfkı Salim, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Gazi Üniv. Basımevi, Ankara, 1983.

BURÇAK, Rıfkı Salim, *Türk – Rus – İngiliz Münasebetleri (1791 – 1941): İkinci Cihan Harbinde Türkiye'nin Durumu*, Aydınlık Matbaası, İstanbul, 1946.

BÜYÜK SAVAŞ, 2. Dünya Savaşı Tarihi, Çev: Fikret Arıt, Milliyet Yay, İstanbul, 1974.

CHURCHİLL, Winston S., *2. Dünya Savaşı Hatıraları (1919 – 1939)*, Çev: Mehmet Ali Yalkın, Örgün Yay, İstanbul, 2004.

CHURCHİLL, Winston S., *The Second World War (İkinci Dünya Savaşı)*, c.IV, *The Hinge Of Fate (Kader Dönemeci)*, Boston, Houghton Mifflin Co, 1950.

CHURCHİLL, Winston S., *Triumph and Tragedy*, Boston, Houghton Mifflin Co., 1953.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839 – 1950)*, İmge Yay, Ankara, 2004.

DERİN, Haldun, *Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (193 – 1951)*, Haz: Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 1995.

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası)*, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 2003.

DİAKONOFF, İgor M, *Tarihinin Yörüngeleri*, çev: Mete Tunçay, Bilgi Üniv. Yay, İstanbul, 2004.

DİLAN, H. Berke, *Siyasi Tarih (1914 – 1939)*, Alfa Yay, İstanbul, 1998.

DİLAN, H. Berke, *Türkiye'nin Dış Politikası (1923 – 1939)*, Alfa Yay, İstanbul, 1998.

DUVERGER, Maurice, *Sosyal Bilimlere Giriş*, çev: Ünsal Oksay, Bilgi Yay, Ankara, 1990.

EKİNCİ, Necdet, *İkinci Dünya Savaşı'nda Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yay, Ankara, 1997.

ERKİN, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar Yorumlar*, TTK, Ankara, 1987.

ERKİN, Feridun Cemal, *Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.

ERKİN, Hüseyin Can, *Geçmişten Günümüze Japonya'dan Türkiye'ye Bakış*, Vadi Yay, Ankara, 2004.

ESMER, Ahmet Şükrü, - Oral Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası: 1939 – 1945 Dönemi*, c.I – II, AÜ. SBF Yay, Ankara, 1987.

ESMER, Ahmet Şükrü, *Siyasi Tarih (1919 – 1939)*, AÜ. SBF. Yay, Ankara, No:30 – 12, 1953.

EVANS, Richard J, *Alman Tarihinde Toplumdan Dışlananlar*, çev: Bilge Tanrıseven – Funda İşbuğa Erel – S. Nihad Şad, Phoneix Yay, Ankara, 2002.

GLASNECK; Johannes, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev: Arif Gelen, Onur Yay, İstanbul, 1978.

GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939 – 1945)*, Goloğlu Yay, Ankara, 1974.

GÖNLÜBOL, Mehmet, *İç Etkenler Açısından Bir Dış Politika İncelenmesi*, Ulusal Basımevi, Ankara, 1969.

GÖNLÜBOL, Mehmet, *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma*, Ankara, 1968.

GÜRÜN, Kâmuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, AÜ. SBF. Yay, Ankara, 1983.

GÜRÜN, Kâmuran, *Türk – Sovyet İlişkileri (1920 – 1953)*, AKDTYK, TTK Yay, Ankara, 1991.

GÜVENİR, O. Murat, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Basını, Siyasal İktidarın Basını Denetlenmesi ve Yönlendirmesi* (Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü.SBF. Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı).

HART, Liddell, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, çev: Kerim Bağırcık, c.I, YKY, İstanbul, 2005.

HART, Liddell, *Strateji – Dolaylı Tutum*, çev: Selma Koçak, Doruk Yay, İstanbul, 2003.

HİTLER, Adolf, *Kavgam*, çev: Ö.Kenan Yalınış, Emre Yay, İstanbul, 2005.

HUNTER, Janet E, *Modern Japonya'nın Doğuşu: 1853'ten Günümüze*, çev: Müfit Günay, İmge Yay, Ankara, 2002.

İkinci Dünya Savaşının Gizli Belgeleri, Almanya Dışışleri Bakanlığı Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası (1941 – 1943), çev: Muammer Sencer, May Yay, İstanbul, 1968.

İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I, T.B.M. Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919 – 1946), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946.

JACOPSEN, Hans – Adolf, *Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı (1939 – 1945)*, çev: İbrahim Ulus, ATASE Yay, Ankara, 1989.

JAMES, Harold, *Alman Kimliği 1770'den Bugüne*, çev: İsmail Türkmen, Kızılelma Yay, İstanbul, 1999.

JULİEN, Claude, *Amerikan İmparatorluğu*, çev: Tahsin Saraç – Aysel Gülercan, Hitit Yay, Ankara, 1969.

KARABEKİR, Kâzım, *Ankara'da Savaş Rüzgârları: II. Cihan Harbi CHP Grup Tartışmaları*, Haz: Faruk Özerengin, Emre Yay. İstanbul, 1995.

KARAL, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918 – 1965)*, Milli Eğitim Yay, İstanbul, 1974.

KARAYALI, Hüseyin, *Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Değişimi*, Emir Ofset, İzmir, 1998.

KAVAK, Mehmet Özgen, *Japonya'nın On bin Yılı, Avrasya Dosyası*, c.5, sayı:2.

KESKİN, Funda, Birinci Dünya Savaşı Ertesinde Almanya Kutusu, ed: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.I, İletişim Yay, İstanbul, 2002.

KOÇAK, Cemil, *Türk – Alman İlişkileri (1923 – 1939)*, TTK Yay, Ankara, 1991.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938 – 1945)*, C.I – II, İletişim Yay, İstanbul, 2003.

KUNERALP, Zeki, *İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti*, Ankara, 1982.

KURAT, Yuluğ Tekin, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türk – Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset*, TTK Yay, Ankara, 1975.

KUYUCUKLU, Nazif, *İktisadi Olaylar Tarihi*, İ.Ü. Yay, İstanbul, 1982.

MERAM, Ali Kemal, *Belgelerle Türk – İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kitaş Yay, İstanbul, 1969.

NERE, Jacques, *1929 Krizi*, çev: Namık Toprak, Kalite Yay, Ankara, 1980.

NEVİNS, İlhan, *Amerika’yı Tanıyalım*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1946.

ÖNDEŞ, Osman, *İkinci Dünya Savaşı*, Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1976.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz, *Türk – Alman İlişkileri (1923 – 1945)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

PİRENNE, Jacques, *Büyük Dünya Tarihi*, çev: Nihal Önal, (Tarih Belirtilmemiş).

ROBERTS, J.M, *Yirminci Yüzyıl Tarihi*, çev: Sinem Gül, Dost Yay, Ankara, 2003.

Roosevelt, Eliot, *İfşa Ediyorum! Atlantik – Kazablanka – Kahire – Tahran – Yatla Konferanslarının İç Yüzü*, çev: Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yay, İstanbul, (Tarih Belirtilmemiş).

S.S.C.B. Dışışleri Bakanlığı, *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941 – 1944)*, çev: Levent oynar, Havas Yay, İstanbul, 1981.

SABİS, Ali İhsan, *İkinci Cihan Harbi*, Tan Basımevi, İstanbul, 1943.

SAGAY, Reşat, *XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, Türkiye İş Bankası Yay, İstanbul, 1972.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih (1918 – 1994)*, İmge Yay, Ankara, 2005.

SARICA, Murat, *Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919 -1929)*, İÜ. SBF, Gür –ay Matbaası, İstanbul, 1982.

SARINAY, Yusuf, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişı ve Nato'ya Girişı (1939 – 1952)*, KTBY, Ankara, 1988.

SERTEL, Sabiha, *Roman Gibi*, Ant Yay, İstanbul, 1969.

SHAW, Stanford J – Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c.II. çev: Mehmet Harmancı, E Yay, 1983.

Sovyet ve Nazi Münasebetlerine Ait Gizli Vesikalar ve Türkiye, çev: Hamza Kelleci, Kültür Kitapevi, İstanbul, 1948.

SOYSAL, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920 – 1945)*, C.I, TTK Yay, Ankara, 1983.

ŞAHİN, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durum*, Uludağ Ün. Güçlendirme Vakfı Yay, Bursa, 1982.

TANİLLİ, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, c.VI, Adam Yay, 1999.

TEKELİ, İlhan – Selim İlkin, *1929 Dünya Bunalımında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ, Ankara, 1977.

TRUMAN, *Hatıralarım*, çev: Cihat Baban – Semih Tuğrul, Uluslar Arası Basımevi, Ankara, (Tarih Belirtilmemiş).

TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü (Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği)*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 2000.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi IV, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938 – 14 Mayıs 1950)*, Bilgi Yay, Ankara, 1999.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939 – 1946)*, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935 – 1939)*, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara,.

Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmaları Vakfı (TÜRSES), *Batı Avrupa’da Sosyal Demokrasi*, çev: Yurdakul Fidancı, Anadolu Matbaası, İstanbul, 1991.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih*, Filiz Yay, İstanbul, 1985.

US, Asım, *Hatıra Notları (1930 – 1950)*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966.

ÜÇÖK, Coşkun, *Siyasal Tarih (1789 – 1950)*, Ajans – Türk Matbaası, Ankara, 1962.

ÜNAL, Tahsin, *Türk Siyasal Tarihi*, c.II, Berikan Yay, Ankara, 2001.

WEİSBAND, Edward, 2. *Dünya Savaşı ve Türkiye*, çev: M. A. Kayabağ – Örgen Uğurlu, Örgün Yay, İstanbul, 2002.

WHEELER, John W, *Bennet and Stephen Heald, Documents On International Affairs*, 1935, Vol.I, Oxford University Pres, London, 1936.

YALÇIN, Durmuş ve bşk, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922 – 1971)*, Haz: Erol Şadi Erdinç, C.II, Özener Matbaacılık, İstanbul, 1970.

YAZICI, Fahri, *Konferanslar – Tahran (28 Kasım – 1 Aralık 1943), Yalta (4 – 11 Şubat 1945), Postam (17 Temmuz – 2 Ağustos 1945)*, Sinan Yay, İstanbul, 1972.

YERASİMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, çev: Babür Kuzucu, Gözlem Yay, İstanbul, 1980.

YILMAZ, Veli, *Siyasi Tarih*, Harp Akademileri Komutanlığı Yay, İstanbul, 1998.

ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yay, İstanbul, 2003.

5. MAKALELER

AHMED, Şükrü, “Harbin En Sıkı Devresi,” *İkdam Gazetesi*, 21 Kasım 1942.

AHMED, Şükrü, “Ruslar Gerçekten Zafere Mi Gidiyorlar?” *İkdam Gazetesi*, 28 Kasım 1942.

AHMED, Şükrü, “Stalingrad Müdafaası Uzdıkça...” *İkdam Gazetesi*, 12 Eylül 1942.

AHMED, Şükrü, “Yıpratma Harbi...” *İkdam Gazetesi*, 22 Eylül 1942.

AKŞAM Gazetesi, “Adana Mülâkatının Akisleri,” 3 Şubat 1943.

AKŞAM Gazetesi, “İngiltere ile İttifakımız,” 13 Mayıs 1939.

ARMAOĞLU, Fahir – İsmail Soysal, “Türkiye'nin Hitler Almanya'sı ile İlişkileri (1933 – 1941),” *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, 15 – 17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler, TTK, Ankara, 1999, 297 – 307.

ARMAOĞLU, Fahir, “İkinci Dünya Harbinde Türkiye,” AÜ. *SBFD*, c.XIII, No:2, Haziran 1958, 139 – 179.

ARMAOĞLU, Fahir, “Türk – Sovyet Münasebetleri,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Ekim 1964.

ATAY, Falih Rıfkı, “Türk – Alman Dostluk Muahedesinin Akisleri,” *Ulus Gazetesi*, 20 Haziran 1941.

ATAY, Falih Rıfkı, “1942 Yılıının Eşiğinde,” *Ulus Gazetesi*, 3 Ocak 1942.

ATAY, Falih Rıfkı, “5’inci Kol Türkiye’de Yürümez,” *Ulus Gazetesi*, 2 Haziran 1940.

ATAY, Falih Rıfkı, “Alman Kıtaları Bulgaristan’da,” *Ulus Gazetesi*, 4 Mart 1941.

ATAY, Falih Rıfkı, “Almanya ile Sovyetler Birliği Arasında Harp,” *Ulus Gazetesi*, 23 Haziran 1941.

ATAY, Falih Rıfkı, “Almanya ve Sovyetler,” *Ulus Gazetesi*, 25 Ağustos 1939.

ATAY, Falih Rıfkı, “Balkan Muharebeleri Etrafında,” *Ulus Gazetesi*, 8 Nisan 1941.

ATAY, Falih Rıfkı, “Balkanlar Muharebesi Başlamıştır,” *Ulus Gazetesi*, 7 Nisan 1941.

ATAY, Falih Rıfkı, “Büyük Bir Sulh ve Emniyet Eseri,” *Ulus Gazetesi*, 26 Mart 1939.

ATAY, Falih Rıfkı, “Büyük Meclisin Dünkü Kararı,” *Ulus Gazetesi*, 3 Ağustos 1944. ,

ATAY, Falih Rıfkı, “Cephe Gerisinin Harbi,” *Ulus Gazetesi*, 6 Kasım 1940.

ATAY, Falih Rıfkı, “Devlet Reisleri Arasında,” *Ulus Gazetesi*, 21 Haziran 1941.

ATAY, Falih Rıfkı, “Dünkü Tarihi Kararlar,” *Ulus Gazetesi*, 24 Şubat 1945.

ATAY, Falih Rifkı, “Grup Tebliği Münasebetiyle,” *Ulus Gazetesi*, 18 Ekim 1939.

ATAY, Falih Rifkı, “Harp Etrafında Tahminler,” *Ulus Gazetesi*, 24 Haziran 1941.

ATAY, Falih Rifkı, “Kahire Konferansı Etrafında,” *Ulus Gazetesi*, 11 Aralık 1943.

ATAY, Falih Rifkı, “Kebek Toplantıları,” *Ulus Gazetesi*, 22 Ağustos 1943.

ATAY, Falih Rifkı, “Milli Hazırlanma Devrinde Vazifelerimiz,” *Ulus Gazetesi*, 13 Mart 1941.

ATAY, Falih Rifkı, “Milli Müdafaa Politikamız ve Führer’in Nutku,” *Ulus Gazetesi*, 7 Mayıs 1941.

ATAY, Falih Rifkı, “Moskova Görüşmeleri,” *Ulus Gazetesi*, 21 Ekim 1943.

ATAY, Falih Rifkı, “Moskova Kapılarında...” *Ulus Gazetesi*, 16 Ekim 1941.

ATAY, Falih Rifkı, “Rusya’da Kati Çarpışma Günleri,” *Ulus Gazetesi*, 11 Ekim 1941.

ATAY, Falih Rifkı, “Sovyet – Türk Deklarasyonu,” *Ulus Gazetesi*, 26 Mart 1941.

ATAY, Falih Rifkı, “Sovyetler ve Anlaşmamız,” *Tan Gazetesi*, 18 Mayıs 1939.

ATAY, Falih Rifkı, “Türkiye Vazifesini Yapıyor,” *Ulus Gazetesi*, 28 Haziran 1940.

ATAY, Falih Rifkı, “Yeni Harbin Hedef ve Neticeleri Ne Olabilir?” *Ulus Gazetesi*, 25 Haziran 1941.

ATAY, Falih Rifkı, “Yunanistan’a Tecavüz,” *Ulus Gazetesi*, 30 Ekim 1940.

ATAY, Falih Rifkı, “Bitarafılık Devri Geçti,” *Ulus Gazetesi*, 26 Nisan 1940.

ATAY, Falih Rifkı, “1943 Kışına Doğru,” *Ulus Gazetesi*, 31 Temmuz 1942.

ATAY, Falih, Rıfki, “Almanya ile Türkiye Arasında Dostluk Muahedesi,” *Ulus Gazetesi*, 19 Haziran 1941.

AYDIN, Mustafa, “1939 – 1945 İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye,” ed: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.I, İletişim Yay, İstanbul, 2004, 399 – 476.

BABAN, H. Şükrü, “Türk – Alman Paktı,” *İkdam Gazetesi*, 20 Haziran 1941.

BABAN, H. Şükrü, “Ne Olacak,” *İkdam Gazetesi*, 30 Nisan 1941.

BENİCE, Etem İzzet, “Avrupa Harbi Karşısında Genç Türkiye,” *Son Telgraf Gazetesi*, 18 Haziran 1940.

BENİCE, Etem İzzet, “Türkiye, Sovyetler ve Deklarasyon,” *Son Telgraf Gazetesi*, 26 Mart 1941.

BENİCE, Etem İzzet, “Alman Tecavüzü İhtimali Karşısında Balkanlar,” *Son Telgraf Gazetesi*, 26 Ocak 1941.

BENİCE, Etem İzzet, “Almanya Balkanlara Dokunmamalıdır,” *Son Telgraf Gazetesi*, 1 Nisan 1941.

BENİCE, Etem İzzet, “Balkan Ateşi Karşısında Türkiye,” *Son Telgraf Gazetesi*, 9 Nisan 1941.

BENİCE, Etem İzzet, “Balkanlar Dayanıyor ve Dayanacak,” *Son Telgraf Gazetesi*, 11 Nisan 1941.

BENİCE, Etem İzzet, “Başvekilin Tarihi Nutku ve Türkiye’nin Tarihi Günü,” *İkdam Gazetesi*, 2 Ağustos 1944.

BENİCE, Etem İzzet, “Hadiseler Karşısında Türkiye,” *Son Telgraf Gazetesi*, 11 Nisan 1939.

BENİCE, Etem İzzet, “Harp Olmayacaktır,” *Son Telgraf Gazetesi*, 14 Mayıs 1939.

BENİCE, Etem İzzet, “Harp Türkiye’ye Gelecek Mi?” *Son Telgraf Gazetesi*, 13 Nisan 1941.

BENİCE, Etem İzzet, “Hayırlı Oldu ve Hayırlı Olacak,” *Son Telgraf Gazetesi*, 24 Şubat 1945.

BENİCE, Etem İzzet, “İtalya Haksız Tecavüzünün Cezasını Çekecektir,” *Son Telgraf Gazetesi*, 29 Ekim 1940.

BENİCE, Etem İzzet, “İtalya Harp Halinde İken Hâlâ Neyi Bekliyor?” *Son Telgraf Gazetesi*, 13 Haziran 1940.

BENİCE, Etem İzzet, “Kahire Mülâkatından Sonra,” *Son Telgraf Gazetesi*, 8 Kasım 1943.

BENİCE, Etem İzzet, “Türk – Alman Münasebetinin Kesilişi Karşısında,” *Son Telgraf Gazetesi*, 3 Ağustos 1944.

BENİCE, Etem İzzet, “Türkiye’nin Vaziyeti,” *Son Telgraf Gazetesi*, 27 Haziran 1940.

BENİCE, Etem İzzet, “Vaziyetin Sür’atle Aydınlanması Lâzım,” *Son Telgraf Gazetesi*, 10 Nisan 1939.

BENİCE, Etem İzzet, “Vuzuh ve Emniyet,” *Son Telgraf Gazetesi*, 20 Ekim 1939.

BENİCE, Etem İzzet, “Yunan Adalarında Almanlar,” *Son Telgraf Gazetesi*, 29 Nisan 1941.

BENİCE, Etem İzzet, “Türkiye Ne Yapacağını Biliyor,” *Son Telgraf Gazetesi*, 15 Aralık 1943.

BENİCE, Etem İzzet, “Türkiye’nin Harbe Müdahalesi,” *Son Telgraf Gazetesi*, 6 Kasım 1943.

BİRGEN, Muhittin, “İttifak Niçin ve Nasıl İmzalandı,” *Son Posta Gazetesi*, 20 Ekim 1939.

BİRGEN, Muhittin, “Milli Şefi Dinlerken,” *Son Posta Gazetesi*, 3 Kasım 1940.

BOWEN, Wayne, “Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı: Taraflı Fakat Savaşmayan Ülke,” *Türkler*, c. XVI, 803 – 812.

BURÇAK, Rıfkı Salim, “Türk – Sovyet İlişkilerine Genel Bakış,” *Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumundan Ayrı Basım*, TTK Basımevi, Ankara, 1992.

COŞAR, Hüseyin Sami, “İnsanca Bir Bitarafılık,” *Ulus Gazetesi*, 11 Ekim 1941.

COŞAR, Hüseyin Sami, “Türkiye Sulha Sadık Kalacaktır,” *Ulus Gazetesi*, 14 Nisan 1941.

CUMHURİYET Gazetesi, “Churchill’in Memleketimizi Ziyareti,” 3 Şubat 1943.

CUMHURİYET Gazetesi, “Stalingrad’dan Sonra Ne Olacak?” 17 Eylül 1942.

ÇALIK, Ramazan, “Türk – Alman İlişkileri (1923 – 1945),” *Türkler*, c. XVI, 813 – 822.

DAVER, Abidin, “Almanlar Ege Denizi Adalarında,” *İkdam Gazetesi*, 27 Nisan 1941.

DAVER, Abidin, “Almanya Sovyet Harbi,” *İkdam Gazetesi*, 23 Haziran 1941.

DAVER, Abidin, “Badire Karşısında Türk Milleti,” *İkdam Gazetesi*, 18 Haziran 1940.

DAVER, Abidin, “Balkanları Korumanın Çaresi,” *İkdam Gazetesi*, 6 Şubat 1941.

DAVER, Abidin, “İtalya Harbe Giriyor Mu?” *İkdam Gazetesi*, 5 Haziran 1940.

DAVER, Abidin, “İtalya’nın Harbe Girişi,” *İkdam Gazetesi*, 13 Haziran 1940.

DAVER, Abidin, “Kararımızın Mucip Sebepleri,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Mart 1945.

DAVER, Abidin, “Nihayet Tekzib Edebildiler,” *İkdam Gazetesi*, 29 Haziran 1941.

DAVER, Abidin, “Türk Milli Siyaseti Yürüyor,” *İkdam Gazetesi*, 21 Haziran 1941.

DAVER, Abidin, “Türkiye ve Harp,” *İkdam Gazetesi*, 27 Şubat 1940.

DAVER, Abidin, “Türkiye’nin Siyaseti ve Harp Karşısındaki Vaziyeti,” *İkdam Gazetesi*, 27 Haziran 1940.

DAVER, Abidin, “Yeniden Kuvvetlenen Dostluk,” *İkdam Gazetesi*, 26 Mart 1941.

DAVER, Abidin, “Yunanistan’ın Uğradığı haksız Tecavüz,” *İkdam Gazetesi*, 29 Ekim 1940.

DERİNGİL, Selim, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası,” *Tarih ve Toplum*, Kasım 1986, Sayı:35, İletişim Yay, 279 – 280.

DEUTSCH, C. Harold, “Garip Bir Devre;1939 – 1941 Arasında Nazi – Sovyet Münasebetleri,” çev: Fahir Armaoğlu, AÜ. *SBFD*, c.IX, No:2, Haziran 1954.

EKİNCİ, Necdet, “İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa’da Kuvvet Dengeleri ve Barışçı Türkiye,” *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, 15 – 17 Ekim 1997 *Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, TTK, Ankara, 1999.

EMEÇ, Selim Ragıp, “Politikamız Esaslı Bir Değişiklik Geçirecek Mi?” *Son Posta Gazetesi*, 2 Ağustos 1944.

EMEÇ, Selim Ragıp, “Türk – Rus Müzakerelerinin İnkıta Münasebetiyle,” *Son Posta Gazetesi*, 20 Ekim 1939.

ERENDİL, Muzaffer, “2. Dünya Harbinde Türkiye’nin Harp Politikası,” *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, c.II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, 337 – 346.

ERKİLET, H. Emir, “Balkanlardaki Yeni Harbin İlk Gününde Vaziyet,” *Son Posta Gazetesi*, 7 Nisan 1941.

ERKİLET, H. Emir, “Dört Günlük Alman Taarruzunun Neticesi,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Haziran 1941.

ERKİLET, H. Emir, “Yeni Bir Haçlı Seferi,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Haziran 1941.

ERKİLET, H. Emir, “Yugoslavya ve Yunanistan’dan Sonra Almanlar Ne Tarafa Dönebilirler?” *Son Posta Gazetesi*, 19 Nisan 1941.

ERKİLET, H. Emir, “Türkiye Yakın Bir Tehlike Karşısında Değildir,” *Son Posta Gazetesi*, 13 Temmuz 1940.

ERKİLET, H. Emir, “İtalya Gene Sesini Yükseltti,” *Son Posta Gazetesi*, 22 Mayıs 1940.

ERKİLET, H. Emir, “İtalya Harbe Girecek Mi?” *Son Posta Gazetesi*, 2 Mayıs 1940.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Altıncı Haftanın Sonunda,” *Ulus Gazetesi*, 3 Ağustos 1941.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Arnavutluk Müstemlekesi,” *Ulus Gazetesi*, 6 Haziran 1939.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Dış Politika,” *Ulus Gazetesi*, 4 Mart 1941.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Harp Karşısında Türkiye,” *Ulus Gazetesi*, 27 Haziran 1940.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Hitler – Molotov Mülakatı ve Türkiye,” *S.İ.M.*, C.XXIV, Sayı:277, Nisan 1954.

ESMER, Ahmet Şükrü, “İtalya’nın Kararı,” *Ulus Gazetesi*, 13 Haziran 1940.

ESMER, Ahmet Şükrü, “İtalya’nın Manasız Hareketi,” *Ulus Gazetesi*, 16 Temmuz 1939.

ESMER, Ahmet Şükrü, “İtalya’nın Tecavüzü,” *Ulus Gazetesi*, 29 Ekim 1940.

ESMER, Ahmet Şükrü, “İtalya’nın Vaziyeti,” *Ulus Gazetesi*, 24 Mart 1939.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Moskova Konferansının Sonu,” *Ulus Gazetesi*, 1 Kasım 1943.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Norveç’ten Alınacak Dersler,” *Ulus Gazetesi*, 6 Mayıs 1940.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939 – 1945),” *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, 15 – 17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, TTK, Ankara, 1999, 343 – 359.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Türk – İngiliz Deklarasyonu,” *Ulus Gazetesi*, 13 Mayıs 1939.

ESMER, Ahmet Şükrü, “Türk – Sovyet Münasebetleri,” *Ulus Gazetesi*, 9 Nisan 1945

ESMER, Ahmet Şükrü, “Üçlü İttifak,” *Ulus Gazetesi*, 24 Kasım 1939.

FENİK, Mümtaz Faik, “İntikam Sulhu,” *Ulus Gazetesi*, 22 Haziran 1940.

FEYZİ, Muharrem, “İngiliz Lirası ve Cihan Siyaseti,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ağustos 1931.

GÜNDÜZ, Aka, “İrk Siyasetinin Sonu,” *Ulus Gazetesi*, 22 Mart 1939.

GÜRÜN, Kamuran, “Türkiye’yi II. Dünya Savaşı’na Sokma Çabaları,” *Belleten*, c. LII, TTK, Ankara, 1988.

HÜSNÜ, H, “İktisadi Buhran,” *İktisat ve Ticaret Mecmuası*, I/1, Mayıs 1934.

HÜSREV, İsmail, “Dünya Buhranı Ne Halde,” *Kadro*, Sayı:1, Ocak 1932.

İKDAM, Gazetesi, “Kahire Konferansı Harp ve Türkiye,” 11 Aralık 1943.

MENTEŞOĞLU, Feridun Osman, “Türkiye Siyasetinde Yen, Bir Karar,” *Son Posta Gazetesi*, 3 Ağustos 1944.

MENTEŞOĞLU, Feridun Osman,” Taahhüdümüzü Yerine Getiriyoruz,” *Son Posta Gazetesi*, 24 Şubat 1945.

NADİ, Nadir, “Alman Birliği Karşısında Avrupa,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Temmuz 1940.

NADİ, Nadir, “Biz ve Harp,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Ağustos 1944.

NADİ, Nadir, “İtalyan Müdahalesinden Sonra Vaziyet,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Haziran 1940.

NADİ, Nadir, “Kararımızdan Çıkan Manalar,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Ağustos 1944.

NADİ, Nadir, “Konferansın Neticesi Etrafında,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Kasım 1943.

NADİ, Nadir, “Rus – Alman Çarpışması,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Haziran 1941.

NADİ, Nadir, “Sovyetler Politikasının Sakat Tarafları,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Haziran 1941.

NADİ, Nadir, “Tarihi Karar,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Şubat 1945.

NADİ, Nadir, “Türk – Alman Dostluğu,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 27 Haziran 1941.

NADİ, Nadir, “Türk – İngiliz Antlaşması,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Mayıs 1939.

NADİ, Nadir, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Kasım 1943.

NADİ, Yunus, “Ankara Paktı ve İtalya,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Ekim 1939.

NADİ, Yunus, “Ankara Paktının Dünyadaki Tesirleri,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Ekim 1939.

NADİ, Yunus, “Balkan Tesanüdü,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Aralık 1939.

NADİ, Yunus, “Balkanlar Cephesi,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Nisan 1941.

NADİ, Yunus, “Balkanlarda İstiklâl Savaşı,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 7 Nisan 1941.

NADİ, Yunus, “Bir Alman İzahı,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Haziran 1941.

NADİ, Yunus, “Bir Tedbir Etrafında,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Nisan 1941.

NADİ, Yunus, “Cihan İktisadi Buhranı’nın Sebepleri,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ekim 1931.

NADİ, Yunus, “Her Şey Vatan Müdafaasına,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Kasım 1940.

NADİ, Yunus, “Karşılıklı Taarruzlar,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Mayıs 1942.

NADİ, Yunus, “Rus – Alman Harbi,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Haziran 1941.

NADİ, Yunus, “Rus – Alman Paktından Sonra,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 25 Ağustos 1939.

NADİ, Yunus, “Rus – Türk Deklarasyonu,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Mart 1941.

NADİ, Yunus, “Seslerini Çıkarmağa Hakları Yoktur,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 8 Nisan 1941.

NADİ, Yunus, “Siyasetimizde Hiçbir Değişiklik Yok,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Haziran 1941.

NADİ, Yunus, “Türk – Alman Dostluk Paktının Mucip Sebepleri,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Haziran 1941.

NADİ, Yunus, “Türk – Alman Paktı Dünya Muvacehesinde,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Haziran 1941.

NADİ, Yunus, “Türkiye ile İngiltere ve Fransa Arasında,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Ekim 1939.

NADİ, Yunus, “Türkiye ve Rusya Münasebetleri,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Haziran 1941.

NADİ, Yunus, “Türkiye ve Rusya,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Ekim 1939.

NADİ, Yunus, “Türkiye’nin Siyaseti,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Şubat 1943.

NADİ, Yunus, “Yunan Vaziyetinde Hakikat,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Nisan 1941.

NADİ, Yunus, “Zavallı Kolektif Emniyet,” *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Ağustos 1939.

ÖYMEN, Altan, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye,” *Milliyet Gazetesi*, 27 Eylül 1967.

SADAK, Necmeddin, “Hem Askeri Bakımdan, Hem Neticeleri İtibarile Avrupa’nın En Büyük Kara Harbi Karşısındayız,” *Akşam Gazetesi*, 23 Haziran 1941.

SADAK, Necmeddin, “Almanya – Sovyet Harbinde Kış Gelmeden Yeni İnkişafı Şahit Olacağız,” *Akşam Gazetesi*, 7 Eylül 1941.

SADAK, Necmeddin, “Almanya Yugoslavya Münasebetleri,” *Akşam Gazetesi*, 6 Nisan 1941.

SADAK, Necmeddin, “Ankara Her İhtimale Hazır...” *Akşam Gazetesi*, 30 Nisan 1941.

SADAK, Necmeddin, “Balkanlarda Devamlı Bir Sulh ve Emniyet Hepimizin Arzusudur,” *Akşam Gazetesi*, 26 Temmuz 1940.

SADAK, Necmeddin, “Balkanlarda Harp,” *Akşam Gazetesi*, 7 Nisan 1941.

SADAK, Necmeddin, “Boğazlar Meselesi ve Türk Sovyet Münasebetleri,” *Akşam Gazetesi*, 7 Eki 1945.

SADAK, Necmeddin, “Bütün Millet Kahraman Şefine Seninle Beraberiz Diyor,” *Akşam Gazetesi* 3 Kasım 1940.

SADAK, Necmeddin, “Führerin İfşa Ettiği Hakikatler Sovyetlerin Politikası Bakımından Hayret Uyandırıcıdır,” *Akşam Gazetesi*, 24 Haziran 1941.

SADAK, Necmeddin, “İtalya ve Balkanlar,” *Akşam Gazetesi*, 27 Ekim 1939.

SADAK, Necmeddin, “İtalya’nın Harbe Girişi,” *Akşam Gazetesi*, 13 Haziran 1940.

SADAK, Necmeddin, “İttifak Siyasetimizde ve Harp Harici Vaziyetimizde Değişiklik Yoktur,” *Akşam Gazetesi*, 17 Haziran 1940.

SADAK, Necmeddin, “Kahire Konferansı Türkiye Dış Siyasetinin Yeni ve Parlak Bir Zaferidir,” *Akşam Gazetesi*, 11 Aralık 1943.

SADAK, Necmeddin, “Mihverin En Büyük Yanlılığı,” *Akşam Gazetesi*, 25 Kasım 1942.

SADAK, Necmeddin, “Muahedenin İyi Anlaşılması İçin Bazı İzahlar,” *Akşam Gazetesi*, 21 Ekim 1939.

SADAK, Necmeddin, “Müdafaa Kudretimiz İstiklâl Aşkımız Kadar Kuvvetlidir,” *Akşam Gazetesi*, 21 Nisan 1941.

SADAK, Necmeddin, “Tedbirli Uyanık ve Birlik Durmak,” *Akşam Gazetesi*, 26 Haziran 1940.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye – Almanya Dostluk Muahdesi Mevcut Vaziyetin Ahdi Bir İfadesidir ve Sulha Yardım Eden Bir Vesikadır,” *Akşam Gazetesi*, 19 Haziran 1941.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye Birleşmiş Milletler arasında,” *Akşam Gazetesi*, 24 Şubat 1945.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye Hakkında Ortaya Atılan Haber ve İhtimallerin Hepsisi Asılsızdır,” *Akşam Gazetesi*, 6 Kasım 1943.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye Harbe Girmeye Mecbur Edilecek Mi?” *Akşam Gazetesi*, 28 Nisan 1941.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye’nin Büyük Kuvveti İçeride Birliği, Dış Siyasetinde Tam İstiklâldir,” *Akşam Gazetesi*, 3 Aralık 1940.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye’nin Siyaseti Malûmdur ve Değişmez,” *Akşam Gazetesi*, 1 Aralık 1940.

SADAK, Necmeddin, “Türkiye’nin Yeni Kararı Karşısında,” *Akşam Gazetesi*, 4 Ağustos 1944.

SADAK, Necmeddin, “Yaklaşan Fırtına Karşısında,” *Akşam Gazetesi*, 30 Ekim 1940.

SADAK, Necmedin, “Bir Tecavüzün Dehşet Verici Esbabı Mucibesi,” *Akşam Gazetesi*, 8 Nisan 1941.

SARAÇOĞLU, Şükrü, 13 Ocak 1940 Günkü Gazetelere Demeci.

SERTEL, Sabiha – Zekeriya, “İtalyan Emperyalizminin Bir Tarihçesi,” *Tan Gazetesi*, 31 Ekim 1940.

SERTEL, Sabiha, “Sulh ve Müşterek Emniyet,” *Tan Gazetesi*, 14 Mayıs 1939.

SERTEL, Zekeriya, “Acaba Geç Kalmış Değil Miyiz?” *Tan Gazetesi*, 11 Nisan 1939.

SERTEL, Zekeriya, “Alman – Sovyet Harbi Bitiyor Mu?” *Tan Gazetesi*, 13 Ekim 1941.

SERTEL, Zekeriya, “Almanlar Şark Cephesinde Taarruz Planını Bıraktılar,” *Tan Gazetesi*, 11 Aralık 1941.

SERTEL, Zekeriya, “Almanya’nın Şarkta Galibiyeti,” *Tan Gazetesi*, 26 Haziran 1941.

SERTEL, Zekeriya, “Balkanlarda ve Akdenizde Tecavüz Tehlikesi Kalmamıştır,” *Tan Gazetesi*, 22 Ekim 1939.

SERTEL, Zekeriya, “Balkanların Maruz Bulunduğu Yeni Tehlike,” *Tan Gazetesi*, 8 Ocak 1940.

SERTEL, Zekeriya, “Bir Evet Veya Hayır Meselesi,” *Tan Gazetesi*, 30 Nisan 1941.

SERTEL, Zekeriya, “Harp Balkanlara da Girmiş Bulunuyor,” *Tan Gazetesi*, 7 Nisan 1941.

SERTEL, Zekeriya, “Harp Geliyormuş Gibi Hazır Olmalıyız,” *Tan Gazetesi*, 7 Kasım 1940.

SERTEL, Zekeriya, “Hitler’in Nutku ve Türkiye,” *Tan Gazetesi*, 6 Mayıs 1941.

SERTEL, Zekeriya, “Hükümetin Mühim Kararı,” *Tan Gazetesi*, 8 Kasım 1940.

SERTEL, Zekeriya, “İtalya Niçin Arnavutluğu İşgal Ediyor?” *Tan Gazetesi*, 8 Nisan 1939.

SERTEL, Zekeriya, “İtalya’nın Harbe Girmesi ve Akdeniz’deki Vaziyet,” *Tan Gazetesi*, 13 Haziran 1940.

SERTEL, Zekeriya, “Moskova Müzakereleri Niçin Akim Kaldı?” *Tan Gazetesi*, 19 Ekim 1939.

SERTEL, Zekeriya, “Moskova’da Cereyan Eden Müzakereler,” *Tan Gazetesi*, 28 Eylül 1939.

SERTEL, Zekeriya, “Muahedenin Aydınlatıldığı Hakikatler,” *Tan Gazetesi*, 20 Haziran 1941.

SERTEL, Zekeriya, “Propaganda Karşısında Dikkat Lâzım,” *Tan Gazetesi*, 11 Haziran 1939.

SERTEL, Zekeriya, “Sovyetler Galip Gelirse,” *Tan Gazetesi*, 5 Eylül 1941.

SERTEL, Zekeriya, “Sovyetlerle Almanlar Harp Halinde,” *Tan Gazetesi*, 23 Haziran 1941.

SERTEL, Zekeriya, “Türk – Alman Muahedesinin Ehemmiyeti,” *Tan Gazetesi*, 21 Haziran 1941.

SERTEL, Zekeriya, “Türkiye de Demokrasilerle Mukadderatını Birleştirmiştir,” *Tan Gazetesi*, 21 Ekim 1939.

SERTEL, Zekeriya, “Türkiye’nin Vaziyeti Nedir?” *Tan Gazetesi*, 27 Haziran 1940.

SERTEL, Zekeriya, *Tan Gazetesi*, 6 Kasım 1943.

SÜLKER, Kemal, “2. Dünya Savaşı Yıllarında Basından Çizgiler,” *Bilim ve Sanat*, Sayı:14, Şubat 1982.

TALU, E. Ekram, “Vahdet... Daima Vahdet,” *Son Posta Gazetesi*, 13 Haziran 1940.

TAN Gazetesi, “Şark Cephesi Harekâtında Son İnkişaf,” 26 Kasım 1942.

TASVİRİ EFKÂR Gazetesi, “Almanya ile Münasebet Kesildi,” 3 Ağustos 1944.

TASVİRİ EFKÂR Gazetesi, “Bizim Vaziyetimiz Ne Olacak?” 25 Mayıs 1941.

TASVİRİ EFKÂR Gazetesi, “Harbin Sıçrattığı Tehlikelerin Artması Karşısında,” 2 Kasım 1943.

TASVİRİ EFKÂR Gazetesi, “İtalyan Yunan Harbi,” 30 Ekim 1940.

TASVİRİ EFKÂR Gazetesi, “Karar Vermek Türk Milletinin Hakkıdır,” 6 Kasım 1943.

TASVİRİ EFKÂR Gazetesi, “Kebek Tebliğinden Çıkardığımız Manalar,” 26 Ağustos 1943.

TASVİRİ EFKÂR Gazetesi, “Rusya’nın İstediklerinin Aslı Varsa,” 24 Ağustos 1943.

TASVİRİ EFKÂR Gazetesi, “Türk – Rus Beyannamesi,” 26 Mart 1941.

TASVİRİ EFKÂR Gazetesi, “Türkiye Sulha Sadık Kalacaktır,” 14 Nisan 1941.

TASVİRİ EFKÂR Gazetesi, “Vaziyette Salâh,” 12 Aralık 1943.

TASVİRİ EFKÂR Gazetesi, “Yine Tayyare Üssü ve Boğazlar Meselesi,” 14 Kasım 1943.

TASVİRİ EFKÂR Gazetesi, “Zaten Bizden Kim Ne İsteyebilir?” 13 Şubat 1943.

TASVİRİ EFKÂR Gazetesi, “Stalingrad Kilidi,” 26 Kasım 1942.

TASVİRİ EFKÂR Gazetesi, “Hazır Bulunmak Lüzumu,” 11 Kasım 1940.

TUNÇAY, Mete, “İkinci Dünya Savaşı’nın Başlarında Türk Ordusu (1939 – 1941),” *Tarih ve Toplum*, İletişim Yay, Kasım 1986, Sayı:35, 291 – 297.

ULUS Gazetesi, “Dürüst ve Açık Politikamız,” 23 Şubat 1943.

ULUS Gazetesi, “Adana Mülâkatı,” 3 Şubat 1943.

US, Asım, “Adana Konuşmaları,” *Vakit Gazetesi*, 3 Şubat 1943.

US, Asım, “Alman – Rus Harbi Buğday ve Petrol Harbi Şekline Mi Girdi?” *Vakit Gazetesi*, 13 Ağustos 1941.

US, Asım, “Ankara – Moskova Bitarafılık Deklarasyonu,” *Vakit Gazetesi*, 26 Mart 1941.

US, Asım, “Balkanlarda Sovyet ve Alman Siyasetleri Karşı Karşıya,” *Vakit Gazetesi*, 6 Mart 1941.

US, Asım, “Biri Dahili, Diğer Harici İki Mühim Hadise,” *Vakit Gazetesi*, 3 Kasım 1943.

US, Asım, “Boğazlar Meselesi,” *Vakit Gazetesi*, 13 Ekim 1945.

US, Asım, “Harp İlânı Kararımızın Manası,” *Vakit Gazetesi*, 24 Şubat 1945.

US, Asım, “Harp Tehlikesine Karşı Hazırlık Devrine Girdik,” *Vakit Gazetesi*, 5 Kasım 1940.

US, Asım, “İcap Ettiği Gün,” *Vakit Gazetesi*, 24 Mart 1941.

US, Asım, “İki Cephede Harbi Sevmeyen...” *Vakit Gazetesi*, 6 Şubat 1941.

US, Asım, “İtalya – Arnavutluk Harbi,” *Vakit Gazetesi*, 8 Nisan 1939.

US, Asım, “Kurt ile Kuzuyu Geçindiren Siyaset,” *Vakit Gazetesi*, 4 Kasım 1940.

US, Asım, “Meğer Rusya’nın Anlaşılması İçin Bir Dünya Savaşı Çıkması Lazımmış,” *Vakit Gazetesi*, 16 Aralık 1941.

US, Asım, “Milli Siyasetimizin Zaferi,” *Vakit Gazetesi*, 27 Şubat 1945.

US, Asım, “Moskova Konferansının Kararlarından Ne Anladık?” *Vakit Gazetesi*, 6 Kasım 1943.

US, Asım, “Sovyet –Alman Harbi Karşısında Türkiye,” *Vakit Gazetesi*, 23 Haziran 1941.

US, Asım, “Sovyet Zimamdarlarını Söz Söylemeye Davet Ediyoruz,” *Vakit Gazetesi*, 25 Haziran 1941.

US, Asım, “Şarkta Rusların Kış Taarruzu,” *Vakit Gazetesi*, 26 Kasım 1942.

US, Asım, “Tehlikeye Giren Yalnız Moskova Değil, Bütün Sovyetler Birliğidir,” *Vakit Gazetesi*, 18 Ekim 1941.

US, Asım, “Türk – Alman Anlaşması Karşısında İngiltere,” *Vakit Gazetesi*, 21 Haziran 1941.

US, Asım, “Türk – Alman Dostluk Muahedesinin Manası,” *Vakit Gazetesi*, 20 Haziran 1941.

US, Asım, “Türkiye’nin Bitaraflığı,” *Vakit Gazetesi*, 11 Aralık 1941.

US, Asım, “Türkiye’nin Emniyet Sahası,” *Vakit Gazetesi*, 26 Şubat 1941.

US, Asım, “Türkiye’nin Hadiseler Karşısında Tutacağı Yol,” *Vakit Gazetesi*, 16 Haziran 1940.

US, Asım, “Türkiye’nin Harp ve Sulh Siyaseti,” *Vakit Gazetesi*, 28 Haziran 1940.

US, Asım, *Vakit Gazetesi*, 12 Aralık 1943.

US, Asım, *Vakit Gazetesi*, 25 Ağustos 1939.

UŞAKLIGİL, Ekrem, “Yolumuz Bellidir ve Yolumuzu Aydınlatan Meşale Şefin Elindedir,” *Son Posta Gazetesi*, 11 Aralık 1943.

ÜLMAN, Halûk, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923 – 1968),” *AÜ. SBFD*, c.XXIII, No:3, Eylül 1968, 241 – 273.

ÜZGEL, İlhan – Ömer Kürkçüoğlu, “1923 – 1939 Batı Avrupa’yla İlişkiler,” ed: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.I, İletişim Yay, İstanbul, 2004, 258 – 313.

VELİD, Ebüzziya Zade, “İtalya da Nihayet Kendini Ateşe Attı,” *Tasviri Efîkâr Gazetesi*, 13 Haziran 1940.

VELİD, Ebüzziya, Zade, “Balkanlarda Tehlike Kalmadı Mı?” *Tasviri Efîkâr Gazetesi*, 5 Ağustos 1940.

VELİD, Ebüzziya Zade, “Anlaşmanın Kat’ileşmesi Karşısında,” *İkdam Gazetesi*, 20 Ekim 1939.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Adana Mülâkatı,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 3 Şubat 1943.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Alman – Rus Harbinde Türk Bitarafılığı,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 26 Haziran 1941.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Alman Diploması Tekniği,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 8 Nisan 1941.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Ankara Muahedesi,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 21 Ekim 1939.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Arnavutluk Faciası,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 8 Nisan 1939.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Avrupa’nın Yeni Nizamı İçinde Türkiye Bir İstisna Teşkil Edebilir Mi?” *Yeni Sabah Gazetesi*, 24 Mayıs 1941.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Balkanlar Tehlikede,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 9 Nisan 1939.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Balkanlarda Harp,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 7 Nisan 1941.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Bize Karşı Almanya,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 25 Mayıs 1941.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Boğazlar Meselesi Üzerinde Biraz Aydınlik,” *Tanin Gazetesi*, 12 Ekim 1945.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Duçe’nin Nutku Etrafında,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 30 Eylül 1939.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “İtalya’nın Hayat Sahası,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 1 Temmuz 1939.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Mihver Devletleri Karşısında Türk Politikası,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 5 Aralık 1940.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Sovyet Tekzibi,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 30 Haziran 1941.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Tehdit,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 10 Nisan 1939.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türk – İngiliz Anlaşması,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 14 Mayıs 1939.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türk – Rus Beyannamesi,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 26 Mart 1941.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türk – Rus Müzakereleri,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 19 Ekim 1939.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Türkiye’nin İttifak Politikasında Yeni Bir İnkişâf,” *Tanin Gazetesi*, 17 Haziran 1944.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Yeni Muahede Türk Siyasetinde Bir Değişikliğe Delâlet Etmez,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 20 Haziran 1941.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Yunanistan’a Taarruz,” *Yeni Sabah Gazetesi*, 29 Ekim 1940.

YALMAN, Ahmet Emin, “Yeni Kahire Mülâkatı Neticeleri,” *Vatan Gazetesi*, 12 Aralık 1943.

YALMAN, Ahmet Emin, “Aferin Yunanistan’a,” *Vatan Gazetesi*, 30 Ekim 1940.

YALMAN, Ahmet Emin, “Alman – Rus Harbi,” *Vatan Gazetesi*, 23 Haziran 1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Almanlarla Münasebetlerimizin Bilânçosu,” *Vatan Gazetesi*, 4 Ağustos 1944.

YALMAN, Ahmet Emin, “Apaçık Konuşalım,” *Vatan Gazetesi*, 27 Nisan 1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Balkanlar Tekin Değildir,” *Vatan Gazetesi*, 9 Mart 1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Biriyle Müttefik, Diğeriyle Dost,” *Vatan Gazetesi*, 26 Haziran 1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Bizim için Yalnız Türk Taraftarlığı Var,” *Vatan Gazetesi*, 22 Ekim 1940.

YALMAN, Ahmet Emin, “Hatalarının Bir Bilançosu,” *Vatan Gazetesi*, 9 Nisan 1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “İstifa Hadisesinin Tahlili,” *Vatan Gazetesi*, 17 Haziran 1944.

YALMAN, Ahmet Emin, “Kebek Konferansından Sonra Neler Doğacak,” *Vatan Gazetesi*, 26 Ağustos 1943.

YALMAN, Ahmet Emin, “Moskova’da Tedbirler,” *Vatan Gazetesi*, 30 Haziran 1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Özürleri Kabahatlerinden Bile Büyük,” *Vatan Gazetesi*, 7 Nisan 1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Rus Harbinin Bilançosu,” *Vatan Gazetesi*, 14 Ağustos 1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Sulh Ektik, Sulh Biçiyoruz,” *Vatan Gazetesi*, 20 Haziran 1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Türk – Alman Muahedesinin Mânası,” *Vatan Gazetesi*, 19 Haziran 1941.

YALMAN, Ahmet Emin, “Ufku Berraklaştıracak Bir Tebliğ,” *Vatan Gazetesi*, 26 Mart 1941.

YENİ SABAH Gazetesi, “Almanya ile Köprüler Kesildi,” 3 Ağustos 1944.

YENİ SABAH Gazetesi, “Boğazlar ve Diğer Rus İstekleri,” 7 Ekim 1945.

YENİ SABAH Gazetesi, “Kahire Mülakatından Sonra,” 9 Kasım 1943.

YENİ SABAH Gazetesi, “Türkiye ve Siyasi Vaziyet,” 12 Aralık 1943.